УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ

Душан Б. Кесић

# ИДЕАЦИОНИ ОСНОВИ САВРЕМЕНЕ СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

докторска дисертација

Београд, 2022.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SECURITY STUDIES

Dušan B. Kesić

# THE IDEATIONAL FOUNDATIONS OF CONTEMPORARY STRATEGIC CULTURE OF THE REPUBLIC OF SERBIA

doctoral dissertation

Belgrade, 2022

**Подаци о ментору и члановима комисије**

**Ментор**

Проф. др Миленко Бодин, редовни професор

Факултет безбедности Универзитета у Београду

**Чланови комисије:**

Проф. др Миленко Џелетовић, председник

Факултет безбедности Универзитета у Београду

Доц. др Кристина Радојевић, члан

Факултет безбедности Универзитета у Београду

Доц. др Вељко Благојевић, члан

Школа националне одбране „Војвода Радомир Путник“ - Универзитет одбране

Датум одбране:

ИДЕАЦИОНИ ОСНОВИ САВРЕМЕНЕ СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ СРБИЈЕ


**САЖЕТАК**

Предмет истраживања ове докторске дисертације јесте идеациона основа савремене стратешке културе Србије. Конкретно, истраживање има за циљ утврђивање скупа идеја, веровања, вредности и ставова који обликују националну самоспознају и национални карактер, кључне националне и државне интересе, обрасце понашања, принципе и средства поступања у остваривању циљева и, на крају, перцепцију кључних историјских догађаја и личности, као и других актера међународне политике (нација, савеза, итд.). Теоријско упориште овог истраживања чини „умерени“ конструктивизам, као правац који апострофира значај идеационих чиниоца са националног нивоа за обликовање идентитета, интереса и понашања држава. Операционализацијом одређења стратешке културе изведене су укупно четири димензије (идентитет, вредности, норме и светоназор) које су чиниле аналитички оквир истраживања савремене стратешке културе Србије. Временски оквир истраживања обухвата период од 2019. до 2022. године. Истраживање је реализовано успостављањем два комплементарна истраживачка нивоа. Први истраживачки ниво састојао се у идентификацији и дескрипцију идеја, веровања и вредности које одређују садржај савремене стратешке културе Србије. У односу на овај истраживачки ниво извор података чинили су уџбеници наставних предмета српски језик и књижевност, историја и географија у основним и средњим школама. Квалитативна анализа садржаја уџбеника ових предмета омогућила је издвајање, разврставање и анализу идеационих елемената савремене стратешке културе Србије у контексту изведених димензија. Други истраживачки ниво састојао се у испитивању ставова средњошколаца у односу на скуп идеационих елемената идентификованих и описаних на првом истраживачком нивоу. Реализација овог истраживачког нивоа подразумевала је израду анкетног упитника, структурисаног према основним димензијама савремене стратешке културе Србије. Свеукупно, резултати истраживања омогућили су утврђивање идеационих елемената који одређују садржај савремене стратешке културе Србије.



Кључне речи: *стратешка култура, конструктивизам, идеациони елементи, ставови средњошколаца, Република Србија*.

Научна област: науке безбедности

Ужа научна област: студије менаџмента људских и друштвених ресурса

THE IDEATIONAL FOUNDATIONS OF CONTEMPORARY STRATEGIC CULTURE OF THE REPUBLIC OF SERBIA

**SUMMARY**

The subject of research of this doctoral dissertation is the ideational foundations of contemporary strategic culture of Serbia. Specifically, the research amis to determine the set of ideas, beliefs, values, and attitudes that shape national identity and national character, key national and state interests, patterns of behavior, principles, and means of action in achieving goals, and finally, the perception of key historical events and personalities, as well as other actors of international politics (nations, alliances, etc.). The theoretical basis of this research is "moderate" constructivism, as a direction that apostrophizes the importance of ideological factors from the national level for shaping the identity, interests, and behavior of states. By operationalizing the definition of strategic culture, a total of four dimensions (identity, values, norms, and perceptive lens) were derived, which formed the analytical framework of the research into contemporary strategic culture of Serbia. The research time framework covers the period from 2019 to 2022. The research was realized by establishing two complementary research levels. The first research level consisted of the identification and description of ideas, beliefs, and values that determine the content of contemporary strategic culture of Serbia. In relation to this research level, the source of data was the textbooks of Serbian language and literature, history, and geography in primary and secondary schools. Qualitative analysis of the content of the textbooks of these subjects enabled the separation, classification, and analysis of ideational elements of contemporary strategic culture of Serbia in the context of derived dimensions. The second research level consisted in examining the attitudes of high school students in relation to the set of ideational elements identified and described in the first research level. The realization of this research level involved the creation of a survey questionnaire, structured according to the basic dimensions of contemporary strategic culture of Serbia. Overall, the research results made it possible to determine the ideational elements that shape the content of contemporary strategic culture of Serbia.

Key words: *strategic culture, constructivism, ideational elements, attitudes of high school students, Republic of Serbia.*

Scientific field: Security Science

Scientific subfield: Human and Social Resource Management Studies

# САДРЖАЈ

**1. УВОД** ..... 1

**2. ТЕОРИЈСКО-ПОЈМОВНИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА** ..... 7

2.1. Концепт стратешке културе: прва генерација ..... 7

*2.1.1. Друга генерација: стратешка култура као дискурс политичке елите* ..... 14

*2.1.2. Трећа генерација: стратешка кулутра као независна варијабла* ..... 18

*2.1.3. Дебата Греја и Џонстона* ..... 23

*2.1.4. Досадашња академска тематизација стратешке културе Србије* ..... 26

*2.1.5. Савремена промишљања стратешке културе и студија случаја Србије* ..... 30

2.2. Конструктивизам ..... 40

*2.2.1. Настанак и основне поставке конструктитвистичке парадигме* ..... 41

*2.2.2. Критика Вентовог „системског“ конструктивизма* ..... 43

*2.2.3. Чврсти конструктивизам* ..... 48

2.3. Предмет истраживања ..... 52

2.4. Циљеви истраживања ..... 53

2.5. Истраживачка питања ..... 54

**3. МЕТОДОЛОГИЈА** ..... 55

3.1. Тип истраживања ..... 55

3.2. Извори података ..... 55

3.3. Преглед коришћених научних метода и техника за прикупљање података ..... 56

*3.3.1. Квалитативна анализа садржаја* ..... 57

*3.3.2. Анектни упитник* ..... 59

*3.3.2.1. Узорак* ..... 60

*3.3.2.2. Структура узорка* ..... 60

**4. ИДЕАЦИОНИ ЕЛЕМЕНТИ САВРЕМЕНЕ СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ СРБИЈЕ У САДРЖАЈИМА НАСТАВНОГ ПРЕДМЕТА СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ** ..... 62

4.1. Идентитет ..... 62

4.2. Вредности ..... 80

4.3. Норме ..... 83

4.4. Светоназор ..... 87

4.5. Закључак поглавља ..... 92

**5. ИДЕАЦИОНИ ЕЛЕМЕНТИ САВРЕМЕНЕ СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ СРБИЈЕ У САДРЖАЈИМА НАСТАВНОГ ПРЕДМЕТА ИСТОРИЈА** ... 97

5.1. Идеациони елементи савремене стратешке културе Србије у наставним садржајима историје – период од стварања средњовековне српске државе до Првог српског устанка ... 97

*5.1.1. Идентитет* ... 97

*5.1.2. вредности* ... 108

*5.1.3. норме* ... 110

*5.1.4. светоназор* ... 114

*5.1.5. Закључак потпоглавља* ... 119

5.2. Идеациони елементи савремене стратешке културе Србије у наставним садржајима историје - период од Првог српског устанка до Берлинског конгреса ... 125

*5.2.1. Идентитет* ... 125

*5.2.2. вредности* ... 131

*5.2.3. норме* ... 133

*5.2.4. светоназор* ... 136

*5.2.5. Закључак потпоглавља* ... 140

5.3. Идеациони елементи савремене стратешке културе Србије у наставним садржајима историје - Србија након Берлинског конгреса ... 144

*5.3.1. Идентитет* ... 144

*5.3.2. вредности* ... 161

*5.3.3. норме* ... 166

*5.3.4. светоназор* ... 172

*5.3.5. Закључак потпоглавља* ... 189

5.4. Закључак поглавља ... 198

**6. ИДЕАЦИОНИ ЕЛЕМЕНТИ САВРЕМЕНЕ СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ СРБИЈЕ У САДРЖАЈИМА НАСТАВНОГ ПРЕДМЕТА ГЕОГРАФИЈА** ... 209

6.1. Идентитет ... 209

6.2. Вредности ... 216

6.3. Норме ... 217

6.4. Светоназор ... 218

6.5. Закључак поглавља ... 221

**7. ИДЕАЦИОНИ ЕЛЕМЕНТИ САВРЕМЕНЕ СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ СРБИЈЕ: СТАВОВИ СРЕДЊОШКОЛАЦА** ... 225

**8. ДИСКУСИЈА** ... 239

9.1. Идеациона елементи савремене стратешке културе Србије ..... 239
9.2. Идеациони елементи савремене стратешке културе Србије: ставови средњошколаца ..... 256
9.3. Теоријско уопштавање резултата ..... 261
**9. ЗАКЉУЧАК** ..... 264
**10. ЛИТЕРАТУРА** ..... 268
**11. ПРИЛОЗИ** ..... 279
**12. БИОГРАФИЈА КАНДИДАТА** ..... 284

**ПОПИС СКРАЋЕНИЦА И ТАБЕЛА**

БиХ – Босна и Херцеговина

НДХ – Независна држава Хрватса

НАТО – North Atlantic Treaty Organization

СРЈ – Савезна Република Југославија

СФРЈ – Социјалистичка Федеративна Република Југославија

САД – Сједињене Америчке Државе

Табела 1. Одређења концепта стратешке културе аутора прве генерације.....13

Табела 2. Одређења стратешке културе представника друге генерације.....17

Табела 3. Одређења стратешке културе представника треће генерације.....22

Табела 4. Одређења стратешке културе..... 33

Табела 5. Стратешка култура – операционализација.....34

Табела 6. Национална култура: чиниоци везани за безбедност .....37

Табела 7. Извори стратешке културе.....38

Табела 8. Преглед градова у којима је спроведено анкетирање средњошколаца..... 60

Табела 9. Идеациони елементи стратешке културе Србије у садржајима наставног предмета српски језик и књижевност.....93

Табела 10. Идеациони елементи савремене стратешке културе Србије у наставним садржајима историје – период од стварања средњовековне српске државе до Првог српског устанка.....120

Табела 11. Идеациони елементи савремене стратешке културе Србије у наставним садржајим историје – период од Првог српског устанка до Берлинског конгреса.....140

Табела 12. Основне карактеристике партизанског и четничког покрета.....150

Табела 13. Идеациони елементи савремене стратешке културе Србије у наставним садржајима историје – период од Берлинског конгреса до савременог доба.....189

Табела 14. Идеациони елементи димензије идентитета савремене стратешке културе Србије у наставним садржајима историје.....198

Табела 15. Преглед елемената географског положаја Србије.....211

Табела 16. Идеациони елементи савремене стратешке културе Србије у наставним садржајима географије.....222

Табела 17. Преглед одговора на питање: „Србија има значајну улогу на Балканском полуострву?“.....225

Табела 18. Преглед одговора на питање: „Србија има значајну улогу у европској историји?“...226

Табела 19. Преглед одговора на питање: „Србија је показала свој победнички менталитет у борби против империјалних (освајачких) сила?“.....226

Табела 20. Преглед одговора на питање: „Борба за слободу део је традиције стварања државе српског народа?“.....227

Табела 21. Преглед одговора на питање ли „Косовски завет представља основу српског националног идентитета?“.....228

Табела 22. Преглед одговора на питање „Косово и Метохија представља извориште државности Србије?“.....228

Табела 23. Преглед одговора на питање: „Србија је кључни фактор уједињења српског народа на простору бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије?“.....229

Табела 24. Преглед одговора на питање „Србија би требала да помогне остваривању националних права српског народа на простору бивше Савезне Федеративне Републике Југославије?“.....229

Табела 25. Преглед одговора на питање „Историјска улога Србије у међународним односима одређена је њеним положајем између Истока и Запада?“.....230

Табела 26. Преглед одговора на питање „Православље представља један од кључних фактора који одређује однос других држава према Србији?“.....231

Табела 27. Преглед одговора на питање „Србија треба да користи војну силу искључиво запотребе одбране независности и територијалне целовитости?“.....231

Табела 28. Преглед одговора на питање „Србија би требало да напусти политику војне неутралности?“.....232

Табела 29. Преглед одговора на питање „Шта од наведеног сматрате приоритетним за остваривање државних и националних интереса?“.....233

Табела 30. Преглед одговора на питање „Према вашем мишљењу која држава је кроз историју била највећи пријатељ Србије?“.....233

Табела 31. Преглед одговора на питање „Према вашем мишљењу која држава је кроз историју била највећи непријатељ Србије?“.....234

Табела 32. Преглед одговора на питање „Према вашем мишљењу које су најзначајније историјске личности Србије?“.....234

Табела 33. Преглед одговора на питање „Према вашем мишљењу који су најзначајнији догађаји у историји Србије?“.....235

Табела 34. Идеациони елементи димензије идентитета у садржајима наставних предмета српски језик и књижевност, историја и географија.....239

Табела 35. Идеациони елементи димензије вредности у садржајима наставних предмета српски језик и књижевност, историја и географија.....245

Табела 36. Идеациони елементи димензије норми у садржајима наставних предмета српски језик и књижевност, историја и географија.....248

Табела 37. Идеациони елементи димензије светоназора у садржајима наставних предмета српски језик и књижевност, историја и географија.....250

# 1. УВОД

Културална перспектива стратегије и ратовања своје исходиште налази у промишљањима историчара и стратега насталим у далекој прошлости, заметак идеје о културалним чиниоцима као важној детерминанти рата везује се за за прве цивлизације. Изворно се тезе о утицају културе на поље стратегије везују за период антике и радове познатих историчара и стратега, Тукидида (*Thucydides*) и Сун Цуа (*Sun Tzu*) (Macmillan, 1995; Lantis, 2009; Uz Zaman, 2009). Аналогно поменутим ауторима, Клаузевиц (*Carl von Clausewitz*) је истицао да суштину стратегије, поред пораза непријатеља на ратишу, чини и слом непријатељског морала (Lantis, 2009). Кроз различите историјске епохе војни команданти и политички лидери користили су расположиве културалне информације ради унапређења ратних напора, са мање или више успеха (Lonsdale & Kane, 2019). На почетку 20. века, британски стратег и војни историчар Басил Лидел Харт (*Basil H. Liddell Hart*) сковао је концепт познат као „начин ратовања" (*way of warfare*), како би указао на постојање карактеристичног приступа ратовању својственог Британцима (Hart, 1932). Други светски рат пробудио је интересовање истакнутих америчких антрополога да пруже допринос кроз употребу својих сазнања и метода ради унапређења ратних напора (Neiburg & Goldman, 1998).[1] Током 40-их и 50-их година развијају се студије националног карактера, као један од првих покушаја теоретичара у друштвеним наукама да успоставе везу између културе и (стратешког) деловања држава. Ова истраживања дефинисала су "корене националног карактера, или културе, кроз интерпретацију језика, религије, обичаја, социјализације и заједничких сећања" (Lantis, 2009: 34). Студије националног карактера усмерене су на утврђивање правилности психолошког процеса (нпр. емоција, мотивације или учења) као својства специфичне нације (Mandelbaum, 1953). Допринос студија националног карактера осправан је услед стереотипизације култура (Lantis, 2009), јер су теоретичари сматрали да одређена култура може бити подељена у препознатљиве обрасце личности за које се веровало да одређују личности појединаца као припадника специфичне културе (Zaman, 2009).

Нови талас изучавања спреге културе и стратегије наступа током 60-их година у области политичких наука, његови иницијатори били су истакнути социолози и антрополози који су креирали концепт „политичке културе" (*poltical culture*).[2] Према твроцима овог концепта, он је укључивао, поред осталог, погледе о моралности, прагматичности употребе силе и ставове према улози који држава може имати у међународној политици. Премда овај концепт није заокупио средишње место у академском дискурс науке о међународним односима, сматра се да је он чинио постамент на којем је креиран концепт "стратешке културе" (*strategic culture*) (Uz Zaman, 2009). Претходно приказани *tour d'horizon* становишта и студија посвећених специфичној вези културе и стратегије сугерише да идеја о утицају културе на поље стратешког мишљења и деловања није тековина 20. века, напротив она се преносила кроз историју човечанства у различитим облицима. Ипак, њена теоријска артикулација наступа у периоду хладног рата као исход критике доминатног теоријског тумачења овог феномена са исходиштем у материјализму и рационализму. Супротстављајући се таквим теоријским објашњењима, која искључују могућност културалних утицаја на поље стратешког деловања држава, Џек Снајдер (*Jack Snyder*) артикулише идеју о вези културе и стратегије креирајући концепт *стратешке културе*. Посредством овог концепта Снајдер је тежио идентификовању јединствених чиниоца

[1] Истакнуте студије националног карактера представљају следећи радови: Benedict, 1934; Benedict, 1946; Gorer, 1948; Mead, 1953.

[2] Детаљније о концепту политичке културе видети у: Almond, 1956; Almond & Verba, 1965; Kavanagh, 1972; Dittmer, 1977.

националне културе и историје Совјета и Американаца који пресудно опредељују разлике у приступу формулацији нуклеарне доктрине (Snyder, 1977). Дакле, увођење културе у проучавање међународне и спољне политике настаје под окриљем хладног рата и везује се за покушај објашњења културалне перспективе у основи стратешког мишљења и одлучивања суперсила (Farrell, 2005). Тачније, концепт стратешке културе креиран је са идејом да захвати идентитет актера (држава) у безбедносним и одбрамбеним питањима (Biehl et al., 2013).

Концепт стратешке културе, односно културална перспектива није одмах заживела у науци, већ је своје "сазревање" доживљавала на маргинама академског дискурса, потиснута превасходно неореалистичком и неолибералном суперматијом у студијама безбедности. Успон конструктивизма, који материјализму и рационализму претходно поменутих приступа супротставља културу и идеационе чиниоце као основу идентитета и интереса држава, омогућио је ревитализацију проучавања стратешке културе. Повратак културе и идентитета у средиште агенде научних дисциплина међународних односа и студија безбедности одвија се непосредно пред окончање 20. века (Lapid & Kratochwil, 1996). Конструктивисти су допринели „оживљавању" интереса за идеје у науци о међународним односима, укључујући и питање њиховог значаја у домену унутрашње политике (Gourevitch, 2002: 423). Током 90-их година нова генерација истраживача реафирмисала је корисност културалних интерпетација (Lantis, 2009). Штавише, последња деценија 20. века доноси својеврстан *коперникански обрт* у науци о међународним односима. Критиком и преиспитивањем онтолошких и епистемолошких поставки доминантних теоријских приступа, реализма и либерализма, конструктивизам отеловљује социолошку перспективу међународних односа. Одбацујући рационалистичко поимање људске природе, својствено претходно поменутим приступима: "конструктивисти заговарају социолошку перспективу светске политике, наглашавају значаја нормативних као и материјалних структура, улогу идентитета у изградњи интереса и понашања, као и узајмно конституисање делатника и структура" (Price & Reus-Smit, 1998: 259). Конструктивистичка критика неореализма и неолиберализма није усмерена на оно што теоретичари ових школа тврде или чине, већ на оно што занемарују у својим анализама. Изван њиховог видокруга остају питања садржаја и извора државних интереса и друштвене природе светске политике (Checkel, 1998). Конструктивистичка парадигма уводи социолошку преспективу међународних односа, наглашавајући значај идеационих чиниоца за изградњу идентитета, интереса и понашања држава.

Један од пионира конструктивистичке парадигме у науци о међународним односима, Александар Вент (*Alexander Wendt*), наводи да је међународна политика друштвено конструисана на два начина: фундаменталне структуре међународне политике су друштвене пре него материјалне (тврдња супротна материјализму); ове структуре превасходно обликују идентитете и интересе актера, а на искључиво њихово понашање (тврдња супротна рационализму) (Wendt, 1995).[3] Према Адлеру (*Adler Emanuel*), значај конструктивизма и његов допирнос теорији међународних односа састоји се у "наглашавању онтолошке реалности интерсубјективног знања, као и епистемолошких и методолошких импликација ове реалности" (Adler, 1997: 321). Штавише, конструктивисти сматрају да се међународни односи "примарно састоје од друштвених чињеница", које постају "чињенице" искључиво као резултат друштвеног консензуса (1997: 321-322). Успон конструктивизма, који у средиште истраживачке агенде поставља идеационе чиниоце, ревитализовао је интересовање за концепт стратешке културе и

[3] Из перспективе конструктивиста, структура која обухвата систем држава обједињује материјалне и културалне елементе. Ипак, конструктивисти предност дају културалним над материјалним структурама, претпостављајући да се актери понашају на основу значења које објекти имају за њих (Wendt, 1996).

иницирао нови талас теоријског промишљања и емпиријских студија. Вентов пионирски искорак указао је на проминетности културе, идентитета и идеја као чиниоца који значајно утичу на поље спољне или међународне политике (Lantis, 2009). Штавише, Колин Грај (*Colin S. Gray*) примећује да је идеја о културалној димензији стратешког мишљења и деловања најзад заокупила средиште академског дискурса. Конкретно, концепт стратешке културе заузео „ударни термин“ у оквиру науке о међународним односима (Gray, 2009).

Концептуализација стратешке културе уобичајено се дели на три генерације аутора, које су сукцесивно, некада и паралелно, стасавале од краја 70-их година до последње деценије 20. века. Творац поменуте класификације генерација стратешке културе био је Алистер Џонстон (*Alastair Ian Johnston*). Према Џонстону, прва генерација јавља се крајем 70-их година, са фокусом на суперсиле и тежњом да објасни разлике у америчкој и совјетској стратегији у "нуклеарном добу". Разлике у нуклеарној доктрини и стратегији објашњене су дубоко укорењеним историјским искуством, политичком културом, географијом и другим чиниоцима из домена националне културе. Друга генерација настаје средином 80-их година, такође фокусирана на суперсиле, с тим да се у својој теоријској призми ослања на Грамшијеву теорију културалне хегемоније. Овај приступ препознаје могућност несклада дискурса елите и оперативних доктрина, јер дискурс бива злоупотребљен како би ојачао хегемонију и ауторитет елите у дефинисању оперативних доктрина. Последња, трећа генерација настаје средином 90-их, доноси са собом строжи, позитивистички приступ, руковођена идејом о успостављању јасне узрочно-последичне везе између стратешке културе и понашања државе (Johnston, 1995). Наведене генерације промишљања стратешке културе утрле су пут академској афирмацији концепта, истовремено успостављајући опречна гледишта, како у погледу епистемолошких поставки које би требало да чине постамент емпиријских студија, тако и у погледу крајњих домета и користи проучавања стратешке културе.

Окончање хладног рата иницирало је еволуцију концепта стратешке културе, од уског фокуса на културалне аспекте нуклеарних стратегија ка култралистичком приступу општијим областима (националне) безбедности и формулације (спољних) политика. Већ 90-их година стратешка култура се развила у истраживачку агенду на темељу култралистичких теоретичара и њима сродних безбедносних експерата, како би се истражила веза између идентитета и понашања (Hadfield, 2005). Истраживачки опус стратешке културе обухвата широк спектар студија, од оних фокусираних на организациону културу одређене безбедносне бирократије, па до „класичних" радова усмерених на разнородне идеационе и материјалне чиниоце који утичу на понашање државе (Johnson et al., 2009). Претходно поменуте генерације аутора углавном су у својим радовима тематизовале велике силе.[4] Тако постављена истраживачка агенда била је донекле и природна, с обзиром да темељи проучавања стратешке културе бивају постављени у зениту хладноратовске парадигме надметања суперсила. Ипак, са почетком 21. века агенда студија стратешке културе постепено бива проширена укључивањем нових (недржавних) субјеката, међународних и регионалних организација. Наведене промене подстакнуте су студијама стратешке културе Европске уније (Cornish & Edwards, 2001; Rynning, 2003; Hyde-Price, 2004; Matlary, 2006; Meyer, 2006). Поред тога, проширивање истраживачке агенде остварено је посредством студија које су указале на релеватност и плодотворност проучава стратешких култура малих сила (држава) (Rasmussen, 2005; Sondhaus, 2006; Biehl, et al., 2013). И на крају, поред традиционалног фокуса на политичке и војне елите, крај 20. века доноси интересовање за улогу и значај јавног мњења које бива идентификовано као релеватан носиоц

[4] Студије стратешке културе усмерене на велике силе представљају радови следећих аутора: Gray, 1981; Lord, 1985; Klein, 1988; Johnston, 1995.

стратешке културе (Berger, 1996; Macmillan, 1996; Lantis, 2002; Longhurst, 2004; Meyer, 2006; Biehl et al., 2013).

Наведене промене утрле су пут за примену концепта стратешке културе изван традиционалног приступа, на државе које нису кључни актери међународне политике, али изван опсега који познаје искључиво политичке и војне елите као њене искључиве носиоце. У вези са тим, мале државе и њихове стратешке културе постају релевантан предмет интересовања истраживача који настоје да захвате њихов утицај на област националне безбедносне политике. Полазећи од 90-их година положај Србије у међународним односима одређен је стањем перманентне турбулентности. Другим речима, непрестано се поставља питање њене (гео)политичке судбине и импутирање нужности „коначног“ опредељења за Исток или Запад. У том погледу Степић наводи да је позиција територијално-демографски малих држава и народа, у које се сврстава и Србија, постала незавидна у специфичним околностима слома биполарног поретка и успона униполаризма (Stepić, 2018). У датим околностима проглашена је војна неутралност Србије, као једна од идеја водиља њене националне безбедносне и спољне политике. У домаћој академској литератури тематизација стратешке културе Србије углавном је била усмерена на тумачење њених геополитичких чиниоца, као и компатибилности политике војне неутралности са идеационим чиниоцима српске стратешке културе (Starčević & Blagojević, 2019; Stepić, 2019; Gajić, 2020). Свекупно, тематизација стратешке културе Србије однедавно је заокупила пажњу домаће академске заједнице. Релеватност истраживања стратешке културе Србије проистиче из особености њене регионалне и међународне позиције, непосредног и ширег окружења, актуелних националних и државних интереса који имплицирају успостављање националне безбедносне политике која ће почивати на идејама, веровањима и вредностима иманентним српској националној култури.

С обзиром на претходно наведено, ова докторска дисертација за свој предмет има истраживање идеационе основе савремене стратешке културе Србије. Другим речима, истраживачки фокус усмерен је на утврђивање идеја, веровања, вредности и ставова који одређују садржај савремене стратешке културе Србије. Предмет истраживања конкретизован посредством два комплементарна истраживачка нивоа, која омогућавају остваривање постављених истраживачких циљева. Примарни истраживачки ниво обухвата идентификацију и опис идеационих елемената који фундирају основне димензије савремене стратешке културе Србије. Временски оквир у односу на први истраживачки ниво обухвата период од 2019. до 2021. године. Други истраживачки ниво обухвата испитивање ставова ученика завршног разреда средњих школа у односу на издвојене идеационе елементе савремене стратешке културе Србије. Временски оквир у односу на други истраживачки ниво обухвата период од марта до априла 2022. године, када је спроведено анкетирање у средњим школама. Свеукупно, временски оквир истраживања обухвата период од 2019. до 2022. године. Теоријско упориште концепта стратешке културе у контексту овог истраживања чини конструктивистичка парадигима у оквиру студија безбедности. Тачније, истраживање се заснива на поставкама умереног конструктивизма, који апострофира примат идеационих чиниоца са националног нивоа на обликовање идентитета, интереса и специфичних образаца понашања држава.

Структуру дисертације одређује укупно девет кохеретно повезаних поглавља. Прво поглавље посвећено је уводним разматрањима. Након тога следи друго поглавље које обухвата представљање теоријско-појмовног оквира истраживања. Први део овог поглавља посвећен је приказу концептуализације и постојећих студија стратешке културе ради утврђивања различитих гледишта, кључних обележја и димензија концепта стратешке културе. Након тога је приказана досадашња тематизација стратешке културе Србије у домаћој академској литератури,

што је омогућило утврђивање постојећег корпуса знања у односу на истраживачку проблематику, као и постојећих празнина, које су послужиле као основ за планирање овог истраживања. Други део овог поглавља посвећен ситуирању истраживања у одговарајући теоријски оквир. Следствено томе, аргументовано је утемељење истраживања стратешке културе кроз призму конструктивистичке парадигме студија безбедности. Последњи део поглавља чини одређење предмета и циљева истраживања, као и истраживачких питања.

Треће поглавље обухвата приказ методолошког оквира истраживања, односно конкретног типа истраживања, извора података као и метода и техника употребљених зарад њиховог прикупљања и анализе. Тачније, конкретизоване су истраживачке методе које ће бити примењене у односу на дефинисане истраживачке нивое. У односу на први истраживачки ниво оцртане су основне карактеристике квалитативне анализе садржаја у конктексту идентификације и описа димензије стратешке културе изведених поступком операционализације. У последњем делу овог поглавља конкретизована је метода анкетног упитника у погледу примене на задату истраживачку проблематику.

Четврто поглавље означава почетак централног дела ове докторске дисертације, посвећено квалитативној анализи садржаја уџбеника за наставни предмет српски језик и књижевност у основним и средњим школама. Квалитативна анализа садржаја уџбеника подразумевала је издвајање, разврставање и анализу идеационих елемената у контексту изведених димензија стратешке културе Србије које су проучаване. Следствено томе, издвојени идеациони елементи представљени су у засебним поглављима посвећеним изведеним димензијама стратешке културе Србије. На крају, последње потпоглавље намењено је сумирању идеационих елемената у контексту основних димензија савремене стратешке културе Србије.

Заједно са четвртим поглављем, пето и шесто сачињавају средишњи део ове докторске дисертације. Пето поглавље обухвата анализу садржаја уџбеника за наставни предмет историја у основним и средњим школама. С обзиром на обим истраживачке грађе у односу на овај наставни предмет спроведена је подела на три историјске епохе у односу на које је остварено идентификовање и опис идеационих елемената савремене стратешке културе Србије. Према томе, ово поглавље обухвата три потпоглавља, структурирана следствено изведеним димензијама стратешке културе које су биле предмет истраживања. Последње потпоглавље намењено је сумирању издвојених идеационих елемената кроз три посматране историјске епохе у односу на димензије стратешке културе Србије.

Шесто поглавље обухвата анализу садржаја уџбеника наставног предмета географија у основим и средњим школама. Аналогно четвртом и петом поглављу, и ово поглавље структурирано је следствено изведеним димензијама стратешке културе које су проучаване на случају Србије. Последње потпоглавље сумира издвојене идеационе елементе у контексту димензија стратешке културе Србије.

Седмо поглавље одржава други истраживачки ниво унутар ове дисертације. Комплементарност успостављених истраживачких нивоа огледа се у условљености другог истраживачког нивоа налазима добијеним квалитативном анализом садржаја уџбеника спроведеном на првом истраживачком нивоу. Стога је у овом поглављу приказана аргументација за обликовање идеационих елемента савремене стратешке културе Србије у низ тврдњи које сачињавају анкетни упитник. Најзад, ово поглавље обухвата опис ставова средњошколаца у односу на издвојени скуп идеационих елемената савремене стратешке културе Србије.

Осмо поглавље ове дисертације обухвата дискусију којом су сумирани резултати истраживања у односу на успостављене истраживачке нивое. Прво потпоглавље намењено је сублимирању резултата истраживања у односу на средишњи део ове дисертације, односно обједињавању идеационих елемената савремене стратешке културе Србије идентификованих и описаних квалитативном анализом садржаја уџбеника наставних предмета српски језик и књижевност, историја и географија. Друго потпоглавље намењено је сумирању резултата истраживања ставова средњошколаца у односу на идеационе елементе савремене стратешке културе Србије. На крају, последње потпоглавље посвећено је теоријском уопштавању резултата истраживања у контексту студија стратешке културе и конструктивистичке парадгиме студија безбедности.

Последње поглавље ове докторске дисертације односи се на закључна разматрања, њихова фукнција огледа се у сумирању спроведеног истраживања, у контексту два истраживачка нивоа, уз навођење научног и друштвеног значаја дисертације. Најзад, последњи део овог поглавља посвећен је истицању ограничења истраживања и препорука о могућим даљим правцима истраживања. Након Закључних разматрања следи поглавље посвећено литератури, а затим и попис прилога као завршни део дисертације.

## 2. ТЕОРИЈСКО-ПОЈМОВНИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Успостављање јасног и прецизног теоријско-појмовног оквира планираног истраживања представља један од примарних задатака истраживача у процесу израде истраживачког пројекта. Реализација овог задатка захтева од истраживача детаљано упознавање са постојећим фондом начуног знања у односу на проблем истраживања. Другим речима, неопходно је истраживачки проблем сагледати кроз призму теоријских парадигми и њима иманетних аналитичких алатки. Након позиционирања проблема истраживања у одређени теоријски оквир истраживач треба да одреди основне појмове, њихов садржај и обим, а затим да из датог одређења изведе основне димензије које ће чинити аналитички оквир проучавања датог проблема.

### 2.1. Концепт стратешке културе: прва генерација

Преимућство реализма у науци о међународним односима током 20. века, укорењеног на рационалистичким и материјалистичким претпоставкама, креирало је парадигму у којој су државе посматране као рационални актери који теже моћи и делују спрам односа моћи. Следствено томе, анализа и промишљање стратегије заснивало се на схватању да државе теже сличним циљевима, и према томе, делују у спољнополитичкој арени на, мање или више, сличан начин. Дакле, реалистичка парадигма међународних односа приписује примат рационалним и материјалистичким аспектима стратешког мишљења и деловања и занемарује значај културе. Критику реалистичке „догме“ у домену стратешких студија, и генерално у науци о међународним односима, изнео је Џек Снајдер у јеку хладног рата указујући на потребу да се питањима анализе спољне политике, стратегије и доктрине приступи из перспективе *стратешке културе*. Наиме, Снајдер оспорава приступ водећих аналитичара, утемељен на теорији игара и становишту познатом као ,,технолошки детерминизам“, који имплицирају истовентан (сличан) приступ Совјета и Американаца питању употребе нуклеарног наоружања, и према томе, сличну нуклеарну доктрину.[5] Према Снајдеру, интерпретација совјетске нуклеарне доктрине изискује напуштање теорије игара и разматрања совјетских *ставова* по питању нуклеарног наоружања (Snyder, 1977).[6] Питање *ставова* везује се за културне особености Совјета, сходно томе, концепт стратешке културе своје исходиште налази у идеји да обе суперсиле поседују јединствен приступ формулацији стратегије утемељен на националној култури. Наведено потврђује Снајдерова теза да ,,ни совјетски ни амерички стратези нису акултурални теоретичари игара без предрасуда“ (1977: V). Према Снајдеру, америчке и совјетске доктрине нису лишене културолошког утицаја, оне су развијене у различитим историјским, организационим и политичким контекстима у одговору на различита ситуациона и технолошка ограничења (1977: V).[7] Као главни циљ свог рада аутор поставља формулацију ,,социолошке целине која ће обезбедити контекст ради омогућавања интерпретације совјетске стратешке доктрине“ (1977: 8). Полазећи од интелектуалне историје совјетске стратешке мисли

[5] Аргументација и логика „технолошког детерминизма“ подразумева да постоји „природна логика инхерентна оружју за масовно уништење, која постаје очигледна сваком ко озбиљно размотри дати проблем“ (Snyder, 1977: 5-6).

[6] У осврту на тада актуелну дискусију, заступљену у америчком академском и политичком дискурсу, у вези са доктрином ,,ограничених нуклеарних опција“ и ,,унутар-ратног одвраћања“ Снајдер указује на једностраност америчког поимања „рационалног“ стратешког мишљења и понашања у специфичним околностима рата и употребе нуклеарног наоружања (Snyder, 1977).

[7] Снајдер наглашава да су најуспешнији западни аналитичари совјестске стратешке мисли сврстали ,,сирове податке“ (доктрине, саопштења, распоред снага, итд.) у одговарајући политички, историјски и организацијони контекст. Анализа контекста за Снајдера представља решење за проблеме валидности и двосмислености података (1977:8).

и осећаја за политички и организациони контекст одбрамбеног одлучивања, Снајдер сматра да наведено пружа чврсту основу за разматрање совјетских ставова по питању нуклеарног наоружања (1977: 8). Уједно, идентификовање историјских и органзационих фактора развоја омогућава да се путем приступа стратешке културе објасни порекло и трајна виталност ставова и понашања која би у супротном могла бити сагледана од стране америчких посматрача као „загонентна, задрта или чудна“ (Snyder, 1977: V).

С обзиром на претходно наведено, Снајдер сматра да је корисно сагледати совјетски приступ стратешком мишљењу као својеврсну *стратешку културу*. Према његовом становишту појединци су: „социјализовани у карактеристичан совјетски начин стратешког размишљања, као резултат процеса социјализације скуп општих веровања, ставова и образаца понашања у односу на нуклеарну стратегију, достигао је стање полутрајности што га смешта на ниво 'културалног' пре него на пуку 'политику'“ (1977: V). Премда се ставови могу променити као последица промене у технологији или међународном окружењу, нови проблеми не бивају процењени објективно већ радије кроз „прецептуална сочива“ стратешке културе (Snyder, 1977: V). Стратешка култура, према Снајдеру, подразумева релативно трајне ставове, који чине окосницу стратешког промишљања, анализе и, напослетку, крајње одлуке или одабраног понашања.

У одређењу концепта Снајдер наводи да „стратешка култура може бити дефинисана као укупан скуп идеја, условљених емоционалних одговора и образаца свакодневног понашања које су чланови националне стратешке заједнице акумулирали кроз обуку или имитацију и које деле међусобно у односу на нуклеарну стратегију“ (1977: 8).[8] Такође, Снајдер наводи да се у контексту стратегије „свакодневно“ понашање представља у суштини „когнитивно“ понашање, односно, идеје које руководе доношење одлука. Услед тога, аутор се усресређује на когнитивне елементе совјетске стратешке културе, тачније, фокус је усмерен на целину ставова и схватања који одређују и ограничавају мисао о стратешким питањима, утичу на начин њиховог формулисања и постављају дискурс и концептуалне параметре стратешке дебате.[9] Полазећи од чињеница да је совјетска стратешка мисао формулисална је кроз сучељавање са јединствним проблемима у специфичном окружењу, то даје основа за претпоставку да ће совјетска стратешка култура садржати одређене елементе који се могу посматрати као јединствени (Snyder, 1977: 9). Према Снајдеру, сагледавање свих фактора који су утицали на развој једне нације, тачније, који одређују њен културни и историјски идентитет, омогућава идентификовање стратешке културе, као перспективе са које њени кључни представници (политичка елита/национална стратешка заједница) приступа спољнополитичким питањима, у смислу њихове прецепције и адекватног одговора. Премда истиче да се ставови, као кључни елеменат стратешке културе, могу променити, Снајдер подразумева и њихову стабилност и јединственост у односу на различите државе. Карактеристичан скуп ставова и веровања својствених државама (нацијама) у основи је јединствености њихових стратешких култура.

У оквиру закључних разматрања Снајдер наводи да је у тексту указано на постојање јединствене совјетске стратешке културе, која условљава особено стратешко мишљење и понашање Совјета.

[8] Према Снајдеру, уколико би концепт стратешке културе имао било какво значење, то би требало да се односи на то да су декаде прилагођавања војних преференција у погледу држања у рату довеле до „интернализације заједничких представа о стратешкој рационалности, које неће олако бити стављене у страну у тренутцима кризе“ (Snyder, 1977: 34).

[9] Процес формулације доктрине, прибављања наоружања као и доношења одлука у кризним ситуацијама (који се може тицати и могуће употребе нуклеарног оружја) представља низ активности или понашања у чијој основни се налази „аналитичка аргументација“, то условљава потребу за анализом когнитивних елемената совјетске стратешке културе (1977: 9).

На формулисање совјетске стратешке културе утицало је јединствено историјско искуство, затим политички и институционални односи и различите стратешке дилеме са којима су Совјети били суочени. Синергија ових чиниоца продуковала је скуп јединствених стратешких веровања, као и јединствен образац стратешког понашања утемељен на датим веровањима. Како Снајдер наводи, употреба термина ,,култура" има за циљ да укаже да ова веровања бивају овековечена кроз социјализацију појединаца у јединствен начин размишљања. Он истиче да ,,гледано са стратешко-културалне перспективе, промене у совјетском стратешком размишљању неће наступити непосредно у одговору на промене стратешког окружења, већ индиректно, на начин посредован постојећим културним веровањима" (1977: 38).[10] Синтезом Снајдерових теза може се закључити да он под стратешком културом означава скуп јединствених веровања и ставова, креиран посредством синергије разнородних чиниоца националне културе, који трајно артикулишу одређени образац стратешког мишљења и деловања. Према томе, јединствени скуп веровања и ставова (стратешка култура) чини основу стратешке анализе, тумачења и одлучивања нација у контексту различитих догађаја, ситуација и кризних момената.

Поред Снајдеровог одважног корака на путу увођења културе, тачније, културалне преспективе у науку о међународним односима, превасходно за потребе анализе и тумачењу стратегије других држава, бројни аутори пронашли су заједничке имениоце са Снајдеровим становиштем. Аутор који се заједном са Снајдером може сврстати у пионире културалне перспективе у науци о међународним односима јесте Кен Бут (*Ken Booth*). У својој чувеној монографији (*Strategy and Ethnocentrism)* Бут износи опсежну критику тада владајуће теоријске парадигме употребљаване за анализу стратешког мишљења и деловања других држава.[11] Мањкавост владајуће теорије стратешких студија Бут везује за њену устројеност на ,,етноцентризму", и апострофира потребу за окретањем ка ,,стратешком релативизму" (Booth, 1979: 161).[12]

Бут наводи да идеја рационалности чини постамент западног стратешког мишљења, као таква, она представа продукт етноцентризма који битно ограничава адкеватну стратешку анализу. Приступ утемељен на рационализму државе посматра као монолитне *рационалне актере* који делују у смеру увећања сопствене користи (1979: 65). Управо се претпоставка рационалности јавља као еклатантан доказ мањкавости и заблуда које са собом носи етноцентризам. Стога, Бут етноцентризму западних академских кругова супротставља *стратешки релативизам*, приступ за који сматра да представља пут ка унапређењу стратешких студија, јер у његовој основи лежи идеја да је ,,истина" о стратегији релативна за појединце и групе у односу на место и време у којем делују (1979: 139). Другим речима, *стратешки релативизам* заснива се на способности сагледавања света кроз ,,објектив" других култура: ,,на начин на који они себе виде или онако како би желели да буду виђени" (1979: 16). Значај културе за науку о међународним односима, као и стратешке студије, Бут апострофира наводећи да ,,кулутра представља темељни концепт у области политике и историје, и стога неизбежно игра важну улогу у стратегији" (Booth, 1979:

[10] Када је реч о питању трајности или променљивости стратешке културе, Снајдер наводи да се стратешка култура, као и културе уопште, мења са временом услед промене одређених објективних околности, али ипак она исказује и одређену трајност (Snyder, 1977).

[11] Како Бут примећује, стратешка теорија креирана у ,,златном добу" стратешких студија утемељена је на претпоставци рационализма и етноцентричном погледу на свет, који у суштини осликава америчку визију света и политике. На датој основи креирани су теоријски концепти посредством којих је амерички поглед на свет ,,претočен" у основно оруђе анализе стратешког мишљења и деловања других држава. Критикујући једностраност америчке стратешке теорије, Бут налаже потребу за теоријским ,,заокретом" којим би се анализа других држава и њихове стратегије уместо на принципима рационализма и етноцентризма темељила на анализи ,,националног стила" и традиције у стратегији (Booth, 1979).

[12] Детљаније о еволуцији стратешких студија видети у: Bull, 1968; Gray, 1982; Klein, 1994; Betts, 1997; Baylis et al., 2013.

14).[13] Свекупно, Бут кроз критику владајуће стратешке теорије поставља „стубове“ културане перспективе на темељу Снајдеровог пионирског искорака. Културу различитих нација, према Буту, треба третирати као главно оруђе њиховог стратешког мишљења и одлучивања. У његовим тезама могуће је пронаћи заметак ширег поимања садржаја концепта стратешке културе, која се уопштено може одредити као начин на који се нације самоидентификују, како гледају на друге нације и устројство света у целини.

Занемаривање тематизације специфичности националне стратегије, у смислу приступа рату, међу стратезима и научницима из области друштвених наука апострофирао је Карнес Лорд (*Carnes Lord*). Надовезујући се на Кена Бута и његову критику етноцентристичке перспективе стратешких студија, Лорд на самом почетку рада поставља питање о томе да ли се може говорити о постојању особеног америчког *начина ратовања* (Lord, 1985)?[14] Како је проблематика рата историјски углавном представљала делокруг надлежност вршиоца политичке власти, то је узроковало да понашање већине друштава (нација) на војном плану представља рефлексију њихове политичке културе. Управо због тога што су питања рата у надлежности политичке елите и доносиоца политичких одлука, Лорд сматра да је термин „стратешка култура“ примеренији за феномен који он настоји да опише, него што су то концепти „начин рата“ или „војна култура“. Наиме, оно што Лорд сматра основним питањем свог рада не тиче се оперативних, организационих или техничких аспеката оружане борбе, напротив реч је о „фундаменталним претпоставкама које опредељују изградњу оружаних снага и циљеве којима оне служе“ (1985: 272).[15] Ове фундаметалне претпоставке непосредно су одређене политичким факторима или принципима на којима је друштво устројено, оне одређују оквирно или детаљно природу оружаних снага.

Презицирајући шта подразумева под концептом Лорд наводи да „стратешка култура обухвата традиционалне праксе и обрасце мишљења према којим су оружане снаге организоване и употребљене од стране друштва у служби политичких циљева“ (1985: 271).[16] У погледу кључних чиниоца који детерминишу стратешку културу, Лорд истиче: геополитичку позицију, међународне односе, политичку културу и идеологију, војну културу (војна историја, традиција и образовање), цивилно-војне односе и војну технологију. Међутим, значај ових фактора може варирати у односу на појединачне случајеве (државе), дакле, они немају увек исто или синхроно дејство на стратешку културу (1985: 272). Аналогно Снаједеровом становишту, Лорд стратешку културу уско фокусира на питања рата, односно начин употребе (оружане) силе. Њихова становишта исказују потпуну аналогију, дакле, поред претходно наведеног Снајдер и Лорд деле

[13] Идеја *стратешког релативизма* произлази из веома добро познате чињенице да је познавање непријатеља одувек је било фундамет стратегије. Дакле, Бут сматра да познавање непријатеља ужива приоритет у односу на аналитичке алате било какве стратешке теорије (Booth, 1979). Најзад, Бут закључује да идеја рационалног *стратешког човека* (*Strategic man*) иманетна владајућој (америчкој) стратешкој теорији мора бити одбачена. Док стратешком мишљењу треба приступити из националне перспективе, што условљава знање али и способност имагинације приликом изградње представа о другим нацијама (1979: 152).

[14] Тезу да се друштва могу фундаметално разликовати према начину на који приступају вођењу рата Лорд поткрепљује примерима стратешке мисли античке Грчке и Кине. Према Лорду, кинеска традиционална стратешка мисао представља еклатантан доказ утицаја културе на поље стратегије и приступ рату. Наведено имплицира да разлике у приступу рату не би требало посматрати искључиво кроз призму различитих материјалних услова, већ и кроз социјалне, политичке и идеолошке карактеристике које чине основу изградње државе (1985: 270).

[15] Горе наведене фундаметалне претпоставке, према Лорду, непосредно су одређене политичким факторима или принципима на којима је друштво устројено, и као такве одређују природу оружаних снага (Lord, 1985).

[16] Еквивалетно становиште стратешке културе са усмерењем на приступ рату и употреби силе дело је Јитзака Клајна (*Yitzhak Klein*), који конепт одређује као скуп веровања и ставова војног естаблишмента у погледу политичких циљева, најефективније стратегије и оперативних метода њиховог остварења (Klein, 1989; Klein, 1991).

схватање о политичким одлучиоцима као кључним носиоцима стратешке културе, али и у погледу тога да она своје исходиште проналази у чиниоцима националне културе.

Поред наведених аутора који се сврставају у прву генерацију, централну позицију у даљој теоријској разради и одбрани „приступа“ ове генерације заузео је Колин Грej.[17] Поред Снајдера, као родоначелника концепта и прве генерације, Грej се јавља као њен квинтесенцијални и најплоднији представник. Кроз неколико академских радова у којим тематизује стратешку културу Грej развија становиште које се посматра као оличење прве генерације.[18] У свом првом академском чланку посвећеном стратешкој култури (*National styles in strategy*), централна хипотеза коју Грej поставља тиче се постојања карактеристичне америчке стратешке културе. Под појмом америчке стратешке културе Грej подразумева начину мишљења и деловања у погледу силе, који је изведен из перцепције националног историјског искуства, начина самоодређења и целокупног јединственог америчког искуства (географије, политичке филозофије, грађанске културе и ,,начина живота“) (Gray, 1981).[19]

Поред претпоставке о постојању карактеристичне америчке стратешке културе, Грej наводи да она представља ,,миље“ у оквиру којег се дискутује о стратешким идејама и доносе одлуке из области одбрамбене политике. Последња претпоставка тиче се тога да би боље разумевање америчке стратешке културе омогућило успостављање везе са одлукама креираним и имплементраним од стране доносиоца политичких одлука. У крајњој инстанци, таква сазнања могла би бити коришћена за предвиђање будућих одлука (1981: 22). Из наведеног уочава се да је Грејово становиште у многоме аналогно тезама Снајдера и Лорда у погледу извора стратешке културе. Национална култура и традиција једне нације (безбедносне заједнице) у основи су стратешке културе, која подједанко укључује одређену перспективу стратешких питања (мишљење) и на њему засновано деловање (понашање). Предност познавања (проучавања) стратешке културе Грej везује за могућност бољег разумевања одлука донетих од стране политичке елите, претпостављајући чак да таква сазнања могу бити употребљена ради предвиђања будућих одлука. Са друге стране, Снајдер и Лорд користи проучавања стратешке културе везују за боље разумевање стратешког мишљења и деловања других нација, без претпоставке о могућности предвиђања њиховог понашања у будућности.

У свом проминетном академском чланку (*Strategic culture as context: First generation strickes back*), Грej износи тезу која се третира као фундаментална претпоставка прве генерације, он наводи да ,,стратешка култура пружа контекста за разумевање, пре него за објашњење узрочности“ (Gray, 1999b: 49). Наведена теза сажето илуструје срж епистемолошког приступа прве генерације. Важност концепта стратешке културе, према Грeју, произлази из тога што он усмерава пажњу на корене и чиниоце који чине постамент стратешког понашања. У одређењу концепта Грej наводи да стратешка култура: ,,обухвата трајне (али не вечне) друштвено усвојене идеје, ставове, традицију, навике ума и префериране методе деловања, који су више или мање специфични за одређену географски засновану безбедносну заједницу која је неминовно имала

[17] Грej наводи да се радови аутора ,,прве генерације“ који су истраживали њима познат али недовољно истражен концепт стратешке културе били више ,,раднички“ него научни. Ипак, кроз године студије стратешке културе су узнапредовале у концептуалном, методолошком и практичном смислу (Gray, 1999a).

[18] Детаљније видети у: Gray, 1981; Gray, 1999b; Gray, 1999a.

[19] Када је реч о потенцијалним бенефитима примене концепта стратешке културе на поље изучавања стратегије, Грej као главни бенефит издваја боље разумевање сопствене и културе других дружава. Поред тога, он сматра да је могуће препознати трајну мотивацију која руководи формулисање политике, што чини основу за предвиђање потенцијалних будућих потеза. Као и могућност бољег разумевања значења које поједини догађаји имају из перспективе других (Gray, 1981).

јединствено историјско искуство“ (1999b: 49).[20] Уколико се понашање безбедносне заједнице (нације) не може окарактерисати као манифестација стратешке културе, Грај сматра да је свакако у том случају реч о пример понашања које је исход културално обликованих људи, организација, процедура и наоружања. Такође, Грај наводи да иако би критичари ове тезе били исправни у томе да ако је стратешка култура свуда око нас, то сугерише да она у истраживачком смислу она не постоји. Ипак, ова критика проупушта важну чињеницу, на пример, да се Немци не могу понашати другачије него као Немци. Према Грају, стратешко понашање Немаца (или било које друге нације) стриктно је условљено ограничењима њихове стратешке културе, чак и онда када се они не придржавају стриктно доминантних идеја и перференција сопствене стратешке културе (1999: 52). С обзиром на наведено може се закључити да Грај стратешку културу посматра као релативно стабилан, трајан и јединствен скуп идеја, веровања и ставова, са исходиштем у националној култури, који артикулише специфично стратешко мишљење и, последично, понашање нација.

Потврду усмерености аутора прве генерације на суперсиле и њихову нуклеарну стратегију могуће је пронаћи у најзначајнијем зборнику радова ове генерације објављеном 1990. године (*Strategic Power: United States of America and the SSSR*).[21] У оквиру зборника радове су представили, између осталих, Снајдер, Бут, Џонс (*David Jones*), Бол (*Desmond Ball*) и Џејкобсен (*Carl G. Jacobsen*) као најпроминентнији аутори ове генерације.[22] Један од радова унутар зборника припада и Кену Буту, који подробније анализира и концептуалне аспекте стратешке културе. Најпре, Бут успоставља своје одређење које гласи: „Концепт стратешке културе обухвата националну традицију, вредности, ставове, обрасце понашања, навике, симболе, постигнућа и одређене начине адаптације на окружење и решавање проблема у односу на претње или употребу силе“ (Booth, 1990a: 121). Исходиште стратешке културе једне нације, према Буту, чине њена историја, географија и политичка култура. Стратешка култура представља скуп ставова и образаца понашања најутицајнијих „гласова“ у оквиру једне нације, у зависности од случаја до случаја то могу бити политичке елите, војни естаблишмент и/или јавно мњење (1990a: 121).[23] Бут аналогно Снајдеровом и Грејовом одређењу стратешке културе, наводи да она обједињује мишљење и понашање, ставове и обрасце понашања. Његов квинтесенцијални искорак огледа се на плану тога што препознаје и јавно мњење, поред политичке и војне елите, као релеватног носиоца стратешке културе. Тиме Бут проширује истраживачку агенду стратешке културе у погледу њених носиоца, уједно афирмишући трајекторију истраживања стратешке културе која се базира на њеном проучавању (дедуковању) кроз призму чиниоца националне културе. Најзад, Бут тврди да стратешка култура дефинише скуп образаца за понашање нације у односу на питања рата и мира, и обликује али не детерминише као нација остварује интеракцију са другима у области безбедности. Постојање уочљивог континуитета по овим питањима даје легитимитет за дискусију о карактеристичном

[20] Критикујући Грејово становиште Алан Блумфилд (*Alan Bloomfield*) примећује да његов есенцијални проблем јесте превелика кохерентност, у смислу да не може објаснит одступања у стратешком понашању, а оно такође имплицира превише континуитета, јер није познато „како, када или зашто би могла наступити промена стратешке политике“ (Bloomfield, 2012: 447).

[21] Видети: Jacobsen, 1990.

[22] Снајдеров чланак у зборника пружа критички осврт на дотадашњу еволуцију концепта стратешке културе и његову научну плодотворност: Snyder, 1990.

[23] Када је реч о питању променљивости стратешке културе Бут наводи да је она трајна кроз дужи временски период, али није отпорна на промене у целини или у погледу појединачних елемената. Елементи који чине њен садржај углавном исказују отпорност на разнородне утицаје изузев кључних промена у војној технологији, унутрашњим споразумима или међународном окружењу (Booth, 1990a).

националном „стилу“ у теорији и пракси стратегије (1990a: 121).[24] Управо ове тезе јавиле су се као интегрални део Грејове одбране приступа прве генерације у „дебати“ са Алистером Џонсоном, о чему ће бити речи у посебном потпоглављу. [25]

Приступ утемељивача концепта стратешке културе Џон Глен означава као „епифеноменални приступ“, јер аутори теже идентификовању образаца понашања својствених државама приликом остваривања конкретних војних циљева и, уопште, особености њиховог приступа рату. Глен наводи да су анализирани културни аспекти ограничени су само на оне који се односе на стратегију, дакле, култура није захваћена у својој целини. Такође, поимање стратегије редуковано је на војну стратегију или начин употребе војне моћи у достизању политичких циљева. Оно што карактерише ову концепцију стратешке културе јесте третирање концепта као интервенишуће варијабле (Glenn 2009). Сходно становиштима која заступа у овај приступ сврставају се радови творца концепта стратешке културе Џека Снајдера и његовог следбеника Карнеса Лорда. Након приказаних становишта представника прве генерације могуће је у најосновнијим цратама сумирати опште карактеристике њихове концптуализације стратешке културе. Како би се што јасније приказала становишта аутора прве генерације, њихова одређења стратешке културе приказана су и виду табеле (Табела 1).

Табела 1. Одређења концепта стратешке културе аутора прве генерације

| Аутор | Одређење стратешке културе |
|---|---|
| **Џек Снајдер** (1977: 8) | „стратешка култура може бити дефинисана као укупан скуп идеја, условљених емоционалних одговора и образаца свакодневног понашања које су чланови националне стратешке заједнице акумулирали кроз обуку или имитацију и које деле међусобно у односу на нуклеарну стратегију“ |
| **Карнес Лорд** (1985: 271) | „стратешка култура обухвата традиционалне праксе и обрасце мишљења према којим су оружане снаге организоване и употребљене од стране друштва у служби политичких циљева“ |
| **Колин Грej** (1999b: 49) | „обухвата трајне (али не вечне) друштвено усвојене идеје, ставове, традицију, навике ума и префериране методе деловања, који су више или мање специфични за одређену географски засновану безбедносну заједницу која је неминовно имала јединствено |

[24] Поред концептуалних питања која су тематизована у радовима пионира културалне преспективе, Снајдера и Бута, остали аутори су проучавали одабране студије случаја кроз призму стратешке културе. Међу таквим судијама истиче се рад Дејвида Џонса (*David Jones*) (*Soviet Strategic Culture*), у којем најпре успоставља концептуални оквир стратешке културе, на три нивоа, који чини основу за студију совјетске стратешке културе (Jones, 1990a). Тему совјетске стратешке културе кроз призму нуклеарне доктрине обрадио је Карл Џејкобсен (*Soviet Strategic Policy Since 1945*) (Jacobsen, 1990). Са друге стране, Федорено (*Sergei P. Fedorenko*) и Кен Бут тематизовали су питање совјетске и америчке узајамне перцепције (Fedorenko, 1990; Booth, 1990b). Такође значај јесте рад Дезмонда Бола (Desmond Ball) (*US Perceptions of Soviet Threat: Prudence and Paranoia United States Strategic Policy Since 1945: Doctrine, Military-Technical Innovation and Force Structure*), који тематизује развој нукеларне доктрине САД кроз различите администрације од 1945. године (Ball, 1990).

[25] Поред наведених аутора своје место у зборнику пронашли су и радови који тематизују сродне концепте (нпр. одбрањање, трку у наоружању, кризни менаџмент, итд), процесе (нпр. одлучивања, утицај менџмента у области одбране и војне индустирје, итд.), употребу силе и актуелне проблеме (Jacobsen, 1990). Радове о концептима сродним стратешкој култури приредили су: Morgan, 1990; Duffy, 1990; Evangelista, 1990; Freedman, 1990; Arbatov & Lednev, 1990; Jones, 1990b. Питање процеса тематизовано је такође од стране немалог броја аутора: Korb, 1990; Meyer, 1990; Brady, 1990; Gansler, 1990. Док је питању употребе силе посвећен најмањи простор у смилсу броја радова, на пример: Trachtenberg, 1990; Arnett, 1990. Последње поглавље зборника посвећено је актуелним проблемима и изазовима, на пример: Miller, 1990; Flanagan, 1990.

| | |
|---|---|
| | историјско искуство“ |
| **Кен Бут**<br><br>(1990а: 121) | „Концепт стратешке културе обухвата националну традицију, вредности, ставове, обрасце понашања, навике, симболе, постигнућа и одређене начине адаптације на окружење и решавање проблема у односу на претње или употребу силе“ |

Извор: Аутор

Уопштено, представници прве генерације садржаја концепт стратешке културе одређују, у мањој или већој мери доследно, на начин да се под њиме обухвата превасходно скуп идеја, веровања, вредности и ставова који одређују стратешко мишљење и деловање у односу на питање употребе војне силе. Према томе, стратешка култура укључује како мишљење о стратешким питањима, тако и на њему засновано деловање (понашање). Као носиоц стратешке културе идентификоване су политичке или војне елите, док је њено извориште везано за чиниоце националне културе, примарно историју и географију. И на крају, предности проучавања стратешке културе везују се за боље познавање стратешке перспективе других нација у смислу веровања, вредности, ставова који стоје у основи стратешког мишљења и понашања и ограничавају опсег разматрања стратешких питања, а тиме и дијапазон могућих „решења“ за конкретне стратешке проблеме.

### *2.1.1. Друга генерација: стратешка култура као дискурс политичке елите*

Средином 80-их година развија се нова трајекторија концептуализције и истраживања стратешке културе, особена по томе што њени представници занемарују основне претпоставке прве генерације ослањајући се примарно на Грамшијевску теорију културалне хегемоније. У ред представнике друге генерације могу се сврстати Бредли Клајн (*Bradley S. Klein*), Роберт Лакем (*Robert Luckham*) и Чарлс Капчан (*Charles Kupchan*) (Hadfield, 2005). Пионир и квинтесенцијални теоретичар друге генерације био је Бредли Клајн, средишњи значај у његовом раду из 1988. године ужива концепт хегемоније.[26] Циљ истраживање који Клајн поставља тиче се начина на који су САД вршиле легитимизацију своје глобалне доминацију на политичком и војном плану.[27] Како би остварио постављени циљ аутор се опредељује за проучавање реторике елите, јер сматра да она има за циљ легитимацију војних активности држава. Према његовом становишту, стратешка култура укључује ,,разноврсне приступе насиљу и начине на који државе могу легитимисати употребу насиља против наводних непријатеља (...) истраживање стратешке културе је истраживање културне хегемоније организованог државног насиља“ (Klein, 1988: 135). У суштини, стратешка култура симболизује начин операционализације и легитимизације интереса владајуће политичке елите на унутрашњем и спољнополитичком плану.

[26] Клајн примећује да се овај концепт у стратешким студијама везује за реалистичку традицију, насупрот таквом поимању хегемоније стоји друга преспектива коју аутор заступа. Друга преспектива своје исходиште налази у Грамшијевској теорији културалне хегемоније, у којој владајућа класа врши ,,политичку продукцију односа доминације“ којом остварује нормализацију и легитимизацију своје власти. Тиме Клајн „спушта“ питање хегемоније са међународног на унутрашњи (државни) ниво, који се јавља као предуслов било какве дискусије о хегемонији на међународном плану. Наиме, Клајн истиче да је скуп одговарајућих политичких идеја неопходно прво легитимизовати на унутрашњем плану како би се обезбедила подршка за пројекцију идеја (моћи) ван сопствених граница (Klein, 1988: 134).

[27] У вези са концептом стратешке културе Клајн идентификује две кључне поенте, прво, ,,историзовати оно што је имплицитно садржано у реалистичким теоријама хегемоније“ и друго, то јесте ,,учинити опипљиву политичку продукцију хегемоније артикулисану на теоретском нивоу по Грамшијској концепцији хегемоније“ (Klein, 1988: 134).

Исправан приступ према Клајну подразумева да је неопходно „третирати војну стратегију као културну праксу“ (Klein, 1988: 136). Концепт стратешке културе представља отеловљење начина на који држава приступа рату, у смислу „војних институција и акумулиране стратешке традиције ваздушне, копнене и поморске моћи“ (1988: 136). Међутим, иако доводи стратешку културу у непосредну везу са војном стратегијом, Клајн наглашава да стратешка култура представља више од пуке војне стратегије. Наиме, стратешка култура није заснована искључиво на технолошкој инфраструктури и војном сектору, већ превасходно на „политичкој идеологији јавног дискурса која помажу у одређивању ситуација као достојних за војно учешће“ (1998: 136). Наведено, према Клајну, имплицира да стратешка култура у многоме зависи од геополитичког положаја одређене државе и њених односа са савезницима и противницима. Тачније, стратешка култура настаје из мреже међународних пракси (дипломатских и економских) која постављају оквир за доношење одлука о спољнополитичким активностима (1998: 136). С обзиром на наведено, стратешка култура креирана посредством доминантног идеолошког дискурса владајуће елите ограничена је међународним праксама и обрасцима. Иако Клајн истиче значај војне стратегије (као културалне праксе) преимућство у дефинисању стратешке културе налази се у рукама политичке елите. Следствено томе, као главно средство у процесу дефинисања стратешке културе јавља се дискурс (реторика) политичке елите. Владајуће елите настоје да, с обзиром на дате међународне праксе, одаберу адекватну форму реализације својих интереса у спољној политици, тиме креирајући двоструки легитимитет, на унутрашњем и спољнополитичком плану. Клајново становиште утрло је пут новој трајкторији концептуализације и истраживања стратешке културе, он у потпуности занемарује приступ аутора прве генерације, апострофирајући да стратешка култура настаје на темељу устаљених пракси у међународним односима. Те праксе дефинишу прихватљив образац стратешке културе који руководи дискурс и праксу спољне политике на нивоу једне државе.

Поред Клајна, као творца и уједно најзначајнијег представника друге генерације, у ред представника ове генерације убраја се и Роберт Лакем, познат по синтагми „култура наоружања“ (*armament culture*) (Luckham, 1984).[28] Премда Лакем не употребљава експлицитно термин стратешка култура, његов рад у многоме исказује аналогију са Клајновим опаскама на рачун неспутане манипулације политичких елита јавним дискурсом зарад легитимизације војних активности. Према Лакему *култура наоружања* функционише као идеологија, тачније, као скуп идеја, симбола и пракси. Као и свака идеологија, *култура наоружања* доводи до процеса континуиране разградње и реконституције идентитета (1984: 2). Једна од главних функција *културе наоружања*, као идеологије, јесте неутрализација предосећаја опасности и претварање страха у извор моћи и профита за оне који контролишу институције под којима људи живе. Ова функција се остварује изједначавање концепата безбедности, одбране и наоружања. Основа овог изједначавање јесте аргумент да „ми никада нећемо бити безбедни док не успоставимо преовлађујућу војну супериорност над свим нашим потенцијалним непријатељима“ (1984: 4). Култура наоружања, као и стратешка култура у Клајновом тумачењу, у суштини одражава политичку идеологију владајућих слојева која служи легитимизацији спољнополитичке стратегије. Употребом јавног дискурса и његових инструмената политичке

[28] Поред претходно поменутих припадника друге генерација, аутор познат по тези да „теорија је увек за некога и за неку сврху“, Роберт Кокс (*Robert Cox*) често се истиче као предствник ове генерације (Cox, 1981: 128). Све теорије имају перспективу, која се темељи на позицији у времену и простору, под тиме Кокс нарочито мисли на политички и друштвени просторни и временски контекст. Сходно томе, свет се опажа кроз „објектив“ који се дефинише у контексту нације или друштвене класе, и њихов положај доминације или суобординације. Ипак, Кокс истиче да префињена теорија није пуко оличење ове (једностране) преспективе. Напротив софистицирана теорија тежи да трансцендира сопствену перспективу, премда је она увек њен иманетни сегмент, релевантан за њено разумевање (Cox, 1981).

елите учвршћују сопствена веровања и идеје у вези са спољнополитичким деловањем. Ослањање на специфичну идеолошку матрицу, према поменутим ауторима, омогућава (ре)конструисање вредности и идентитета сходно потребама и интересима владајуће елите која тиме „производи“ неспутану аутономију одлучивања и легитимитет политичких одлука у односу на питање рата.

Поред Клајна и Лакема, у ред друге генерације сврстава се и Чарлс Капчен (*Charles Kupchan*), познат по монографији (*The Vulnerability of Emipe*) из 1994. године. Трагајући за разлозима који стоје у основи погубног понашања великих сила, које се огледа у усвајању самопоражавајућих политика, и последично умањивању сопствене безбедности и моћи, Капчен средишњи значај придаје стратешкој културу. Наиме, под овим појмом Капчен подразумева „дубоко инкорпориране концепције и дефиниције националне безбедности које бивају подједнако укорењене међу елитама и јавности“, утиче на процес обликовања политика и доношење одлука (Kupchan, 1994: 5). Када је реч о процесу изградње изградње стратешке културе, Капчен наводи да се она углавном јавља као производ пропаганде политичке елите. Наиме, како би придобиле подршку за екстремне политике елите пропагирају специфичне стратешке представе и концепције империје кроз политичка тела. Када елите остваре циљ наметања својих веровања јавности, односно када је креирана кохерентна стратешка култура нације, наступа проблем доношења одлука које не кореспондирају са представама и концепцијама које је фундирају (Kupchan, 1994: 15).[29] С обзиром на наведено, стратешка култура представља производ политичких елита, које своја тренутна веровања у погледу стратешког окружења и начина достизања националних интереса уграђују у јавно мњење зарад стицања легитимитета за политичке одлуке које треба да следе дата веровања.

Како наводи Капчен, стратешка култура као област националног идентита и самоспознаје сачињена је од представа и симбола који обликују како нација поима везу између националне безбедности и империје, сопствену позицију у међународној хијерархији и како опажа домен националних интереса у спољној политици. У тренутку када ове представе и симболи остваре дејство на ставове јавности и постану институционализовани у структури и процесу доношења одлука, тада они утичу на то како политички лидери, владајућа бирократија и војни естаблишмент поимају сопствене улоге и мисије. Дакле, Капчен сугерише да стратешка култура дефинише границе политички легитимног понашања у домену спољне политике и утиче на схватање националних интереса од стране елита и постављање стратешких приоритета, што свекупно говори да она има есенцијалну улогу у обликовању велике стратегије (1994: 5-6).[30] Капченов допринос у концептуализацији стратешке културе састоји се у проширењу садржаја концепта, изван традиционалног војног домена, на свеукупну област спољне политике. На крају,

[29] Промене у стратешком окружењу доводе до тога да елите постају свесне да су њихова стратешка веровања погрешна и да воде као угрожавању националне безбедности, што упућује на потребу за променом велике стратегије. Ипак, како су ова „погрешна“ веровања „уграђена“ у стратешку културу нације она се јављају као ограничавајући фактор промене велике стратегије. Представе и концепције националне безбедности отеловљене у стратешкој култури спречавају промене националних интереса и стратегије у смеру који се у датом тренутку јавља као нужан и исправан. На крају, закључак који се намеће јесте да самопоражавајуће понашање великих сила долази као последица рањивости изазване деловањем елита, које бивају „ухваћене“ у мрежу стратешке културе коју су саме „исплеле“ (Kupchan, 1994: 15).

[30] Аутор уочава да када елите и јавност интернализују карактеристичну стратешку културу, легитимност бива контигентна са очувањем или остварењем дате концепције националне безбедности. Следствено томе, политички лидери и владајуће администрације успостављају своје циљеве сходно датој концепцији националне безбедности. Усвајање политика које не кореспондирају са општеприхваћеном концепцијом националне безбедности бива веома политички ризичан подухват. И заиста, потреба за очувањем легитимности јавља се као ограничавајући фактор за усвајање политика (Kupchan, 1994: 22).

могуће је успоставити јасну паралелу у односу на становишта представника друге генерације. Кохерентност становишта Капчена са становиштима Клајна и Лакема уочљива је у погледу кључних елемената. Следствен отоме, аутори деле схватање да у суштини стратешка култура представља политичку идеологију која се посредством јавног дискурса (пропаганде) намеће јавности од стране владајуће елите са циљем легитимизације војних активности. У табели су сумирана одређења стратешке културе представника друге генерације (Табела 2).

Табела 2. Одређења стратешке културе представника друге генерације

| Аутор | Одређење стратешке културе |
|---|---|
| **Бредли Клајн** (1988: 135) | „разноврсне приступе насиљу и начине на који државе могу легитимисати употребу насиља против наводних непријатеља (...) истраживање стратешке културе је истраживање културне хегемоније организованог државног насиља“ |
| **Чарлс Капчен** (1994: 5) | „дубоко инкорпориране концепције и дефиниције националне безбедности које бивају подједнако укорењене међу елитама и јавности“ |

(Извор: Аутор)

Када је реч о критици становишта аутора ове генерације, полазећи из перспективе сопственог становишта Џонстон као главни проблем идентификује однос стратешке културе и понашања. Наиме, уколико понашање рефлектује интересе елите у том случају стратешки избор (понашање) одређен је њиховим интересима, не и стратешком културом. Такође, Џонстон наглашава проблем потпуне аутономије у Клајновом становишту, јер елите манипулишу стратешком културом без икаквих ограничења или узајамног утицаја стратешке културе и њиховог деловања (Johnston, 1995b).[31] Макмилан (*Alan Macmillan*) указује на једностраност Клајновог приступа које се огледа у схватању да се све елите понашају слично, у реалполитичком маниру. У потпуности је искључена могућност да елите буду социјализоване у националну културу и тиме обликоване, већ се искључиво потенцира њихова манипулација (стратешком) културом (Macmilan, 1996: 65). Са друге стране, као предност ове генерације наводи се могућност објашњења начина изградње стратешке културе, јер се дистанцира у односу на трагање за коренима стратешке културе и идентитета једне заједнице, усмеравајући се ка анализи (диксурзивних) пракси које утичу на изграду друштвених структура (Lock, 2010: 29).[32] Дакле, проблем везе између стратешке културе и понашања иманентан је Клајновом становишту, као и неограничена слобода делатника (владајуће елите) у манипулацији стратешком културом зарад остваривања сопствених интереса. Са друге стране, предности приступа друге генерације огледају се у усмерењу на дискурс као средство изградње стратешке културе. На крају, чини се да је стратешка култура углавном поима као синоним са политичком

[31] Друга генерација оличена у Клајновом становишту усмерена је на испитивање употребе културе као дискурзивног средства за легитимизацију стратешких доктрина, тачније, начина на који елите манипулишу културом у сопственом интересу (Gariup, 2009).

[32] Лок наводи да теорија стратешке културе друге генерације упућује на два питања. Прво, како то да одређено схватање колективног идентитета заједнице, односа према другим заједницама и употребе војне силе бива артикулисано као доминантно у односу на друга схватања? И друго питање, које последице произлазе из артикулације одређеног разумевања ових централних питања? Стратешка култура треба да се фокусира на анализирање како одређена социјална структура (стратешка култура) обликује садржај и значење стратешког дискурса, као и које импликације произлазе из примене тог посебног дискурса (Lock, 2010).

идеологијом, која посредством дискурса бива „социјализована“ и „институционализована“ у друштву и међу владајућим елитама.

*2.1.2. Трећа генерација: стратешка кулутра као независна варијабла*

Конструктивистивистички заокрет у науци о међународним односима омогућио је ревитализацију студија стратешке културе. Онтолошке и епистемполошке поставке конструктивизма пружиле су плодно тле за истраживање питања о утицају културе на подруче стратешког мишљења и деловања. Средином 90-их година стасава трећа генерација концептуализације стратешке културе. Као што је већ наведено, аутор који је поделио концептуализацију стратешке кулутре на три генерације, Алистер Џонстон, најзаслужнији је за *vis vitalis* концепта на прагу 21. века. Док зборник радова објављен 1996. године (*The Culture of National Security*) обједињује радове проминентних представника ове генерације, пружајући увид у основне карактеристике њихових становишта. Поред Џонстона, у групу представника ове генерације сврставају се, између осталих, Питер Каценстајн (*Peter Katzenstein*), Томас Бергер (*Thomas U. Berger*), Џефри Легро (*Jeffrey Legro*) и Елизабет Кир (*Elizabeth Kier*).

Као што је већ наведено, нова генерација проучавања стратешке културе ушанчена је средином 90-их година на основама Џонстоновог становишта постављеног у монографији (*Cultural Realism: Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History*) из 1995. године. У одговору на питање каква дефиниција стратешке културе треба да буде, у основи Џонстон сматра да она мора бити погодна за емпиријско тестирање. Тачније, дефиниција би морала бити проверљива или барем таква да сугерише шта би стратешка култура требало да чини, под тиме подразумевајући да доносиоцима политичких одлука обезбеђује „јединствен поредак стратешких преференција из којих је могуће извести предвиђања о понашању“ (Johnston, 1995a: 35-36). Другим речим, адекватна дефиниција требало би да пружи могућност праћења стратешке културе у објектима анализе (нпр. класични текстови), посредством којих би се могла анализирати њена конзистентност или динамика. У односу на постављене услове, Џонстон наводи да под стратешком културом подразумева „идеациони миље који ограничава изборе понашање“, из којег је могуће извести предвиђања о стратешком избору (1995a: 36). У изградњи свог становишта стратешке културе Џонстон се приклања позитивистичкој традицији, у којој проналази решење за потребу успостављања јасне, прецизне и проверљиве дефиниције стратешке културе. У вези са тим, концепт обликује тако да се његовом применом може извести скуп стратешких преференција држава које пружају оквир за предвиђање њиховог понашања.

Начин утицаја стратешке културе на понашање, према Џонстону, представља вишеслојно питање. Пре него што се доносе закључак о утицају на понашање потребно је показати како стратешка култура ограничава опције које се разматрају у процесу одлучивања. Најзад, Џонстон одређује стратешку културу наводећи:

> „стратешка култура је интегрисани 'систем симбола' (нпр. аргументација, структуре, језици, аналогије, метафоре) који делује на успостављање свеприсутних и дуготрајних стратешких преференција формулише концепата улоге и ефикасности војне силе у међудржавним политичким питањима и обвија ове концепције са таквом ауром чињеничности да стратешке преференције изгледају јединствено реалистичне и ефикасне“ (Johnston, 1995a: 36).

Џонсон наводи да стратешка култура представља „систем симбола“, односно идеја и веровања две врсте. Прва врста обухвата основне претпоставке о уређењу стратешког окружења, односно

о улози рата у људској цивилизацији, природи непријатеља и ефективност употребе силе. Као што је претходно наведено, ове три претпоставке чине централну парадигму стратешке културе, оне нису артикулисане тренутним стратешким окружењем већ историјским наслеђем. Други ниво идеја и веровања односи се на оперативни ниво и тиче се питања „које стратешке опције су најефективније за суочавање са претњама из окружења“ (1995a: 37).[33] Дакле, Џонстон разликује два нивоа идеја и веровања унутар концепт стратешке културе, општи ниво или основне претпоставке о стратешком уређењу из којих се изводи други, оперативни ниво. Другим речима, централне претпоставке отеловљују три кључне варијабле које треба да руководе емпиријска истраживања стратешке културе.

Када је реч о другом или оперативном нивоу стратешке културе, Џонстон тврди да би стратешке опције требало да логички произлазе из идеја и веровања која чине централну парадигму стратешке културе. Такође, он истиче да управо овај ниво преференција по питању стратешких опција представља почетак непосредног деловања стратешке културе на понашање. Стога, као есенцијални емпиријски показатељ стратешке културе за Џонстона јавља се ограничени, рангирани скуп „велико-стратешких преференција“ (*grand-strategic preferences*) који је конзистентан преко објеката анализе (нпр. текстуални извори) и трајан кроз време (Johnston, 1995a: 37-38).[34] Дакле, идентификовање стратешке културе захтева утврђивање конзистентности и трајности општих идеја и веровања кроз различите историјске периоде и литерарне текстове.[35] Мањкавост постојеће литературе о стратешкој култури Џонстон налази у запостављању питања о томе, шта би требало бити анализирано како би се утврдио културално утемељен скуп велико-стратешких преференција?[36] Односно, која врста објеката (текстова) стратешке културе би могла да представља отеловљење рангираних преференција? Џонстон идентификује литерано наслеђе као кључни објекат анализе. Тачније, неопходно фокусирати се на текстове, дебате, мисли и речи стратега, војних лидера и политичке елите у области националне безбедности. Поред литерарног наслеђа, неопходно је анализирати дизајн и распоред наоружања, представе о рату и миру презентоване у медијима, ратне планове, војне церемоније и војну литературу

[33] Џонстон наводи да је неопходно да се изведене стратешке преференције подударају кроз релеватне објекте анализе (нпр. стратешке текстове који представљају формативни период развоја стратешке мисли и деловања) како би се могло говорити о јединственој стратешкој култури у одређеном друштву. Штавише, неопходно је доказати да су стратешке преференције конзистентне кроз значајан број доносиоца политичких одлука социјализованих у дату стратешку културу, пре извођења закључака о ефекту стратешке културе на понашање. Након што је то остварено, обрасци у стратешком понашању морају бити идентификовани као конзистентни са онима пројективаним из стратешких преференција које карактеришу политичке одлучиоце (Johnston, 1995a).

[34] Аргументација Џонстоновог ослањањање на скуп ранигираних преференција тиче се тога да је сасвим извесно да ће у „менију“ расположивих стратегија у политичкој агенди опсег бити довољно велики да ће постојати значајна преклапања „менија“ различитих друштава. Анализа рангираних преференција омогућава да се расположиве опције у „менију“ вреднују у контексту сваког друштва. Уколико друштва имају различите стратешке културе то ће водити различитом вредновању стратешких опција. Уједно, та претпоставка омогућва да се испита конзистентност стратешке културе кроз објекте анализе унутар једног друштва, као и разлике међу друштвима. Друга предност рангираних стратешких преференција тиче се тога да би оне требало да пруже јаснија предвиђања у погледу коначног избора понашања у односу на обичан „мени“ стратешких опција (Johnston, 1995a).

[35] Корист концепта стратешке културе Џонстон истиче да би се кроз адекватну примену анализе стратешке културе могло помоћи креаторима политике да успоставе исправније и емпатичније разумевање тога како различити актери опажају „игру“ у међународној политици. Лоше спроведена анализа може појачати стереотипе у вези са предиспозицијама других држава и затворити политичке алтернативе као непримерене за суочавање са одређеном стратешком културом (Johnston, 1995a).

[36] Критички осврт на дотадашњу концептуализацију стратешке културе могуће је пронаћи и у Џонстоновом академском раду (*Thiniking about Strategic Culutre*) из 1995. године, (Johnston, 1995b).

(1995a: 39).[37] Свекупуно, Џонстоново становиште доноси са собом сасвим другачији теоријски и епистемолошки приступ у проучавање стратешке културе. Уједно, ове новине у концептуализацији стратешке културе учиниле су га родоначелником нове генерације. На темељу позитивистичке епистемологије Џонсон детерминистички приступа одређењу односа између стратешке културе (независне варијабле) и понашања (зависне варијабле), пружајући тиме прекопотребну могућност емпиријског испитивања утицаја стратешке културе на понашање држава. Штавише, Џонстон сматра да његов модел у крајњој инстанци води ка предвиђању понашања држава, што несумњиво потврђује научну плодотворност концепта стратешке културе.

Као што је претходно наведено, поред Џонстона истакнути представници треће генерације јесу Елизабет Киер, Томас Бергер и Џефри Легро. Премда ови аутори не употребљавају експицитно термин „стратешка култура“, концепти које користе као аналитичке алате у својим студијама у многоме исказују сродност са оним што се уобичајено одређује као садржај стратешке културе. Тематизујући питање француске војне доктрине у периоду између два светска рата, Кир истиче да њен рад нема непосредну везу са истраживањем стратешке културе. Како ауторка примећује, организациона култура војске није еквивалент националног карактера, премда она може рефлектовати одређене аспекте националне културе то није нужно случај (Kier, 1996). Предмет њеног рада чини питање улоге коју унутрашња политика и организациона култура војске имају на избору између офанзивних и дефанизвних војних доктрина. Како би одговорила на ово питање ауторка се фокусира на проучавање „политичко-војних супкултура“ (*political-military subcultures*). Под овим појмом Кир означава веровања доносиоца политичких одлука о улози оружаних снага у домену унутрашње политике. Ауторка сматра да исходиште ових веровања треба тражити у искуству сваке државе у односу на улогу коју је војска имала у процесу изградње државе (1996: 9). Када је реч дефиницији организационе културе, Кир наводи да овај концепт представља „скуп базичних претпоставки, вредности, норми, веровања и формалног знања које обликује колективно разумевање“ (1996: 10). Култура организације обликује прецепцију њених чланова и утиче на оно чему придају значај и како то интерпретирају. Прецепције организације у односу на свет обликују и ограничавају процес одлучивања (1996: 10-11). Иако ауторка истиче да њен рад нема непосредну везу са истраживањем стратешке културе неопходно је напоменути да бројна изворна становишта овај концепт редукују на ниво политичке и/или војне елите. Следствено томе, студије стратешке културе заправо су биле фокусиране на организациону културу доносиоца политичких одлука или војног естаблишмента. Наведено имплицира да су проучавања организационе културе војске, као предмета који чини срж истраживања Кирове, само један од могућих нивоа студија стратешке културе.

Ауторка тврди да је војна доктрина исход синергије два фактора. Темељ изградње војне доктрине постављају унутрашња политичка ограничења (нпр. дужина војног рока). Док други фактор чини организациона култура војске, као интервенишућа варијабла, која посредује између политичких ограничења и војне доктрине. Одлуке политичких одлучиоца и организациона култура војске подједнако су значајни фактори који симултано утичу на формулацију доктрине, и стога њихова интеракција мора бити пажљиво размотрена (Kier, 1996: 11). Становиште Кирове

[37] Како тврди Џонстон, анализа садржаја објеката стратешке културе треба да започне од најраније тачке у историји којој истраживач може приступити, тамо где се очекује да би стратешка култура могла настати. Затим, од тог период неопходно је кретати се даље, што ће омогућити истраживачу да утврди да ли је потоња стратешка култура директан „потомак“ изворне стратешке културе, односно да ли он симболизује повратак на раније обрасце или раскид за новијим обрасцима, или је реч о некој од супкултура (Johnston, 1995a: 40).

може се сумирати на следећи начин, офанзивне или дефанзивне војне доктрине производ су синергије политике о улози војске у друштву и организационе културе војске. Карактеристична веровања, вредности, норме и знање војног естаблишмента ситуирана у одређени политички контекст производе, офанзивну или дефнзивну, војну доктрину.

Настојећи да пронађе адекватно објашњење немачког и јапанског антимилитаризма од окончања Хладног рата, Томас Бергер своју анализу поставља у средиште унутрашњег културално-институционалног контекста у којем одбрамбена политика бива креирана (Berger, 1996). Испитивање анитимилитаризма у контексту одабраних студија случаја опредељује Бергера за употребу концепта *политичко-војне културе*. Наиме, према његовом становишту: „Политичко-војна култура представља подскуп шире, политичке културе која утиче на начин на који чланов одређеног друштва перципирају националну безбедност, војску као институцију и употребу силе у међународним односима“ (1996: 5). Наиме, концепт политичко-војне културе према свом садржају у потпуности је аналоган са садржајем појма стратешке културе. Што имплицира да иако Бергер не користи идентичан термин, веровања и вредности у односу на употребу силе, војску и начин остваривања националне безбедности осликавају срж концепта стратешке културе.

Фундаментална хипотеза коју Бергер износи сугерише да историјско искуство Немачке и Јапана и начин његове интерпретације од стране политичких актера утиче на изградњу веровања и вредности које их чине посебно уздржаним у односу на примену силе. Институционализација ових веровања и вредности у политичким системима две државе након Другог светског рата учинила их је интегралним делом њихових националних идентитета. Дакле, специфичан скуп веровања и вредности у основи је јединствених политичко-војних култура Немачке и Јапана. На основу тога Бергер изводи закључак да особености политичко-војних култура различитих држава стоје у основи њиховог дивергентног понашања у идентичним околностима (1996: 3).[38] Сагласно Џонстону, веровања и вредности у основи политичко-војне културе, према Бергеру, пружају објашњење њиховог карактеристичног понашања. Бергер идентификује две врсте веровања која одређују садржај политичко-војне културе, реч је о темељним и инструменталним веровањима. Разлика између две групе веровања заснива се на томе да се инструментална веровања могу веома лако изменити, док апстрактнија и емоционално утемељена веровања и вредности, која чине фундамент културе, исказују отпорности на промене. Промене веровања и вредности углавном се одвијају постепено, с тим да могућност промене у темељним веровања и вредностима постоји у случајевима када је друштво под великим притиском и када су оне фундаментално дискредитоване (1996: 6).[39] Премда идентификује две групе веровања и вредности у основи политичко-војне културе Бергер се фокусира на прву групу, као трајнију и чвршће укорењену.

У основи политичко-војне културе Немачке и Јапана Бергер разликује четири темељне димензије које је артикулишу: 1. национални идентитет; 2. однос према савезницима/савезима; 3. структура оружаних снага; 4. цивилно-војни односи (1996: 13). Након утврђивања успостављених темељних вредности у инцијалном периоду по окончању Другог светског рата, Бергер се у својој анализи ослања на ставове јавног мњења и политичке елите током Хладног

[38] Детаљније о стратешкој култури Немачке видети у: Lantis, 2002; Longhurst, 2004; Dalgaard-Nielsen, 2005.

[39] Културе, а сходно томе и политичко-војне културе, нису статични ентити који постоје изнад друштва, при томе делујући на понашање без повратног утицаја друштвених, економских и политичких снага. Напротив, културе се преносе процесом социјализације и налазе се под трајним притиском услед спољашњих околности и унутрашњих контрадикција (Berger, 1996)

рата. Његов циљ је испитивања промене у нормама, вредностима и обрасцима понашања две државе. Закључак до којег долази јесте да су промене у ставовима јавног мњења и политичких елита кореспондирале са променама у понашању две државе (1996: 18). На крају, Бергер поставља непосредну везу између промене у политичко-војној култури Немачке и Јапана и њиховог понашања у међународној арени.

У анализи догађаја којима је прожет Други светски рат, Легро се ослања на концепт организационе културе као основну аналитичку призму. Под организационом културом Легро подразумева војну културу, то јесте: „Војне културе – веровања и норме у вези са оптималним средствима за вођење рата – уживају значај јер имају преовлађујући утицај на преференције и акције армија и држава“ (Legro, 1994: 109). Легро се противи идеји да све војске теже да постакну есклацију, како то традиционална организација теорија тврди. Насупрот таквом становишту он есенцијалну функцију приписује (организационој) култури војски која опредељује њихову уздржаност или склоност ка ескалацији (1994: 111).[40] Између осталог, Легро наводи да организациона култура заслужује пажњу јер има аутономан ефекат на склоности војске и, у крајњем случају, државе (1994: 116). Дакле, Легро третира организациону културу као есенцијални концепт за објашњење особености приступа рату различитих војски и, последично, различитих држава. Он инсистра на њеном независном утицају на обликовање склоности војске у вођењу рата. Организациона култура, као скуп веровања и обичаја, укогрењена је у војним организацијама и детерминише њиховог деловање у рату. Иако не употребљава идентичан термин као и Џоностон, становиште које заступа Легро јасно упућује на разлоге његовог сврставања у ред аутора треће генереације. Аналогно Џонстоновим претпоставкама, Легро такође третира (организацину) културу као независну варијаблу која детерминише понашање државе у контексту рата. Најзад, одређења стратешке културе представника треће генерације приказана су у табели (Табела 3).

Табела 3. Одређења стратешке културе представника треће генерације

| Аутор | Одређења стратешке културе |
|---|---|
| **Алистер Џонсон** (1995а: 36) | „стратешка култура је интегрисани 'систем симбола' (нпр. аргументација, структуре, језици, аналогије, метафоре) који делује на успостављање свеприсутних и дуготрајних стратешких преференција формулише концепата улоге и ефикасности војне силе у међудржавним политичким питањима и обвија ове концепције са таквом ауром чињеничности да стратешке преференције изгледају јединствено реалистичне и ефикасне“ |
| **Елизабет Кир** (1996: 10) | „скуп базичних претпоставки, вредности, норми, веровања и формалног знања које обликује колективно разумевање“ |
| **Питер Бергер** (1996: 5). | „Политичко-војна култура представља подскуп шире, политичке културе која утиче на начин на који чланов одређеног друштва перципирају националну безбедност, војску као институцију и употребу силе у међународним односима“ |
| **Џерфри** | „Војне културе – веровања и норме у вези са оптималним средствима за вођење рата – |

[40] Легро наводи да такво становиште имплицира да лидери који желе да избегну нежељену ескалацију сукоба у будућности морају да воде раучна, не само о војним организацијама које примењују силу, већ и о веровањима и нормама које карактеришу те организације (1994: 111).

| | |
|---|---|
| **Легро** (1994: 109). | уживају значај јер имају преовлађујући утицај на преференције и акције армија и држава“ |

(Извор: Аутор)

На крају, могуће је извести неколико закључака у вези са особеностима истраживачког приступа треће генерације студија стратешке културе. Уопштено, истраживачка агенда стратешке културе треће генерације може се поделити на три нивоа, то јесу национални, ниво војске и ниво војних служби. На националном нивоу стратешка култура рефлектује друштвене вредности према употреби силе. На нивоу војске као институције, стратешка култура или национални „начин ратовања“, изражава преферирани начин ратовања војске одређене нације. И на крају, стратешка култура на нивоу војних служби тиче се заправо организационе културе одређених служби (копнене, поморске или ваздушне), реч је о вредностима, мисијама и технологији које дате службе поседују (Mahnken, 2009: 70). Свеукупно, концепт организационе културе навелико бива имплементиран у студије стратешке културе од стране аутора треће генерације, нарочито у случајевима када се као предмет проучавања јављају специфична веровања, вредности и норме унутар војске. У основи приступа ових аутора стоји Џонстонова позитивистичка концепција стратешке културе, која претпоставља постојање јасне и недвосмислене везе између културе и понашања.

### *2.1.3. Дебата Греја и Џонстона*

Неколико радова Колина Греја и Алистера Џонстона, представника прве и треће генерације, уобичајено се у академској литератури означава као „дебата“ Греја и Џонстона. Корени ове „дебате“, која се превасходно тиче концептуалних и методолошких аспеката одређења стратешке културе, везују се за Џонстонову критику прве генерације. Први проблем ове генерације, према Џонстону, јесте укључивање готово свих елемената, од технологије и географије до идеологије и образаца понашања у „аморфни концепт стратешке културе“, чак иако те варијабле могу бити одвојена објашњења за стратешке одлуке (Johnston, 1995b: 37). Други проблем Џонстон налази у укључивању понашања у дефиницију стратешке културе, дати пропуст водио је закључку да стратешка мисао конзистетно води ка једном облику стратешког понашања. Услед тога, представници прве генерације извели су закључак да постоје сасвим јасне и једноставне разлике у стратешким културама различитих држава (1995b: 37-38).[41]

Насупрот схватању аутора прве генерације, Џонстон сматра је вероватније да бројни „инпути“ продукују неколико вероватно контрадикторних стратешких култура, а не искључиво једну хомогену и трајну. Поред тога, аутори прве генерације нису разматрали могућност раздвајања стратешке културе и понашања (Johnston, 1995b). За разлику од аутора прве генерације, Џонстон сматра да постоји једносмерна и непосредна узрочно-последична веза од стратешке културе, као независне варијабле, у односу на понашање, као зависну варијаблу. У приступу треће генерације, унутар којег и себе сврстава, Џонстон апострофира тежњу ка ригорозној али и еклектичкој концептуализацији. Срж приступа ове генерације чини покушај да се доношење стратешких одлука (понашање) посматра као зависна варијабла (1995b: 39-40). Џонстон сматра

[41] Поред наведених пропуста, Џонстон идентификује и низ других питања која су остала неразрешена или потпуности занемарена од стране аутора прве генерације. Реч је о питањима извора стратешке културе, односно, који периоди и због чега се сматрају изворштем стратешке културе? Уз то, Џонстон истиче и занемаривање питања начина на који се стратешка култура преноси, као и питање њене трансформације током процеса преноса (Johnston, 1995b).

да трећу генерацију карактеришу бројне предности, а као кључна истиче се решавање проблема таутологије и детерминизма прве генерације, третирањем понашања као зависне варијабле. Поред тога, представници треће генерације усмерени су на ,,компетитивно тестирање теорија, међусобно супротстављајући алтернативна објашњења, што показује методолошке слабости прве генерације“ (Johnston, 1995b: стр. 41-42). Џонстон стратешку културу посамтра као једну од варијабли које утичу на стратешко понашање, док Грај сматра да стратешка култура (као *sui generis* приступ рату одређене нације) представља исход дејства свих појединачних варијабли.

Одговор на Џонстонову критику прве генерације пристигао је од Колина Греја, који препознаје кључну грешку Џонстоновог становишта у раздвајању културе и понашања, као независне и зависне варијабле, са циљем тестирања утицаја културе на понашање.[42] У погледу овог концептуалног и методолошког питања, Грај сматра да стратешка култура није ,,тамо негде“ већ са нама, односно ,,ми, наше институције и понашање смо контекст“ (Gray, 1999b: 53). Грај наводи да Џонстон исказује неслагање у вези са његовом дефиницијом, јер сматра да комбиновањем стратешких идеја и понашања његово становиште постаје таутологија и немогуће за емпиријско тестирање (1999b: 53). Ипак, Грај се противи Џонстоновм приступу раздвајању културе и понашања, разлог томе лежи у чињеници да култура *per se* није феномен који је могуће проучавати кроз призму позитивистичког приступа. Наиме, утицај културе није могуће сагледати у детерминистичком маниру, који би подразумевао да одређени скуп вредности, претпоставки и норми непосредно условљава одређене обрасце понашања у спољној политици.

Дакле, епистемолошки приступ која заступа Грај дијаметрално је супротан Џонстоновој позитивистичкој епистемологији и тежњи да успостави непосредну узрочно-последичну везу стратешке културе и понашања Грај наводи да идеја стратешке културе не подразумева да постоји непосредна веза ,,између културалних пеференција и стварних оперативних одлука“ (Gray, 1999b: 56). Напротив, он сматра да је исправније становиште да култура обликује процес дефинисања стратегије и њеног испуњења, ,,без обзира на то колико је стварни избор сродан апстрактним и идеализованим културалним преференцијама“ (1999b: 56). У одговору на Џонстонову критику да приступ прве генерације на оставља простор за друга објашњења понашања изван стратешке културе, Грај наводи свако стратешко понашање бива дефинисано од стране људи, који не могу бити ништа друго него ,,културни делатници“. Штавише, Грај сматра да је свако понашање одређено културом, тачније, има одређени културни контекст који треба разумети. Најзад, Грај закључује да суштину спорења и његове дебате са Џоностоном чини питање, за чега је потребан, односно која је суштина концепт стратешке културе? Џонстонова позиција у односу на ово питање односи се на објашњење неког понашња кроз призму стратешке културе, и на тој основи формулисање узрочно-последичне везе културе и понашања. Са друге стране, Грај акценат ставља на контекст, разумевање онога што неко понашање значи у датом културном контексту (1999b: 59). Уједно, овај закључак Грај по питању спорења са Џоностоном одржава срж епистемолошких и методолошких разлика које су фундирале ову „дебату“ и неслагање аутора.

[42] Грај истиче да не постоји тачна дефиниција стратешке културе, чак ни године директне дебате нису допринеле остваривању консензуса око основних питања у вези са овим концептом. Основна подела дефиниција стратешке културе према Грају обухвата две велике групе, прву чине они који теже да захвате преференције у понашању, док другу групу чине они који се ограничавају на област веровања, мишљења и осећања (Gray, 2016).

Последњи „фаза“ ове академске „дебате“ везује се за Џонстонов одговор на Грејову одбрану приступа прве генерације. На самом почетку Џонстон указује на кохеретност њихових становишта, како у погледу онотолошког полазишта тако и на плану схватања да функција стратешке културе јесте објашњење начина на који различите групе људи (нације) мисле и делују у односу на питање употребе силе. Са друге стране, он апострофира непомирљиве разлике са Грејом у епистемологији и концептуализацији стратешке културе. Према његовим речима, Грej концептуализује концепт на веома широк „аморфан етно-националан начин“, што води томе да се стратешка култура посматра „као територијални и национално ограничена“ (Johnston, 1999: 521).[43] Уједно, такав приступ онемогућава Греја да сагледа могућност постојања неколико стратешких култура у оквиру једног друштва које се међусобно „надмећу“ за превласт, или постојање крос-националних или транс-националних стратешких култура. Према Џонстону, могућност постојања неколико стратешких култура условљава потребу да истраживачи испитају њихово постојање и ефекат, што је могуће остварити само уколико се понашање посматра као зависна варијабла. Такође, уколико се покаже да понашање не одговара императивима стратешке културе, то значи да постоје и друге варијабле које утичу на стратешко понашање. Џонстон сматра да овај приступ решава проблеме прве генерације, пре свега фундаменталну претпоставку да стратешко понашање државе објашњава једна есенцијална стратешка култура, која према његовом становишту представља „мешавину мноштва потенцијално незаивсних варијабли“ (1999: 523). Свеукупно гледано, Џонстон фуднаметалну мањкавост Грејовог становишта, и уопште прве генерације, проналази у претпоставци о постојању јединствене и стабилне стратешке културе, детерминисане карактеристичним културалним чиниоцима једне нације.

Завршни чин „дебате“ доноси преиспитивање њене сврсисходности, Грej наводи да је разматрање питања, да ли би стратешка култура требала бити тако конципирана да укључује бихејвиоралне и идеационе елементе, остаје без одговора, а тиме и без икаквог значаја (Gray, 2009: 227). Мејер (*Christopher Meyer*) уочава да се срж спорења између Греја и Џонстона тиче се питања да ли концепт стратешке културе треба да буде коришћен за разумевање или за објашњење стратешког понашања држава (Meyer, 2005). Осврт на спорења Греја и Џонстона даје и Стујарт Пор (*Stuart Poore*), премда истиче наклоност ка Грејовом становишту, препознаје и њему иманентан проблем јер истиче да материјалне варијабле имају независан каузални ефекат, што је супротно његовим интерпретативистичким тезама. Предлог Пора обухвата прихватање приступа којим се ће значење контекста бити одређено као „контекст од почетка до краја“ (*context all the way down*), што имплицира да стратешка култура непрестано дефинише и даје значење материјалним факторима (Poore, 2003: 282). Иако спорна методолошка питања тематизована у радовима Џонстона и Греја остају неразрешена, овај концепт налази своју примену у бројним истраживањима, што изазива опасност од даљег продубљивања неконзинстентног и амбивалентног приступа у истраживањима стратешке културе. Такво стање условљава потребу за реконцептуализацијом како би се теортичари коначно усагласили око заједничких именитеља који чине садржај овог концепта (Bloomfield, 2012). Хеглунд (*David G. Haglund*) истиче да поимање стратешке културе као „контекста“ јесте вероватно исувише уопштено, али једнако је погрешно и схватање да утврђивање узрочности представља *sine qua*

[43] Џонстон примећује да Грej пише о начину на који Немци, Кинези и Американци мисле о рату и миру, али не нуди конкретан оквир за испитвање да ли сви Немци мисле идентично као и други Немци, односно, да ли Немци мисле другачије од Кинеза о рату и миру. То чини Грејове генерализације неподобним за проверу и тестирање, подећајући на дискредитоване студије националног карактера (Johnston, 1999).

*non* друштвених наука (Haglund, 2009: 23).[44] На крају, објашњење или разумевање јављају се као две инстаце у студијама стратешке културе, у зависности од опредељења за Џонстоново или Грејово становиште.

Свеукупно гледано, језгро дебате Греја и Џонстона тиче се питања улоге понашања у концепту стратешке културе, тачније, да ли оно треба бити посматрано као део концепта или изоловано у односу на концепт стратешке културе? Грej сматра да је готово свако понашање произлази из културе и стога је несумњиво контекстуализовано, сходно томе, акценат би требао бити на разумевању самог контекста (нпр. историјског, географског, итд.) у којем понашање настаје и добија своју форму. Са друге стране, Џонстон раздваја културу и понашање, посматрајући их као независну и зависну варијаблу, са циљем да измери утицај прве на другу. Предност овог епистемолошког приступа Џонстон објашњава чињеницом да он пружа могућности емпиријског испитивања и доказивања утицаја стратешке културе на понашање. У крајњој инстанци, остваривање овог циљ пружа оквир за предикцију спољнополитичког понашања држава. Са друге стране, главни недостатак прве генерације састоји се управо у недостатку начне верификације претпоставки у вези са утицајем стратешке културе на понашање. Култура је контекст сваког понашња, али не и узрок, стога је успостављање конкретније везе, а тиме и утицаја, веома феномена тешко јер су они природно неодвојиви.

### *2.1.4. Досадашња академска тематизација стратешке културе Србије*

Када је реч тематизацији концепта стратешке културе и, уопште, дискусији о српској стратешкој култури у домаћој академској заједници, донедавно је ово питање било у потпуности запостављено. Пројекат Института за стратегијска истраживања под називом: "Стратешка култура као детерминанта националне безбедности у функцији подршке концепту војне неутралности", иницирао је разматрање како теоријских аспеката, тако и практичних импликација овог концепта на примеру српске стратешке културе. Како наводи Вељко Благојевић, циљ овог пројекта састојао се у идентификацији вредносног система српске стратешке културе, њених капацитета и адекватних праваца деловања интелектуалне и политичке елите на системској афирмацији кључних вредности националне културе зарад ефективнијег суочавања са актуелним изазовим и претњама у међународној арени (Blagojević, 2019a). Како су два тематска броја часописа *Војно дело* посвећена представљању резултата истраживачких напора на претходно поменутом пројекту, укратко ће бити приказани они који се ближе дотичу српске стратешке културе. Вељко Ђорђевић, руководилац пројекта, разматра еволуцију српске стратешке културе од периода устаничке борбе до креирања и распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. У фокусу његово рада налазе се примарно војни и политички аспекти српске стратешке културе, тачније, организација и структура оружаних снага и место и улога војске у различитим облицима друштвено-политичког уређења, од Кнежевине, Краљевине до Републике (Blagojević, 2019b).

Полазећи од идентичних теоријских претпоставки, Старчевић и Благојевић, у оквиру првог тематског броја часописа *Војно дело* посвећеног стратешкој култури, поставили су за циљ сагледавање кључних вредности српске стратешке културе према ставовима јавног мњења. Аутори настоје да осветле питања односа српског народа према слободи и независности, према

[44] Спорење Греја и Џонстона око дефиниције стратешке културе одражава једну општију деобу међу представницима друштвених наука који деле опречне позције на трагу Диркемове (*Émile Durkheim*) позитивистичке и Веберове (*Max Weber*) интерпретативистичке трајекторије. Уједно, ово питање разлике између објашњења и разумевања чини се да је прекомерно тематизовано без изгледног резултата, услед тога требало би га на извесно време изопштити из академског дискурса (Haglund, 2009).

савезима, и на крају, однос према Војсци Србије и одбрани отаџбине. С тим у вези, Старчевић и Благојевић истичу да је слободољубивост и тежња за независношћу историјски потврђена код Срба, то јесте од борбе против турске владавине од 15. до 17. века, два устанка у првој половини 18. века и ослободилачких ратова на почетку 20. века, све до антифашистичке борбе у Другом светском рату и одбране СР Југославије од НАТО агресије (Starčević & Blagojević, 2019). У погледу савеза, Србија је, аналогно другим државама, имала склоност ка склапању савеза када су они били у њеном интересу. Међутим, искуство из ратова 90-их година уздрмало је перцепцију традиционалних савезника (Француске и Велике Британије) (2019: 268).

Када је реч о ставовима према Војсци Србије, висок ниво поверења објашњава се дубоким везама народа и војске, војне и народне традицији и богатом историјом ратовања која је додатно учврстила ову везу. Историја и традиција одбране отаџбине претворила је обавезу служења војног у есенцијални културни образац који симболизује инцијацију младића у свет одраслих мушкараца (2019: 269). Аутори истичу наклоњеност Срба слободи и независности, као и њихово високо поверењу у војску, која се препознаје као једна од есенцијалних друштвених институција и симбола традиције. У другом заједничком раду настоје да осветле улогу служења војног рока за развој српске стратешке културе, издвајајући две перспективе у односу на српски начин ратовања током периода борбе за ослобођење. Успостављање војне доктрине спрам српског националног карактера представљало је кључно питање током националноослободилачке борбе (Starčević & Blagojević, 2020). Анализа наведених радова указује на то да су аутори стратешку културу посматрали превасходно кроз призму становишта која овај концепт везују за питање стратешког мишљења и деловања. Настојећи да на том трагу утврде аутентичност и карактеристике српског народа у погледу приступа ратовању. Сходно томе, положај и улога војске у друштву, њена организација, попуна људством и историја ратовања били су кључни предмет анализе наведених аутора.

Анализирајући кључне чиниоце и механизме очувања и афирмације српске стратешке културе, Кесић издваја образовни систем и медије као две кључне друштвене институције које имају пресудан утицај на артикулацију чиниоца стратешке културе. По питању чиниоца српске стратешке културе аутор пажњу усмерава на литерарно наслеђе, историју и географију, анализирајући их кроз призму наставних и медијских садржаја који треба да пруже основна знања из ових области од значај за афирмацију и очување стратешке културе (Kesić, 2020). Када је реч о литерарном наслеђу, аутор се позива на централну позицију епске књижевности у култури и традицији српског народа. Та чињеница води ка томе да њени доминантни мотиви фундирају стратешку културу. Реч је о мотивима јунаштва, слободе и правде насталим на дуготрајној историји борбе српског народа за очување сопственог идентитета и ослобађање од завојевача (2020: 57-58). Следствено томе, српска стратешка култура темељи се на веровању да су отпор и примена силе легитимна средства у случајевима када је отаџбина суочена са агресијом друге државе. Штавише, Кесић истиче да "централни мотив епске поезије који чини 'језгро' идентитета српског народа јесте мотив херојског страдања, који се изворно везује за Косовску битку, а своју реафирмацију налази и кроз потоње историјске епохе" (2020: 58). Доминатни мотиви епске поезије слободољубивост, херојство и правда артикулишу српску стратешку културу на начин да се рат поима искључиво као средство одбране или освајања слободе, као и средство за очување независности и идентитета у случају освајачких и агресивних намера других држава.

Питање артикулације стратешке културе кроз презентацију ратова у српској прози у последњој деценији 20. века обрађује Слободан Владушић. Аутор идентификује две основне преспективе у српској прози 90-их година, позадинску перспективу, доминантнију, у којој је рат приказан као

апсурдан, непожељан и има улогу непријатеља. Друга перспектива јесте фронтална, у којој се као непријатељ препознају други политички субјекти. Владушић утврђује доминацију позадинске перцепције у српској прози која тематизује ратове 90-их, што битно угрожава стратешку културу народа, и његов национални идентитет, јер се народ своди на појединце (дезертере) који желе да преживе рат његовим избегавањем (Vladušić, 2019). Портертисање рата у српској прози 90-их година истиче његову погубност, рат се ни у ком случај не сматра оправданим и сврисходним. Таква перспектива рата у српској прози деградира српску стратешку културу отуђујући народ од сопственог идентитета који је нераскидиво везан за ослобађање и одбрану отаџбине од налета страних освајача, агресора и завојевача.

Геополитички аспекти стратешке културе у оквиру овог истраживачког пројекта инцијално су осветљени од стране Миломира Степића, који је истакао да је за остваривање овог циља потребно одговорити на питања геополитичке спознаје српског народа, геополитичке идентификација других и како други геополитички перципирају српског чиниоца. Српски геополитички код, према Степићу, интегралан је и предоминантно континенталистички оријентисан, док је његова таласократска димензија постала рудиментарна из историјских разлога. Културно-цивилизацијски идентитет везује се за припадност православној цивилзацији, што је значајно не само из духовних и моралних разлога већ и због тога што је реч о једној од неколико светских религијских групација. Степић сматра значајним и чињеницу да други цивилизацијски идентитети, западни и исламски, доживљавају православље као оличење другости, непријатељства и конкуренције (Stepić, 2019). Српски историјски идентитет темељи се на поимању о дубоком трагу остављеном у ближој и даљој светској историји, од династије Немањића до савремених борби против окупатора за ослобођење, учешће у светским ратовима и победама са немерљивим губицима. У контексту историјских феномена Степић издваја значај преднемањићки и немањићки фундамент изградње нације и државе, као и темељни значај косовске „златне нити“ у идентитетској вертикали српског народа (2019: 173). Дакле, Степић истиче средишњу улогу косовског боја у фундирању српског националног идентитета.

Наднационална интеграција, према Степићу, важно је питање за будућност земље и народа, чак би се оно могло одредити као и једно од “судбинских” питања. Војна неутралност Србије не представља ништа друго до „геополитички алиби“ за избегавање приступања НАТО-у (2019: 178). Са једне стране, политичке елите су по том питању битно “флексибилније” у односу на народ, који се децидно одређује против такве могућности. Такав став почива на антисрпском ставу лидера Алијансе и њених водећих чланица, агресије на СР Југославију 1999. године и односу према самопроглашеној независности Косова и Метохије. Са друге стране, Срби и српске земље не припадају НАТО савезу јер он представља “ударну песницу” Западне а не православне цивилизације. (2019: 179). Разматрањем геополитичких аспеката српске стратешке културе, Степић такође остаје на трагу теоријских промишљања аутора прве генерације, као и претходно поменути аутори у оквиру истраживачког пројекта. Међутим, Степић чини искорак из изворне перспективе стратешке културе, којом се она своди на приступ рату, анализирајући срспку стратешку културу кроз свеукупан приступ спољној политици кроз призму потенцијалних и пожељних савеза, смера и адекватних средстава спољнополитичке делатности.

Питање геополитичког оквира српске стратешке културе, поред Степића, тематизује и Александар Гајић, који истиче да су српске државе настајале и развијале се на “контактном простору цивилизацијских утицаја и њихових геополитичких тежњи (на додиру прво западне и источно-хришћанске цивилизације, а касније и исламске, оријенталне цивилизације), створили су од Срба један 'гранични народ', отворен за различите културне утицаје” (Gajić, 2020: 197). Поред тога, аутор наводи да фундамент српског идентитета лежи у светосављу, из којег је

изникао специфичан концепт народен одбране и стратешке културу, коју одликује слободарство и спремност на жртву при супротсављању завојевачима (2020: 197). Између осталог, Гајић истиче да Срби себе доживљавају као изразито континенталан/телурократски одређен народ који се пореклом, језиком и духовно идентификује са просторима словенске прапостојбине, тј. са руским/евроазијским Североистоком (2020: 200). Разматрајући геополитичке аспекте српске стратешке културе Гајић, као и Степић, указује на припадност православној цивилизацији, континеталистичку природу стратешке културе и идеале слободе и правде као њене фундаменталне одреднице.

Настојећи да "ослика" дихотомну природу српске стратешке културе, Милан Игрутиновић користи Блумфилдов (*Alan Bloomfield*) модела поткултура. Полазећи из таквог становишта, Игрутиновић идентификује две есенцијалне поткултуре у српској стратешкој култури. У суштини, поткултуре симоблизују различит пар "сочива" кроз која се гледа на стратешку позицију државе, пријатеље и непријатеље и природу међународних односа. Прву, доминантну поткултуру, Игрутиновић назива "национално-ослободилачком", формирана је кроз распад СФРЈ, а изворно се везује за власт Слободана Милошевића. Политичка елита која је чинила Милошевићевом руководство приоритет је приписала локалној акцији насупрот статуса и позиције државе у међународном окружењу, та политика спроведена је кроз оружану борбу у деловима растакајуће Југославије у којима је српски народ био угрожен (Igrutinović, 2019).

Друга стратешка поткултура означена је као „национално-либерална", она преузима преимућство са демократским променама у Србија на почетку новог миленијума. Особености ове поткултуре огледају се у нормализацији спољнополитичке позиције земље и демократизацији унутрашњег политичког поретка. Ова поткулутра у свом постаменту носи етос "нормализације" положаја земље, одбацује се Милошевићева политика, која је укључивала инсистирање на томе да је СРЈ правни сукцесор СФРЈ, привегавање насиљу и некооперативни приступ међународним односима. Игрутиновић истиче да "израз национално у сложеници национално-либерална стратешка поткултура свакако је оправдан, будући да се Србија након 2000. године није одрекла националне политике, како у смислу очувања територијалног интегритета по питању Косова, тако ни по питању одржавања трансграничне политике према Србима ван Србије" (2019: 290). Доминатност национално-либералне поткултуре почива на њеној вишеслојности, тачније, инкорпорирању националних питања у спољнополтиички дискурс и праксу која идентификује Европу као своју политичку "судбину". Такође, захвљујући својој доминатности ова култура формирала је кулутурне обрасце који утичу на формулацију спољних политика и спољнополитичко деловање (2019: 292). Приказане поткултуре осликавају различите (спољно)политичке агенде политичких елита на крају 20. и почекту 21. века. Њихова фундаметална разлика произализи из "затворености" прве и "отворености" друге поткултуре према међународном окружењу. На плану националних интереса по питању Косова и Метохије и односа према Србима у окружењу ове две поткултуре деле у многоме идентична полазишта. Дакле, постојање поткултура симболизује дихотомну природу друштва, односно, различите погледе друштвених група и њихових представника у власти на природу међународних односа и национална питања.

Досадашња тематизација српске стратешке културе, с обзиром на усмереност аутора, може се поделити на неколико области. Прву област сачињавају радови који, полазећи од изворног поимања концепта стратешке културе, разматрају значај специфичне везе која се кроз историју стварања српске државе развијала између народа и војске. Затим, указано је на есенцијалну улогу служења војног рока за српску стратешку културу, при чему су наговештени начини ратовања иманентни српском националном карактеру. Аутори закључују да је историја

ратовања и традиција служења војног рока доказ тежње српског народа ка слободи, независности и очувању националног идентитета. Други сегмент у тематизацији српске стратешке културе тиче се радова усресређених на сагледавање њеног вредносног система. Интерпретирајући народну епску поезију, као и истраживања јавног мњења о ставовима према војсци и отаџбини, слободи и неутралности и савезима, аутори издвајају вредности слободе, правде, јунаштва и независности као угаони камен српске стратешке културе.

Трећи сегмент чине радови који су фокусирани на геополитичке чиниоце српске стратешке културе, а који полазе од анализе религијских и културних вредности и свеукупне традиције српског народа. Степић и Гајић у својим радовима идентификују српски народ као припадника православне цивилизације са таласократском геополитичком оријентацијом. Географска позиција утицала је да Срби постану један „гранични народ", због настањености на месту сусрета различитих цивилизација. Ипак, аутори сугеришу на некомпатибилност српског народа са Западом, указујући на Исток као „геополитичку судбину" Срба, која ће по њих бити корисна и благородна. И на крају, последњи сегмент тематизације српске стратешке културе обухвата приказ доминатних струја или поткултура унутар политичке елите на прелазу из 20. у 21. века. Поткултуре симболизују различита „сочива" кроз која друштвене групе и њихови политички представници опажају природу међународних односа, друге државе, савезе и националне интересе. Игрутиновић идентификује две поткултуре, које деле многоструке сличности у погледу националних интереса, као доминатне у периоду последње деценије 20. века и на почетку новог миленијума.

Досадашња тематизације стратешке културе Србије превасходно је била усмерена на осветљавање (војне) традиције и геополитичких чиниоца, са циљем да се на датој основи изведе вредносни систем стратешке културе. Традиција као чиниоц стратешке културе захваћена је у контексту превасходно војне и политичке традиције српског народа. Геополитички чиниоци омогућили су осветљавање историјских, географских, религијских и културних обележја српског народа која творе његову геополитичку самоспознају и на тај начин представљају оквир стратешке културе. Постојећа знања о стратешкој култури Србије, дакле, углавном су ограничена на одређене чиниоце који фундирају приступ рату или перцепцију спољне и безбедносне политике (геополитички оквир).

*2.1.5. Савремена промишљања стратешке културе и студија случаја Србије*

Претходно представена концептуализација стратешке културе следила је Џонстонову поделу дотадашњих радова у три генерације. Хронолошки приказ генерација концептуализације омогућава праћење „формативног периода" и еволуције „идеје" стратешке културе од момента успостављања овог концепта у академском дискурсу до данас. Поред тога, значај претходног приказа произлази из чињенице да становишта проминетних аутор развијена у оквиру наведених генерација чине постамент савремених промишљања стратешке културе. С тим у вези, како би се планирано истраживање позиционирало у адекватан теоријски-појмовни оквир неопходно је поред „пионирских" студија стратешке културе укључити и радове аутора који своје истраживачке напоре остварују на почетку новог миленијума. У том погледу неопходно је напоменути да се концептуализација стратешке културе у 21. веку заснива на идеји да се аналитичким и синтетичким приступом трима генерацијама успостави концепт стратешке културе који ће бити објединити предности приступа ових генерација.

Један од најпроминентнијих радова „четврте генерације" аутора представља компаративна студија одабраних европских држава Кристофа Мајера. Њена особеност лежи у специфичном

теоријско-методолошком апарату, прикладном и плодотворном за емпиријска проучавања стратешке културе. Идеја у основи ове истраживачке студије тицала се испитивања конвергенције норми ових држава према употреби силе и, на тој основи, дискусију о карактеристичној европској стратешкој култури (Meyer, 2006). Мајер истиче да се његова студија темељи на теоријским претпоставкама умереног конструктивизма разрађеног у радовима Емануела Адлера (*Emanuell Alder*), Џефрија Чекела (*Jeffrey Checkel*) и Питера Кацанстајна, јер третира норме и идеје о легитимној употреби силе као чиниоце који могу пружити објашњење (спољно)политичког деловања држава (Meyer, 2006: 5). Дакле, Мајер своје радове темељи на основним поставкама конструктивистичке пардигме студија безбедности. Аутор дефинише стратешку културу као: „друштвено пренете, изведене из идентитета норме, идеје и обрасци понашања коју су дељени међу најзначајнијим актерима и друштвених групама одређене политичке заједнице, а која помажу у обликовању рангираног скупа опција у достизању безбедносних и одбрамбених циљева заједнице“ (2006: 20).[45]

Есенцијални проблем са концептом (стратешке) културе, према Мајеру, тиче се његовог обима, и стога се залаже за његово анатомизирање на његове најзначајније нормативне (норме), идеационе (идеје) и бихејвиоралне чиниоце (утврђени обрасци понашања). Полазећи од тешкоће анализирања свих чиниоца заједно, Мајер се фокусира на оно што је Кацанштајн назвао „конститутивне“ и „регулативне“ норме, као најтрајније и дубоко укорењене чиниоце националних стратешких култура. Кацанштајн одређује норме као друштвене чињенице које дефинишу стандарде прикладног понашања и изражавају идентитете актера (2006: 21). Иако његово одређење концепта обухвата све три побројане димензије стратешке културе, Мајер се фокусира искључиво на његову нормативну димензију. Норме у контексту стратешке културе Мајер концептуализује као *веровања* и *ставове* о томе шта је прикладно или легитимно, односно, *веровања* и *ставове* у односу на циљеве, исходе и модалитете који се тичу употребу силе. Мајер истиче да су норме блиско повезана са *идејама* дефинисаним као дубоко усађеним погледима и перцепцијама одговарајуће улоге политичког ентитета у свету, као и перцепције о томе како државе функционишу у међународним односима, и најзад, како се безбедност остварује. Утврђени обрасци понашања, како наводи Мејер, могу се посматрати као широко прихваћени начин дискутовања, одлучивања и поступања по питањима из домена безбедности и одбране (2006: 20).[46]

У својој студији стратешких култура држава ЕУ, Мајер не очекује да ће резултати омогућити предвиђање њиховог понашања у домену безбедносне и одбрамбене политике (2006: 19). Дакле, иако се Мајерово становиште, према теоријско-методолошким својствима непосредно

[45] Према Мајеру, ова дефиниција апострофира неколико важних аспеката, пре свега, надовезује се на појам правила и радове Кацанштајна, Финемор (*Martha Finnemore*) и Чекела. Друго, у основи ове дефиниције стоји разумевање да норме, идеје и праксе нису изоловане варијабле већ елементи изведени из преовлађујућег идентитетског наратива одређене заједнице и начина како се она односи према спољашњем свету. Последње ствар тиче се истицања хетерогене природе стратешке културе унутар друштвене заједнице (Meyer, 2006: 20).

[46] Прва димензија коју Мајер издваја, од укупно четири, обухвата (легитимне) циљеве употребе силе и задире непосредно у срж националног идентитета одређене политичке заједнице, и одређује структуру, културу и способности оружаних снага дате заједнице. Друга димензија тиче се начина употребе силе, тачније, односни се на питање да ли је употреба силе складна са идејом минимизације ризика од настанка жртава међу својим и страним грађанима. Трећа димензија се односи на веровања о томе како држава остварује опстанак у међународним односима, тачније, да ли би требало да се удружи са другим државама, савезима и организацијама или се таква политика сматра погрешном и штетном. Последња, димензија тиче се степена у којем национална безбедносна заједница (политичка елита) условљена унутрашњом и/или спољашњом ауторизацијом за употребу оружаних снага (Meyer, 2006: 22-24). У основи, нормативна димензија односи се на веровања у односу на питања циљева и начина употребе силе у међународним односима, као и начина остваривања опстанка.

надовезује на радове аутора треће генерације, он се у односу на претходно елаборирану „дебату" Греја и Џонстона позиционира на страну прве генерације. Ипак, опредељење за Грејов приступ своди се превасходно на прихватање идеје о стратешкој култури као „контексту" понашања и политика државе. Мајер замера Грају недовољну прецизност и „општост" његовог становишта стратешке културе, коју отклања ослањајући се на специфичне мањкавости Грејовог одређење стратешке културе, које могу бити разрешене кроз фокусирање на специфичне нормативне, когнитивне или идеационе чиниоце како би се остварила Џонстонове експланаторне аспирације и избегао детерминизам (2006: 20). Сумирано, Мајерово становиште темељи се на еклектицизму становишта, и њима својствених онотолошких и епистемолошких полазишта, аутора прве и треће генерације. Такав приступ омогућава Мајеру да обједини идентификоване предности обе генерације, и тиме креира теоријски модел који је довољно фокусиран и прецизан да омогућава плодотворно емпиријско проучавање, чиме надилази недостатке прве генерације, али без тежње за предикцијом понашања држава, чинећи тако отклон у односу на такве аспирације представника треће генерације.

Премда се Мајер опредељује искључиво за нормативну димензију стратешке културе, његово одређење кокнцепта спецификује и идеационе елементе и обрасце понашања као интегралне чиниоце стратешке културе. Дакле, у контексту планираног истраживања које се фокусира на студију случаја Србије, Мајерова операционализација није одговорајућа се аутор јасно опредељује за ужи садржај концепта стратешке културе, којим се он своди на питање употребе силе. Прихватањем ужег, изворног одређења концепта стратешке културе онемогућава се захватање других, према карактеру, општијих димензија стратешке културе које одражавају свеукупан приступ спољној и безбедносној политици.

С обзиром на наведено, неопходно је поменути и друга становишта у којима се концепт стратешке културе одређује у ширем смилсу. У оквиру пројекта (*Comparative strategic cultures curriculum project*) посвећеној компарацији стратешких култура различитих држава сачињено је јединствено одређење као оријентир за појединачне студије аутора: "Стратешка култура представља скуп дељених веровања, претпоставки и модела понашања, дедукованих из заједничког искуства и усвојених наратива (како усмених тако и писаних), који обликују колективни идентитет и однос према другим групама, и одређују прикладне циљеве и средства у остваривању безбедносних задатака" (Larsen, 2006: 3). Наведена дефиниција сугерише да стратешка култура јесте производ скупа чиниоца, то јесте географије, историје и наратива који обликују колективни идентитет, а који такође има утицај на омогућавање или ограничавање одлука по питањима (националне) безбедности (Howlett, 2006: 3). Према томе, наведено одређење подразумева да стратешка култура проистиче из историјског искуства и усвојених наратива, те да свој ефекат испољава на плану обликовања националног идентитета, интереса и легитимних средстава њиховог остваривања и, најзад, погледа на друге државе. Аналогно Мајеровом становишту, стратешка кутлура одређена је као свеукупан приступ области безбедносне политике, а не искључиво као питање приступа употребе силе.

На претходно приказана становишта надовезује се и зборник радова посвећен истраживању стратешке културе европских држава. Одређење стратешке културе коришћено у овом зборнику гласи: "Стратешка култура представља скуп дељених веровања, правила и идеја унутар одређеног друштва које генеришу специфична очекивања у вези са преференцијама и акцијама дотичне заједнице у безбедносној и одбрамбеној политици. У том конктексту, безбедносни и одбрамбени идентитет заједнице, изражен кроз њене преференције и обрасце понашања, изведен је из заједничког искуства и прихваћених наратива својствених одређеној безбедносној заједници" (Biehl et al., 2013: 12). Из овог одређења проистиче да веровања, правила и идеје

обликују специфично поступање одређене нације у домену безбедносне и одбрамбене политике. Штавише, идентификоване су укупно четири варијабле, као аспекти националне безбедносне и одбрамбене полтитике. Реч је абмицијама у међународној безбедносној политици, делокург надлежности политичких одлучиоца, спољнополитичка оријентација и, на крају, склоности ка употреби војне силе (2013: 13). Приказано становиште стратешке културе недвосмислено одражава шири садржај концепта, који укључује спољну и безбедносу политику нације. Како би се сумирала одређења најзначајнијих аутора, и на тој основи обезбедило њихово поређење, сачињена је табела (Табела 4).

Табела 4. Одређења стратешке културе

| Аутор/и | Одређење стратешке културе |
|---|---|
| **Алан Макмилан**<br><br>(1996: 145) | "Стратешка култура се односи на вредности, веровања и ставове дељене од стране различитих група у односу на употребу или претњу употребом силе. Ове вредности, веровања и ставови одређени су јединственим околоностима и историјским развојем државе, и рефлектовани су кроз симболе, обичаје, навике и обрасце стратешког понашања" |
| **Колин Грej**<br><br>(1999b: 51) | "Обухвата трајне (али не вечне) друштвено усвојене идеје, ставове, традицију, навике ума и префериране методе деловања, који су више или мање специфични за одређену географски засновану безбедносну заједницу која је неминовно имала јединствено историјско искуство" |
| **Кери Лонгхурст**<br><br>(2004: 17) | "Специфичан скуп веровања и ставова о употреби силе, те праксе везане за употребу силе, које постоје у оквиру једне групе и који се са временом развијају кроз јединствени дугорочни историјски процес" |
| **Кристоф Мајер**<br><br>(2006: 20) | "Друштвено пренете, изведене из идентитета норме, идеје и обрасци понашања коју су дељени међу најзначајнијим актерима и друштвених групама одређене политичке заједнице, а који помажу у обликовању рангираног скупа опција у достизању безбедносних и одбрамбених циљева заједнице" |
| **Џефри Ларсен (ур.)**<br><br>(2006: 3) | "Стратешка култура представља скуп дељених веровања, претпоставки и модела понашања, дедукованих из заједничког искуства и усвојених наратива (како усмених тако и писаних), који обликују колективни идентитет и однос према другим групама, и одређују прикладне циљеве и средства у остваривању безбедносних задатака" |
| **Хаико Биел et al.**<br><br>(2013: 12) | "Стратешка култура представља скуп дељених веровања, правила и идеја унутар одређеног друштва које генеришу специфична очекивања у вези са преференцијама и акцијама дотичне заједнице у безбедносној и одбрамбеној политици. У том конктексту, безбедносни и одбрамбени идентитет заједнице, изражен кроз њене преференције и обрасце понашања, изведен је из заједничког искуства и прихваћених наратива својствених одређеној безбедносној заједници" |

(Извор: Аутор)

Анализа наведених одређења стратешке културе омогућава идентификовање разнородних и вишеслојних разлика, с тим да се као њихова *differentia specifica* јавља опредељење за ужи или шири приступ одређењу садржаја концепта. Наиме, поједини аутори одређују садржај стратешке културе у ужем смислу, што подразумева фокус искључиво на питање начина и услова употребе силе или уопште приступ рату. Са друге стране, група аутора заговара шири садржај концепта стратешке културе, којим се она одређује као свеукупан приступ безбедносној и спољној политици. Како истиче Макмилан, у односу на питање које вредности и ставове треба идентификовати поједини аутори истичу значај ставова у односу на употребу силе, док други своју пажњу усмеравају на ставове у односу на фундаменталне и трајне карактеристике одбрамбене политике, односно, ставове о политичким циљевима којима употреба силе треба да служи. И на крају, последња група аутора усмерена је на идентификовање ставова у односу на свеукупну безбедносну политику (Macmillan, 1996). Наведен разлике у становиштима аутора могуће је подробније сагледати уколико се сагледају варијабле које су они у својим становиштима и студијама издвојили као средишње аналитичке димензије стратешке културе (Табела 5).

Табела 5. Стратешка култура - операционализација

| Аутор/и | Варијабле | |
|---|---|---|
| **Алистер Џонстон**<br>(1995b: 46) | *Централна веровања* | улога рата у људској цивилизацији |
| | | природа (не)пријатеља |
| | | ефективност употребе силе |
| | *Оперативна веровања и идеје* | |
| **Питер Бергер**<br>(1996: 13) | *Централна вероавња* | национални идентитет |
| | | однос према савезницима/савезима |
| | | структура оружаних снага |
| | | цивилно-војни односи |
| | *Инструментална веровања* | |
| **Алан Макмилан**<br>(1996: 160-162) | *Темељна веровања и вредности* | природа рата |
| | | природа историје |
| | | природа међународне политике |
| | | улога савеза |
| | | поглед на Сопство |
| | | природа безбедности |

| | | |
|---|---|---|
| | | људска природа |
| | | морал |
| | | улога оружаних снага |
| | *Специфична веровања и вредности* | |
| **Кери Лонгхурст** (2004: 17) | Фундаментална веровања и вредности | |
| | Становишта безбедносне политике | |
| | Регулаторне праксе | |
| **Кристоф Мајер** (2006: 22) | Циљеви употребе силе | |
| | Начин на који се сила користи | |
| | Приоритетни начин сарадње | |
| | Праг домаће и међународне ауторизације за употребу силе | |
| **Ења Далгард-Нилсен** (2006: 13) | *Централна веровања* | перцепција Сопства и Другости |
| | | перцепција међународног система |
| | | перцепција доброг и лошег |
| | *Оперативна веровања* | |
| | *Периферна веровања* | |
| **Џени Џонсон** (2006: 11) | Идентитет | |
| | Вредности | |
| | Норме | |
| | Светоназор | |
| **Хеико Биел et al.** (2013: 11) | Ниво амбиције у међународној политици | |
| | Обим ангажовања за извршиоце у процесу доношења одлука | |
| | Спољнополитичка оријентација | |
| | Спремност за употребу војне силе | |

(Извор: Аутор)

Приказана операционалнизација стратешке културе упућује на то да већина аутора у својим становништима разликује централна (темељна) и инструментална (оперативна) веровања. Међутим, централна веровања доминатно се јављају као предмет истраживања у студијама стратешке културе, што показује и њихова детљана разрада на варијабле. Инструментална (оперативна) веровања посматрају се као нестабилна и слабо учвршћена, за разлику од централних веровања, непосредно везана за спољнополитичко понашање и специфичне домене безбедносне политике (Johnston, 1995; Macmillan, 1996). Како питање непосредног утицаја стратешке културе на понашање није предмет планираног истраживања, испитивање инструметалних веровања остаје изван оспега ове дисертације.

Еволуција концепта стратешке културе од изворног, ужег поимања његовог садржаја које се своди на питање приступа рату и употреби силе, ка гледишту према којем овај концепт обухвата питање приступа спољној и безбедносној политици, омогућава захватање разнородних димензија стратешке културе. Усвајање ширег садржаја концепта стратешке културе омогућава проширивање аналитичког опсега, односно испитивање већег броја димензија које чине контекст унутар којег се промишљају и обликују националне безбедносне политике. С обзиром на предности овог одређења, истраживање стратешке културе Србије заснивање се на ширем поимању садржаја стратешке културе. Узимајући у обзир претходно приказану концептуализацију и операционализацију стратешке културе аутора који третирају концепт у општијем значењу, изван искључиве сфере употребе силе, за потребе овог истраживања формулисано је следеће одређење: *Стратешка култура представља скуп друштвено усвојених и пренетих идеја, веровања, вредности и ставова, дедкукованих из заједничког историјског искуства и традиције, особености географског положаја и усвојених наратива (усмених и писмених), који су дељени унутар одређене друштвене заједнице (нације), а који изражавају њен национални идентитет, кључне националне и државне интересе, одговарајуће обрасце понашања и средства остваривања циљева и, на крају, перцепцију кључних историјских догађаја и личности, као и других актера међународне политике (нација, савеза, итд.).*

Конкретно, наведено одређење стратешку културу конкретизује кроз идеје, веровања, вредности, норме и ставове друштвене заједнице (нације) у односу на питање националне самоспознаје, кључних националних и државних интереса, као и легитиминх средстава њиховог остварења, и на крају, перцепције других актере међународне политике (државе, савезе, итд.). Извориште ових идеацоних елемената који творе стратешку културу налазе се у чиниоцима националне културе, то јесте историји, традицији, географском положају и усвојеним наративима (писменим и усменим). Као што је претходно наведено, усвајањем ширег садржај концепта стратешке културе омогућава се проширивање његово аналитичког опсега унутар којег бива интегрисано и изворно поимање концепта. Дакле, питање употребе силе или приступ ратовању обухваћено је кроз средства или обрасце понашања у остваривању националних и државних интереса. Друга важна претпоставка у основи овог одређења полази од тога да наведене идеје, веровања, вредности и ставови обликују карактеристично поимање прикладних и легитимних средстава и образаца понашања у остваривању националних и државних интереса. Следствено томе, веза стратешке културе и понашања спецификована је у духу теоријских поствки аутора прве генерације. Тачније, наведено одређење аналогно Грејовом становишту о стратешкој културу као „контексту“ имплицира да стратешка култура обликује понашање, али га не детерминише, пружајући „контекст“ за његово разумевање.

Успостављање кохерентног одређења стратешке културе, као инцијални корак, имплцира даљу разраду концепта посредством операционализације, што уједно јесте предуслов примене на планирану студију случаја. Овај поступак захтева превођење теоријског конструкта на

објективне, искуствене показатеље, чијим се испитивањем могу утврдити карактеристике датог концепта у односу на предмет истраживања. Полазећи од горе наведеног одређења операционализација концепта треба да омогући сагледавање идеја, веровања, вредности које обликују национални идентитет, кључне националне и државне интересе, као и одговарајућа средства (методе) њиховог остварења, и поглед на друге државе и/или савезе. Према томе, одабир скупа аналитичких дименизја (варијабли) кроз које ће стратешка култура Србије бити испитана подразумева ослањање на становиште Џени Џонсон (*Jeannie L. Johnson*). Наиме, она сматра да прецизирање истраживачког модела стратешке културе захтева свођење варијабли националне културе на оне које имају утицаја на безбедносну политику. Полазећи од такве претпоставке, ауторка издваја четири варијабле националне културе, реч је о идентитету (самосвојности), вредностима, нормама и светоназору (погледу на свет) (Табела 6) (Johnson, 2006: 15).

Табела 6. Национална култура: чиниоци везани за безбедност

| **Национална култура**<br><br>**Чиниоци везани за безбедност** |
|---|
| **Идентитет:** обухвата начин на који нација доживљава себе, односно особине националног карактера, као и своје регионалне и глобалне улоге.<br><br>**Вредности:** тичу се материјалних и/или идеационих фактора који су одабрани у односу на друге факторе процесом анализе користи и трошкова.<br><br>**Норме**: обухватају прихватљиве и очекиване моделе понашања.<br><br>**Светоназор:** поглед на свет креиран је посредством веровања (истинитих или погрешних) и искустава или недостатка искустава. |

(Извор: Johnson, 2006: 15)

Фундаментална предност идентификованих варијабли стратешке културе, према Џонсоновој, проистиче из чињенице да свака од њих поседује иманентну безбедносну димензију. Идентитет ближе упућује на националну самоспознају, начин на који нација доживљава себе и свој (национални) карактер, као и глобалне и регионалне улоге које држава себи приписује, и њене изгледне аспирације у домену међународне политике. Вредности одређују принципе или материјална добра у односу на које је могуће начинити компромис или не. Док се истраживањем норми може омогућити разумевање средстава која уживају примат у реализацији државних интереса. И последња варијабала, светоназор може допринети разумевању „ограничене рационалност" својствене нацији, с обзиром да се понашање заснива на перцепцији реалности, а не реалности *per se*. Џонсонова истиче да перцепција „чињеница" из сопствене историје, представа које други држе о нама, чиниоца мотивације других, способности политичких одлучиоца и националних ресурса, као и друге безбедносно сродне идеје чине оквир формулације „рационалне" спољне политике (2006: 10-14). Као другу предност наведених варијабли ауторка истиче то њихово својство да су довољно обимне како би захватиле оно што је важно у домену националне културе. Штавише, постамент или извориште наведених

варијабли чини широк спектар чиниоца националне културе које Џонсонова представља у виду табеле (Табела 7) (2006: 15).[47]

Табела 7. Извори стратешке културе

| **Извори стратешке културе** |
| --- |
| Идеологија; Непријатељско/пријатељско окружење; Демографија; Глобалне вредности; Клима; Улога/позиција у међународном поретку; Интерпретација сопствене историје; Религија/е; Интеракција са другим народима; Утицајне књиге; Хероји/легенде; Националне трагедије/несреће; Обичаји наслеђени од освајача; Географија; Национални ресурси; Регионалне традиције; Приступ технологији; Образовање; Здравствено стање популације; Историја политичког система |

(Извор: Johnson, 2006: 15)

Најзад, свеукупна досадашња „дискусија“ о концепту, генерацијама концептуализације, спорним теоријским и методолошким питањима имала је за циљ његову конкретизацију у контексту истраживања стратешке културе Србије. Према томе, претходно наведене димензије стратешке културе, изведене поступком операционализације, чиниће аналитички оквир проучавања стратешке културе Србије. Конкретно, димензија идентитета упућује на српску националну самоспознају и национални карактер, као и регионалне и глобалне улоге које нација себи приписује. Димензија вредности омогућава захватање кључних националних и државних интереса који уживају приоритет у погледу нужности њихове заштите или остварења. Затим следи димензија норми, која обухвата одговарајуће обрасце поступања, принципе и средства остваривања постављених циљева. И на крају, димензија светоназора обухвата перцепцију кључних историјских догађаја и личности, као и других актера међународне политике (нација, савеза, итд) у контексту њихових мотива и њима својственог поимања српског чиниоца. Претходно наведене варијабле чине довољно опширан и плодотворан скуп аналитичких димензија за испитивања савремене стратешке културе Србије, јер захватају широк спектар идеационих елемената који стоје у основи националне безбедносне политике. Дакле, савремена стратешка култура Србије биће испитана кроз укупно четири варијабле: идентитет, вредности, правила и светоназор. Наведене варијабле, према Џонсоновој, исход су карактеристичних чиниоца националне културе који се ближе односе на безбедносну тематику. У вези са тим, ослањање на ове варијабле у планираном истраживању подразумева испитивање начина на који чиниоци српске националне културе артикулишу карактеристичну стратешку културу као оквир обликовања националне безбедносне политике. У односу на претходно приказане чиниоце националне културе истраживање стратешке културе Србије обухватило је следеће изворе: утицајне књиге, хероје/легенде, интерепретацију сопствене историје и географију.

[47] Значај геогерафије, климе и ресурса одувек је био кључни елемент стратешког мишљења кроз мленијуме, док данас чини важан извор стратешке културе. Уистину, географско окружење кључно је за разумевање безбедносних политика које уживају предност и бивају усвајане у односу на друге могућности од стране одређене државе (Howlett, 2005).

Идентификовање садржаја који представљају наведене изворе стратешке културе остварено је усмерењем на наставни програм предмета који се јављају као носиоц националних обележја.

Када је реч о питању текстова и анализе његовог садржаја, Џонсонова истиче да текстови који се подучавају у школама треба да уживају посебан значај приликом проучавања стратешке културе јер они могу пружити увид и спознају карактеристичне „националне нити“ која прожима заједницу. Такође, текстови из историје треба да пруже одговарајућу перцепцију сопствене историје, поглед на друге нације, као и прихватљиве методе ратовања, али и оправдања понашања у прошлости. Наиме, ауторка истиче да се друштвене вредности преносе непосредно на децу кроз ране фазе њиховог образовања. Текстови којима се подучавају могу укључити хероје или легенде, песме, басне и анегдоте из националне историје. С тим у вези, Џонсонова сматра да је потребно идентификовати које се личности славе, а које презиру, и из којих разлога? Такође, образовање и процес социјализације резултат су великог скупа заједничке литературе која се посматра као “класична” (Johnson, 2006: 21).[48] Дакле, Џонсонова сматра плодотворном анализу наставних предмета који обухватају историју и књижевност одређене нације. Аналогно наведеном Станаревићева истиче да наставни предмети матерњи језик и књижевност, историја и географија предњаче као носиоци националних обележја. Наиме, садржаји у оквиру ових предмета пружају основна знања о култури народа којем се припада, његовој историји и географским обележјима националне територије, укључујући и знања о другим народима и културама. Дати садржаји стварају предуслове за развој националне свести ученика о поседовању специфичних ученицима усвајање знања културно-антрополошких, национално-историјских, вредносно-обичајних и језичких обележја (Stanarević, 2012). Полазећи од претходно наведног, у контексту овог истраживања окосницу чине садржај обухваћени националним предметима у Србији, то јесу српски језик и књижевност, историја и географија у основним и средњим школама. Наиме, ови наставни предмети, тачније, садржаји њима обухваћени омогућавају испитивање претходно изведених димензија стратешке културе.

Наставни садржаји из предмета српски језик и књижевност обједињују утицајне књиге и друге литерарне текстове (нпр. епску и лирску поезију, народне приповетке, поеме, итд.) који које славе или дезавиушу одређене историјске личности и догађаје, носећи у себи поруке које промовишу одређене мотиве, веровања и вредности као фундамент српског националног идентитета. Такође, наставни садржаји обухваћени предметом српски језик и књижевност пружају адекватан оквир за идентификовање и опис увреженог погледа на друге државе, као и обрасце понашања и средстава која би требало да руководе спољнополитичко деловање. Аналогне идеје, веровања и вредности могуће је идентификовати у градиву наставног предмета историја. Наиме, реч је о наставном предмету који треба да пружи интерептацију националне историје, кључних догађаја који одређују српску националну самоспознају и национални карактер. Такође, наведено омогућава препознавање темељних националних и државних интереса српског народа кроз различите епохе, укључујући и обрасце понашања, принципе и средства поступања на плану њиховог остварења. На трагу претходно наведеног, садржаји из историје пружају и одговарајући поглед на друге државе кроз призму њихових мотива и перцепције српског чиниоца. Најзад, садржаји из наставног предмета географија треба да пруже основна знања о географским карактеристикама националне територије, непосредном и ширем окружењу, односно о свеукупном географском идентитету кроз различите историјске епохе. Другим речима, анализа садржаја у наставним предметима српски језик и књижевност, историја

[48] Поред школске литературе, Џонсонова наводи да су војни текстови (нпр. телеграми, доктрине, мемоари, војна преписка, итд.) есенцијални извор информација о вредностима, идентитету и прихватљивим методама достизања безбедности унутар (војне) администрације (Johnson, 2006).

и географија у основним и средњим школама биће спроведена ради утврђивања есенцијалних идеја, веровања и вредности које се ближе односе на безбедносну проблематику и тиме артикулишу карактеристичан скуп идеационих елемената стратешке културе Србије.

Посебна функција уџбеника састоји се у развијању светоназора ученика, односно веровања и вредности које произлазе из идеолошког устројства друштва. Стога се унутар њих експлицитно материјализују циљеви и визија не само образовања него и друштва уопште, онаквог каквог га креирају и замишљају владајуће политичке структуре (Soldo et al., 2017). Манићева наводи да се примена анализе садржаја у области образовање претежно фокусира на проучавање школских уџбеника, који представљају израз систематизације и презентације знања у оквиру одређене научне дисциплине, ставова аутора, образовног система али и доминантних схватања у друштву. Стога је изузетно значајно проучавање садржаја уџбеника оних предмета који су у вези са владајућом идеологијом јер они представљају значајну полугу у рукама власти (Manić, 2014). Наведено указује на релеватност ослањања на уџбенике националних предмета српски језик и књижевност, историја и географија у проучавању савремене стратешке културе Србије, с обзиром да се садржаји који су њима обухваћени јављају као носиоци националних обележја.

Када је реч о носиоцима стратешке културе, традиционално су друштвене елите (војне и политичке) сматране за круцијалне друштвене субјекте и групе које треба обухватити истраживањем (Snyder, 1977; Klein, 1988; Johnston, 1995; Gray, 1999; Lantis, 2009). Као што је већ наведено, однедавно је истраживачка агенда проширена укључивањем јавног мњења као релеватног носиоца стратешке културе. У одређењу стратешке културе које је форумисално за потребе овог истраживања нација је идентификована као носиоц стратешке културе. Уједно, такво опредељење чини једну од тачки одступања овог истраживања од традиционално увреженог теоријског и емпиријског усмерења на политичке и војне елите као кључне носиоце стратешке културе. Сходно томе, други ниво истраживања обухватиће испитивање ставова ученика завршног разреда средњих школа у односу на скуп идеационих елемената савремене стратешке културе Србије, идентификован и описан на првом истраживачком нивоу. Дакле, други ниво анализе настоји да испита ставове ученика према идеационим елементима који фундирају основне димензије савремене стратешке културе Србије, како би се утврдило које елементе они вреднују и препознају као релеватне.

### 2.2. Конструктивизам

Приказани радови аутора који су концептуализовали стратешку културу углавном су утемељени на поставкама конструктивистичке парадигме. Наведено не изненађује с обзиром на то да интелектулано упориште стратешке културе лежи у конструктивизму, нарочито у случају када се овај концепт третира као резултат серије процеса унутар колективног историјског искуства (Longhurst, 2004). Отуда, у даљем тексту биће приказане основе поставке конструктивистичке парадигме у студијама безбедности. Полазећи од тога да конструктивизам инкорпорира широк спектар перспектива, биће приказана разлика између умереног или „меког“ (*soft*) и „чврстог“ (*strong*) конструктивизма. Прва трајекторија непосредно је везана за Вентово становиште, као и радове „модернистичких“ конструктивиста Адлера, Барнета, Чекела, Руџија, Кацанстајна и многих других. Друга трајекторија, тзв. „чврсти конструктивизам“, обједињује струје „модернистичких лингвистичких“ конструктивиста Кратховила (*Friedrich Kratochwil*) и Онуфа, као „дискурзивних“ конструктивиста, „постмодерниста“ и феминиста (Carlsnaes, 2002: 444). Стога ће у даљем тексту бити осветљене кључне онотолошке и епистемолошке поставке утакне у ове две, опште трајекторије конструктивистичке пардигме. Приказ особености „меког“ и

„чврстог“ конструктивизма у контексту студија стратешке културе омогућиће ситуирање истраживања у одговарајућу теоријску перспективу.

*2.2.1. Настанак и основне поставке конструктитвистичке парадигме*

Пионирски допринос утемељењу конструктивистичког приступа у науци о међународним односима и студијама безбедности приписује се Александру Венту. У свом проминентном чланку из 1992. године, Вент развија опсежну критику неореализма са идејом да укаже на чињеницу да су принцип самопомоћи и политика моћи, као есенцијалне поставке (нео)реализма, друштвено конструисане у стању анархије. Према Венту, принцип самопомоћи и политика моћи не произлазе било логички било каузално из анархије, они представљају институције (друштвене структуре), а не есенцијалне карактеристике анархије. Такве премисе воде Вента ка закључку да „анархија је оно што државе од ње направе“ (Wendt, 1992: 395). Есенцијална разлика неореализма и конструктивизма, према Венту, заснива се на претпоставци о томе шта чини структуру. Док неореалисти сматрају да се она састоји искључиво од дистрибуције материјалних капацитета, конструктивисти тврде да структуру чине материјални али и друштвени чиниоци. Према Венту, друштвене структуре обједињују три елемента: дељено знање (интерсубјективност), материјалне ресурсе и праксе. Вент наводи да су друштвене структуре делимично дефинисане колективним разумевање, очекивањима или знањем. Значење материјалних ресурса одређено је структуром дељеног знања у којој се дати ресурси разматрају. Као последњи елеменат јављају се праксе, јер друштвене структуре не постоје изван пракси, односно изван процеса (Wendt, 1995).[49]

Прецизирајући значење друштвених структура, Вент за пример узима хладни рат, наводећи да он не представља ништа друго него институцију, односно стабилну структуру или скуп идентитета и интереса. Дакле, институције суштински јесу когнитивни (сазнајни) ентитети, који не постоје независно од идеја актера о начину на који свет функционише. Наравно, то не значи да институције нису стварне или објективне, као колективно знање оне постоје изнад оних који се јављају као њихови носиоци у датом тренутку (Wendt, 1992). Идентитети и такве колективне спознаје (институције) не постоје независно једно од другог, напротив, они су узајамно конститутивни. Сходно томе, институционализација обухвата процес интернализације нових идентитета и интереса. Дакле, није реч о процесу који се одвија изван држава и дотиче се искључиво њиховог понашања (1992: 397-398).[50] Другим речима, државе стичу своје идентитете кроз учешће у структурама (институцијама) које усмеравају њихове активности. Сваки идентитет инхеренто представља друштвену дефиницију актера утемељену на теоријама које они колективно држе о себи и другима, а које конституишу структуру друштвеног света (1992: 398).

Конструктивизам, према Вентовом закључку, у контексту држава представља структуралну теорија међународног система која полази од три суштинске претпоставке: а) државе су основне јединице анализе у теоријама међународне политике; б) кључне структуре државног система су интерсубјективне, пре него материјалне; в) државни идентитети и интереси су значајан елеменат

[49] Пример тога јесте хладни рат, који је представљао структуру дељеног знања која је обликовала односе великих сила четири деценије, међутим, од момента када су државе престале да се владају према овој структури уследио је њен крај (Wendt, 1995).

[50] Систем самопомоћи представља институцију, једну од могућих структура идентитета и интереса у стању анархије. Вент наводи да се процеси изградње идентитета у стању анархије примарно тичу очувања безбедности Сопства (Self). Сходно томе, концепт безбедности разликује се у начину на који је Сопство идентификовано са Другим (Other), у односу на ову когнитивну варијацију условљено је значење анархије (Wendt, 1992).

конструисан од стране тих друштвених структура, пре него дат систему од стране људске природе или унутрашње политике (Wendt, 1994: 385).

Тематизујући питање идентитета држава, Вент наводи да су поједина својства „самоорганизујућа" (*self-organizing*) у односу на друге државе, док су одређена условљена културалним структурама на системском нивоу. Како би потрекпио ову тезу, Вент прави разлику између „корпоративног" (*corporate*) и „социјалног" (*social*) идентитета држава, на тај начин градећи „умерени" конструктивизам, који оставља питање услова државне индивудалности отвореним за дискусију (Wendt, 1994). Корпоративни идентитет Вент повезује са "интринзичним, самоорганизујућим квалитетима који конституишу актерову индивидуалност" (Wendt, 1994: 385). За људска бића то представљају тело и искуство свести, док за организације то представљају индивидуе које их конституишу, физички ресурси, као и дељена веровања и институције у којима индивидуе функционишу као Ми (*We*). Порекло корпоративног идентитета држава Вент налази у домену унутрашње политике (Wendt, 1996). Премда истиче да корени корпоративног идентитета претходе систему држава, Вент ово питање маргинализује фокусирјући се искључиво на интересе које ова врста идентитета генрише (Wendt, 1994).[51] Корпоративни идентитети обезбеђују мотивациону енергију за интеракцију, и као такав, претходи интеракцији. Међутим, Вент наводи да, начин на који држава остварује своје корпоративне интересе зависи од тога како она себе дефинише у односу друге државе, што представља функцију социјалних идентитета на системском нивоу (Wendt, 1996). Вент дели својства држава на материјална, војни или економски капацитети, и идеациона својства у виду перцепција, идентитета, саморазумевања и других аспеката (Wendt, 1996). Дакле, иако корпоративни идентитет државе претходни социјалном, Вент корпоративни идентитете одређује кроз призму социјалног идентитета држава.[52]

Социјални идентитети, за Вента, представљају значења која актери приписује себи узимајући у обзир перспективу других, на тај начин посматрајући себе као социјални објекат. Ова врста идентитета представља когнитивну шему која омогућава актеру да дефинише питања „Ко сам ја/ко смо ми" у различитим ситуацијама (Wendt, 1996: 51). Социјални идентитети онтолошки су условљени односом са Другим. С обзиром на то, социјални идентитети чине кључну везу у процесу узајамне изградње делатника и структуре, јер осликавају ознаке индивудалности које корпоративни делатници везују једни за друге. Ове ознаке наводе делатнике да одређене ситуације перципирају на начин који сугерише одређени тип активности, као и дефинисање интереса на одређени начин (Wendt, 1996) У вези с тим, Вент негира *a priori* материјалну природу интереса дефинисану од стране неореалиста, насупрот томе он истиче да идентитети чине основу интереса, јер делатници не поседују скуп „интереса које носе са собом независно од друштвеног контекста; напротив, они дефинишу своје интересе у процесу дефинисања

[51] Вент изводи четири есенцијална интереса која корпоративни идентитет држава генерише : 1. физичка безбедност, укључујући и њену диференцијацију од других актера; 2. онтолошка безбедност или предвидљивост односа са светом, што води жељи за за стабилним друштвеним идентитетима; 3. признавање као делатника од стране Других; 4. развој, у смислу задовољавања људске аспирације за бољим животом, за које су државе замена на колективном нивоу (Wendt, 1996: 385).

[52] У надалеко познатој монографији из 1999. године, Вент наводи да лични, или у случају организација, корпоративни идентитети представљају „самоорганизујућу, хемостатичку структуру која актере чини јединственим ентитетима" (Wendt, 1999: 225). Следствено томе, Вент истиче да су државе актери са одређеним есенцијалним својствима по питању ове врсте идентитета. Тачније, државе су „групно Сопство" способно да оствари групну свест, а лични/корпоративни идентитети су, према томе, конститутивно су егзогени према Другости (1999: 225). Наведене теза опречна је инцијалним Вентовим тезама о одређености корпоративног идентитета посредством социјалног идентитета држава, јер се потоњи идентитет јавља као ендоген према Другости.

ситуације“ (Wendt,1992: 398).[53] Премда Вент указује на одређена есенцијална својства држава у погледу корпоративног идентитета, он у потпуности занемарује њихов утицај на изградњу државног идентитета, а према томе, и однос са другим државама. Унутрашњи чиниоци државног идентитета маргинализовани су у Вентовој анализи и подређени међународним (структуралним) чиниоцима. Другим речима, државе своје идентитете стичу искључиво на основу начина на који себе идентификују у односу на друге државе унутар међународног система.

Свеукупно гледано, конструктивизам, за разлику од реализма и либерализма, није теорија политике *per se*, већ друштвена теорија на којој су конструктивистичке теорије међународне политике (нпр. о рату, сарадњи, међунардним заједницама, итд.) засноване. Предност ослањања на конструктивизам огледа се у његовом потенцијалу да осветли области међународне политике које су претходно биле загонетне, заједно са практичним импликацијама за међународну теорију и емпиријска истраживања (Adler, 1997). Реалисти заговарају становиште да анархија и дистрибуција релативне моћи одређују ток дешавања у међународној политици. Са друге стране, конструктивисти истичу да структурални реализам испушта из вида други детерминишући фактор, интерсубјективно дељене идеје које обликују понашање конституишући идентитете и интересе актера (Copeland, 2000: 187). Другим речима, конструктивизам полази од преспективе према којој интерсубјективно знање и идеје имају конститутивни ефекат на друштвену реалност и њену еволуцију (Adler, 2002). Основу истраживачког програма конструктивиста чини питање конструкције идентитета, утицаја норми и праксе на њихову репродукцију, као и њихову узајамну конституцију (Hopf, 2002).

### *2.2.2. Критика Вентовог „системског“ конструктивизма*

Приказ Вентовог становишта указује на његову усмереност на социјалне идентитете држава, којима приписује примат као одредници њиховог свеукупног идентитета. Социјални идентитети држава изграђени су на основу њихове (само)идентификације у односу на друге државе унутар међународног система, и у том погледу домен унутрашње политике или чиниоц националне културе немају никакав значај. Односно, Вент је заинтересован за питање репродукције међународног система сачињеног од држава, стога су државе и њихова узајамна изградња у фокусу његовог рада (Kratochowill, 2006: 29). Класификација и хијерархија идентитета представљена у Вентовом становишту постала је предмет оштре критике представника овог теоријског приступа који заступају умногоме слилчна епистемолошка и онотолошка полазишта. У осврту на Вентово становиште Прајс (*Richard Price*) и Рајс-Смит (*Christian Reus-Smit*) наводе да је он у потпуности запоставио питање корпоративних извора државног идентитета, фокусирајући се примарно на конститутивну улогу међународне интеракције. Тачније, процес друштвене конструкције на нивоу индивидуалних делатника, односно, на плану унутрашње политике у потпуности је занемарен. Према ауторима, фокус на системске процесе оправдан је у случајевима када аутори немају за циљ објашњење фундаменталних промена државног идентитета и друштвених струкутра. Међутим, без укључивања несистемских извора државног идентита (као нпр. политичке културе), Вентов „системски“ (*systemic*) конструктивизам нуди искључиво статичну концепцију држава и међународног система, без идеје о начину промена

[53] Вент у следећем делу за социјални идентитет истиче да има функцију у томе што усмерава однос између Сопства и Другог ка његовом логичном крају, идентификацији. Идентификација је сазнајни процес, у којем разлика између Сопства и Других бива замагљена и напослетку у потпуности превазиђена. Међутим, идентификације се готово увек везује за одређено питање, она никада није потпуна али увек укључује проширивање граница Сопства да би се укључио Други (Wendt, 1999: 398).

делатника и структура (Price & Reus-Smith, 1998).[54] Дебата конструктивиста о природи делатника тиче се тога да ли би требало следити Вента у поимању делатника као атрибута држава, или следити сугестије других аутора о потреби за отварањем конструктивизма за унутрашњу политику, недржавне актере и Вентов корпоративни идентитет (Adler, 2002).

Критику Вентовог становишта износи и Чекел, наиме, *tour d'horizon* конструктивизма, кроз одабране радове његових представника, омогућио му је препознавање битних мањкавости овог приступа. Два кључна проблема конструктивизма, према Чекелу, уједно и међусобно повезана, тичу се питања улоге делатника и потребе за адекватном теоријом средњег нивоа. Наиме, Чекел сматра да без адекватне пажње посвећене делатницима истраживачи биће суочени са немогућношћу да објасне „одакле потичу њихове моћне друштвене структуре (норме), као и зашто и како се оне мењају током времена“ (Checkel, 1998: 339). Недостатак теорије која проблематизује унутрашњи (државни) ниво узрокује немогућност конструктивиста да на систематичан начин објасне како се друштвена конструкција заправо одвија или зашто она варира крос-национално. (1998: 339).[55] Умногоме сличну критику Вентовог „системског“ конструктивизма износи и Тед Хопф (*Ted Hopf*), наводећи да разумевање светске политике захтева теорију која инкорпорира оба нивоа, унутрашњи и системски. Како тврди Хопф, светска политика не поседује предоминантан систем, већ се састоји од поткултура (унутрашњих политика), које могу бити схваћене искључиво кроз проучавање начина на који се државе конституишу у оквиру друштва. Према томе, одговор на питање ко су непријатељи и пријатељи неке државе налази се у домену њене унутрашње политике. Начин на који државни идентитет утиче на изградњу њених интереса у односу на друге државе, захтева детаљно истраживање друштвеног контекста у којем је државни идентитет дикурзивно конструисан. Тачније, неопходно је истражити не само начин на који је државни идентитет продукован у интеракцији са другим државама, већ како је он продукован у оквиру друштва, као и многобројне иденитете и дускурсе који конституишу друштво (Hopf, 2002).[56] Критика Вентовог „системског конструктивизма“ унапредила основне поставке конструктивизма и додатно ојачала ову трајекторију конструктивистичких промишљања у студијама безбедности која је позната као умерени конструктивизам. Умерени конструктивизам, дакле, обједињује Вентов „системски“ приступ и и становишта тзв. „модернистичких конструктивиста“, аутора који заговарају укључивање домена унутрашње политике.

Наиме, системски конструктивисти, на пример Вент и Финемор, наглашавају значај међународног окружења за обликовање државних идентитета. Са друге стране, друга група конструктивиста више значаја придаје унутрашњем (националном) окружењу. Један од предмета истраживања ове групе аутора јесте анализа различитог утицаја које међународне норме имају у оквиру различитих држава, таква тумачења заснивају се на факторима из домена

[54] Детаљније о критици Вентовог становишта иденитета видети у: (Guzzini & Leander, 2005; Cederman & Daase, 2006; Zehfuss, 2006).

[55] Друштвена конструкција на нивоу индивидуалних делатника, односно, унутрашње политике, према наводима Чекела требало би да буде питање вредно пажње конструктивиста. Нажалост, услед фоукса на колективно дељена, интерсубјективна схватања (норме), конструктивисти су мање заинтересовани за индивидуалне делатнике (Checkel, 1998)

[56] Хопф наводи да сваки државни идентитет у светској политици делимично представља производ друштвених пракси које конституишу тај идентитет на унутрашњем нивоу. На тај начин, политика идентитета на унутрашњем плану ограничава и подстиче државни идентитет, интересе и акције на плану међународне политике. „Конструктивзам схвата политику идентитета као трајно надметање за контролу моћи неопходну за продукцију значења у друштвеној групи“ (Hopf, 1998: 181).

унутрашњег окружења (Jackson & Sørensen, 2013: 223).[57] Основна карактеристика модернистичког правца огледа се у томе да поред домена међународне политике (међународног система) укључује и домен унутрашње политике као једнако важну одредницу идентитета држава. На пример, Чекел уочава да би конструктивисти требало са више интересовања да третирају домен унутрашње политике, јер разнородне њима есенцијалне „варијабле" (тј. идентитети, дискурси, институције и норме) чини се да су чвршће укорењене и институционализоване на националном нивоу (Checkel, 2004: 237). Штавише, системски конструктивисти пажњу усмеравају на идеационе чиниоце из међународног окружања (нпр. норме) и настоје да укажу на њихов ефекат у обликовању идентитета држава. Док се модернистички конструктивисти превасходно фокусирају на идеационе чиниоце из домена унутрашег окружења и њихов ефекат на идентитет држава.

Према Вентовом становишту државе конструишу размевање света, односно начин на који су оне социјализоване прихватањем норми. Такав приступ занемарује област унутрашње политике, одвраћајући пажњу од истраживања унутрашњих процеса држава који воде усвајању или одбацивању међународних норми (Gourevitch, 2002: 424). Вентов конструктивизам није погодан за проучавање спољне политике, што захтева усмеравање пажње на радове следбеника, модернистичких конструктивиста. У оквиру Кацанстајновог зборника поједине истраживачке студије пружају пример конструктивистичке анализе спољне политике (Carlsnaes, 2002: 445). Искорак у односу на Вентову стабилну, системску и егзогену природу идентитета држава која у потпуности занемарује утицај домена унутрашње политике на идентитет држава, и у крајњој мери на њихово понашање, долази од стране аутора који деле њему сродна онтолошка и епистемолошка полазишта. Како наводи Фарел (*Theo Farrell*), обе групе аутора, системски и модернистички конструктивисти, деле схватање о значају и утицају норми, претпоставку о узајамној изградњи делатника и структура, као схватање везе између идентитета и интереса (Farrell, 2002). Међутим, поред свих заједничких претпоставки њихови представници развили су особене трајекторије. Фарел поједине модернистичке конструктивисте назива и „културалистима" (*culturalism*), реч је о ауторима који употребљавају концепт стратешке културе као основни аналитички алат за објашњење утицаја националних културалних особености на идентитет и понашање држава.

Окосница разликовања представника умереног конструктивизма, односно како Фарел истиче, разлика између између конструктивиста и културалиста, огледа се у томе што за конструктивисте међународне норме узрокују сличности у облику држава и њиховом деловању. Са друге стране, културалисти сматрају да унутрашње норме утичу на разлике у облику и деловање држава (Farrell2002: 54). Како примећује Фарел, културалисте карактерише апсторфирање утицаја норми из домена унутрашње политике на понашање појединачних држава (2002: 53). Према томе, фундаментална разлика „конструктивиста" и „културалиста" произлази искључиво из нивоа анализе, а не из особености онотолошких и епистемолошки поставки на којима су утемељена њихова становишта. Конструктивисти трагају за нормама на међународном нивоу и њиховим утицајем на идентитете држава, док културалисти теже да идентификују карактеристичне норме у домену унутрашње политике које обликују идентитете, интересе и деловање држава.

[57] Пример таквих истраживања јесте зборник радова Томаса Рисеа и сарадника, који проблематизује питање међународних норми о људским правима. Између осталог, аутори демонстрирају како врста режима, искуство грађанског рата и присуство националних организација за људска права одређују степен у којем су нације спремне да прихвате међународне норме (Jackson & Sørensen, 2013: 223).

Како су норме један од централних појмова њихових истраживачких студија, Фарел наводи да се под њима подразумевају "интерсубјективна веровања о друштвеном и природном свету која дефинишу делатнике, ситуације и могућности за деловање" (2002: 50).[58] Интерсубјективност норми лежи у чињеници да оне симболизују веровања која су укорењена и репродукована кроз друштвену праксу. Такође, Фарел истиче да норме конституишу делатнике (државе) и смислене акције ситуирајући их у одговарајуће друштвене улоге (нпр. модерна држава) и друштвено окружење (нпр. међународни систем). Осим тога, норме регулишу понашање посредством тога што дефинишу шта је прикладно и ефективно (2002: 50).[59] Другим речима, норме конституишу социјалне идентитете држава и дају националним интересима садржај и значење (Adler, 2002). Културалисти у својим анализама за друштвену структуру узимају домен унутрашње политике једне државе, која пружа увид у веровања о употреби силе и репродукује их кроз националне војне институције. Културалистичка струја, како је назива Фарел, отеловљена је у радовима и студијама Снајдера, Греја, Кацанштајна и других (2002: 50-51). Дакле, концепт стратешке културе представио је истраживачки програм којим је унутрашње културалног окружење означено као извор идентитета и интереса држава, а следствено томе, и њиховог понашања.

Кацанстајнов зборник радова обједињује студије стратешке културе, политичко-војне културе и организационе културе утемељене на поставкама умереног конструктивизма (Katzenstein, 1996). Следствено томе, студије обухваћене зборником подједнако истичу унутаршње и међународно окружење унутар које је национална безбедносна политика креирана (1996: 1). Кључни искорак већине аутора тиче се укључивања домена унутрашње политике, као есенцијалног окружења које утиче на креирање специфичних норми, вредности и идентитета држава који пресудно опредељују њихово деловање у домену безбедносне политике.[60] Већина емпиријских студија у зборнику тематизује питање каузалне везе норми, култура или идентитета према националним безбедносним политикама (1996: 10).[61] Односно, у фокусу њихових студија налази се питање како норме, институције и друге културалне особености унутрашњег и међународног окружења утичу на државне идентитете, интересе и политике у области безбедности (Jepperson, Went & Katzenstein, 1996: 2-3).[62] Употреба појма „култура" у оквиру зборника усклађена је са конвенционалним социолошким поимањем. Аутори који употребљавају овај појам углавном под њиме означавају колективне обрасце идентитета или власти националних држава, представљене у виду обичаја или закона. Уобичајено се приликом употребе појма културе, што је случај и у

[58] Легро и Каверт (*Paul Kowert*) у праве разлику између различитих врста норми, ослањајући се на Вентову поделу између структуре и делатника у (друштвеној) теорији међународне политике, они разликују норме, као регулативни културални садржај међународне политике, и идентитете као регулативне представе (интерпетације) које актери држе о себи (Kowert & Legro, 1996: 2).

[59] Такође, за представнике наведених праваца *идеје* не означавају само *правила* или смернице за деловање, већ оне делују на начин да конституишу актере и акције у међународној арени. Штавише, када *идеје* представљају *норме*, оне не само да ограничавају актере већ их конституишу и омогућавају им деловање (Farrell, 2002).

[60] Студије у оквиру зборника које експлицитно апострофирају утицај домена унутрашње политике јесу: Kier, 1996; Johnston, 1996; Berger, 1996.

[61] Инструметалност норми подразумева да оне не утичу искључиво на интересе актера, већ се њихов ефекат испољава и на плану начин како актери повезују своје преференције са политичким одлукама. Другим речима, норме артикулишу инструменте или средства која државе препознају као доступна и прикладна. Чак и када су актери свесни различитих средства која могу употребити ради достизања политичких циљева, одбацивање одређених средстава као неприкладних јавља се услед нормативних ограничења. С тиме у вези, норме развијене на унутрашњем плану могу дефинисати средства која државе сматрају легитминим и ефективним у достизању спољнополитичких циљева (Kowert & Legro 1996: 6-7).

[62] Норме функционишу као правила, реч је о случајевима када дефинишу или конституишу идентитет. Овај ефекат норми је по природи конститутиван, јер оне тада спецификују акције које ће учинити да други препознају и вреднују одређени идентитет, али да на исти адекватно одговоре. У другом случају норме имају регулативни ефекат, тада делују као стандард за правилну примену дефинисаног идентитета (Jepperson et al., 1996).

зборнику, мисли како на скуп евалаутивних стандарда (норми и вредности) или когнитивних стандарда, односно правила или модела који дефинишу какви ентитети и делатници постоје, како они делују и остварују интеракцију (1996: 13). Аналогно представницима модернистичког конструктивизма, студије стратешке културе у оквиру овог зборника полазе од претпоставке о утицају норми на изградњу идентитета држава, кроз дефинисање својстава држава или њихових националних идентитета (1996: 14).[63] Премда су унутар зборника заступљени радови који испитују утицај норми са међународног и националног нивоа на идентитете, интересе и безбедносне политике држава, у оквиру студија стратешке културе захваћене су искључиво норме са националног нивоа.

Једна од претпоставки аутора у зборнику тиче се тога да промене или варијације у државног идентитета утичу на националне безбедносне интересе и политике државе. Док се константност идентитета може третирати као објашњење правилности у националним безбедносним интересима и политикама. И обратно, промене у идентитету могу подстаћи значају промену у интересима који обликују националну безбедносну политику. (1996: 15).[64] Континутет безбедносних политика Јапана и Немачке, како показује Бергер, условљен је унутрашњом политиком идентитета, пре него дисконтинуитетом структуре међународног система. Штавише, Бергер и Џонстон у својим студијама долазе до идентичног закључка о томе да стратешка култура или политичко-војна култура има снажнији утицај на националне безбедносне политике од међународне структуре (1996: 15).[65] Дакле, Кацанстајнов зборник отеловљује приступ модернистичких конструктивиста, који се окрећу ка домену унутрашње политике у трагању за идеационим чиниоцима који дефинишу идентитет, интересе и понашање држава. Штавише, ова група аутора захвата унутрашње културалне чиниоце, односно обележја националне културе, као исходиште идентитета, интереса и понашања држава у међународној арени.

Полазећи од поимања улоге идеационих чиниоца својственог умереним конструктивистима, истраживачи стратешке културе у својим студијама углавном су усмерени на утврђивање њеног каузалног утицаја на понашање држава. Квинтесенцијална студија на темељима овог конструктивистичког правца јесте претходно поменута Џонстонова монографија посвећена стратешкој култури Кине. Џонстон третира стратешку културу као независну варијаблу која треба да омогући предвиђање понашања државе кроз идентификацију скупа стратешких преференција (Johnston, 1995). Џон Глен (*John Glenn*) наводи да аналитички приступ треће генерације, представљен у Кацастајновој монографији, своје исходиште налази у умереном конструктивизму. Представници ове концепције користе емпиријске случајеве комбиноване са

[63] Наиме, идентитет функционише као посредник између структура окружења и интереса. Реч је о појму који води порекло из социјалне психологије, и упућује на представу индивидуалности и особености које држе и пројектују актери, формирану кроз дужи временски период и однос са другима. Најзад, овај појам углавном упућује на узајамно изграђене и еволуирајуће представе о „Сопству“ и „Другости“ (Jepperson et al., 1996: 14).

[64] Четврта претпоставка обухвата тезу да структура државног идентитета утиче на међудржавне нормативне структуре, као што су режими или безбедносне заједнице. У вези с тиме, могуће је анализирати како државе теже да примене и институционализују своје идентитете у међудржавне нормативне структуре (режиме или безбедносне заједнице). Један од примера тога јесте формирање НАТО-а, које представља израз заједничког идентитета либерарних демократија, што је уједно појачало Северноатланску безбедносну заједницу (1996: 16). Напослетку, пета претпоставка упућује на утицај државних политика на репродукцију и реконструкцију државних идентитета, односно да културално и институционално окружење не постоје без свесно предузети активности (праксе) актера (1996: 16).

[65] Аналогно поменутим ауторима, Кир је указала да су унутрашња спорења у међуратном периоду око француског идентитета креирала услове у којима је организациона култура француске војске довела до усвајања дефанзивних доктирна (Kier, 1996).

каузалном теоријом како би „продуковали објашњења одређених препознатљивих образаца понашања“ (Glenn, 2009: 533).

Узимајући у обзир горе наведено, планирано истраживање своје теоријско упориште налази у претпоставкама умереног конструктивизма, односно на радовима модернистичких конструктивиста. Као што је претходно наведено, ова група аутора усмерава пажњу на унутрашње културално окружење (унутрашњу политику) и њему својствене идеационе чиниоце који обликују идентитет, интересе и понашање држава. Према њиховом схватању начин на који државе себе одређују у односу на друге државе и међународно окружење, односно државни идентитет условљен је идеационим чиниоцима из домена унутрашње политике. Државни идентитет отеловљен је у кључним доносиоцима политичких одлука, њихов идентитет се „открива“ кроз текстуалне изворе (нпр. новинске чланке и часописе, мемоаре и књиге) (Jackson & Sørensen, 2013: 224). У оквиру студија модернистичких конструктивиста, концепт стратешке културе јавља се као један од кључних аналитичких алата за испитивање утицаја идеационих чиниоца из домена унутрашњег окружења на поље спољне и безбедносне полиитке. Услед фокуса модернистичког конструктивизма на државни идентитет и политичке одлучиоце као његов одраз, бројне студије стратешке културе утемљене на његовим поставкама водиле су анализи веровања, вредности, ставова и дискурса политичке и војне елите, у односу на питања примене силе или безбедносне политике, кроз призму кључних текстова (нпр. текстове, дебате и саопштења политичке елите или војна литература). Међутим, концепт стратешке културе омогућава захватање скупа чиниоца националне културе, укључујући и политичке чиниоце, као исходиште националног и државног идентитета, интереса и понашања држава. Такав приступ надилази усмерење на политичке и војне елите, идентификујући нацију као носиоца стратешке културе, а националну културу као њено извориште. Управо такво становиште стратешке културе, на поставкама умереног конструктивизма, усвојено је за потребе истраживања стратешке културе Србије. Другим речима, идеационих елементи који сачињавају стратешку културу Србије, односно обликују идентитет, националне и државне интересе, обрасце понашања и поглед на друге државе, своје исходиште налазе у чиниоцима националне културе.

### *2.2.3. Чврсти конструктивизам*

Уопштено, конструктивизам пружа нову, социолошку перспективу сагледавања међународне политике, постављајући претходно изопштене идеационе и културалне елементе у средиште истраживачке агенде. Подухват хватања у коштац са културом као варијаблом, као и изоловање идеационих чиниоца мотивације у понашању актера, скопчан је са бројним тешкоћама које су разјединиле теоретичаре ове парадигме. Епистемолошка и методолошка спорења изнедрила су две супротстављене трајекторије унутар конструктивистичке парадигме. Умерени конструктивизам, као прва трајекторија, приказана у претходна два потпоглавља, ушаначен је на преовлађујућој пракси друштвених наука. Репрезентативни представници ове трајекторије Вент, Адлер и Чекел према епистемолошкој оријентацији „нагињу“ ка позитивизму, док фокус њиховог рада чине идеациони чиниоци (тј, норме, друштва и културе) (Hadfield, 2005). Са друге стране, чврсти конструктивизам представља плодно тле за теоретичаре који постављају питање о настанку идентитета актера, интереса и бихејвиоралних исхода. Штавише, ова трајекторија ослања се на конститутивну епистемологију, одбацујући позитивистичке приступе, са себи својственим дискурзивно-теоријским техникама. Такође, представници чврстог конструктивизма одбацују претпоставке о каузалној вези идеационих чиниоца, идентитета и

бихејвиоралних одговора (2005: 59-60).[66] Дакле, за разлику од умереног конструктивизма, отеловљеног у становиштима Вента и модернистичких конструктивиста, чврсти конструктивизам темељи се на другачијим онтолошким и епистемолошким поставкама.

У основи чврстог конструктивизма налазе се идеје постструктурализма, као једног од постпозитивистичких праваца, фокусираног на језик и дискурс, са критичким ставом према постојећим теоријама и начину на који оне представљају свет. Представници овог правца превасходно усмеравају пажњу на критику друштвених наука, укључујући и међународне односе, утемељених на позитивистичкој методологији (Jackson & Sørensen, 2013).[67] Поструктурализам испитује начин на који су актери међународне политике конституисани унутар дискурса и текстова који говоре о светској политици (Der Derian & Shapiro, 1989). Дискурзивна конституција идентитета непосредно оспорава Вентову претпоставку о државама као унитарним актерима са стабилним идентитетима. Напротив, идентитети се налазе у непрекидном процесу изградње, репродукције и оспоравања чиме постају непогодни за статус експланаторне категорије (Zehfuss, 2001). Чврсти конструктивисти усмеравају интерес ка променама и способности за подстицањем промена идентитета. Такав приступ произлази из схватања о сопственој улози у процесу репродукције, изградње и дефинисања друштвених ентитета које опажају, док умерени конструктивисти третирају идентитете као могуће узроке акције (Hopf, 1998). Дакле, представници чврстог конструктивизма означавају есенцијалистички третман идентитета/културе и занемаривања улоге индивидуалних делатаника у процесу изградње друштвених структура као кључне пропусте представника умереног конструктивизма. При томе, сматрајући да чврсти конструктивизам пружа плодотворно тле за испитивање изградње и промена идентитета, чинећи отклон у односу на претпоставке о каузалној вези између идеационих чиниоца (нпр. идентитета, норми, институција, итд.) и понашања држава.

Дакле, основно полазиште у оквиру чврстог конструктивизма јесте да дискурс генерише катеорије значења кроз које реалност може бити схваћена и објашњена (George, 1994: 30).[68] Ослобађање конструктивизма од „стега“ Вентове перспективе идентитета и других идеационих проблема њему инхерентних, према Вејверу, захтева заокрет ка постструктурализму (Wæver, 2002). Аналогно Вејверу, ауторка Лине Хенсн (*Lene Hansen*) истиче да поструктуралисти заговарајући становиште да идентитет није нешто државе, или други колективитети, поседују независно од дискурзивних пракси употребљених ради презентовања и имплементације спољне политике. Теоријско разматрање спољне политике као дискурса имплицира схватање идентитета и политике као конституисаних кроз процес прилагођавања наратива, као и њихове

[66] Џим Џорџ (*Jim George*) истиче критичку теорију и постмодернизам (поструктурализам) за две најпроминентније перспективе критичке теорије друштва у науци о међународним односима (George,1994).[66] Поструктуралистички талас науке о међународним односима чине, између осталих, Ричард Енсли, Роберт Вокер, Мајкл Шпиро (*Michael Shapiro*) (Hansen, 1997).

[67] Штавише, они неиграју могућност постојања објективне реалности, дистинкције субјекта/објекта и вредносно неутралних друштвених наука. Према постструктуралистима, друштвени свет представља конструкцију времена и места, а не скуп непроменљивих друштвених закона. Све што је друштвено, укључујући и међународне односе, подложно је промени. Позитивисти верују у јединствно науке, тачније, да се друштвене науке не разликују од природних наука, што омогућава примену идентичних (квантитативних) истраживачких метода у обе области. Такође, они верују да друштвени и политички свет (укључујући и међународне односе) поседује правилности и обрасце који могу бити објашњени. С тим у вези, према позитивистима могуће је досегнути објективно знање о свету (Jackson & Sørensen, 2013).

[68] Умерени конструктивисти усмерили су своју пажњу на норме и идеје имплицитно маргинализујући питање језика, док су поструктуралисти апострофирали лингвистичку конструкцију идентитета и интереса. Стога, поструктуралистичка литература у науци о међународним односима наглашава интерпретацију и репезентацију пре него норме (Fierke, 2002).

конститутивне пре него каузалне везе (Hansen, 2006).[69] Постструкуралистичко инсистирање на онтолошком значају дискурзивне праксе подразумева да су идентитети продуковани и репродуковани кроз спољнополитички дискурс. Према томе, идентитети не претходе спољној политици и нису независни у односу на њу. Истицање „политичког" у постструктуралистичкој концепцији идентитета разликује ову концепцију од концептуализације идентитета као „културе" (2006: 5-6). Свеукупно, поимање идентитета својствено представницима чврстог конструктивизма карактерише то да је његова изградња онтолошки нераскидиво условљена спољнополитичким дискурсом. На тај начин државе приликом формулације и имплементације спољних политика посредством дискурзивних пракси континуирано конституишу сопствени идентитет.

Постструктурализам карактерише усмереност на проучавање доминантног дискурса и друштвених пракси које утичу на креирање субјективитета. У односу на друге епистемолошке трајекторије конструктивизма, представници овог правца сматрају да наратив не обухвата пуко представљање неког догађаја, већ да служи као средство путем којег се догађајима додељује значење. Доминантно поимање историјских политичких догађаја, као и поглед на друге државе често је креиран од стране друштвених актера на начин да одговара њиховим интересима (Glenn, 2009). Дакле, поструктуралисти одбацују становишта о постојању стабилне и јединствене реалности, истичући онотолошку улогу дискурса (језика) у њеном конституисању. Значење догађајима, акцијама и актерима у међународној политици додељено је путем дискурзивних пракси употребљених за њихову репрезентацију. Следствено томе, државни идентитети не представљају непроменљиву (трајну) категорију, већ бивају изнова (ре)конституисани кроз процес дискурзивне репрезентације Сопства у домену спољне политике. Штавише, поструктуралисти дискурс посматрају као основно средство проучавања идентитета и спољне политике, подразумевајући конститутивну везу ова два феномена. Другим речима, државни идентитети условљени су наративном репрезентацијом спољне политике, и обратно, наративи о идентитети (ре)конституишу спољну политику. Поструктуралисти препознају фундаменталну улогу индивидуалних делатника (политичких одлучиоца) у процесу конструкције друштвених структура (идентитета) посредством дискурса (наратива).

За разлику од студија утемељених на поставкама умереног конструктивизма усмерених на утврђивање трајних карактеристика стратешке културе, постструктуралистичка концепција апострофира улогу делатника и њихову инструменталну употребу дискурса (наратива) и реторике у зависности од актуелне ситуације. Уместо да подразумевају стабилне интерсубјективне структуре знања, постструктуралисти наглашавају потребу актера да континуирано афирмишу границе политички легитимног посредством културних ресурса који им стоје на располагању (Glenn, 2009).[70] Дакле, акценат се ставља на инструменталну манипулацију чиниоцима националне културе у процесу легитимизације спољнополитичке

[69] Политика и идентитет су концептуализовани као „онтолошки испреплетени", тиме се поструктурализам у оквиру науке о међународним односима позиционира у односу на постојеће дебате као приступ који дискурс одређује кроз материјалне и идеационе факторе (Hansen, 2006: 15). Према поструктуралистима, „језик ужива онотолошких значај", јер само кроз језичку конструкцију „ствари" (нпр. објекти, субјекти, државе, жива бића и материјалне структуре) добијају значење и идентитет (2006: 16).

[70] Са циљем да укажу на употребу културални ресурса и резултујућих политичких исхода, постструктуралисти су спровели детаљне емпријске студије случајева како би утврдили узроке одређених политичких исхода. Најрепрезентативнији пример ове концепције чини студија Дејвида Кемпбела (David Campbell) о Хладном рату. Он изводи закључак да је америчка артикулација СССР-а као несумњиве и актуелне претње имала готово идентичан значај за сузбијање изазова и очување унутрашњег поретка САД, као и за суочавање са овом стварном војном претњом коју су чинили Совјети (Glenn, 2009).

праксе. Теоретичари који су своја становишта стратешке културе утемељили на поставкама постструктуралистичког конструктивизма у центар својих истраживачких студија постављају питање начин на који су историјски наративи држава, национални митови и симболи артикулисани са циљем изградње дискурса који ће служити спољним политикама држава (Glenn, 2009). Према томе, Глен истиче да у оквиру ове концепције: „стратешка култура посматра се као вишеслојни ресурс путем којег политички актери креирају различите артикулације како би своје деловање учинили разумљивим и легитимним, како себи тако и онима на које желе да утичу“ (2009: 537). Дакле, стратешка култура у отеловљена је кроз дискурс политичке елите којим се остварује легитимизација спољнополитичких пракси.

Како примећује Лок, кључни недостатак конвенционалних становишта стратешке културе тиче се запостављања питања изградње идентитета и стратешке културе. Са друге стране, Клајнова артикулација везе између стратешке кулутре и стратешких пракси конзистентна је са конструктивистичким претпоставкама о узајамној изградњи структура и делатника (Lock, 2010). Захваљујући препознавању улоге индивидуалних делатника, приступ друге генерације пружа потребни простор за разматрање питања изградње стратешке културе. Лок се позива на тезу Дејвида Кемпбела о томе да репродукција наратива о „кореним“ или „формативним годинама“ има функцију да конституише идентитет заједнице и њене односе са другим заједницама (2010: 24).[71] Клајн, као родоначелник друге генерације студија стратешке културе, у свом становишту нагласио је значај проучавања реторике елите. Штавише, он је указао на неограничену слободу манипулације политичких елита јавним дискурсом, унутар којег оне имплементирају политичку идеологију (стратешку културу) са циљем легитимизације спољне политике.

С обзиром на наведено, студије стратешке културе на основама чврстог конструктивизма фокусиране су на дискурс политичке елите, у којем различите артикулације и наративи служе конституисању и реконституисању идентитета државе, чија формулација последично треба да омогући легитимизацију безбедносне и спољне политике. Фокус на дискурс, наративе и „језичке акте“ политичке елите у основи је ове концепције, што стратешку културу чини нестабилном, динамичном и никада презицно одређеном. Такво полазиште *per se* долази у колизију са концепцијом стратешке културе укорењеном на претпоставкама умереног конструктивизма, која претпоставља стабилност и трајност (али не и вечност) одређених ставова, идеја, веровања и образаца понашања чије извориште чини спектар разнородних чиниоца националне културе. Дакле, концепција стратешке културе на поставкама чврстог конструктивизма изопштава питање анализе чиниоца националне културе и њиховог утицаја на обликовање идентитета, интереса и понашања држава Напротив, значај чиниоца националне културе у потпуности је девалвиран, култура означава ништа више од пуког „инстурмента“ у рукама политичке елите. У центру пажње налази се дискурзивна интерпертација и инструментализација културних чиниоца од стране политичке елите зарад легитимизације одговарајуће спољнополитичке стратегије или конкретне праксе.

[71] Лок наводи да теорија стратешке културе друге генерације упућује на два питања. Прво, како то да одређено схватање колективног идентитета заједнице, односа према другим заједницама и употребе војне силе бива артикулисано као доминантно у односу на друга схватања? И друго питање, које последице произлазе из артикулације одређеног разумевања ових централних питања? Стратешка култура треба да се фокусира на анализирање како одређена социјална структура (стратешка култура) обликује садржај и значење стратешког дискурса, као и које импликације произлазе из примене тог посебног дискурса (Lock, 2010).

## 2.3. Предмет истраживања

Предмет истраживања јесу *идеациони основи савремене стратешке културе Републике Србије*. Другим речима, предмет истраживања чини скуп идеја, веровања, вредности и ставова који обликују националну самоспознају и национални карактер, кључне националне и државне интересе, одговарајуће обрасце понашања, принципе и средства остваривања циљева и, на крају, перцепцију кључних историјских догађаја и личности, као и других актера међународне политике (нација, савеза, итд.). Преглед постојећег фонда начуног знања о концепту стратешке културе, као и теоријских парадигми у оквиру којих исти бива употребљаван као аналитичко средство, послужио је за адекватно теоријско-појмовно утемељење истраживања спроведеног у овој докторској дисертацији. У вези са тим, ово истраживање теоријско исходиште налази у поставкама умереног конструктивизма. Представници овог правца унутар конструктивистичке парадигме, саобразно осталим правцима, деле основно схватање о значају идеационих чиниоца за дефинисање материјалне реалности. У вези са тим, умерени конструктивисти примат приписују унутрашњем (културалном) окружењу, односно идејама, веровањима и вредностима конституисаним на националном ниво као идеационим чиниоцима који обликују идентитете, интересе и понашања држава. Другим речима, скуп идеационих чиниоца успостављен на националном нивоу сматра се основом која обликује националне безбедносне политике држава. Наведене поставке умереног констеруктивизма аналогне су са савременим промишљањима стратешке културе, као основе која обликује националне безбедносне политике држава. Претходно наведено сугерише да умерени конструктивизам представља плодотворно теријско упориште за заснивање истраживања стратешке културе. Уопште, успостављање конструктивистичке парадигме у студијама безбедности подстакло је академску афирмацију концепта стратешке културе. Наиме, ова ова теоријска парадигма пружа плодотворну основу за испитивање широког спектра идеационих чиниоца који обликују безбедносну и спољну политику држава.

Ситуирањем истраживања у оквиру умереног конструктивизма као следећи корак подразумевлао је одређење концепта стратешке културе. Стратешка култура одређена је као скуп идеја, веровања, вредности и ставова који одређују националну самоспознају и национални карактер, кључне националне и државне интересе, обрасце понашања, принципе и средства поступања зарад остваривања циљева и, на крају, перцепцију кључних историјских догађаја и личности, као и других актера међународне политике (нација, савеза, итд.).Операционализација овог одређења стратешке културе омогућила је извођење димензија које представљају аналитички оквир испитивања савремене стратешке културе Србије. Следствено томе, изведене су четири димензије стратешке културе које су испитиване на случају Србије: идентитет, вредности, норме и светоназор. Као што је већ претходно наведено, димензија идентитета упућује на националну самоспознају и национални карактер, као и регионалне и глобалне улоге које нација себи приписује. Димензија вредности обухвата кључне националне и државне интересе, који уживају приоритет у погледу нужности њиховог остварења или заштите. Када је реч о нормама, ова димензија стратешке културе обухвата одговарајуће обрасце понашања, принципе и средства поступања у вези са остваривањем постављених циљева националне и државне политике. Последња димензија обухвата светоназор, односно перцепцију кључних догађаја и личности из националне историје, као и других актера међународне политике (нација, савеза, итд.) у контексту мотива који руководе њихово делање и њима својствено поимање српског чиниоца. Дакле, наведене четири димензије чине аналитички оквир истраживања савремене стратешке културе Србије.

Истраживање савремене стратешке културе Србије реализовано је посредством два комплементарна истраживачка нивоа. Први истраживачки нивоа имао је за циљ идентификацији и опису идеационих елемената који фундирају основне димензије савремене стратешке културе Србије. Реализација овог истраживачког нивоа подразумевала је квалитативну анализу садржаја уџбеника наставних предмета српски језик и књижевност, историја и географија са циљем идентификације и описа идеационих елемената који сачињавају савремену стратешку културу Србије. Наиме, полазећи од тога да је за исходиште претходно изведених димензија стратешке културе одређен спектар чиниоца националне културе, руководећи се тиме пажња је усмерена на писане садржаје. Конкретно, у контексту концепта стратешке културе за потребе овог истраживања од нарочитог значаја су они садржаји који обухватају интерпретацију сопствене историје, „класична дела“ у виду кључних књига, песама и легенди, као и текстове који пружају опис географских карактеристика националног простора. С обзиром да први истраживачки ниво имплицира и експлоративне и дескриптивне циљеве, као извор података одабрани су уџбеници за наставне предмете српски језик, историја и географија у основним и средњим школама, с обзиром да се ови предмети јављају као носиоци националних обележја. Полазиште за овакво опредељење у односу на одабир извора података у лежи у томе што се текстови који су дефинисани као обавезни део основног и средњошколског наставног програма углавном сврставају у категорију „класичних текстова”. Такође, садржаји којима се подучавају деца од најраније доби кроз систем формалног образовања имају за циљ да промовишу и преносе основне друштвене вредности на млађе нараштаје. У вези са тим, ови наставни предмети у непосредној су вези са владајућом идеологијом, која даје специфичан „печат“ садржајима који су њима обухваћени. Односно, систем веровања и вредности који се артикулише посредством система формалног образовања умногоме одражава доминатна схватања у једној друштвеној заједници. На трагу тога скуп идеја, веровања и вредности који је идентификовани и описан квалитативном анализом садржаја уџбеника одражава, на посредан начин, владајућу идеологију на којој је устројено друштво. У односу на први истраживачки ниво временски оквир одређен је анализираном истраживачком грађом, извор података чинили су уџбеници предмета српски језик и књижевност, историја и географија који су били одобрени за употребу у основним и средњим школама у периоду од 2019. до 2021. године.

Други истраживачки ниво овог истраживања непосредно се надовезује на резултате првог истраживачког нивоа. Комплементарност успостављених истраживачких нивоа огледа се у томе што су идеациони елементи савремене стратешке културе Србије, идентификовани и описани на првом истраживачком нивоу, служили као основа за израду анкетног упитника. Дакле, реализација овог истраживачког нивоа обухватила је формулисање анкетног упитника који је структурисан према основним димензијама које су руководиле идентификацију и опис идеационих елемената на првом истраживачком нивоу. Наиме, сврха анектног упитника састоји се у испитивању ставова ученика завршне године средњих школа у односу на скуп издвојених идеационих елемената савремене стратешке културе Србије. Другим речима, циљ је био утврдити које идеационе елементе средњошколци вреднују и препознају као релеватне. Свекупно, временски оквир истраживања обухвата период од 2019. до 2022. године, с обзиром да је други истраживачки ниво реализован у периоду од марта до априла 2022. године.

### 2.4. Циљеви истраживања

Циљеве истраживања могуће је разликовати с обзиром на постављене истраживачке нивое. У односу на први истраживачки ниво циљ обухвата научну експлорацију и дескрипцију савремене

стратешке културе Србије. Тачније, циљ првог истраживачког нивоа састоји се у идентификацији и опису основних идеја, веровања, вредности које одређују садржај савремене стратешке културе Србије. Операционализацијом концепта стратешке културе изведен је скуп аналитичких димензија (идентитет, вредности, норме и светоназор) које су емпиријски испитиване. Према томе, идентификовање и описивање идеационих елемената спроведено је у контексту изведених димензија стратешке културе Србије. Како су чиниоци националне културе одређени као исходиште стратешке културе, идентификација и опис идеационих елемената подразумевали су ослањање на писане садржаје. Наиме, уџбеници наставних предмета српски језик и књижевност, историја и географија чинили су истраживачку грађу из које су екстраполирани идеациони елементи који фундирају савремену стратешку културу Србије.

С обзиром да су постављени истраживачки нивои комплементарни, други истраживачки ниво непосредно је условљен реализацијом првог истраживачког нивоа. Као што је већ наведено, скуп идеационих елемената идентификован и описан на првом истраживачком нивоу чини основу за израду анкетног упитника којим се желе испитати ставови ученика завршне године средњих школа. Према томе, циљ другог нивоа анализе обухвата научну дескрипцију ставова средњошколаца у односу на скуп издвојених идеационих елемената савремене стратешке културе Србије. Другим речима, циљ обухвата описивање ставова средњошколаца у односу на скуп идеја, веровања, вредности стратешке културе Србије, како би се утврдили они идеациони елементи које ученици оцењују и препознају као најрелевантније. Такође, наведено ће омогућити и утврђивање идеационих елемената савремене стратешке културе Србије који не бивају препознати и вредновани као важни од стране ученика. Свеукупно, други ниво анализе омогућиће опис ставова ученика завршног разреда средњих школа у односу на идеационе елементе савремене стратешке културе Србије.

### 2.5. Истраживачка питања

С обзиром на претходно дефинисан предмет и циљеве истраживања, главно истраживачко питање гласи: *Који идеациони елементи одређују садржај савремене стратешке културе Републике Србије?*

Како би се одговорило на главно истраживачко питање, неопходно је претходно одговорити на неколико посебних питања аналитички изведених из главног истраживачког питања:

1. Како су основне димензије стратешке културе Републике Србије одређене садржајима наставног предмета српски језик и књижевност?
2. Како су основне димензије стратешке културе Републике Србије одређене садржајима наставног предмета историја?
3. Како су основне димензије стратешке културе Републике Србије одређене садржајима наставног предмета географија?
4. Које идеационе елементе идентификоване у садржајима националних предмета ученици завршног разреда средњих школа вреднују и препознају као најрелеватније?

# 3. МЕТОДОЛОГИЈА

С обзиром на претходно дефинисани предмет и циљеве истраживања, као и постављена истраживачка питања, неопходно је одредити одговарајући методолошки приступ који ће бити примењен у истраживању. Следствено томе, у овом делу рада биће представљен тип истраживања, методолошке технике и поступци прикупљања и анализе података. Претходно утврђени предмет и циљеви истраживања сугеришу доминантно квалитативан тип истраживања. Наиме, први и основни ниво анализе захтева примену квалитативне анализе садржаја, док други ниво упућује на примену анкетног упитника, као квантитативне истраживачке методе. Комбиновање метода који припадају различитим истраживачким традицијама имплицира мултиметодски приступ, с тим да квалитативни приступ представља темељну методолошку парадигму у овој докторској дисертацији. Други ниво истраживања, који укључује ослањање на квантитативну истраживачку традицију употребом анкетног упитника, представља надоградњу првог, главног нивоа истраживања.

## 3.1. Тип истраживања

Као што је већ претходно наведено, планирано истраживање обједињује методе својствене квалитативној и квантитативној истраживачкој традицији, и према томе може се одредити као мултиметодска студија. Ипак, први ниво анализе, који уједно чини "језгро" истраживања, искључиво се везује квалитативни приступ што сугерише веће ослањање на ову истраживачку традицију. Наиме, концепт стратешке културе одређен је као скуп веровања, вредности, норми и ставова у односу на четири основне димензије (идентитет, вредности, правила и светоназор). С обзиром да је национална култура идентификована као исходиште идеационих елемената који фундирају стратешку културу, први ниво анализе усмерен је на испитивање одабраних чиниоца српске националне културе (утицајне књиге, хероји/легенде, интерпретација сопствене историје и географија). Дакле, реализација првог нивоа истраживања упућује на примену квалитативне анализе садржаја, као истраживачке методе која омогућава утврђивање и опис основних идеационих елемената који фундирају стратешку културу. Други ниво истраживања непосредно је условљен реализацијом првог нивоа и подразумева испитивање ставова ученика завршног разреда средњих школа у односу на скуп идеационих елемената идентификованих првим нивоом анализе. Дакле, за потребе реализације овог нивоа истраживање биће формулисан анкетни упитник, стркутирисан према основним димензијама стратешке културе и идеационим елементима који их фундирају.

## 3.2. Извори података

Остваривање постављеног циља истраживања, описивања идеационих темеља савремене стратешке културе Србије, сугерише ослањање на *постојеће изворе података али и генерисање података за потребе истраживања*. Као што је већ наведено, реализација првог истраживачког нивоа обухвата ослањање на наставне садржаје дефинисане наставним програмом учења за предмете српски језик и књижевност, историја и географија за основне и средње школе. Дакле, садржаји обухваћени националним предметима у основним и средњим школама чинили су истраживачку грађу за први ниво истраживања. С обзиром на чињеницу да у Србији постоји велики број издавача уџбеника који поседују одобрене уџбенике за употребу у основној и средњошколској настави, методом случајног узорка одабран је издавач Завод за уџбенике.[72]

[72] База одобрених уџбеника и наставних средстава: https://zuov.gov.rs/baza-udzbenika-i-nastavnih-sredstava/#1553601043059-9f7d4633-9ebe (Приступљено 17. март 2021).

Дакле, уџбеници националних предмета у основим и средњим школама Завода за уџбенике представљаће истраживачку грађу и објект квалитативне анализе садржаја у оквиру првог истраживачкогнивоа. Даље, како издавачи на нивоу средњошколског образовања поседују уџбенике националних предмета намењен средњим стручним школама и гимназијама, за потребе овог истраживања одабрани су уџбеници намењени гимназијама општег и друштвено-језичког смера. Наиме, овај одабир руквођен је разликама у погледу наставног плана и програма за средње стручне школе и гимназије. С обзиром на наставни план и програм учења за гимназије предивђено је изучавање српској језика и књижевности, историје током све четири године средњошколског образовања, док је наставни предмет географија заступљен од првог до трећег разреда гимназија.[73] Са друге стране, у средњим стручним школама (четворогодишњим) наставним планом и програм предвиђена је мања заступљеност ових садржаја у наставном програму и, према томе, њихово изучавање је ограничено углавном на три године за наставни предмет историја, две године за географију, док се српски језик и књижевност изучавају током целокупног средњошколског образовања.[74] С обзиром на претходно наведено одабрани су уџбеници за гимназије општег и друштвеног-језичког смера, који се уједно и користе у средњим стручним школама, јер проширију опсег истраживачке грађе. Неопходно је напоменути да неће сви садржаји обухваћени наставним планом и програмом бити подвргнути анализи, већ само они који с обзиром на своју тематику омогућавају испитивање дефинисаног истраживачког проблема. Према томе, први истраживачки ниво подразумева ослањање на постојеће изворе података, списак свих анализираних уџбеника за наставне предмете српски језик и књижевност, историја и географија у основним и средњим школама представљен је у табели (Прилог 1).

Поред ослањања истраживања на постојеће изворе података, други истраживачки ниво захтевао је *генерисање података за потребе самог истраживања*. састојао се у испитивању ставова ученика завршног разреда средњих школа у односу на скуп идентификованих идеационих елемената стратешке културе Србије на првом нивоу истраживања. Како би се утврдили ставови ученика према идеационим елементима стратешке културе Србије формулисан је полуструктурисани анкетни упитник. Дакле, упитник је обухватио питања затвореног и отвореног типа у односу на основе димензије стратешке културе, односно, идеационе елементе који сачињавају ове димензије. Анкетиним испитивањем прикупљени су демографски подаци о испитаницима (пол, старост, врста средње школе и место). Прикупљени, сређени и класификовани подаци обрађени су употребом неколико техника: одређивање процента учешћа одређеног одговора у укупној маси одговора, Т-тест независних узорака (*independent sample T-Test*) и анализа варијансе (ANOVA).

### 3.3. Преглед коришћених научних метода и техника за прикупљање података

Инцијални корак у реализацији истраживања обухвата примену методолошког поступка прегледа академске литературе, који треба да омогући остваривање систематичног увид у најрелеватнија теоријска становишта аутора реализма и конструктивизма који су у својим радовима тематизовали стратешку културу. Затим, прегледом литературе биће обухваћена конструктивистичка парадигма студија безбедности, с обзиром да она чини исходиште већине становишта и студија стратешке културе. У вези с тим, циљ је указати на особене онотлошке и

[73] Правилиник о наставном плану и програму за гиманзију: http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/pg/ministarstva/pravilnik/2003/5/1/reg (Приступљено 22. март 2021).
[74] Правилник о наставном плану и програму за средње стручне школе: http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/pg/ministarstva/pravilnik/1993/7/1/reg (Приступљено 22. март 2021).

епистемолошке претпоставке у основи различитих трајекторија овог теоријског приступа које чине полазиште концетуализације и емпиријских студија стратешке културе. Укратко, преглед постојећег корупса академског знања треба да омогући приказ настанка и развоја концепта стратешке културе, увид у различите теоријске претпоставке у основи концептуализације стратешке културе као и домете реализованих истраживачких студија.

Друга кључна методолошка одлука тиче се опредељења за студију случаја, односно, детаљно и дубинско испитивање једног одабраног случаја кроз призму успостављеног теоријско-методолошког оквира. Као што је претходно наведено, српска стратешка култура заокупила је пажњу домаће академске јавности тек однедавно, њена тематизација углавном је била утемљена на становиштима аутора прве генерације студија стратешке културе. Следствено томе, српска стратешка култура третирана је као скуп веровања, вредности и образаца понашања у односу на питање употребе силе или приступ ратовању. Као кључни чиниоци стратешке културе издвојени су историја и традиција војске, начин ратовања својствен српском народу, као религијски, културни и цивлизацијски (геополитички) чиниоци. Према томе, концепт стратешке културе углавом је поиман у ужем смислу, као особен приступ ратовању одређене нације. Узимајући у обзир досадашњу тематизацију стратешке културе Србије, ово истраживање полази од ширег одређења концепта, које обухвата свеукупни приступ безбедносној и спољној политици, а не искључиво приступ ратовању одређене нације. Уједно, исходиште стратешке културе идентификовано је у чиниоцима националне културе, односно литерарном наслеђу, као упоришту идеационих елемената који сачињавају савремену стратешку културу Србије. Другим речима, ослањањем на квалитативну истраживачку методу – квалитативну анализу садржаја, има се за циљ идентификовати и описати скуп идеаоционих елемената који фундирају основе димензије савремене стратешке културе Србије. Дакле, квалитативна анализа садржаја представаља истраживачку методу употребљену на првом истраживачком нивоу. Поред идентификовања идеационе основе савремене стратешке културе Србије, издвојени идеациони елементи употребљени су за израду анкетног упитника, намењеног испититвању њихове перцепције од стране ученика завршног разреда средњих школа. Према томе, реализација другог истраживачког нивоа подразумева ослањање на истраживачку методу анектног упитника. У делу текста који следи детаљно су приказане кључне истраживачке методе у контексту истраживачких нивоа на којима бивају примењене.

### *3.3.1. Квалитативна анализа садржаја*

За потребе реализације првог истраживачког нивоа коришћена је квалитативна анализа садржаја. Одабир ове истраживачке методе почива на могућностима које она пружа у проучавању одређене тематике, превасходно се сматра погодном за описивање значења неке комуникације. Наиме, већина истраживача види квалитативну анализу садржаја као дескриптивни метод у погледу дизајна (Mayring, 2004; Sandelowski, 2000; Sandelowski & Barroso, 2003; Schreier, 2012). Једна од дефиниција квалитативне анализе подразумева да она обухвата истраживачку методу која се заснива на субјективној интерпретацији садржаја текстуалних података кроз систематски класификациони процес кодирања и идентификовања кључних тема или образаца (Hsieh & Shannon, 2005). Управо наведено одређење сугерише на предности ослањања на квалитативну анализу садржаја у контексту првог истраживачког нивоа. Идентификовање и опис идеационих елемената савремене стратешке културе представљају циљеве првог истраживачког нивоа, што је могуће остварити применом квалитативне анализе садржаја. Наиме, ова истраживачка метода полази од идентификовања одређених тема или образаца унутар истраживачке грађе, а затим након тога следи њихов опис или интерпретација значења. Манићева наводи да се квалитативном анализом текст проучава као целина, што

омогућава боље разумевање проучаваних појава с обзиром на њихов контекст (Manić, 2014). Отуда, предност квалитативне анализе садржаја огледа се кроз њен холистички приступ проучавања садржаја комуникације јер захвата контекст унутар којег се дати садржаји појављују, тиме остварујући њихово продубљено разумевање.

Једна од мањкавости квалитативне анализе садржаја састоји се у томе што њене процедуре нису прилагођене истраживањима у којима је истраживачко питање постављено исувише широко, експлоративно, када не постоје дефинисане варијабле а ослањање на категорије анализе би било ограничавајуће (Mayring, 2004). Премда се примена квалитативне анализе садржаја у овом истраживању спроводи са примарно експлоративним циљем, концетуализација и операционализација стратешке културе омогућила је извођење категорија анализе спрам којих је спроведен поступак ишчитавање и разврставање истраживачке грађе. Када је реч о приступу дефинисању категорија анализе, могуће је разликовати индуктивни и дедуктивни приступ. Манићева наводи да се индуктивни приступ заснива на дефинисању категорија на основу искуствене грађе, док дедуктивни приступ полази од теоријских сазнања као оквира за дефинисање категорија анализе које се примењују на искуствену грађу (Manić, 2014). Дакле, дефинисању категорија анализе може се приступити из две перспективе, прва захтева упознавање истраживача са искуственом грађом на основу које се развијају катеогрије анализе. Док друга преспектива подразумева су категорије анализе изведене из теоријских уопштавања, и као такве, претходе упознавању истраживача са искуственом грађом. У контексту овог истраживања дефинисање категорија следило је дедуктивни приступ, концептуализација и операционализација концепта стратешке културе омогућила је извођење четири категорије анализе, које одражавају димензије стратешке културе: идентитет, вредности, норме и светоназор.

Како се категорије анализе могу изводити на различите начине у оквиру квалитативне анализе садржаја, Манићева указује на особености различитих облика овог поступка. Конвенционална анализа садржај употребљава се у случајевима када се жели остварити описивање проучаваног проблема, поистовећује се са индуктивним приступом дефинисању категорија анализе, односно она се заснива на извођењу катеогрија из проучаване истраживачке грађе. Конвенционална анализа садржаја се примењује када истраживач тежи да оствари потпуније размевање проучаваног феномена, у овом случају изостају прецизно дефинсане категорије анализе, као и конкретна теоријска перспектива. И на крају, усмерена анализа утемељена је на дедуктивном приступу дефинисања категорија, што подразумева постојање развијене теорије или емпиријских студија проучаваног проблема. Први корак истраживача састоји се у идентификацији кључних концепата, као почетних категорија, и њиховој операционализацији, и том смислу могуће је разликовати две стратегије. Прва стратегија полази од ишчитавање истраживачке грађе, затим следи приписивање и означавање свих њених делова који представљају проучавану појаву. Након тога спроводи се сврставање означених делова у дефинисане категорије, уколико оне нису довоље следи формирање нових категорија. Друга стратегија у оквиру усмерене анализе садржаја обухвата ослањање искључиво на унапред дефинисане категорије, без формирања нових катеогирија током ишчитавања грађе. Најзад, предности примене усмерене анализе огледају се у могћности тестирарања постојеће теорије (Manić, 2014: 50-51). Као што је претходно наведено, дефинисање категорија анализе остварено је кроз дедуктивни приступ, што сугерише усмерени облик анализе садржаја у овом истраживању.

У погледу извођења анализе садржаја могуће је разликовати бројне фазе, које Манићева наводи с обзиром на литературу о квантитативној анализи садржаја. Фазе анализе садржаја обухватају

избор предмета и циљева истраживања, формулисање хипотеза, одређење узорка, одређење јединица анализе садржаја, одређење категорија класификације, кодирање и анализу искуствене грађе (Manić, 2014: 146). Узимајући у обзир фазе квалитативне анализе садржаја, у конктексту планираног истраживања популацију саопштења чине уџбеници за националне предмете српски језик и књижевност, историју и географију. Надовезујући се на постојећа истраживања садржаја уџбеника у основним и средњим школама, јединице анализе чине лекције у уџбеницима, односно главни текст лекције, текст на маргинама, у боксовими и цитати (Soldo et al., 2017). Дакле, квалитативом анализом садржаја биће обухваћене оне јединице анализе (лекције) које обухватају интерпретацију националне историје, географије, кључних догађаја и личности, као и односа са другим државама и њихових специфичних мотива и перцепције у односу на српског чиниоца. Анализа књижевних дела омогућиће утврђивање и опис кључних ликова, као и вредности, веровања и мотива који су уткани у српску књижевност. Интерпретација историје омогућава утврђивање кључних догађаја и личности, односа са другим нацијама и држања у односу на конкретне историјске околности. И на крају, јединице анализе из наставног предмета географија тицаће се садржаја који упућују на географску позцију, географске карактеристике националне територије, однос према окружењу и ширим географским областима као и историјску преспективу географског идентитета. Наведене јединице анализе сврставаће се у односу на четири претходно дефинисане димензије стратешке културе: идентитет, вредности, норме и светоназор. Наведене димензије представљају основне категорије према којима ће се руководити процес кодирања података прикупљених анализом садржаја програма националних наставних предмета. У контексту планираног истраживања, просторни оквир обухвата територију Србије, а временски оквир се може уопштено одредити као период од демократских промена 2000. године до данас. Демократске промене у Србији су значајна временска одредница јер почев од тада долази до фундаменталне промене у наставном плану и програму учења за основне и средње школе у погледу ослобађања од комунистичког, идеолошког устројства система образовања. У односу на први истраживачки ниво, као прецизан временски оквир узима се период од 2019. до 2021. године. Наиме, квалитативној анализи садржаја били су подвргнути школски уџбеници који су били одобрени за употребу у основним и средњим школама (гиманзијама) у периоду од 2019. до 2021. године од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја за наставне предмете српски језик и књижевност, историја и географија.[75]

### *3.3.2. Анектни упитник*

Спровођење другог истраживачког нивоа заснивало се на примени истраживачке методе анкетног упитника. Након релизације првог нивоа истраживања идентификовани скуп идеационих елемента послужио је као основа за формулисање анкетног упитника. У вези са тим, анкетни упитник структурисан спрам основних димензија стратешке културе, односно одабраних идеационих елемената који артикулишу ове димензије. Према томе, идеациони елементи који сачуњавају димензије идентитета, вредности, норми и светоназора сублимирани су кроз низ питања која одражавају ове димензије савремене стратешке културе Србије. Сачињен је полуструктурисани анкетни упитник, који је обухватио питања отвореног и затвореног типа. Питања затвореног типа укључивала су употребу Ликертове скале (*Likert scale*), испитаницима је понуђено пет могућих одговора у односу низ тврдњи (1 - нимало; 2- у малој мери; 3 - средње, 4 - у великој мери; 5 -изузетно). Питања отвореног карактера, која су била заступљена за потребе испитивања димензије светоназора, обухватила су понуђене поља на којима су испитаници замољени да искажу своје мишљење у односу на то које државе

[75] Увид у листу одобрених уџбеника остварен је у бази одобрених уџбеника: https://mpn.gov.rs/prosveta/udzbenici/ (Приступљено 22. марта 2021).

сматрају највећим пријатељем и непријатељем Србије, као и најзначајније догађаје и личности у историји Србији (Прилог 2). Када је реч о карактеристикама испитаника, њихова демографска обележја (пол, старост, врста средње школе, место) представљала су независне варијабле. Тачније, испитиван је утицај демографских карактеристика испитаника на њихову перцепцију идеационих елемената стратешке културе Србије.

*3.3.2.1. Узорак*

Када је реч о популацији која ће чинити оквир анкетног испитивања, као што је већ наведено, реч је о ученицима завршног разреда средњих школа. Према подацима Републичког завода за статистику Србије, четврти разред средњих школа у школској 2021/22. години погађа похађа 53, 203 ученика у од чега 25,026 мушкараца и 28,177 девојчица.[76] Дакле, популацију у планираном истраживању чине сви ученици који похађају четврти разред средњих школа на територији Србије, методом случајног узорка према критеријуму адиминистративно-територијалне поделе одабрани су окрузи и локалне заједнице (градови) у којима је спроведено анкетирање. Аналогно првом нивоу анализе, просторни оквир истраживања чини територија Србије. Дакле, анектирање ученика завршног разреда средње школе спроведено је у следећим окрузима и њима припадајућим локалним заједницама (градовима): Град Београд (Београд), Сремски округ (Сремска Митровица), Севернобачки округ (Суботица), Западнобачки округ (Апатин), Колубарски округ (Ваљево), Шумадијски округ (Крагујевац), Расински округ (Крушевац) и Нишавски округ (Ниш). Свекукупно, обухваћено је укупно 8 округа и градова на територији Србије у којима је извршено анкетирање средњошколаца. Анкетирање средњошколаца реализовано је у периоду од марта до априла 2022. године.

*3.3.2.2. Структура узорка*

У погледу полне структуре испитаника, ученика завршног разреда средњих школа у Србији, већину од 60% узорка сачињавају жене (213), а мањи број испитаника чине мушкарци 40% (140). У односу на старост испитаника, већина испитаника 52% била је старости 18 година (183), док је 48% испитаника било старости 19 година (170). У погледу врсте средње школе коју су похађали, већина испитаника 58% похађала је средњу стручну школу, док је нешто мањи број испитаника или 42% похађао гимназију. Број испитаника према локалним заједницама у којима је анектирање срповеден приказан је у табели (Табела 8).

Табела 8. Преглед градова у којима је спроведено анкетирање средњошколаца

| Град | Број анкетираних | Проценти |
|---|---|---|
| Апатин | 33 | 9% |
| Београд | 99 | 28% |
| Крагујевац | 35 | 10% |

[76] Презуето са сајта Републичког завода за статистику: https://data.stat.gov.rs/Home/Result/11030301?languageCode=sr-Latn (Приступљено 20. фебруара 2022).

| | | |
|---|---|---|
| Крушевац | 37 | 10% |
| Ниш | 31 | 9% |
| Сремска Митровица | 46 | 13% |
| Суботица | 37 | 10% |
| Ваљево | 35 | 10% |
| Укупно | 353 | 100% |

Укупан број анкетираних средњошколаца износио је 410, међутим број потпуно и исправно попуњених упитника износи 353. Упитници су дељени и попуњавани уживо уз присуство испитивача који је пре почетка анкетирања упознао испитанике о циљевима истраживања, анонимности упитника, као и у погледу структуре упитника и начина одговарања на постављена питања.

Обрада података обухватила је примену статистичких метода, након спроведеног анкетирања подаци су обједињени у јединствену базу података компатибилну са софтвером за статистичку обраду података - SPSS. У циљу испитивања повезаности или утицаја демографских карактеристика испитаника и њихове перпције идеационих елемената стратешке културе Србије коришћен је Т-тест независних узорака (*independent samples T-test*) и једнофакторска анализа варијансе (*ANOVA*).

# 4. ИДЕАЦИОНИ ЕЛЕМЕНТИ САВРЕМЕНЕ СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ СРБИЈЕ У САДРЖАЈИМА НАСТАВНОГ ПРЕДМЕТА СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

Први истраживачки ниво ове докторске дисертације усмерен је на идентификовање и описивање идеационих елемената који артикулишу савремену стратешку културу Србије. Као што је претходно наведено, истраживачку грађу за овај истраживачки ниво чине наставни садржаји националних предмета српски језик и књижевност, историја и географија. У том погледу, квалитативна анализа садржаја представља истраживачку методу за идентификовање и описивање идеационих елемената који артикулишу савремену стратешку културу Србије. Издвајање, разврставање и кодирање идеационих елемената стратешке културе Србије руковођено је дефинисаним категоријама анализе - димензијама стратешке културе (идентитет, вредност, норме и светоназор). Следствено томе, издвојене јединице анализе разврстане су спрам ових категорија анализе, свака категорија анализе приказана је у засебном потпоглављу. Последње потпоглавље намењено је сумирању идентификованих и описаних идеационих елемената стратешке културе Србије. Као што је већ наведено, наставни садржаји из предмета српски језик и књижевност обједињују кључне литерарне текстове (нпр. епску и лирску поезију) који славе или дезавуишу одређене личности и догађаје, носећи специфичне поруке посредством којих се артикулишу одређена веровања, вредности и обрасци понашања као фундамент националне самоспознаје и националног карактера. Поред наведеног, наставни садржаји обухваћени предметом српски језик и књжевност омогућавају и идентификовање и опис кључних националних и државних интереса, као и образаца понашања и средстава употребљених при њихововом остваривању и, најзад, увреженог погледа на друге државе.[77]

## 4.1. Идентитет

У овом потпоглављу издвојени су садржаји из наставног предмета српски језик и књижевност који описују димензију идентитета, односно начин на који нација себе доживљава и особине свог (националног) карактера, као и своје регионалне и глобалне улоге. У вези с тиме издвојени су и приказани наставни садржаји који омогућавају стицање увида у димензију идентитета, односно спознају есенцијалних елемената који фундирају ову димензију стратешке културе Србије. Полазећи од тога да је српска народна епска поезија подељена на циклусе, приказ издвојених садржаја који омогућавају идентификовање идеационих елемената који фундирају димензију идентитета следиће редослед ових циклуса. Стога су на самом почетку издвојене народне епске песме обухваћене Преткосовским циклусом. Поред осталог, у оквиру овог циклуса епске поезије јавља се и песма *Женидба Душанова*. Централни мотив прожет у овој песми јесте јунаштво главног лика, Милоша Војиновића, који у више наврата успева да надвлада моћније непријатеље. Мотив јунаштва проткан је кроз целу песму, мегдани се градацијски нижу од мање захтевних ка тежим и изазовнијим. Такође, важно је уочити и да подвизи Милоша Војиновића представљају израз његовог слободарског духа и непокоравања пред ултиматумима моћнијег непријатеља. Управо на трагу ових мотива могуће је успоставити аналогију са положајем српског народа у периоду надолазеће претње од стране Турака у периоду који је претходио Косовском бој. Трајна претња продора Турака на простор

[77] У погледу уџбеника који су чинили истраживачку грађу неопходно је назначити да у садржајима уџбеника српски језик и књижевност за први, други и четврти разред основне школе нису утврђене јединице анализе у којима је било могуће идентификовати идеационе елементе стратешке културе Србије (SJIK1, 2018; SJIK2, 2019; SJIK4, 2021).

Балкана и средњовековне српске државе преточена је у епске песме са циљем јачања слободарског духа српског народа и његовог јуначког карактера.

„Па он пусти златна шестоперца:
колико га лако ударио,
из бојна га седла избацио;
пак потеже копље убојито,
прибоде га у зелену траву,
пак му све три одсијече главе,
кулашу их баци у зобницу.“
(Лекција: Народна епска песма, Женидба Душанова (одломак), SJIK5, 2018: 112-114) (*К-идентитет*).

Један од познатијих песмаа Преткосовског циклуса народне епске поезије јесте и песма *Урош и Мрњавчевићи*. Главна тема ове епске песме тиче се збивања која су претходила слабљењу моћи српског царства, односно завади међу српским великашима који нису признавали централну власт Уроша I, дајући предност својим себичним интересима. Неслога и сукоби великаша у народном предању упамћени су као један од главних узрока пропасти српског царства, што казује и ова епска песма. Радња песме, односно спорење великаша око територија српског царства одвија се на Косову пољу, тиме се имплцира да је средиште средњовековне српске државе смештено управо на простору Косова.

„(...) 'Господару, Краљевићу Марко,
све је здраво, али није мирно:
господа се тешко завадила
на Косову пољу широкоме
код бијеле Самодреже цркве,
и они се отимљу о царство,
међу се се хоће да поморе,
злаћенима да пободу ножи,
а не знаду на коме је царство;
тебе зову на Косово равно
да им кажеш на коме је царство'.“
(Лекција: Урош и Мрњавчевићи, SJIK5 2018: 119-121) (*К-идентитет*).

Средишњи догађај српске историје и српске епике јесте Косовски бој, следствено томе циклус епских песама посвећен овом догађају познат као - Косовски циклус. Једна од најпознатијих епских песама у оквиру овог цилуса епске поезије јесте песма *Бановић Страхиња*, централна тема ове песме тиче се појаве Турака, тачније Турчина, који долази и нарушава живот у Бањској. Кључни мотив ове песме јесте јунаштво Бановић Страхиње, који сам одлази на мегдан надмоћном непријатељу у потрази за осветом и правдом. На крају, захваљујући свом јунаштву он успева да надвлада моћнијег непријатеља и избори се против начињене неправде.

„Али бану друга снага дође,
друга снага и срце јуначко,
те ману тамо и овамо,

док Турчина с ногу укинуо.
Колико се бане уострио,
он не тражи ништа од оружа,
но му грлом бане запињаше,
а под грлом због доваташе:
закла њега као вуче јагње.“
(Лекција: Народна епска песма, Бановић Страхиња, SJIK9, 2021: 45-55) (*К-идентитет*).

Онтолошки значај Косовског боја за српско национално биће укорењен на тумачењу овог догађај у народном предању и народној уметности. Страдање косовских јунака зарад одбране слободе и отаџбине укорењено је у српску националну самоспознају. Епохална промена у животу српског народа наступила је након овог судбоносног боја, који ће постати окосница народне епске песме и централно упориште колективног памћења.

„Косовски догађаји доживљени су у народу и народном певању као 'силна промена' и зато се Косовски бој у традицији приказује као прекретница у развоју српске историје, државности и културе“ (Лекција: Епске народне песме старијих времена о Првом и Другом косовском боју, SJIK9, 2021: 193-194) (*К-идентитет*).

Косовски бој је опеван у неколико, уопште, најпознатијих српских епских песама. У епској песми *Пропаст царства српскога* кнез Лазар добија писмо од Богородице посредством Светог Илије. Писмо које долази до кнеза Лазара ставља га пред избор између два могућа „царства“, односно „царства небеског“ или „царства земаљског“. Хришћански елемент окосница је ове епске песме, кнез Лазар и српска војска недвосмислено се одређују као хришћани. Опредељење кнеза Лазара за „царство небеско“ заправо симболизује свесно жртвовање и духовну победу, односно уздизање у вечни „небески“ живот и вечну славу у колективном памћењу српског народа. Такође, приклањање „царству небеском“ означава израз слободарског духа и јуначког карактера да се живот положи за одбрану отаџбине, вере и слободе.

„А кад царе саслушао речи,
мисли царе мисли свакојаке:
'Мили боже, што ћу и како ћу?
Коме ћу се приволети царству?
Да или ћу царству небескоме?
Да или ћу царству земаљскоме?
Ако ћу се приволети царству,
приволети царству земаљскоме,
земаљско је замалено царство,
а небеско увек и довека'.
Цар воледе царству небескоме
а неголи царству земаљскоме (...)“
(Лекција: Пропаст царства српскога, SJIK6, 2019:119-120) (*К-идентитет*).

Вероватно најпознатија српска епска песма јесте *Кнежева вечера*, она описује односе међу српским великашима и витезовима у предвечерје Косовске битке. Тема ове песме јесте сумња на издају Милоша Обилића, највећег јунака и витеза међу Србима. Главни мотив који прожима ову песму јесте спремност на јуначка дела и жртву Милоша Обилића

како био одбранио хришћанство и свој јуначку част. Дакле, хришћански елеменат изнова се јавља као окосница песме и идентитетска одредница српског народа. У односу на главног лика ове песме, Милоша Обилића, образ и част сматрају се светим витешким вредностима које се морају бранити свим средствима, и животом, уколико је то потребно. У прилог томе говори и заклетва коју полаже Милош Обилић исказујући спремност на свесно жртвовање за одбрану хришћанства, слободе и јуначке части.

„Скочи Милош на ноге лагане,
пак се клања до земљице црне:
'Вала тебе, славни кнез-Лазаре!
Вала тебе на твојој здравици,
на здравици и на дару твоме;
ал' не вала на такој бесједи!
Јер, тако ме вјера не убила
ја невјера никад био нисам,
нит' сам био, нити ћу кад бити,
него сјутра мислим у Косову
за ришћанску вјеру погинути!
(...)
Сјутра јесте лијеп Видовданак,
Вићећемо у Пољу Косову,
Ко је вјера, ко ли је невјера
А тако ми Бога великога!
Ја ћу отић' сјутра у Косово,
И заклаћу Турског цар-Мурата (...) “
(Лекција: Епске народне песме старијих времена о Првом и Другом косовском боју, SJIK9, 2021: 191-192) (*К-идентитет*).

Песма која приповеда о току и исходу Косовског боја носи назив *Цар Лазар и царица Милица*. Ишчекујући вести са Косова „царица“ Милица дочекује слугу који јој саопштава исход боја. Вест која долази до „царице“ Милице јесте да су сви великаши и витезови, на челу са кнезом Лазаром, страдали на Косову. Жртвовање за одбрану отаџбине, вере и слободе поново се јавља као централни мотив и у оквиру ове епске песме. Штавише, разлика између оних који су се жртвовали и оних који су преживели (Вук Бранковић) постаће руководећи образац вредовања исправног и погрешног поступања у колективном разумевању српског народа у будућности. Другим речима, они који су одлучно поднели жртву и дали животе у одсудној одбрани против непријатеља постали су симбол јунаштва и исправан образац мишљења и деловања. Са друге стране, симбол издаје и кукавичлука постао је Вук Бранковић због тога што није поднео жртву и положио живот у одбрани отаџбине заједно са косовским јунацима.

„Кад се слуга мало повратио,
пита њега госпођа Милица:
'Што би, слуго, у пољу Косову?
Ђе погибе славни кнеже Лазо?
Ђе погибе стари Југ Богдане?
Ђе погибе девет Југовића?
Ђе погибе Милош војевода?

Ђе погибе Вуче Бранковићу?
Ђе погибе Бановић Страхиња?'
Тада слуга поче казивати:
'Сви осташе, госпо, у Косову.
Ђе погибе славни кнез Лазаре,
ту су многа копља изломљена,
изломљена и Турска и Српска,
али више Српска, него Турска,
бранећ', госпо, свога господара,
Господара, славног кнез - Лазара.
(...)
А што питаш за проклетог Вука,
проклет био и ко га родио!
Проклето му племе и кољено!
Он издаде цара на Косову
и одведе дванаест хиљада,
госпо моја, љутог оклопника."“
(Лекција: Народна епска песма, Цар Лазар и царица Милица, SJIK6, 2019: 117) (*К-идентитет).*

Величање косовске жртве прожима и друге песме из овог циклуса српске епске поезије. Наиме, и у песми *Смрт мајке Југовића* присутан је моменат страдања *Југовића*, премда су они: „(...) историји непознати; по традицији, најпознатији косовски јунаци“ (Лекција: Епске народне песме старијих времена о Првом и Другом косовском боју, SJIK9, 2021: 191) (*К-идентитет*). У епској поезији заступљене су историјске личности али и бројни епски јунаци који су плод маште, створени кроз народно предање како би се сликовитије дочарале размере страдања и жртве српског народа у Косовском боју. Стога страдање браће Југовића, епских јунака, јесте метафора за страдање српског народа у Косовском боју.

„Мили боже, чуда великога!
Кад се слеже на Косово војска,
у тој војсци девет Југовића
И десети стар Јуже Богдане;
моли бога Југовића мајка,
да јој бог да очи соколове
и бијела крила лабудова,
да одлети над Косово равно,
и да види девет Југовића
и десетог стар-Југа Богдана.
Што молила Бога домолила:
бог јој дао очи соколове
и бијела крила лабудова,
Она лети над Косово равно,
мртви нађе девет Југовића
и десетог стар-Југа Богдана (...)“

(Лекција. Народна епска песма, Смрт мајке Југовића, SJIK6, 2019: 125) (*К-идентитет*).

Као што је претходно наведено, Косовски циклус епске поезије посвећен је најзначајнијем догађају српске историје – Косовском бој у. Његов онтолошки значај за српски народ испољава се кроз два међусобно повезана аспекта. Као прво, Косовски бој је вододелница између дотадашње слободе и потоњег ропства, односно државности и бездржавља. И друго, одбрана слободе, отаџбине и вере укључила је страдање и свесно жртвовање кнеза Лазара и косовских јунака, слављење њихове жртве представља средишњи мотив Косовског циклуса епске поезије. Слободарски дух српског народа своје упориште налази управо у Косовском бој у, а своју потпору или основу налази у јуначком карактеру који укључује спремност на одсудну борбу и свесну жртву зарад одбране отаџбине.

Циклус песама о Марку Краљевићу следи Косовски циклус епских песама. Марко Краљевић је најпознатији и најпопуларнији протагониста српске епске поезије, његов лик грађен је спрам тежњи поробљеног српског народа. Подвизи и мегдани Марка Краљевића имали су веома важну улогу у јачању морала српског народа да опстане у тешким временима ропства, као и да се охрабри за делање на промени свог положаја. Следствено томе, српско национално биће идентификовало се са јунаштвом и подвизима Марка Краљевића у времену након Косовског боја. Штавише, Марко Краљевић отеловљавао је тежњу српског народа за отпором и ослобођењем од власти тлачитеља. С обзиром на снагу и надмоћ Турака народно предање је спасиоца српског народа пронашло у јунаку надљудске снаге и виштешких вредности. Свеукупно, епска песма о Марку Краљевићу пружала је прекопотребно надахнуће и снажила национални карактер Срба.

> „Марко Краљевић је јунак о коме је испевано највише песама у нашој народној књижевности. Народни певачки су градили његов лик у складу са тежњама поробљеног народа. Марко је врло висок и надљудске снаге, самовољан је и прек, кавгаџија, али неустрашив борац против турске власти и против зла и неправде, заштитник слабих и сиромашних“ (Лекција: Орање Марка Краљевића, Народна епска песма, SJIK3, 2020: 59) (*К-иденитет*).

Премда је Марко Краљевић историјска личност, син краља Вукашина Мрњавчевића који након очеве смрти у Маричкој бици 1371. године постаје турски вазал, у народном предању и епској поезији он је приказан као одметник и борац против турске власти.

> „Упркос историјској истини, постао је најпопуларнији јунак Јужних Словена јер се народ на тим просторима након Маричке, а нарочито после Косовске битке (1389) осећао несигурно и незаштићено. Зато је имао потребу да бар у епским народним песмама има заштитника који увек побеђује непријатеља“ (Лекција: Епске народне песме о Марку Краљевићу, SJIK6, 2019: 96) (*К-идентитет*).

Дакле, циклус епских песама о Марку Краљевићу одражава изразито тежак период српске историје преточен у народну поезију. Наиме, песме из овог циклуса сведоче о историјском периоду када су Срби ступили у ропство под Турцима. Лик Марка Краљевића имао је важну улогу у неговању вере у ослобођење од Турака, витез заштитник уливао је веру у победу над завојевачем. Јунашто Марка Краљевића означава главни мотив којим су прожете епске народне песме посвећене његовим делима. У епској песми *Марко Краљевић*

*и Муса Кесеџија*, јунаштво означава централни мотив којим народни певач „слика“ лик свог омиљеног јунака, у овом случају он успева да победи већег јунака од себе. Победа Марка Краљевића против надмоћног непријатеља заправо је метафора за тежње српског народа да оствари победу над Турцима и избори свој крајњи циљ – слободу. Поредством ове епске песме национална самоспознаја Срба артикулисана је вредностима јунаштва, слободарства и бунтовништва. Уједно, песма указује се на вазални однос Марка Краљевића према турском цару, што одражава историјску чињеницу да је српски народ био у вазалном положају након Косовске битке.

„Вели царе Краљевићу Марку:
„Јеси л' ђегод у животу, Марко?"
„Јесам, царе, али у рђаву".
Сједе царе казивати Марку
шта је њему Муса починио;
па он пита Краљевића Марка:
„Можеш ли се, Марко, поуздати
да отидеш у приморје равно,
да погубиш Мусу Кесеџију?
(...)
Гледну Муса брду и облаку,
откуд оно вила проговара;
мече Марко ноже из потаје,
те распори Мусу Кесеџију
од учкура до бијела грла.
Мртав Муса притиснуо Марка,
и једва се ископао Марко.
А кад стаде Марко преметати,
ал' у Муси три срца јуначка,
троја ребра једна по другијем;
једно му се срце уморило,
а друго се јако разиграло,
на трећему љута гуја спава; (...)“
(Лекција: Народна епска песма, Марко Краљевић и Муса Кесеџија, SJIK6, 2019: 102-103) (*К-идентитет*).

Улогу витеза заштитника Марко Краљевић показује и у песми *Марко Краљевић укида свадбарину*. Вера у постојање заштитника, праведника који се стара о правима потлаченог српског народа била је окосница изградње лика Марка Краљевића. Идентификујући се са таквим јунаком српски народ је проналазио веру у ослобођење од турског зулума. Поред Марка Краљевића у песми јавља се и други кључни лик - Косовка девојка, она изражава непокоравање „Арапу прекоморцу“ и одлучан став да је часније положити живот него се потчинити непријатељу. Њена одлучност да поднесе жртву испољава важну, темељну црту националног карактера српског народа – слободарски дух. Почев од Косовског боја

опредељење за „небеско царство“ и свесно жртвовање артикулисани су као исправан вредносни образац и симбол јунаштва наспрам кукавичког, издајничког покоравања непријатељ.

„Обреди се све Косово редом:
даваше му младе и девојке,
ево мени тужној реда дође
да довече одем Арапину,
да му ноћас, јадна, будем љуба,
па ја мислим и размишљам:
мили боже, што ћу и како ћу?
Ил' ћу јадна у воду скочити,
или ћу се млада обесити?
Волим, брате, изгубити главу
нег' љубити свој земљи душмана'.“
(Лекција: Народна епска песма, Марко Краљевић укида свадбарину, SJIK6, 2019: 104-105) (*К-идентитет*).

У оквиру Покосовског циклуса епске поезије издвојена је песма *Смрт војводе Пријезде,* главни мотиви којима је прожета ова песма јесу неустрашивост, непокоравање и јунаштво војводе Пријезде пред ултиматумом моћног турског цара. Захтеви турског цара усмерени су на виштешка знамења, сабљу и коња, али и његову част и достојаноство захтевом да преда своју жену Јелицу. Одсудна и јуначка борбе Војводе Пријезде против небројене и надмоћне турске восјке бива окончана, а јунак ступа пред своју жену Јелицу и поставља је пред два могућа избора, живот или смрт, издају или победу. Полазећи од избора који главни ликови доносе крај песме карактерише поновно јављање хришћанског мотива кроз одабир смрти - „царства небеског“, којим војвода Пријезда и Јелица чувају своју част и достојанство, односећи духовну победу. Тиме се изнова у епској поезији реафирмише хришћанска компонента националног идентитета српског народа, али и прави јасна дистинкција у односу на питања „добра“ и „зла“. Односно, смрт у одсудној борби против тлачитеља симболизује највиши јуначки подвиг, стога је Војвода Пријезда симбол јунаштва и части. Са друге стране, покоравање тиранину представља морални пораз и издајнички акт. Претходно побројани мотиви, као што је већ горе наведено, чине окосницу националног карактера и срж слободарског духа српског народа.

„Гледи књигу војвода Пријезда,
Ону гледи, другу ситну пише:
'Цар-Мехмеде, турски господару!
Купи војске колико ти драго,
Под Сталаћа кад је теби драго,
Удри Сталаћ како ти је драго,
- Ја ти добра не дам ниједнога;
Ја сам сабљу за себе ковао,
А Ждрала сам за себе хранио,

А Љубу сам за себе довео;
Па ти не дам добра ниједнога!'
(...)
Онда скочи војвода Пријезда,
Те на граду отвори капију,
Па на Турке јуриш учинише,
Те с бише и секоше с Турци,
Док погибе шездесет војвода,
Њих шездесет, хиљаде Турака!
(...)
Па отиде госпођи у дворе,
Па госпођу прихвати за руку:
'О Јелице, госпођо разумна,
Или волиш са мном погинути,
Ил' турчину бити љуба вјерна?'
Сузе рони Јелица госпођа:
'Волим с тобом часно погинути,
Нег' љубити на срамоту Турке;
Нећу своју веру изгубити
И часнога крста погазити'.“ (Лекција: Народна песма, Смрт Војводе Пријезде, SJIK7, 2020: 162) (*К-идентитет*).

Велика већина народних епских песама, независно од циклуса у који се сврставају, проткане су мотивом јунаштва, што указује на његов фундирајући значај за националну самоспознају српског народа. У прилог тога говори и епска песма *Диоба Јакшића*, у којој се сукоб браће заснива на подели очевине, односно виштешких знамења – коња и сокола.

„О мало се браћа завадише,
да око шта, веће ни око шта:
око врана коња и сокола:
Дмитар иште коња старјешинство,
врана коња и сива сокола,
Богдан њему не да ни једнога.“
(Лекција: Народна епска песма, Диоба Јакшића, SJIK9, 2021: 196) (*К-идентитет*)

„Певач наглашава пространства очевине око које се браћа 'лијепо погодише', да би потом истакао контрастом да се 'о мало завадише'. Реч је о добрима симболичке вредности, витешким знамењима. Проблем, дакле, не настаје због жеље за материјалном превласти, већ због питања витешког првенства и јуначке части“ (Лекција: Народна епска песма, Диоба Јакшића, SJIK9, 2021: 198) (*К-идентитет*).

Песме хајдучког и ускочког циклуса приповедају о јуначким подвизима хајдука и ускока у борби против Турака. У епској песми *Мали Радојица*, главни лик је описан као неустрашиви и највећи јунак међу хајдуцима. Наиме, епска поезија посвећена подвизима хајдука уткала је у песму све страхоте са којима се српско народ суочавао приликом побуне против власти Турака, поред тога као централни мотив промаља се ослобођење од ропског положаја. У вези с тиме величање хајдучких подвига и страдања заправо симболизује слављење борбе и отпора српског народа упереног против тлачитеља.

„Ложе њему ватру на прсима,
ал' је Раде срца јуначкога -
ни се миче, ни помиче Раде.
(...)
Уватише змију присојкињу,
па турају Раду у њедарца,
ал' је Раде срца јуначкога -
ни се миче, ни се од ње плаши!
(...)
И узеше двадесет клинаца,
ударају под ноктове Раду;
и ту Раде тврда срца био -
ни се миче, ни душицом дише“
(Лекција: Епске народне песме о хајдуцима, Мали Радојица, SJIK7, 2020: 169-170) (*К-идентитет*).

Аналогни мотиви заступљени су и у епској песми *Стари Вујадин*, опевана је храброст главног лика да стоички поднесе и најтеже муке у заточеништву и не изда своје јатаке и саборце коју су помагали борбу против Турака. Слога, јунаштво и жртвовање карактерисали су борбу српског народа против турске власти, следствено томе ове вредности означавају и централне мотиве којима је проткан циклус епске поезије посвећен подвизима хајдука.

„Ал’ говори стари Вујадине:
'Не лудујте, Турци Лијевњани!
Кад не казах та те хитре ноге,
Којено су коњма утјецале,
И не казах за јуначке руке,
Којено су копља преламале
И на голе сабље ударале –
Ја не казах за лажљиве очи,
Које су ме на зло наводиле,
Гледајући с највише планине,
Гледајући доље на друмове,
Куд пролазе Турци и трговци'.“
(Лекција: Стари Вујадин, SJIK7, 2020: 174) (*К-идентитет*).

Аналогној епским песмама које славе јунаштво хајдука песме о ускоцима одишу идентичним мотивима, величају се јунаштво и отпор српског народа усмерен ка турској власти. У епској песми *Иво Сенковић и ага од Рибника*, казује о јунаштву нејаког дечака који одлучно ступа на мегдан моћном Турчину уместо свог острелог оца. Како нико не верује у могућност да дечак надвлада искуснијег и јачег „агу од Рибника“, што се на крају ипак остварује, могуће је успоставити аналогију са библијском причом о Давиду и Голијату. Премда инфериоран, млади ускок успева да победи свемоћног непријатеља захваљујући часним и праведним мотивима борбе – одбрана угледа и части своје породице. Претходно поменута аналогија може се схватити као израз колективних тежњи српског народа, који се надао да ће успети да, иако слабији, оствари победу над моћнијим

тлачитељем захваљујући праведним мотивима борбе. Према томе, епска поезија изнова артикулише слободарски дух и јуначки карактер српског народа као окосницу свог приповедања, односно као фундирајућу карактерну црту јунака чије подвиге славе.

> „Ал' је Иван јунак од мејдана,
> Не хтеде се с пута уклонити,
> Ни с' Турчину теде покорити,
> Већ јуначки чека на мејдану,
> Ману сабљом и десницом руком,
> Добру вранцу главу одсекао.
> (...)
> Поче ага Иву братимити:
> 'Богом брате, Сенковићу Иво!
> Немој мене данас погубити;
> Ишти блага, колико ти драго.'
> Ал' беседи Сенковићу Ива:
> 'Волим твоју једну мртву главу,
> Него благо цара честитога!'"
> (Лекција: Иво Сенковић и ага од Рибника, SJIK7, 2020: 184) (*К-идентитет*).

Храбри појединци нису се мирили са стањем у којем се српски народ затекао након турских освајања и ступања у ропство. У том погледу нарочито истакли бројни хајдуци и ускоци. За разлику од хајдука, ускоци су своје деловање заснивали на упадим на територије под турском влашћу како би заштитили своје сународнике. Њихово уточиште биле су оближње државе, Млетачка и Аустрија, у којима су они живели и обављали дужност граничара, односно браниоца од турских продора.

> „За ускоке, међутим, неку врсту јатака представљају стране хришћанске државе, Млетачка и Аустрија, у оквиру којих, на територији Крајине, они живе као професионална војска. Дужност им је да чувају границе од продора Турака, али и да организују веће походе против њих" (Лекција: Епске народне песме средњих времена – песме о хајдуцима и ускоцима, SJIK9, 2021: 207) (*К-идентитет*).

Један од најзначајнијих периода српске историје обухвата почетак 19. века, тада наступа кулминација незадовољства Срба својим положајем у Османском царству. Свест о неодрживости тадашњег, ропског, положаја и нужности делања зарад стицања слободе најзад је преточена у праксу – устанак. Овај период српске историје опеван је кроз циклус песама о ослобођењу Србије, централни мотив, заједнички за све песме, јесте слављење јуначких подвига устаника. У једној од најпознатијих песма из овог цилкуса народне епске поезије - *Бој на* Мишару, приповеда се о току и исходу ове битке из Првог српског устанка. Вести о исходу боја доносе „два врана гаврана" до „каде Кулинове", она сазнаје за победу „Црног Ђорђија" у бојy на Мишару над њеним „господаром" „Кулин-капетаном". Средишњи мотив ове песме јесте јунаштво устаника и Ђорђа Петровића у борби за ослобођење од Турака. Овај мотив испољен је кроз истицање да су малобројни и слабији Срби успели да надвладају многољуднију и моћнију турску војску. Према томе, подвиг устаника слави се као еклатантан симбол националног карактер Срба, који недвосмислено одређује слободарски дух. Вредност коју идеал слободе ужива у

националној самоспознаји српског народа најпотпуније се испољава кроз јуначке подвиге и страдања поднета приликом борбе за ослобођење.

„(...) 'Ој, госпођо, Кулинова љубо,
ради бисмо добре казат гласе,
не можемо, већ каконо јесте,
Ми смо скоро од доње крајине,
а од Шапца, града бијелога,
са Мишара, поља широкога,
Виђели смо млогу турску војску
око Шапца, града бијелога,
и у војсци турске поглавице,
и вид'ли смо твога господара,
господара Кулин–капетана,
и вид'ли смо Црнога Ђорђија
у Мишару, пољу широкоме;
У Ђорђија петн'ест хиљад' Срба,
а у твога Кулин–капетана,
у њег' бјеше сто хиљад' Турака;
Ту смо били, очима гледали,
кад се двије ударише војске
у Мишару, пољу широкоме,
једно српска, а друго је турска;
пред турском је Кулин–капетане,
а пред српском Петровићу Ђорђе.
Српска војска турску надвладала;
Погибе ти Кулин–капетане,
погуби га Петровићу Ђорђе,
С њим погибе тридес'т хиљад' Турак';
изгибоше турске поглавице,
по избору бољи од бољега,
од честите Босне камените.
Нити иде Кулин–капетане,
нити иде, нити ће ти доћи,
нит' 'се надај нити га погледај,
Рани сина, пак шаљи на војску
Србија се умирит не може!"“
(Лекција: Бој на Мишару, SJIK8, 2021: 45-46) (*К-идентитет*).

Поред боја на Мишару, јуначки подвизи српског народа у Првом српском устанку опевани су у епској песми *Битка на Чокешини*. Главни јунаци ове песме јесу браћа Недићи и три стотине Срба који су положили животе у борби против турске војске. Изнова се афирмшу јуначка дела и жртве српског народа у борби за ослобођење од Турака. Штавише, битка на Чокешини симболизује завет српском народу на одсудну борбу зарад светог циља - националног ослобођења. Слободарски дух се промаља као средишњи идеациони елемент националног самоодређења Срба. Аналогно мотивима који су заступљени у претходној

песми посвећеној бoју на Мишару, „атом“ слободарског духа српског народа твори се на два чиниоца, јунаштву и жртви.

„На ма пуче од триста Србова,
На ма пуче триста џевердана,
Мртвих паде за триста Турака;
Од Турака седам хиљад' пуче,
Магла паде од неба до земље,
Нит' се види неба ни облака
Од онога праха пушчанога.
Боже моли, срца слободнога
У два брата, два Недића млада,
Ће с Турцима заврголе кавгу,
Триста Срба са седам хиљада:
Два Србина удриш' на педесет,
Четворица на стотину Турак',
Осморица на двеста Турака.
(...)
Ту погибе за триста Србиња,
А Турака Јањи донесоше
Пет стотина, онђе укопаше;
Вергијаша ни носили нису.
И данаске стоји коштурница
од Србаља и још од Турака
Виш' Врањевца, дубока потока,
На високу брду голетноме.“
(Лекција: Битка на Чокешини, SJIK8, 2021: 50-52) (*К-идентитет*)

Претходно издвојени наставни садржаји обухватају приказ циклуса народне епске поезије, у њима су опевани кључни историјски догађаји и личности од времена успостављања средњовековне српске државе до устанака против турске власти. Са друге стране, поред епске поезије и друга књижевна дела настајала су као одговор на конкретне историјске околности у којима се српски народ затекао. Пре свега, мисли се на развој лирске поезије и родољубиве песме као њеног интегралног дела. Једна од првих родољубивих песама у оквиру лирске поезије јесте песма Захарија Орфелина *Плач Сербији*, настала током 18. века. Реч је о тешким временима када је српски народ живео „расут“ по царствима других народа. У песми се изражава осећање жалости за Србијом и српским народом, некада славним и јуначким, моћним и слободним, а сада потлаченим и суоченим са нестајањем. Аутор је указао на трагичност положаја српског народа у Аустроугарском царству, који је служио као „живи штит“ пред продором Турака, обесправљен и потлачен нашао се у ситуацији која је претила да потпуно избрише све трагове националног идентитета.

„Како стаде Сербија, славна и угодна,
са множеством народа бивша пређе плодна,
пресилними цареви и храбри солдати,
сад у ропство другима морала се дати.
(...)

Славни моји цареви и вожди велики,
с моји храбри витези и сини толики,
острим мечем падоша у својој држави.
Ах, на жалост горку му остах ја без слави!

Морала сам већ поћи ја к различним царем,
горке сузе лијући мећем се у јарем.
Сви се мени ругају и хулу сви кажу:
'Ето наша робиња!' - а бреме налажу.
(...)
Шарке пушке и бритке сабље положили
пред ногами врагов си, имати мислили
каквог тиме покоја илити слободе,
но нејмајућ свог божда, ништа не находе.

Ученија нејмаду, оружје згубили,
и врагами сатрени, себе помрачили;
у поданство пали свуд, у велике беде,
ноце бреме велико, а јоштер не виде.“
(Лекција: Захарије Орфелин, Плач Сербији, SJIK10, 2020: 25-28) (*К-идентитет*).

Премда је ова песма проткана, симултано, осећањима поноса и жалост за Србијом, она у основи означава позив или последње упозорење за српски народ, да се врати својим јуначким коренима и одлучно предузме кораке ка промени тренутног, неодрживог положаја. Аутор указује на нужност промене ропског положаја и улоге коју су тлачитељи доделили Србима, да буду „живи бедем“ пред турским продорима.

> „У песми *Плач Сербији* чуо се снажан глас пробужене свести о положају српског народа, који је пред великим зулумима кренуо са својих огњишта, населио се на земљу туђина који га користи као штит од турских напада и најезди. Уз то, непрекидно је под притиском да се одрекне свог језика и вере“ (Лекција: Захарије Орфелин, Плач Сербији, SJIK10, 2020: 25) (*К-идентитет*).

Хронолошки, с обзиром на историјска збивања, након упозорења на неодрживост положаја српског народа у царствима других народа, следи период почетка 19. века, којим почиње и устанак српског народа након вишевековног ропства. У родољубивој песми *Востани Сербие!*, написаној на почетку Првог српског устанка, Доситеј Обрадовић позива српски народ на свеопшти устанак против власти Турака и обнову државности. Аутор наглашава да је Србија била некада моћно царство, као и да отеловљује „мајку“ српског народа. Дакле, идентитет Србије недвосмислено је испољен кроз њен „мајчински“ статус према српском народу, ма где он живео.

„Востани, Сербије! Востани, царице!
И дај чадом твојим видет твоје лице!
Обрати сердца и очеса на се,
И дај њима чути слатке твоје гласе.

Востани, Сербије!

Давно си заспала,
У мраку лежала;
Сада се пробуди,
И Србље возбуди

Ти воздвигни твоју царску главу горе
Да те опет позна и земља и море
Покажи Европи твоје красно лице,
Светло и весело, како вид Данице.
Востани, Сербие!…
(...)
Востани, Сербие! Мати наша мила!
И постани опет што си прије била!
Серпска теби вопију искрена чада,
Која храбро војују за тебе сада.
Востани, Сербие!…“
(Лекција: Доситеј Обрадовић, Востани, Сербие!, SJIK10, 2020: 57) (*К-идентитет*).

Свекупно, песма *Востани Сербие!* означава ауторов поклич српском народу да се избори против ропства и вишевековног тлачитеља и обнови, некада славну и јуначку, Србију. Након периода просветитељства у српској књижевности, долази до поајве романтизма, нове струје, унутар које у први план иступају емоције уметника. Један од предводника ове струје код Срба био је Ђура Јакшић, а његова родољубива песма *Отаџбина* одише осећањима поноса према сопственом народу и држави. Наглашена је јуначка прошлост српског народа, чије су генерације положиле своје животе за отаџбину стварајући државу за будућа поколења.

„Векова тавних то су трагови
Те црне боре, мрачне пећине;
А камен овај, кô пирамида
Што се из праха диже у небо,
Костију кршних то је гомила,
Што су у борби против душмана
Дедови твоји вољно слагали,
Лепећи крвљу срца рођеног
Мишица својих кости сломљене,
Да унуцима спреме бусију,
Оклен ће некад смело, презируħ,
Душмана чекат чете грабљиве.“
(Лекција: Ђура Јакшић, Отаџбина, SJIK8, 2021: 69) (*К-идентитет*).

Поред Јакшића нужно је поменути и Петра Петровића Његоша као представника романтизма у Срба. Поред своје историчности и осликавања кључних догађаја у историји Црне Горе основну тему *Горског вијенца* чини истрага уперена против потурица. Наиме, Турци су на освојеним територијама успостављали својствен друштвено-политички облик уређења уз спровођење агресивне исламизацију покореног становиштва. Проблем

преверавања у основи се тиче разградње националног идентитета српског народа у Црној Гори. Наравно, овај проблем био је присутан и у осталим крајевима захваћеним турским освајањима, и као такав битно је утицао на савремну верску и националну структуру Србије и других српских земаља.

„Па им поче демонски месија
лажне вјере пружат посластице.
Бог вас клео, погани изроди,
што ће турска вјера међу нама?“ (Лекција: Петар Петровић Његош: Горски вијенац (одломци), SJIK10, 2020: 124) (*К-идентитет*).

„Златно доба“ родољубиве поезије у периоду модерне чине радови Алексе Шантића, Милана Ракића и Милутина Бојића. Родољубива осећања и жал за страдањима српског народа Алекса Шантић уткао је у песму *Моја отаџбина*. Емпатија према жртвама српског народа начињеним од стране непријатеља, душманина, главни је мотив ове песме.

„У мени цвиле душе милиона;
Мој сваки уздах, свака суза бона
њиховим болом вапије и иште…

И свуда гдје је српска душа која,
тамо је мени отаџбина моја -
мој дом и моје рођено огњиште...“
(Лекција: Алекса Шантић, Моја Отаџбина, SJIK11, 2019: 43) (*К-идентитет*).

Аналогне мотиви проналазе се и у родољубивој поезији Милана Ракића, наиме аутор у песми *Наслеђе* са поносом приповеда о јуначкој прошлости предака и страдањима током борбе против завојевача. Аутор подсећа на велике и славне жртве српског народа на Косовском бојуи током периода ропства.

„Ја осећам данас да у мени тече
Крв предака мојих, јуначких и грубих,
И разумем добро, у то мутно вече,
Зашто бојне игре у детињству љубих.

И презирем тугу, заборављам бољу,
Јер у мени тече крв предака моји',
Мученика старих и јунака који
Умираху ћутке на страшноме колу.“
(Лекција: Милан Ракић, Наслеђе, SJIK11, 2019: 60) (*К-идентитет*).

Песма *Земља олује* Милутина Бојића приповеда о вековима борбе, ратова и немира кроз које је српски народ прошао борећи се за своју слободу, независност и државност. Положај српског народа на рути којом „велики“ путују у својим походима да прошире моћ узрок је непрестаних „олуја“ у којима се затиче кроз историју свог постојања.

„И тако вечно ове исте стопе,
Крв нова сити. О, земљо олује,

Мрко ти чело страшне капи шкропе
И чудне химне изнад тебе хује!
Заразно твоји миришу олтари:
Ту век врх века у стенама спава.
Ево су дошли стари господари.
Јеси ли сита крви што спасава?“
(Лекција: Милутин Бојић, Земља олује, SJIK11, 2019: 168) (*К-идентитет*).

Једна од великих „олуја“ коју је преживео српски народ током свог постојања јесте и Албанска голгота, односно страдалништво током повлачења преко Албаније ка Грчкој. У песми *Плава гробница* Милутин Бојић осветљава размере жртве српског народа на путу ка Крфу. Централни мотив којим је песма прожета јесте осећање поноса и слављење жртве предака који су положили своје животе у борби против завојевача. Док наслов песме упућује на чињеницу да су тела умрлих сахрањивана у море, услед непостојања простора због великог број преминулих.

„Ту на дну, где шкољке сан уморан хвата
И на мртве алге тресетница пада,
Лежи гробље храбрих, лежи брат до брата,
Прометеји наде, апостоли јада.
(...)
Али ово гробље, где је погребена
огромна и страшна тајна епопеје,
Колевка ће бити бајке за времена,
Где ће дух да тражи своје корифеје.“
(Лекција: Милутин Бојић, Плава гробница, SJIK7, 2020: 105-106) (*К-идентитет*).

„Лађа наша плови по површини дубина на чијем дну, међу полипима, морским јежевима, травуљинама лежаху и крхаху се костури толиких војника, бесмртних ратника, толиких младих регурата, толике деце. (...) У пристаништу их дочекује острво мртвих, острво Видо, са настрашнијим гробљем намучене Србије. (...) Гробља на Крфу и острво Видо, на видиком целом свету и свим бродовима. На њима почива једна дивна и охола, као архангео светла, непомична и непролазна, надземаљаска Србија“ (Лекција: Милош Црњански, Наша небеса (одломци), SJIK7, 2020: 99) (*К-идентитет*).

Родољубива поезија имала је животност и у међуратном периоду и периоду након Другог светског рата, као предводник родољубиве поезије током овог периода може се окарактерисати Десанка Максимовић. У својој чувеној песми *Крвава бајка* ауторка изражава осећање емпатије према страдању српског народа током Другог светског рата. Међутим, поред саосећања ауторка изражава и дивљење ка јуначком држању жртава у тренутцима суочености са смрћу.

„Било је то у некој земљи сељака
на брдовитом Балкану,
умрла је мученичком смрћу
чета ђака
у једном дану.

(...)
умрла је јуначком смрћу
чета ђака
у истом дану.
(...)
Дечака редови цели
узели се за руке
и са школског задњег часа
на стрељање пошли мирно
као да смрт није ништа.“
(Лекција: Десанка Максимовић, Крвава бајка, SJIK7, 2020: 115-116) (*К-идентитет*).

Поред емпатије према своме роду, Десанака Максимовић у песми *Спомен на устанак* велича неукротиви национални карактер српског народа изражен кроз слободарски дух, односно отпор и борбу против тлачитеља на почетку 19. века.

„Србија је велика тајна;
не зна дан шта ноћ кува,
нити ноћ шта зора рађа,
не зна грм шта суседни грм сања
нити птица шта се догађа
између грања.
(...)
Ко зна шта крије у себи
и та невина роса сјајна;
ти сељачки пословни крици
што се с брда на брдо чују
заверу можда кују.“
(Лекција: Десанка Максимовић, Спомен на устанак, SJIK11, 2019: 275-276) (*К-идентитет*).

Аналогни мотиви, који казују о побуњеничком карактеру Србије и српског народа, односно о његовом непокоравању тлачитељима, заступљени су и у песми *Србија* Оскара Давича. Аутор употребљава карактеристичну метафору којом наглашава слободарски дух српског народа, наиме Србија се означава као „буна међу народима“.

„ој, Србијо међу бунама, међу шљивама,
ој, Србијо међу људима
на њивама,
ој, Србијо међу песмама у грудима,
ој, Србијо,
буно међу народима.“
(Лекција: Оскар Давичо, Србија, SJIK11, 2019: 168) (*К-идентитет*).

Свеукупно, лирска поезија кроз форму родољубиве песме проткана је сличним мотивима као и епска поезија. Пре свега, средишњи мотив већине приказаних родољубивих песама

јесте слављење јунаштва и страдања предака, који су животе положили за одбрану отаџбине. Такође, аутори сагледавају патње и жртве српског народа са своје историјске позиције, испољавајући емпатију и жал за тешким временима кроз које су њихови сународници прошли. Према томе, димензија идентитета изражена је управо кроз претходно поменуте мотиве који су чинили окосницу епске и лирске поезије. Најмањи заједнички именилаца у погледу идеационих елемената које садрже епска и лирска поезија јесте слављење јуначких подвига и жртве предака, од периода борбе за ослобођење од ропства, до почетка 20. века и периода Првог и Другог светског рата. Наведени мотиви творе једно дубље, свеобухватније, обележје националног идентитета српског народа које се најпотпуније може изразити као – слободарски дух.

### 4.2. Вредности

У овом потпоглављу издвојени су садржаји из наставног предмета Српски језик и књижевност који описују димензију вредности стратешке културе Србије. Под вредностима подразумевају се материјални и/или идеациони елементи који испољавају темељне интересе или циљеве српског народа кроз историјске епохе. Као што је већ наведено, епска поезија имала је фукнцију да пружи животност стремљењима српског народа у тешким историјским тренутнцима. Имајући у у виду претходно наведено, епска поезија омогућава идентификацију најзначајнијих вредности које су руководиле деловање српског народа кроз разнородне фазе његовог постојања. На самом почетку издвојена је епска песма која казује о предвечерју Косовског боја и заклетви Милоша Обилића датој кнезу Лазару, да ће положити живот за одбрану отаџбине и хришћанске вере. Дакле, одбрана отаџбине и хришћанства издвајају се као кључне вредности које треба одбранити пред продором непријатеља. Одбрана хришћанства заправо симболизује одбрану слободе и опстанак, очувањем националног идентитета, пред продором непријатеља другачијег цивилизацијског, религијског и културног профила. Такође, требало би имати у виду да је културни образац српског народа у период средњег века преовлађујуће био утемељен на православљу, посредством којег је „стасавала“ и „окоштавала“ национална свест Срба.

> „Јер, тако ме вјера не убила
> ја невјера никад био нисам,
> нит' сам био, нити ћу кад бити,
> него сјутра мислим у Косову
> за ришћанску вјеру погинути!“
> (Лекција: Епске народне песме старијих времена о Првом и Другом косовском боју, SJIK9, 2021: 191-192) (*К-вредности*).

У епској песми из Косовског циклуса *Цар Лазар и царица Милица*, као темељни мотив борбе српских витеза на Косову изнова се артикулише одбрана хришћанства. У одговору на позив „царице“ Милице српски витези на идентичан начин одбијају њену молбу да не иду на Косово поље ради одбране отаџбине пред нападом Турака. Средишњи мотив ове песме јесте одбрана хришћанства, односно вредност коју треба бранити јесте „крст часни“. Као што је претходно наведено, одбрана хришћанства у суштини одражава питање одбране слободе и опстанка српског народа. Другим речима, слобода и опстанак укључују независност и самосталност српског народа, али и очување националног идентитета јер православље чини његову окосницу.

„Ал' говори Бошко Југовићу:
'Иди,сестро, на бијелу кулу;
а ја ти се не бих повратио,
ни из руке крсташ барјак дао,
да ми царе поклони Крушевац;
да ми рече дружина остала:
Гле страшивца Бошка Југовића!
Он не смједе поћи у Косово
за крст часни крвцу прољевати
и за своју вјеру умријети!'“
(Лекција: Народна епска песма, Цар Лазар и царица Милица, SJIK6, 2019: 116) (*К-вредности*).

У песми из ускочког цикулса *Ропство Јанковић Стојана*, након што је главни лик заробљен и одведен у Турску, након десет година ропства и службе цару Стојан Јанковић није заборавио своје корене и идентитет чекајући погодан тренутак за ослобођење. Мотив слободе има централну улогу у овој епској песми, ропство главног јунака користи као метафора за положај српског народа, са циљем да улије прекопотребну снагу и ојача истрајност у борби за ослобођење. Збацивање тешког бремена ропства и ослобођење били су вишевековни, темељни циљ српског народа који је уграђен и у народну епску поезију.

„У Стамбол и' одведоше Турци,
поклонише цару честитоме.
Тамо били за девет година
и десете за седам мјесеци,
тамо и' је царе потурчио,
код себе им дворе саградио
(...)
Кад освану петак, турски светац,
оде царе с Турцима у шетњу,
а царица с булама у шетњу;
Стојан краде кључе од ризница
а Илија кључе од арова,
награбише небројена блага,
па узеше два добра коњића,
побјегоше у Котаре равне.“
(Лекција: Народна епска песма, Ропство Јанковић Стојана, SJIK9, 2021: 203-204) (*К-идентитет*).

Деловање хајдука и ускока приказано је кроз епску поезију као синхроно, они су радили на постизању истоветног циља – ослобођења српског народа од турске власти. Дакле, слобода се издваја као кључна вредност или циљ који је српски народ настојао да оствари током периода ропства под Турцима. Поред ове вредности, борба ускока приказује се превасходно кроз залагање за „општу хришћанску ствар“, што се може тумачити као питање очувања религијског идентитета. Наиме, суоченост са непријатељем који тежи да наметне свој образац културе, који у потпуности води ка брисању свих упоришних тачака националног идентитата Срба, подразумевала је примарно борбу за очување националне

свести. Јер без постојања јасно профилисане националне самоспознаје идеал слободе не би имао своје упориште.

> „Непрестано спреми на рат, полажу своје животе за 'општу хришћанску ствар', ускоци борбу против Турака истовремено виде као могућност за ослобођење сопственог народа“ (Лекција: Епске народне песме средњих времена – песме о хајдуцима и ускоцима, SJIK9, 2021: 207) (*К-вредности*).

Идеал слободе, уз величање моћи српских средњовековних држава и јунаштва српског народа, представљао је средишњи мотив епске поезије.

> „Цео период од XV-XIX века испуњен је сталним понављањем епског сећања на постојање некада славних и моћних сопствених српских средњовековних држава али и непрестаним акцијама за ослобођење у оквирима ондашњих могућности“ (Лекција: Епске народне песме средњих времена – песме о хајдуцима и ускоцима, SJIK9, 2021: 207) (*К-вредности*).

Поред епске поезије и лирска поезија омогућава идентификацију кључних вредности које су уживале централни значај за српски народ. На пример, идеал слободе заступљен је и у родољубивој песми *Верујем* Десанке Максимовић, која захвата неколико вредности које су кроз историју биле окосница стремљења српског народа. С обзиром да је ова песма настала током Другог светског рата, поред слободе, као централног мотива, указује се на тежњу ка обнови државности српског народа. Поред обнове државност, вредност „братства“ истакнути је као главни циљ српског народа, због којег су поднета страдања и бројни уступци учињени „браћи“. Наиме, реч је о идеалу идеал уједињења свих Срба али и Јужних Словена у једној држави, који је остварен уз занемаривање злочина и геноцида који су „браћа“ починила према Србима.

> „Моја земља пропасти неће.
> Из смрти за слободу
> слобода увек ниче
> (...)
> Наше земље нестати неће.
> О братству она је увек сневала,
> одрицала се због њега
> и испаштала.
> Моја је земља одувек давала,
> и у име братства праштала,
> праштала.“
> (Лекција: Десанка Максимовић, Верујем, SJIK11, 2019: 274) (*К-вредности*).

Уједињење се помиње и као есенцијална вредност српског народа коју треба остварити у периоду Првог светског рата. Односно уједињење је сматрано кључним националним и државним интересом, о чему говори одломак из романа *Време смрти* Добрице Ћосића.

> „Пролазећи кроз наша планинска села, где смо често морали да ноћимо, сећао сам се политичких разговора у нашој кући између тебе и твојих пријатеља. За нас је

политика ствар ослобођења и уједињења Српства и Јужних Словена, прогреса морала, демократије...“(Лекција: Добрица Ћосић, Време смрти, SJIK12, 2016: 183) (*К-вредности*).

Идеал слободе, а потом и уједињења свих Срба, чинио је угаони камен националних тежњи током вишевековног ропства. Заједно са овим националним циљем развијен је и други идеал, њему иманентан, везан за уједињење Јужних Словена у једну државу. Наиме, други идеал израстао је из првог, јер идеју ослобођења свих Срба и уједињења у једној држави није било могуће остварити без укључивања и других народа. Дакле, ове вредности чиниле су идеациони основу националне и државне политике Срба током периода 19. и 20. века.

### 4.3. Норме

Нормативна димензија стратешке културе артикулише одређене обрасце и принципе поступања као легитимне, пожељне и исправне у контексту остваривања или одбране националних и државних интереса као и у погледу спољнополитичке делатности. Дакле, у овом потпоглављу издвојени су наставни садржаји који пружају опис нормативне димензије стратешке културе Србије. Полазећи од народне епске поезије Косовског циклуса могуће је издвојити неколико је сегмената епских песама који упућују на обрасце понашања и принице који се сматрају исправним. На пример, обраћање кнеза Лазара уочи Косовског боја садржи и клетву којом се проклињу сви они, издајници, који се не приступе бојy против непријатеља. Његова клетва упућује на то да се одбрана отаџбине сматра светом дужности.

„Да је коме послушати било,
Како љуто кнеже проклињаше:
'Ко не дође на бој на Косово,
Од руке му ништа не родило:
Ни у пољу бјелица пшеница,
Ни у брду винова лозица!'“
(Лекција: Епске народне песме старијих времена о Првом и Другом косовском бојy, SJIK9, 2021: 192) (*К-норме*).

Поимање одбране отаџбине од непријатеља као „свете дужности“ могуће је пронаћи и у другим епским песмама из Косовског циклуса. У песми *Косовка девојка* у обраћању „Милоша војводе“ – Милоша Обилића, спремност на судбоносну борбу и личну жртву артикулише се као једини исправан, витешки принцип владања у случају угроженост отаџбине.

„Сва се српска причестила војска,
најпослије три војводе бојне:
једно јесте Милошу војвода,
а друго је Косанчић Иване,
а треће је Топлица Милане;
(...)
'На девојко, коласту аздију,

По чему ћеш мене споменути,
По аздији по имену моме:
Ево т' идем погинути, душо,
У табору честитога кнеза (...)“
(Лекција: Народна епска песма, Косовка девојка, SJIK6, 2019: 122-123) (*К-норме*).

Претходно наведени приниципом реафирмацију налазе у епској песми из Косовског циклуса - *Пропаст царства српскога*. У овој песми као основни мотив јавља се слављење јуначких подвига и жртве српских великаша и кнеза Лазара на Косову пољу. Другим речима, јунаштво се испољава као пожељан вредносни образац и начин иступања у случајевима угрожености отаџбине. Док се свесно жртвовање зарад слободе и одбране отаџбине глорификује се као најисцрпнији израз јунаштва.

„Тада Лазу надвладаше Турци,
и погибе српски кнез Лазаре,
и његова сва изгибе војска (...)“
(Лекција: Пропаст царства српскога, SJIK6, 2019: 120) (*К-норме*).

Циклус песама о Марку Краљевићу пружа преспективу образаца и приниципа понашања који су током живота српског народа под Турцима сматрани за нужно средство у промени сопственог, потлаченог статуса. Српски народ је у епској поезији налазио упориште за своје скривене, колективне аспирације ка слободи и отпору непријатељу. У песми *Орање Марка Краљевића* централни мотив поред јунаштва јесте и непокоравање или пркос Турцима. Кроз епске песме о Марку Краљевићу непокоравање и отпор према већој сили, завојевачу, обликовано је као темељни принцип који би требао руководити деловање српског народа на путу ка слободи. Аспирације поробљеног народа да се одупре и супротстави тлачитељу уграђене су епску поезију, понајвише кроз циклус песама о Марку Краљевићу. Штавише, лик Марка Краљевића у епској поезији обликован је на начин да он обједињује све врлине потребне за супротстављање поробљивачу – надљудску снагу, неустрашивост, непокорност, част, правичност и лукавост.

„То је Марко послушао мајку:
он узима рало и волове,
ал' не оре брда и долине,
већ он оре цареве друмове.
Отуд иду Турци јањичари,
они носе три товара блага,
па говоре Краљевићу Марку:
'Море Марко, не ори друмова!'
'Море Турци, не газ'те орања!'
'Море Марко, не ори друмова!'
'Море Турци, не газ'те орања!'
А када се Марку досадило,
диже Марко рало и волове,
те он поби Турке јањичаре,
пак узима три товара блага,

однесе их својој старој мајци:
'То сам тебе данас изорао'.“
(Лекција: Орање Марка Краљевића, Народна епска песма, SJIK3, 2020: 58) (*К-норме*).

Аналогни мотиви присутни су и у песми *Марко Краљевић укида свадбарину*, након што је упознат са неправдом и зулумом који трпи српски народ на Косову он одлучно жели да промени такво стање и освети се за учињене неправде. Дакле, побуна против непријатеља и спремност да се правда избори и по цену личне жртве означавају принципе који срж поимања јунаштва у Срба. Наиме, такве особине и подвизи предмет су слављења у српском народу јер симболизују једини репрезентативан морални и културни образац мишљења и деловања.

„Срдит Марко језди низ Косово,
рони сузе низ јуначко лице,
а кроз сузе гњевно проговара:
'Ој давори, ти Косово равно!
Што си данас дочекало, тужно,
после нашег кнеза честитога,
да Арапи сад по теби суде!
Ја срамоте поднети не могу,
ни жалости велике трпити,
да Арапи таки зулум чине
и да љубе младе и девојке
Данас ћу вас, браћо, осветити,
осветити, или погинути!'“
(Лекција: Народна епска песма, Марко Краљевић укида савдбарину, SJIK6, 2019: 104-105) (*К-норме*).

Вредносни образац промовисан кроз циклус песама о Марку Краљевићу добио је своје отеловљење у виду хајдучије, као особеног начина на који је српски народ изразио своје непокоравање према Турцима. У песми *Старина Новак и кнез Богосав* хајдуци су приказани као неустрашиви јунаци који одважно пркосе Турицма и непристајући на покорност и снисходљивост према непријатељу. Дакле, непокоравање и отпор према непријатељу артикулисани су као пожељан и исправан модел поступања према другим, моћнијим силама које теже потчињавању српског народа.

„Ево има четр'ест година,
Романију гору обикнуо,
боље, брате, него моје дворе;
јер ја чувам друма кроз планину,
дочекујем Сарајлије младе,
те отимам и сребро и злато
и лијепу чоху и кадифу,
одијевам и себе и друштво,
а кадар сам стићи и утећи
и на страшну мјесту постајати;

не бојим се никога до Бога!”
(Лекција: Старина Новак и кнез Богосав, SJIK7, 2020: 175-176) (*К-норме*).

Поред хајдучије, као особеног начина супротстављања Турцима, српски народ је током периода своје борбе против Турака развио и други облик герилског ратовања – ускоке. Реч је одредима сачињеним од Срба који су живели изван територије Србије, расут по туђим царствима, али свесни зулума и патње својих сународника под влашћу Турака. Стога су они повремено „ускакали“ на територије под турском влашћу, углавном су дејствовали у пограничним крајевима, са циљем да заштите српски народ од окрутности Турака.

„Герилска борба против Турака води се на целом подручју насељеном српским становништвом, и то у два вида: хајдучком, унутар окупиране земље, и ускочком, у њеним покрајинским областима, уздуж читаве Крајине (...)“ (Лекција: Епске народне песме средњих времена – песме о хајдуцима и ускоцима, SJIK9, 2021: 207) (*К-норме*).

Период деловања хајдука и ускока поставио је својеврсне темеље за настанак побуне ширих размера – устанак. Циклус песама о ослобођењу Србије слави период устаничке борбе, у песми *Почетак буне против дахија* приповеда о периоду подизања устанка против дахија, што је био увод у свеопшти устанак протви Турака. Неодрживост положај српског народа захтевала је покретање устанка, односно одсудну борбу како би се коначно збацили вишевековни окови ропства и изборила слобода.

„Боже мили! Чуда великога!
Кад се ћаше по земљи Србији,
По Србији земљи да преврне
И да друга постане судија,
Ту кнезови нису ради кавзи,
Нит' су ради Турци изјелице,
Ал' је рада сиротиња раја,
Која глоба давати не може,
Ни трпити Турскога зулума;
И ради су Божији угодници,
Јер је крвца из земље проврела,
Земан дош'о ваља војевати,
За крст часни крвцу прољевати (...)“
(Лекција: Народна епска песма, Почетак буне против дахија, SJIK8, 2021: 40-43) (*К-норме*).

Аналогне обрасце понашања и принципе промовише и песма *Востани Сербие!* Доситеја Обрадовића, она садржи позив на устанак и одсудну борбу за дуго снивану слободу. Другим речима, борба или ратовање сматрани су легитимним и нужним средством у достизању ослобођења од завојевача.

„Спомени се мати наша, твоје перве славе,
Твојих враждебника ти посрами главе!
Дивјег јаничара терај са Врачара,
Који свог истога сад не слуша цара!

Востани, Сербије!…“
(Лекција: Доситеј Обрадовић, Востани, Сербие!, SJIK10, 2020: 57) (*К-норме*).

Борба за слободу и жртвовање означени су као путоказ за „вечни живот“ у делу *Горски вијенац*. Његош истиче одсудну борбу као основни приницип, смрт у борби против тиранина пут је у „царство небеско“. Укратко, прижељкивани „плодови“ борбе вредни су сваке жртве и страдања и захтевају храброст и одважност.

„Крст носити вама је суђено
страшне борбе с својим и с туђином!
Тежак в'јенац, ал' је воће слатко!
Воскресења не бива без смрти.“ (Лекција: Петар Петровић Његош: Горски вијенац (одломци), SJIK10, 2020: 127) (*К-светоназор*).

И на крају, у оквиру лирске родољубиве поезије могуће је издвојити аналогне мотиве, борба и ратовање, односно жртвовање за одбрану отаџбине издваја се као пожељан образац понашања.

„Домовина се брани лепотом
и чашћу и знањем
домовина се брани животом
и лепим васпитањем.“
(Лекција: Домовина се брани лепотом, Љубивоје Ршумовић, SJIK3, 2020: 44) (*К-норме*).

У погледу идеационих елемената који сачињавају димензију норми стратешке културе Србије могуће је уочити одређену доследност у погледу образаца и принципа који су промовисани кроз епску и лирску поезију. Другим речима, као исправан образац поступања у борби за слободу и независност промовисани су отпор, устанак и ратовање против тлачитеља. Штавише, истиче се нужност спремности на одсудну борбу и жртвовање као једини начина достизања слободе и победе надмоћног непријатеља.

### 4.4. Светоназор

Димензија светоназора обухвата питања перцепције других нација, кључних историјских догађаја и личности, али и начина на који друге нације опажају српског чиниоца, укључујући и питање главних мотива који опредељују њихово деловање. Умногоме ово потпоглавље ће пружити својеврсну перспективу сагледавања кључних историјских догађаја и личности опеваних у народној епској поезији, што ће омогућити боље разумевање дубоко усађеног погледа на свет српског народа. У народној епској песми *Урош и Мрњавчевићи* говори се о раздору у Српском царству у време владавине цара Уроша, када су се великаши одметнули и разделили Царство. Управо такво стање и понашање великаша, према народном предању, окарактерисано је као главни узрок пропасти српског царства.

„Састала се четири табора
на убаву на Пољу Косову
код бијеле Самодреже цркве:

једно табор Вукашина краља,
друго табор деспота Угљеше,
треће табор војеводе Гојка,
а четврто царевић-Уроша;
цареви се отимљу о царство,
међу се се хоће да поморе,
злаћенима да пободу ножи,
а не знаду на коме је царство.“
(Лекција: Урош и Мрњавчевићи, SJIK5, 2018: 119-121) (*К-светоназор*).

Слабљење српског царства услед неслоге и надметања међу великашима доводи се у узрочно-последичну веза са слабљењем моћи српске средњовековне државе, и у крајњој инстанци са поразом у Косовском боју.

„Углеша и Вукашин Мрњавчевић погинули су у Маричкој бици (1371). Цар Урош, који је оболео, надживео их је три месеца. У народној поезији цар Урош опеван је као Нејаки Урош, а кривица за пропаст државе приписана је великашима“ (Лекција: Урош и Мрњавчевићи, SJIK5, 2018: 122) (*К-светоназор*).

Када је реч о завојевачу, Турци су приказани као немилосрдна и моћнија сила која жели да јарам ропства стави на инфериорну, слабију српску државу.

„Цар Мурате у Косово паде,
Како паде, ситну књигу пише,
Те је шаље ка Крушевцу граду,
На кољено Српском кнез-Лазару:
'Ој Лазаре, од Србије главо!
Нит' је било, нити може бити:
Једна земља, а два господара;
Једна раја, два харача даје;
Царовати оба не можемо,
Већ ми пошљи кључе и хараче,
Златне кључе од свијех градова,
И хараче од седам година;
Ако ли ми то послати нећеш,
А ти хајде у поље Косово,
Да сабљама земљу дијелимо.'“
(Лекција: Епске народне песме старијих времена о Првом и Другом косовском боју, SJIK9, 2021: 191) (*К-светоназор*).

Уочи боја на Косову Турска војска описана је као велика, сачињена од небројених јунака, добрих коња и оштрих сабљи. Детаљан приказ турске војске, односно размера њене моћи, сведочи о њеном преимућству, тиме додатно глорификујући јунаштво кнеза Лазара и његове војске која је одлучно ступила у унапред изгубљену „овоземаљску“ битку.

„Све је Турска војска притиснула:
Коњ до коња, јунак до јунака,
Бојна копља као чарна гора,
Све барјаци као и облаци,

А чадори као и снегови;
Да из неба плаха киша падне,
Ниђе не би на земљицу пала,
Већ на добре коње и јунаке.“
(Лекција: Епске народне песме старијих времена о Првом и Другом косовском бојy, SJIK9, 2021: 192) (*К-светоназор*).

Као што је већ наведено у делу који је посвећен димензији идентитета, слављење ратничке и јуначке историје чини срж националне самоспознаје српског народа, следствено томе кључне историјске личности и епски јунаци приказани су управо као неустрашиви јунаци спремни на жртву у име одбране отаџбине. Најрепрезентативнији пример тога јесте Милош Обилић, који је захваљујући животу положеном у име одбране отаџбине и православља уздигнут у симбола јунаштва и виштешких вредности. Штавише, његова дела служила су кроз векове постојања српског народа као покретачка снага у тешким временима превирања када је било потребно донети тешке одлуке.

„Милош ти је, госпо, погинуо
код Ситнице код воде студене,
Ђено млого Турци изгинули;
Милош згуби Турског цар - Мурата
и Турака дванаест хиљада;
бог да прости, ко га је родио!
Он остави спомен роду Српском,
да се прича и приповиједа
док је људи и док је Косова.“
(Лекција: Народна епска песма, Цар Лазар и царица Милица, SJIK6, 2019: 117-118) (*К-светоназор*).

С обзиром на то да Косовски бој централни догађај епске поезије и, уједно, националне историје, на основу народног предања које осликава овај догађај изграђена је карактеристична представа о историјским личностима које су у њему узеле учешће. Са једне стране, Милош Обилић је постао симбол јунаштва услед тираноубиства, док са друге стране, Вук Бранковић је у народном предању приказан као издајник умногоме одговоран за пораз на Косову.

„А што питаш за проклетог Вука,
проклет био и ко га родио!
Проклето му племе и кољено!
Он издаде цара на Косову
и одведе дванаест хиљада,
госпо моја, љутог оклопника."“
(Лекција: Народна епска песма, Цар Лазар и царица Милица, SJIK6, 2019: 118) (*К-светоназор*)

„Тад би Лаза надвладао Турке, -
бог убио Вука Бранковића,
он издаде таста на Косову!“
(Лекција: Пропаст царства српскога, SJIK6, 2019: 120) (*К-светоназор*).

Издаја Вука Бранковића посматра се кроз призму неколико фактора, превасходно што је преживео Косовски бој, а касније и постао турски вазал. Насупрот њему, кнез Лазар уз Милоша Обилића ужива епитет јунака и великомученика који је положио живот за отаџбину и одабрао „царство небеско“. Стога су њих двојица постали симбол јунаштва, части и достојанства у српском народу, док је име Вука Брановића синоним за издају.

> „Први косовски бој одиграо се 28. јуна 1389. године, а у историји је познат по томе што су оба владара погинула (кнез Лазар и Цар Мурат I). Вук Бранковић је преживео и касније постао турски вазал, што је свакако био повод да у традицији понесе епитет издајника“ (Лекција: Епске народне песме старијих времена о Првом и Другом косовском боју, SJIK9, 2021: 194) (*К-светоназор*).

> „Као предводник српске војске супротставио се на Видовдан, 28. јуна (по старом календару 15. јуна) 1389. године, много надмоћнијој турској војсци, коју је предводио султан Мурат I. Погинуо је бранећи отаџбину. У традицији је, иако то није био, представљен као цар Лазар, а бројни мотиви који постоје и у епским народним песмама представљају га као великомученика, влада који се определио на небеско царство уместо земаљског, за свесно страдање и жртвовање“ (Лекција: Епске народне песме о Боју на Косову, SJIK6, 2019: 114) (*К-светоназор*).

Поред претходно поменутих историјских личности које се славе или дезавуишу, једна од омиљених јунака у Срба јесте и Бановић Страхиња. Неколико епских песама из Косовског циклуса велича јунаштво Бановић Страхиње.

> „Бановић Страхиња (Страхињић Бан), омиљени јунак епске народне поезије из плејаде косовских ратника; историји непознат. По неким претпоставкама, народна традиција је у овом јунаку сачувала сећање на зетског феудалца Ђурђа Страцимировића Балшића (1385-1404)“ (Лекција: Народна епска песма, Бановић Страхиња, SJIK9, 2021: 55) (*К-светоназор*).

Најпознатији српски епски јунак, о коме је уједно испевано и највише песама, јесте Марко Краљевић. Живот српског народа под турском влашћу био је изузетно тежак, а народна песма била је израз тежњи за слободом и заштитником од неправде и турског зулума. Заштитник је пронађен у лику Марка Краљевића, јунаку који је био довољно снажан да победи Турке у мегданима и донесе правду обесправљеном народу. Марко Краљевић је био син Вукашина Мрњавчевића, након Маричке битке био је турски вазал до краја свог живота.

> „Никог Србина нема који не зна име Марка Краљевића. Ја ћу овдје назначити о њему оно што се слабо у пјесмама налази, него се приповиједа. Приповиједа се да је Марко био много јачи од осталијех садашњијех, а јамчано и ондашњијех људи. (...) За његова Шарца једни приповједају да му га је поклонила некака вила, а једни опет да га је купио у некакијех кирицији (...) За смрт Марка Краљевића различито се приповједа: једни веле да га је негдје у селу Ровинама убио некакав каравлашки војвода Мирчета златном стријелом у уста, кад су се Турци били с Каравласима; други кажу да му се у таквом боју заглибио Шарац у некакој бари код Дунава и да су ондје обојица пропали; у Крајини неготинској приповједа се да ондје има и сад бара и зидине од старе цркве, за коју говоре да је била начињена на гробу Маркову (...)“ (Лекција: Вук Стефановић Караџић, Марко Краљевић, SJIK6, 2019: 91-92) (*К-светоназор*)

„Основна тема у тематском кругу песама о Краљевићу Марку је јунаштво Марка Краљевића. Његов лик је представљен као спољашњи и унутрашњи портрет витеза заштитиника сиротих и обесправљених, али и кавгаџије и напраситог јунака који изнад свега цени племенитост, истину, част, а не трпи неправду и зло“ (Лекција: Епске народне песме о Марку Краљевићу, SJIK6, 2019: 97) (*К-светоназор*).

Током Првог српског устанка настала је песма *Востани Сербие!*, која изражава позив српском народу на устанак против турског зулума, поред осталог у песми се Босна, Херцеговина и Црна Гора означавају као савезници Србије у том епохалном задатку. Наиме, Босна и Херцеговина и Црна Гора углавном су сматране српским земљама, које су у прошлости чиниле извориште средњовековне српске државе или његов интегрални део.[78]

„Босна, сестра твоја, на тебе гледа,
И не жели теби никаква вреда.
Ко тебе ненавиди, не боји се Бога,
од којега теби иде помоћ многа.
Востани, Сербије!…
Херцегова Земља и Чернаја Гора,
Далеке државе и острови мора —
Сви теби помоћ небесну желе,
Све добре душе теби се веселе (...)“
(Лекција: Доситеј Обрадовић, Востани, Сербие!, SJIK10, 2020: 57) (*К-светоназор*).

Монументално дело српске књижевности *Горски вијенац*, Петра Петровића Његоша, поред осталог слави и ослободиоца српског народа - Карађорђа. Реч је о историјској личности која је предводила српски народ у подизању Првог српског устанка и покренула процес ослобођења од вишевековног поданичког статуса.

„Ал’ херојy *тополскоме*, Карађорђу бесмртноме,
све препоне на пут бјеху, к циљу доспје великоме:
диже народ, крсти земљу, а варварске ланце сруши,
из мртвијех Срба дозва, дуну живот српској души.“
(Лекција: Петар Петровић Његош: Горски вијенац (одломци), SJIK10, 2020: 124) (*К-светоназор*).

Када је реч о Турцима, они су приказани као „вражје племе“ које незаустављиво осваја и уништава слабије народе у свом походу ка Европи. На путу турских освајања већ су страдали Србија и Босна, њихова владавина представљена је као претња опстанку поробљених народа.

„Сјем Азије, ђе им је гњијездо,
вражје племе позоба народе;
дан и народ, како ћуку тица:
Мурат Српску, а Бајазит Босну,
Мурат Епир, а Мухамед Грчку,
два Селима Ципар и Африку.
Сваки нешто, не остаде ништа!“ (Лекција: Петар Петровић Његош: Горски вијенац (одломци), SJIK10, 2020: 126) (*К-светоназор*).

[78] За државу Босна и Херцеговина у даљем тексту користиће се скраћени – БиХ.

У погледу перцепције догађаја из прошлог века, песма *Јама* Ивана Горана Ковачића даје осврт на бестијалне злочине и геноцид Хрвата над српским народом током Другог светског рата у бројним логорима на територији тадашње Независне Државе Хрватске. Ритуал убијања, кроз јасно и систематски омеђене кораке, приказује све страхоте геноцида извршеног над српским народом.

„Посљедње свјетло прије страшне ноћи
био је бљесак мућевита ножа,
и врисак, бијел још и сад у сљепоћи,
и бијела, бијела крвникова кожа;
јер до појаса сви су били голи
и тако наги очи су нам боли.
(...)
Кад прва жртва почела да крклја,
чух меки удар, и месната вреће
падаше дуго. Знао сам: у гркљан
долази први убод, међу плећа
други, а рука нагло жртву груне
у јаму, гдје ће с другима да труне.
(...)
О видио сам, видио све боље,
ко да су натраг стављене ми очи:
и бијелу кожу, и нож који коље,
и жртве (као јагњад што се кочи
часком пред клање, ал` у реду ближе
корак по корак мирно к ножу стиже.“
(Лекција: Иван Горан Ковачић, Јама, SJIK11, 2019: 281-291) (*К-светоназор*).

Свекупно, епска и лирпска поезија пружају карактеристичну перспективу одређених, одабраних историјских догађаја и личности. Следствено улози и значају који су разнородни догађаји и истакнути појединици имали у историји српског народа њихово представљање тиме је условљено. Димензију светоназора понајвише осликава народна епска поезија, захваљујући њеној историчности могуће је идентификовати кључне мотиве којима су описани одређени догађаји, као и кључне карактеризације различитих историјских или епских личности и јунака.

### 4.5. Закључак поглавља

Анализа садржаја наставног предмета српски језик и књижевност омогућила је идентификовање идеационих елемената који одређују садржај савремене стратешке културе Србије. С обзиром на то да је концепт стратешке културе операционализован кроз четири основне димензије, кодирање и разврставање идеационих елемената руковођено је дефинисаним категоријама/димензијама стратешке културе. Најзад, у овом потпоглављу сумирани су претходно издвојени идеациони елементи који артикулишу основне димензије стратешке културе Србије (Табела бр. 9).

Табела 9. Идеациони елементи стратешке културе Србије у садржајима наставног предмета српски језик и књижевност

| **Димензије стратешке културе Србије** | **Идеациони елементи** |
|---|---|
| Идентитет | Косовски бој - онтолошки значај за српски народ;<br>слободарски дух;<br>јуначки карактер;<br>кнеза Лазар и Милош Обилић – симболи слободарства и јунаштва; Вук Бранковић – симбол издаје;<br>Косовски бој – духовна победа<br>хришћанство/православље – упориште националне самоспознаје;<br>Марко Краљевић – симбол слободарства и јунаштва;<br>Срби – „живи бедем“ у царствима других;<br>Србија – „мајка“ српског народа;<br>Србија – „земља олује“ и „буна међу народима“;<br>Плава гробница – симбол страдања, јунаштва и слободарства;<br>Крвава бајка – симбол страдање током немачке окупације |
| Вредности | слобода/православље<br>ослобођење и уједињење |
| Норме | Косовски бој - исходиште образаца и принципа поступања;<br>одбрана слободе – јуначки подвизи и жртва;<br>одбрана отаџбине – света дужност;<br>однос према завојевачу – непокоравање и активан отпор (устанци и буне)<br>герилска борба – хајдуци и ускоци |
| Светоназор | Косовски бој – пораз услед заваде великаша;<br>турска војска – надмоћна сила;<br>кључне личност Косовског боја – кнез Лазар и Милош Обилић;<br>Вук Бранковић – у народном предању означен као издајник;<br>Марко Краљевић – у народном пердању одметник од турске власти;<br>Ђорђе Петровић Карађорђе – ослободилац Срба;<br>Турци – „вражје племе“<br>савезници Србије у борби за ослобођење – Босна, Херцеговина и Црна Гора;<br>Јама - бестијалност злочина над Србима у НДХ |

(Извор: Аутор)

Када је реч о идентификованим идеационим елементима који артикулишу димензију идентитета стратешке културе Србије њихово исходиште ознавчава како епска народна поезија, тако и

лирска (родољубива) поезија. Полазећи од епске поезије, у песмама Преткосовског и Косовског циклуса, поред осталог, као основни мотиви јављају се слободарски дух и јуначки карактер главних ликова. Као што је већ претходно наведено, епска поезија, односно њени централни ликови и мотиви заправо јесу метафора за положај српског народа у одређеним историјским околностима. Наиме, српски народ је током периода ропства посредством епске песме исказивао своја колективна надања и искуства. Слободарски дух и јунаштво главних ликова исказани су кроз непокоравање и пркос надмоћном тлачитељу, као и спремност на одсудну борбу и свесну жртву у одбрани слободе, независности и правде. Косовски бој, као средишњи догађај српске историје, ужива онтолошки значај за српско национално биће. У песми *Пропаст царсттва српског* кнез Лазар стављен је пред избор између „царства земаљског“ и „царства небеског“. Његово опредељење за потоње „царство“ симболизује духовну победу, превладавање духовног над овоземаљским, уједно хришћанство се афирмише као окосница националног идентитета. Са друге стране, овај избор одражава слободарски дух Срба и јуначки карактер да се свесно поднесе жртва у одбрани отаџбине, вере и слободе. Хришћанство, као идентитетска одредница Срба, изнова бива афирмисано у песми *Кнежева вечера*, Милош Облић полаже заклетву да ће живот положити како би одбранио хришћанску веру али и своју јуначку част против клевете за издају. Жртвовање косовских јунака за одбрану отаџбине, слободе и вере уткано је у национални карактер Срба као једини исправан образац мишљења и поступања. Односно, жртва кнеза Лазара, Милоша Обилића и српске војске приказана је као отеловљење јуначког (победничког) карактера српског народа и вредносни оријентир за будућа покољења. Са друге стране, они који нису поднели свесну жртву, пре свих Вук Бранковић, постали су симбол издаје у колективној свести Срба. Дакле, слободарски дух Срба своје постанак налази у Косовском бој у, а као његов темељ јавља се управо јуначки (победнички) карактер, који у основи одражава спремност на одсудну борбу и жртву за одбрану слободе против надмоћног непријатеља.

Аналогне идеационе елементи идентификовани су и у потоњим циклусима епске поезије. Српски народ у периоду ропства под Турцима исказао је своје националне аспирације ка слободи, отпору и непокоравању тлачитетљу кроз лик Марка Краљевића. Главни протагониста српске епске позије, Марко Краљевић, отеловљује слободарски дух Срба и њихову тежњу ка побуни, надвладавању свемоћног непријатеља и коначном ослобођењу. У прилог слободарства српског народа говори и лик Косовке девојке која се јавља у песми *Марко Краљевић укида свадбарину*, она поручује Марку Краљевићу да радије бира смрт него покоравање непријатељу. На готово идентичан начин се у песми *Смрт Војводе Пријезде* афирмише хришћанско компонента националног идентитета, опредељење главних ликова за „царство небеско“ посматра се као израз јунаштва, наспрам друге могућности, кукавичког покоравања непријатељу и прихватања његове вере. Епске песме посвећене хајдуцима и ускоцима, као и периоду устаничке борбе изнова артикулишу јуначки карактер и слободарски дух српског народа. Подвизи и жртве положене у име слободе уграђени су у нуклеус националне самоспознаје Срба.

Када је реч о лирској поезији, у песми *Плач Сербији* приказан је тежак положај српског народа, који је пред продором Турака пребегао на територију других царстава у којима служи као „живи бедем“. Песма *Востани Сербие!* аутор настоји да пробуди „успавани“ Србију и слободарски дух Срба, да устану и одупру се завојевачу и изборе слободу за све своје сународнике. Србија је идентификована као „мајка“ српског народа, и стога њена дужност јесте да предводи борбу за ослобођење свих Срба. Лирске родољубива поезија готово кохерентно је прожета мотивима слављења јуначких подвига и жртве српског народа у борби за слободу у периоду ослободилачких ратова, али и током Првог и Другог светског рата. Поред тога, Србија се

означава као „земља олује“ јер је током историје увек била на ветрометини разнородних сукоба и немира који је нису заобилазили. Такође, Србија се одређује и као „буна међу народима“ услед слободарског духа српског народа испољеног током историје свог постојања. На крају, национална самоспознаја обликована је осећањем емпатије и слављењем страдања српског народа током небројених ратова, издвајају се два централна симбола страдања српског народа током прошлог века. Синтагма „плава гробница“ одражава голготу српске војске током Првог светског рата, њихово јунаштво и слободарски дух изражен кроз непокоравање жртву у име слободе. Други симбол страдања „крвава бајка“ односи се на невине жртве српског народа у периоду немачке окупације.

Димензију вредности стратешке културе Србије одређују превасходни национални и државни интерес током вишевековног ропства – ослобођење. Гледано од Косовског боја па до устанка у 19. веку, темељна вредност која је руководила делање српског народа била је слобода. У епским песмама које приповедају о Косовском бој истиче се вредности слободе и хришћанства. Наиме, питање одбране хришћанства одражвало је суштински питање одбране слободе јер је непријатељ доносио са собом другачију религијску и културолошку матрицу која је претила брисању свих трагова националног идентитета. Касније, током периода ропства слобода је симболизовала угаони камен националне и државне политике. Подизањем Првог српског устанка ослобођење и уједињење свих Срба у једну државу јавили су се упоришта националне и државне политике.

Нормативна димензија стратешке културе своје утемељење налази у Косовском бој, односно народном предању које описује овај догађај и поступке његових учесника. Дакле, на основу овог догађаја артикулисано је схватање да у случајеви угрожености отаџбине захтевају јуначке подвиге, спремност на одсудну борбу и жртве. Штавише, одбрана отаџбине одређена је као „света дужност“, а свесна жртва и смрт у одбрани отаџбине као најпотпунији израз јунаштва. Током периода ропства, а на основу принципа промовисаних Косовским бојем, артикулисани су побуна и непокоравање као темељни принципи поступања. Најпознатији епски јунак у Срба, Марко Краљевић, симбол је српског пркоса и отпора надмоћном тлачитељу. На темељу претходно побројаних приниципа стасао је нови образац поступања, герилска борба српског народа предвођена хајдуцима и ускоцима. Њихово деловање окарактерисано је као јуначки подвиг и исправан пут ка ослобођењу. И на крају, са стицањем услова за отворену борбу за слободу промовисан је устанак као образац поступања и начин достизања националних циљева. Свеукупно, јуначки подвизи и жртве сматрају се нужним у одбрани отаџбине и достизању слободе. Покоравање и мирење са поданичким статусом сматрају се кукавичким и издајничким чином.

И на крају, идеациони елементи који чине димензију светоназора обухватају како перцепцију одређених историјских догађаја, тако и других држава и њихових мотива. Градиво из наставног предмета српски језик и књижевност пружа специфичну перспективу одређених историјских догађаја и личности, полазећи од тога да је њихов приказ утемељен је на народном предању, не нужно и на историјским чињеницама. На самом почетку издваја се перцепција Косовског боја, као кључног догађаја у историји српског народа, пораз српске војске објашњава се завадом међу српским великашима. Док се турска војска приказује се као надмоћна, сачињена од непрегледних „добрих коња и јунака“. С обзиром на улогу у Косовском бој обликовано је народно предање у односу на бројне историјске личности. Услед тога што је преживео Косовски бој Вук Бранковић проглашен је издајником и кривцем за пораз. Са друге стране, кнез Лазар и српска војска положивши живот за одбрану отаџбине и вере постали су симбол јунаштва и страдања. На темељу овог догађаја народно предање изградило је лик Милоша Облића,

неустрашивог и часног јунака, који је послужио као антитеза Вуку Бранковићу. Уопште, као најзначајније личности епске поезије јављају се поједине историјске личности али и епски јунаци креирани како би се дочарало јунаштво и страдање српског народа. У том погледу истиче се лик Марка Краљевића, као што је већ наведено народно предање градило је његов лик спрам тежњи поробљеног народа. Премда је Марко Краљевић био историјска личност, син Вукашина Мрњавчевића, народно предање доделио му је сасвим другачију улогу, уместо турског вазала он је у епским песмама приказан као неустрашиви бунтовник, борац против Турака и заштитник српског народа од њиховог зулума. Када је реч о историјским личностима са почетка 19. века, који су се истакли током периода устаничке борбе, слави се лик и дело Ђорђа Петровића – Карађорђа. Конкретно, одломци Његошевог монументалног дела *Горски вијенац* казују о величанственом Карађорђу, предводнику националног ослобођења Срба након вишевековног ропства. Труци су приказани као „вражје племе“ које уништава све народе пред собом. Са друге стране, Доситеј у песми *Востани Сербие!* означава главним савезницима Србије на путу ка ослобођењу од Турака две земље, Херцеговину и Црну Гору. И на крају, приказана су страдања српског злочина током Другог светског рата у логорима широм НДХ у делу *Јама*. Аутор осликава све страхоте и бестијалност геноцида над српским народом.

# 5. ИДЕАЦИОНИ ЕЛЕМЕНТИ САВРЕМЕНЕ СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ СРБИЈЕ У САДРЖАЈИМА НАСТАВНОГ ПРЕДМЕТА ИСТОРИЈА

Анализа садржаја уџбеника наставног предмета историја за основну и средњу школу, сагласно постављеним циљевима истраживања, усмерена ја на издвајање наставних садржаја који омогућавају идентификовање и описивање идеационих елемената који артикулишу основе димензије стратешке културе Србије.[79] Следствено томе, издвајање јединица анализе из проучаваног материјала и њихово разврставање руковођено је дефинисаним категоријама анализе (тј. идентитет, вредности, норме и светоназор), представљеним кроз посебна потпоглавља. Овај наставни предмет пружа интерпретацију националне историје, односно кључних догађаја који обликују националну самоспознају и национални карактер српског народа. Надаље, садржаји из историје омогућавају и утврђивање карактеристичних националних и државних интересе током различитих епоха, средстава употребљених зарад њиховог остваривање и, напослетку, перцепције других нација у контексту њиховог односа према српском чиниоцу. С обзиром да овај наставни предмет обилује наставним садржајима о дефинисаним категоријама анализе, ради прегледности и прагматичности њиховог приказа спроведена је подела на три поглавља. Критеријум који је руководио поделу на три поглавља јесу карактеристичне историјске епохе кроз које је српски народ прошао током свог постојања од тренутка стварања средњовековне државе до данас. Следствено томе, прво поглавље обухвата период од насељавања Срба на простор Балканског полуострва и успостављања средњовековне државе до почетка Првог српског устанка. Друго поглавље захвата ериод од почетка борбе Срба за ослобођење од власти Турака почетком 19. века до стицања независности 1878. године на Берлинском конгресу. И на крају, последње поглавље прати ток историјских догађаја након стицања независности на Берлинском конгресу до савремених политичких збивања у 21. веку.

## 5.1. Идеациони елементи савремене стратешке културе Србије у наставним садржајима историје – период од стварања средњовековне српске државе до Првог српског устанка

Прво потпоглавље обухвата период историје од стварања средњовековне српске државе до Првог српског устанка. У односу на наставне садржаје историје који описују овај период историје Србије и српског народа издвојени су идеациони елементи који фундирају основне димензије стратешке културе Србије. Издвајање и описивање идеационих елемената спроведено је сходно основним димензијама стратешке културе. Стога у делу који следи, као што је то случај и у наредним потпоглављима, димензије стратешке културе Србије представљене су у засебним целинама.

### *5.1.1. Идентитет*

У овом делу дисертације представљени су наставни садржаји који обрађују период средњег века и успостављања српске средњовековне државе до периода Првог српског устанка. У односу на тематске целине и њима припадајуће наставне садржаје који тематизују овај период српске историје, издвојени су они садржаји у којима су идентификовани идеациони елементи који артикулишу димензију идентитета стратешке културе Србије. Дакле, димензију идентитета одређују садржаји који упућују на националну самоспознају и особине националног карактера

[79] У погледу уџбеника који су чинили истраживачку грађу једино у уџбенику историје за пети разред нису идентификовани садржаји који омогућавају идентификовање идеационих елемената стратешке културе Србије (IST5, 2018).

српског народа, као и његове регионалне и глобалне улоге, као и . На самом почетку приказани су садржаји који говоре о пореклу Словена, а тиме и Срба, тачније о њиховој прапостојбини из које су се доселили на простор Балканског полуострва из подручја Балтичког мора.

> „Словени су првобитно настањивали подручје од Балтичког мора (...) Јужни Словени населили су највећи део Балканског полуострва“ (Лекција: Досељавање Словена на Балканско полуострво, IST6, 2016: 53-54) (*К-идентитет*).

Досељавање Словена са севера довело ка јужним, западним и источним крајевима довело је до њиховог раздвајања у три велике скупине. Срби припадају скупини Јужних Словена, уз њих у ову скупину сврставају се и Хрвати, Словенци и Бугари. Оно што је интересантно јесте да: „Из заједничке прапостојбине своје име донели су Срби и Хрвати, и то им се име одржало“ (Лекција: Насељавање Словена на Балканско полуострво, IST2, 2019: 39-41) (*К-идентитет*). Први записи о Србима потичу из 9. и 10. века, где се наводи да они насељавају како приморске тако и унутрашње пределе Балканског полуострва. Конкретно, помиње се простор Далмације као приморска територија која је великим делом под контролом Срба. Поред Далмације, српске земље простирале су се углавном у приморским крајевима, реч је о Дукљи, Травунији и Захљумљу. Међу бројним српским земљама најзначајнија је била Србија, касније позната и као Рашка.

> „Први познати владар из Србије (Вишеслав или Војислав) потиче с краја 8. века. По једном његовом наследнику (Властимиру) прва српска династоја названа је – Властимировићи (Лекција: Срби и српске државе до краја 12. века, IST5, 2013: 240) (*К-идентитет*)

> „Прве вести о српским земљама забележен су касно, тек у IX и X веку. У вези са устанком Људевита Посавског (819-822) говори се о Србима као 'народу који држи велики дело Далмације'. Један византијски спис из X века набраја српске земље у приморским крајевима и у унутрашњости Балканског полуострва. Најзначајнија је Србија, касније названа Рашка. (...) Исти спис набраја српске земље у приморју: Дукљу, Травунију, Захумље и Паганију“ (Лекција: Насељавање Словена на Балканско полуострво, IST2, 2019: 48) (*К-идентитет*).

Једна од најзначајнијих српских средовековних земаља била је Дукља, простирала се на територији данашње Црне Горе, приморска држава која је успела да се ослободи византијске власти и успостави самосталност. Штавише, дукљански владари успели су да уједине околне приморске српске земље. Значај Дукље, проистиче из чињенице да је њена самосталност била међународно призната, она је била проглашена краљевином у 11. веку. Према томе, Дукља симболизује праизвор српске државности, реч је о првој српској држави која је била међународно призната. Према томе, корени српске државности уткани су на приморским областима које су Срби населили по доласку на Балканско полуострво. Касније, након пропаст Дукље, примат преузима најзначајнија копнена средњовековна српска земља – Србија (Рашка).

> „Област између Боке Которске и реке Бојане, коју су населили Срби, названа је Дукља. (...) Од IX века та област се назива и Зетом, по имену реке Зете“ (Лекција: Српске земље од VII до XII века, IST2, 2019: 48) (*К-идентитет*)

> „После смрти цара Василија II Срби у приморју започели су борбу за ослобођење од византијске власти. Побуну је 1036. године повео кнез Стефан Војислав, али је убрзо био

поражен. Следеће године подигао је нови устанак и и своју власт порширио на Травунију, Захумље и Дукљу, која је постала центар нове уједињене приморске српске државе. Стефана Војислава наследио је средином 11. века син Михајло, који је 1077. године добио краљевску круну од римског папе“ (Лекција: Срби и српске државе до краја 12. века, IST5, 2013: 243) (*К-идентитет*).

Када је реч о Босни, издвојени садржаји недвосмислено указују на то да је она изворно била географски појам унутар Србије. Да би касније стекла одређену независност у односу на Србију. Наиме, након 12. века развој босанске државе текао је независно, самостално. На врхунцу своје моћи босански владар Бан Твртко, након што је постао господар једног дела српске територије, крунисан је за краља, титула коју је носио гласила је „краљ Срба и Босне“.

„У X веку, када се први пут помиње у изворима, Босна је представљала искључиво географски појам у саставу Србије кнеза Часлава Клонимировића (...)“ (Лекција: Постанак и развој босанске државе, IST6, 2016: 174) (*К-идентитет*)

„У раном средњем веку Босна се налазила у саставу Србије, затим Самуилове државе и, најзад, Дукље и Зете. (...) Босна је током XIV века достигла највећи обим. (...) У манастиру Милешеви Твртко се 1377. године крунисао двоструким венцем, односно двоструком круном. Тиме је савременицима ставио до знања да је крунисан за краља Срба и Босне“ (Лекција: Постанак и развој босанске државе, IST2, 2019: 99-101) (*К-идентитет*).

Насељавање Балканског полуострва од стране Јужних Словена поставило их је у зону међусобног сучељавања културних утицаја, примарно оних који су долазили са Истока и Запада. Опречни културни утицаји који су пресецали простор насељен од стране Јужних Словена имали су утицаја на обликовање њиховог националног идентитета. Како су се Срби нашли под утицајем Византије, тековине ове културе постале су интегрални део српског културног и духовног живота. Наиме, изложеност Срба културним утицајима Византије и православне цркве обликовала је њихов национални идентитет, у односу на суседне словенске народе, који су били под утицајем Запада и католичке цркве.

„Срби, Бугари и Македонски Словени били су под утицајем Византије и православне цркве. Са друге стране, словеначке и хрватске земље, као и цело Приморје, били су под утицајем католичке цркве и примали су културне тековине са Запада. Тако су, током средњег века, на Балканском полуострву створена два културна подручја – источно и западно“ (Лекција: Средњовековна култура Срба, IST2, 2019: 104) (*К-идентитет*).

С обзиром на то да су Срби били изложени културним утицајима са Истока, примање православља и тековина Византијске културе одредило је трајекторију развоја српског народа и његове државе, као и свеукупно друштвено стваралаштво. Током средњег века, након глагољице, међу Словенима се одомаћила ћирилица. То потврђује и чињеница да је најстарији споменик српске књижевности написан овим писмом, реч је о Мирослављевом јеванђељу.

„У знак поштовања према творцу словенске писмености, ново писмо добило је назив ћирилица. (...) Најранији сачувани писани документ на старословенском језику потиче с краја 12. века. То је Мирослављево јеванђеље, које је зграђено за захумског кнеза Мирослава (брата српског великог жупана Стефана). Написано је ћирилицом и припада

групи најстаријих превода Светог писма на словенске језике“ (Лекција: Покрштавање Словена и њихова рана писменост, IST5, 2013: 235) (*К-идентитет*)

Најстарији споменик српске културе, који сведочи о постојању српског народа, потиче из 12. века. Управо током овог периода започиње процес изградње најзначајније средњовековне српске државе. Творац најмоћније српске средњовековне државе био је Стефан Немања, поред тога он је и родоначелник светородне династије Немањића.

„Користећи нереде у Византијском царству, настале после смене на престолу, Стефан Немања је освајањем знатно проширио Српску државу. (...) Он се сматра оснивачем најзначајније средњовековне српске државе и родоначелником династије Немањића“ Лекција: Србија у XII и почетком XIII века, IST2, 2019: 86-87) (*К-идентитет*)

„Немања је Србији трајно прикључио области у Метохији, на Косову, око Велике и Западне Мораве, као и крајеве данашње Северне Албаније. У оквиру Српске државе налазила се Дукља или Зета са градовима Скадром, Улцињем, Баром и Котором, затим Травунија и Захумље“ (Лекција: Србија у XII и почетком XIII века, IST2, 2019: 86) (*К-идентитет*).

Српска држава под владавином Стефана Немање укључивала је Косово и Метохију, северне делове Албаније, као и приморске области у виду Зете, Травуније и Захумља. Према томе, Српска држава Стефана Немање обухватала је приморске крајеве данашње Црне Горе и Хрватске, као и Косово и Метохију. Стварањем Српске државе Стефан Немања је овековечио државотворну традицију српског народа, уткавши ову идеју у нуклеус националног идентитета. Изградња, јачање и очување независности државе, као и националне свести српског народа, прихваћени су као темељна национална и политичка стратегија његових наследника. Стефан Првовенчани наставио је да води доследну и успешну политику јачања Српске државе, по угледу на оца Немању, и подигао је на ниво краљевства, то је значило њено међународно признање и стицање формалне независности.

„Пошто је отклонио спољнополитичке опасности, Стефан се поново обратио папи са молбом да му додели знаке краљевског достојанства. Папа Хонорије III је прихватио предлог, тако да су његови изасланици српском великом жупану донели краљевску круну 1217. г. Углед српског владара знатно је порастао у очима савременика, док је његова држава на тај начин стекла и формалну независност. Као *краљ свих српских земаља* Стефан је добио назив *Првовенчани* и узео епитет *самодржац* ('аутократор')“ (Лекција: Држава Немањића, IST6, 2016: 133-134) (*К-идентитет*)

Након проглашења краљевства и међународног признања Српске државе, борба Немањића настављена је на стицању црквене аутономије. Управо је свест Немањића о потреби духовног уздизања народа, као јединог начина изградње и јачања националне свести, руководила настојања за црквеном аутономијом. Кључну улогу у томе имао је Сава Немањић, најмлађи син Стефана Немање, први српски архиепископ.

„Архиепископ Сава Немањић и његови наследници настојали су да међу Србима учврсте хришћанску веру и искорене трагове паганства (...) Српски манастири представљали су важне расаднике вере и културе. (...) Утицај српске цркве у друштву немањићке Србије био је снажан. Црква је знатно допринела очувању духовног јединства српског народа у

кризним временима“ (Лекција: Улога српске цркве од XII до XV државе Немањића, IST6, 2016: 160-163) (*К-идентитет*).

Улога цркве унутар Српске државе била је од великог значаја, Немањићи су градили бројне манастире и цркве, и ослањали се на цркву у кризним временима. Развој цркве пратио је успон државе, услед тога православље бива укорењено као носећи стуб Српске државе и националног идентитета. Када је реч о географским оквирима Српске државе, као што је већ наведено, она је укључивала и копнене и поморске области, то потврђује и титула коју су носили српски краљеви.

> „Краљ Урош је радио на јачању јединства државе. Избацио је обичај набрајања посебних земаља у владарској титули и увео формулу *краљ српскиих и поморских* земаља. (...) Стефан Урош III Дечански крунисан је у јануару 1322. за *краља свих српских и поморских земаља*, чиме су окончане борбе око престола. (...) Душан се 21. септембра 1331, неколико дана пошто је оца збацио са престола, у Сврчину крунисао за *краља свих српских и поморских земаља*“ (Лекција: Успон државе Немањића, IST6, 2016: 140-144) (*К-идентитет*).

И након Стефана Немање и Стефана Првовенчаног развој Српске државе настављен је постепеним јачањем њене моћи кроз територијална освајања њихових наследника. Одлучујући догађај за афирмацију моћи и статуса Српске државе међу оновременицима имала је битка против буагрског цара у првој половини 14. века. Наиме, поред географског пространства које је заузимала Српска држава на Балканском полуострву, праву потврду њене тадашње моћи симболизује победа остварена у бици код Велбужда. Тачније, ова победа потврдила је регионалну надмоћ Српске државе, као одлучујућег фактора на источном делу Балканског полуострва.

> „Војска Стефана Дечанског је код Велбужда, данашњег Ћустендила, изненадила трупе које је предводио бугарски цар и до ногу их потукла 1330. (...) Битка код Велбужда надалеко је одјекнула и оставила снажан утисак на оновременике. Она је потврдила надмоћ Српске државе у источном делу Балканског полуострва“ (Лекција: Успон Српске државе, IST2, 2019: 90) (*К-идентитет*).

Након Стефана Дечанског уследила је владавина Стефана Душана, његовог сина, једног од најпознатијих српских владара. Период његове владавине симболизује врхунац моћи Српске државе, захваљујући војним успесима и освајањима које је Стефан Душан остварио границе краљевства су готово удвостручене. Непрекидним територијалним ширењем граница краљевства укључене су и области у Грчкој које су припадале византијским владарима, што је дало основ Стефану Душану за проглашење царства. Тиме је Српска држава доживела свој врхунац, потврдила је свој статус најмоћније сила на простору Балканског полуострва.

> „Српски краљ био је *господар целог царства Романије*, због чега се уз подршку српске властеле и цркве у децембру 1345. у граду Серу свечано прогласио за цара. (...) Стефан Душан се у српским повељама потписивао као *цар Србљем и Грком*, док се у грчким документима називао *царем Србије и Романије*“ (Лекција: Успон државе Немањића, IST6, 2016: 145-146) (*К-идентитет*).

Крунисањем је Стефан Душан крунисан за цара Срба и Грка, Српска држава је била у зениту своје моћи. Међутим, одмах након његове смрти започиње период наглог опадања моћи

Српског царства. Његов наследник, син Урош, није био вичан томе да очува а камоли увећа царство које је наследио од оца. Његова владавина симболизује почетак ере пропадања Српске државе. Великаши су користили немоћ младог владара и недостатак државнички способности како би успоставили власт над деловима Српског царства. Увертира у коначни слом Српског царства може се идентификовати у поразу хришћанске стране од Турака у Маричкој бици 1371. године.

> „Недуго после пораза хришћанских снага цар Урош је преминуо 4. децембра 1371. г. Његовом смрћу угасила се династија Немањића која је Србијом влада више од двеста година. (...) После Маричке битке у српским земљама се уздигао кнез Лазар Хребељановић (...) Кнез Лазар је себе сматрао владарем свих Срба или све српске земље и Подунавља“ (Лекција: Продор Турака на Балканско полуострво, IST6, 2016: 189) (*К-идентитет*).

Након смрти цара Уроша доминатна фигура постаје кнез Лазар Хребељановић, Српска држава је након Маричке битке била под континуираним притиском Турака. Уследила је битка која је одредила судбину српског народа и државе, и што је најважније, битка која ће, због свог монументалног значаја, постати окосница националног идентитета Срба кроз потоње историјске епохе до данас.

> „Кнез Лазар се припремао за обрачун располажући знатно мањим снагама. (...) Турска војска предвођена Муратом и његовим синовима Бајазитом и Јакубом прешла је преко земље Константина Драгаша да би избила на Косово поље. До окршаја је дошло на Видовдан 15. јуна 1389. на Газиместану, узвишењу недалеко од Приштине. (...) Према непоузданим гласовима који су стизали до приморских градова, Италије, Париза, руских ходочасника на црноморским обалама и других савременика, Мурата је убио храбри српски витез који се у пратњи дванаесторице племића кроз непријатељске редове пробио до султана. (...) У међувремену, Турци су заробили кнеза Лазара коме је одрубљена глава. (...) Све то је касније дало повода за настанак народног предања о верном Лазаревом зету Милошу Обилићу и издајнику Вуку Бранковићу“ (Лекција: Продор Турака на Балканско полуострво, IST6, 2016: 191) (*К-идентитет*).

Непокоравање надмоћном завојевачу, спремност на одсудну борбу и жртву у име одбране отаџбине и вере постаће темељне вредности националног карактера Срба. Претходно наведнео афирмише јуначки карактер српског народа који, уједно, чини постамент његовог слободарског духа. Иманетна тежња српског народа ка слободи представља угаони камен његовог националног карактера. Значај Косовског боја, превасходно због његових последица по српски народ, условио је изражену животност овог догађаја у колективној свести Срба кроз народно предање. О епохалности овог догађаја за српско национално биће сведочи и потреба да се кроз народно предање, уз историјске личности, осмисле и други епски јунаци како би се исцрпније дочарало јунаштво и жртвовање. Њихова функција у легедни била је да додатно глорификују страдања и жртве косовских јунака.

> „Косовска легенда се разликује од обичне приче. Она је заснована на истинском сукобу. На овој легенди изграђивала се народна историјска свест. Њено језгро је стварни, историјски догађај. Исто тако, кнез Лазар, кнегиња Милица и Вук Брнаковић историјске су личности. Њима је предање придодало измишљене, неисторијске ликове као што су Југовићи, Милан Топлица и Иван Косанчић. (...) Кнез је, поред стварног зета Вука Бранковића, у легенди добио и другог зета Милоша Обилића. Пре одсудног боја, између

> зетова почело је љуто надметање. Вук је у легенди приказан као клеветник и издајник. Народ је веровао у измишљену издају Вука Бранковића. На Вука, који је преживео косовску погибију, сручило се народно незадовољство због стварне издаје других великаша пре и после Косовског боја. Измишљена издаја деловала је на хришћанске поданике Османског царства. Уочи каснијих ослободилачких ратова издаја је опомињала колебљиве и малодушне, а јунаштво је још више подстицало храбре. Они су се угледали на косовске јунаке који су изишли на мегдан надмоћном освајачу“ (Лекција: Историја и легенда, IST2, 2019: 129-130) (*К-идентитет*).

Посредством народног предања јунаштво и жртва кнеза Лазара, Милоша Обилића и српске војске на Косову пољу уткани су у националну самоспознају као фундирајући идеациони елементи. Косовски бој симболизује победу српског народа, не у војничком, већ у духовном погледу. Уједно, Косовска битка, односно њено уврежено тумачење у народном предању, симболизује корен или отеловљење слободарског духа Срба. Према томе, слободарски дух представља окосницу националног идентитета Срба. Наведено своју потврду налази у потоњим историјским епохама, кроз које је слободарски дух показао сву своју животност и снагу, и тиме неретко опредељивао судбину српског народа и његове државе.

> „Без обзира на војнички исход саме битке, Србија је из сукоба са Турцима свакако изашла као поражена, будући да су њени људски и материјални ресурси били значајно смањени. Стефану Лазаревићу је у тренутку очеве погибије било око дванаест година, тако да је Србијом у његово име владала кнегиња Милица. Она је уз подршку српске цркве донела одлуку о прихватању вазалних обавеза према султану, што је подразумевало плаћање данка и слање помоћних војних одреда. Поред тога, своју најмађу кћер Оливеру послала је у Бајазитов харем“ (Лекција: Држава Лазаревића и Бранковића, IST6, 2016: 194) (*К-идентитет*)

Након Косовског боја Српска држава изгубила је своју независност и постала вазална држава. Период „златног доба“ Српске државе и њене надмоћи на Балканском полуострву прекинут је продором Турака. Такође, градиво упућује на то да су и након Косовске битке поднете бројне жртве како би се омогућио, какав такав, живот и опстанак српског народа у Османском царству. Симбол жртве оличен је у принцези Оливери која је уступљена у Бајазитов харем. Ипак, пораз у Косовском бојуу није означио и истовремени нестанак Српске државе, она је још неко време постојала као Деспотовина, у знатно мањим територијалним оквирима.

> „Деспотска титула је временом изједначена са српским владарским насловом, тако се Србија XV века назива Деспотовином. (...) Себе је називао самодршцем и самодржавним деспотом како би нагласио самосталност своје државе. Његова титула гласила је деспот Стефан, господар свих Срба и Подунавља (Лекција: Држава Лазаревића и Бранковића, IST6, 2016: 196) (*К-идентитет*).

Захваљујући Стефану Лазаревићу, сину кнеза Лазара, Србија је током 15. века имала статус деспотовине, којом је управљао сходно политичким начелима Немањића. Са продором Турака на Балканско полуострво Србија је имала улогу бране или границе до које су допирали турски напади. Наведено потврђује и савез који је угарски краљ Жигмунд склопио са деспотом Стефаном.

> „Краљу Жигмунду је било потребно савезништво са српским владарем, чија је држава представљала штит од турских напада. Тако је деспот Стефан постао вазал угарског

> краља 1403. г. (...) Ђурађ Бранковић је одмах по ступању на власт прихватио вазалне обавезе према Жигмунду. (...) Од тог доба Београд постаје кључна тачка у одбрани јужних граница Угарског краљевства“ (Лекција: Држава Лазаревића и Бранковића, IST6, 2016: 196-198) (*К-идентитет*)

> „Пред нападима Турака Срби су прелазили Саву и Дунав и насељавали крајеве јужне Угарске. (...) Српски живаљ, насељен у пограничним пределима, као живи бедем штитио је Угарску од напада Турака“ (Лекција: Сеобе Срба крајем средњег вега, IST2, 2019: 127-128) (*К-идентитет*).

Ипак, Србија није дуго времена одржала своју улогу баријере за турске продоре и чувара јужних граница Угарске. Уследио је потпуни пораз којим је српска средњовековна држава предстала да постоји, а српски народ остао без државе и нашао се у потпуној власти завојевача.

> „После пада Цариграда Мехмед се устремио на Србију. (...) У таквој ситуацији Мехмед II је покренуо нови поход на Србију, који се завршио уласком Турака у Смедерево 20. јуна 1459. г. Српска средњовековна држава је тим чином престала да постоји“ (Лекција: Држава Лазаревића и Бранковића, IST6, 2016: 206) (*К-идентитет*).

Ширење Османског царства ка простору Средње Европе у потпуности је потиснуло српски народ са политичке карте и поништило векове стварања независне и моћне државе. Од времена када је српски народ имао одучујућу политичку улогу на Балканском полуострву, као најмоћнија сила, наступио је период трајног слабљења моћи и свођења граница српске државе на све мање територијалне оквире. Овај процес, на крају, довео је до потпуног губитка државности и слободе, наступило је „мрачно доба“ српске историје. Судбина српског народа од тог тренутка налазила се у рукама надмоћног завојевача, уследио је дуготрајан период бездржавља, ропства, борбе за очување националног идентитета и опстанка под влашћу Турака. Губитак државности и период ропства пратили су и други негативни утицаји Турака на друштвени и културни живот Срба. Наиме, упоришну тачку турских напора да потпуно потчине и приволе Србе на послушност чинило је осмишљено деградирање националног идентитета посредством ширења ислама. Највише успеха у исламизацији српског становништва Турци су имали у Босни, Херцеговини, Македонији и Рашкој области. Исламизација је имала несагледиве последице на национално самоодређење Срба услед системског затирања националне свести у наведеним крајевима.

> „Турци су својим освајањима на Балканско полуострво донели исламску религију. У турској држави муслиманско становништво било је привилеговано због припадности владајућој вери, па су многи народи преузимали ту веру. Највише оних који су променили стару веру било је међу Албанцима, али је ислам у знатној мери прихваћен и међу Србима, нарочито у Херцеговини, Босни, Македонији и Рашкој области. (...) Најбројнија категорија исламизованог становништва били су босански сељаци, углавном српског порекла, који су преверавање користили за бежање од тешких феудалних обавеза“ (Лекција: Положај и живот Срба у Османском царству, IST7, 2014: 69) (*К-идентитет*).

С обзиром на изражену исламизацију српског народа под влашћу Турака, улога Српске цркве током овог периода била је од пресудног значаја за неговање националне свести Срба. Штавише, Српска црква еволуирала је од духовне институције ка средишњој политичкој институцији српског народа. Њена улога није се огледала само у одбрани српског народа од

покушаја исламизације или покатоличавања, већ је њен утицај превасходно долазио до изражаја на плану очувања и јачања националне свести, што је био предуслов борбе за ослобођење. У одсуство националне самоспознаје борба за ослобођење и обнову државности не би имала своје упориште, стога је улога Српске цркве на овом плану била од суштинског значаја за опстанак српског народа. Пећка патријаршија представљала је централну установу Срба током периода суочености са покушајима покатоличавања и исламизације. Поред тога што је чувала националну свест Срба, представљајући брану за покушаје преверавања, она омогућила и успостављање основног политичког циља српског народа – ослобођења од турске власти.

> „После пада под турску власт Српска црква је остала без посебне верске организације. (...) Пећка Патријашија обновљена је 1557. године. (...) Она је била верска, национална и политичка организација Срба (...) Обнова Пећке Партријаше створила је нови духовни полет српског народа. (...) Српска црква одржала је у свести народа традицију некадашње државности. (...) Слично као и у Србији, и у Црној Гори је црква на себе преузела борбу за ослобођење народа од турске власти“ (Лекција: Пећка Партријашија, IST7, 2014: 73-74) (*К-идентитет*).

Пред продором Турака српски народ је мигрирао на територију Јужне Угарске, која је била једно од главних уточишта за пребегле Србе. Сеобе су започеле симултано са турским продором на целокупну територију Деспотовине. Са друге стране, насељавање ободних крајева Аустрије и Угарске профилисало је Србе као браниоце њених граница. Претежно су насељени крајеви јужне Угарске, данашње Војводине, као и простор Крајине.

> „Први талас сеоба био је усмерен према Угарској за време владавине краља Матије Корвина (1458-1490) (...) Ради заштите јужних делова земље почео је да регрутује пребегле Србе с друге стране Дунава и Саве. (...) Традиција српских титуларних деспота наставила се у Јужној Угарској. Српски деспоти оличавали су непостојећу државу у доста специфичним условима – без одређене територије, захваљујући само пребеглом народу стицао се и неговао осећај српског државног континуитета“ (Лекција: Сеобе Срба, IST7, 2014: 81) (*К-идентитет*)

> „Сеобе су ослабиле српско средњовековно етничко језгро, али су га знатно проширили на северу и западу. Од прве половине 16. века православни Срби насељавали су и територију Аустријског царства. (...) Две највеће сеобе Срба биле су 1690. и 1739. године. Првом сеобом, под вођством патријарха Арсенија III Црнојевићаа, Срби с Косова населили су делове јужне Угарске (данашње Војводине), а на српску земљу на Косову доселила су се исламизована албанска племена“ (Лекција: Сеобе Срба, IST7, 2014: 81-82) (*К-идентитет*).

Премда су сеобе била нужност у борби за опстанак, оне су омогућиле и ширење српског етничког језгра ка северу и западу. Са друге стране, Првом сеобом Срба знатно је ослабљено етничко језгро на простору Косова и Метохије, које су населила албанска племена. Тај процес настављен је и Другом сеобом Срба, изнова је српски народ емигрирао са простор Косова и Метохије док су нова албанска племена досељена на ову српску територију.

> „Друга сеоба Срба у Угарску уследила је после још једног аустријско-турског рата (1737-1739). (...) Неуспех аустријске војске и српских устаника изазвали су исељавање великог дела српског народа с Косова и Метохије и долазак великог таласа албанских сточара у плодне косовске ранвице“ (Лекција: Сеобе Срба, IST7, 2014: 84) (*К-идентитет*).

Поред тога што су сеобе Срба промениле етничку слику на простору Косова и Метохије, њихов ефекат био је далекосежнији. Наиме, сеобе Срба су промениле етничку структуру Балканског полуострва, све већи број Срба селио се на простор Аустрије и Млетачке, док се број оних који су живели под влашћу Турске континуирано смањивао. Процес сеоба добио је замах након Пожаревачког мира 1718. године, када Срби постепено добијају шира права којима је, напокон, признат њихов значај унутар Хабзбуршке монархије.

> „Сеобе Срба промениле су етничку слику Балкана. Временом их је у Турском царству било све мање, а у Аустрији и Млетачкој републици све више. (...) После Пожаревачког мира (1718) (...) Срби су постали важан чинилац и у војном и у друштвеном животу Аустрије“ (Лекција: Положај Срба у Угарској, IST7, 2014: 92-93) (*К-идентитет*)

Српски народ који је населио јужне границе Аустрије и Угарске добио је улогу „граничара“, односно браниоца ових држава пред продором Турака. Поред тога, простор који су Срби насељавали издвојен је у посебну територијалну јединицу – Војну крајину. Наиме, улога Срба била је од великог војног значаја за Аустријско царство, што је омогућило издвајање Војне крајине као посебне области у односу на Хрватску и Угарску.

> „Срби су населили Славонију, као и друге области данашње Хрватске (Лику, Далмацију, Кордун, Банију). Досељени Срби постајали су војници аустријских царева. Срби – граничари имали су статус слободних сељака у издвојеној управној целини – Војној крајини. (...) Формирање Војне крајине почело је у 15. веку, и то прво као пограничног подручја ради одбране од Турака. Експанзијом Турске подручје Војне крајине проширило се на Срем, Бачку, Банат и Ердељ и добило је специјални статус под директном управом Беча“ (Лекција: Српски народ у Војној крајини, цивилној Хрватској и Славонији, IST7, 2014: 97) (*К-идентитет*).

Када је реч о друштвено-политичком животу Срба у Аустрији, он се у потпуности ослањао на црквено-народне саборе, који су постали централно политичко тело на којем су разматрана сва важна питања од значаја за положај српског народа.

> „Верску надлежност над православним Србима у целој Хабзбуршкој монархији имала је Карловачка митрополија, основана 1708. (...) Први српски црквено-народни сабор одржан је јануара 1708. године у манастиру Крушедол. Од тада су сабори постали највиши органи, на којима се одлучивао о суштинским питањима српске аутономије, положају цркве, покмећивању, унијаћењу, школству (...)“ (Лекција: Положај Срба у Угарској, IST7, 2014: 94) (*К-идентитет*).

Као што је претходно наведнео, поред Аустрије и Угарске, Срби су пред продором Турака селили и на простор Млетачке републике. Дубровник су насељавали Срби, претежно католичке вероисповести, они су се јасно идентификовали као део српског етноса и сматрали су да је овај град изворно саздан на српским културним темељима. Насељавање Далмације пред продором Турака довело је Србе у специфичан положај, део њих прихватио је католичку вероисповест, а један део успео је да очува православље и одупре се притисцима усмереним на унијаћење. Најснажније упориште Срба на простору приморја чинила је област Боке которске, на овом простору национални идентитета Срба очуван је упркос свим негативним утицајима.

> „Дугобровачко залеђе било је српско, а Дубровчани су сматрали да припадају широј словенској етничкој заједници ('словинима'). На територији Републике је током векова

постојала снажна етничка заједница Срба – католика“ (Лекција: Дубровник и Срби у Млетачкој Далмацији и Боки, IST7, 2014: 104) (*К-идентитет*)

„Управо је Далмација била једна од области коју су Срби населили повлачећи се под притиском Турака. Срби су населили опустеле пределе Буковине, Книнске Крајине, Равних Котара. Бежећи од ислама, многи од њих прешли су на крају у католичанство. Део српског становништва задржао је православну веру. Њихов живот није био лак – били су на сталном удару Римокатоличке цркве. У Боки которској је тај процес био најмање изражен и ту се српски идентитет најдуже одржао и учврстио“ (Лекција: Дубровник и Срби у Млетачкој Далмацији и Боки, IST7, 2014: 106) (*К-идентитет*).

Бежећи од тлачитеља Срби су населили ободне делове територије Млетачке републике, њима је додељена идентична улога коју су имали њихових сународници у Аустрији и Угарској. Срби су поново служили као „живи штит“ и граничари у туђим државама, бранећи их од војних продора Турака. Штавише, њихова улога у Млетачкој републици, укључивала је и учешће у готово свим ратовима који су вођени са Турцима, хајдуци и ускоци користили су ове ратове као прилику за освету непријатељу који је ставио јарам ропства на плећа сународника. Такође, ови ратови имали су значаја и за Србе, на пример, током Морејског рата постављени су нови темељи српског народа на простору Боке которске.

„Венеција (...) никада није успела да организује Војну крајину попут оне какву је имала Аустрија. (...) Тек када би све друге могућности исцрпла, улазила би у рат. Тада би на историјску позорницу ступали Срби, на чија би се плећа сваљивао целокупан терет одбране граница. Предвођени сердарима и харамбашама, српски хајдуци и ускоци залетали су се дубоко у унутрашњост турских територија. (...) Ниједан ранији млетачко-турски рат није имао толики значај за српску историју као Морејски рат. (...) За време рата и после њега Боку је наслелио православно становништво из Херцеговине и Црне Горе“ (Лекција: Дубровник и Срби у Млетачкој Далмацији и Боки, IST7, 2014: 105) (*К-идентитет*).

Учешће у ратовима на страни Млетачке републике прославило је бројне Србе, ускоке и хајдуке, који су постали нови симбол јунаштва унутар српског народа и вредносни оријентир за нове генерације које су стасавале унутар поробљеног народа. Јунаштво је, упркос тешким временима ропства, опстало као централни идеал унутар националне самоспознаје Срба.

„Српско (и хрватско) становништво Млечани су користи у свим ратовима против Турака. Они су називани ускоци и били су слични хајдуцима (...) О ускочком ратовању испаване су многе народне песме сличне онима о хајдуцима. Најпознатији ускочки јунаци били су Стојан Јанковић и Илија Смиљанић“ (Лекција: Дубровник и Срби у Млетачкој Далмацији и Боки, IST7, 2014: 107) (*К-идентитет*)

„У ликовима тих хајдука Срби су добили нове јунаке, који су израсли из самог народа и одмах су ушли у епску песму. Нови доживљаји, подвизи и мегдани васпитавали су генерације поробљеног народа, уливали су им самопоуздање и одржавали чврстину духа“ (Лекција: Српски народ у ратовима Аустрије и Млетачке републике против Османлија, IST7, 2014: 77) (*К-идентитет*).

Ратовање ускока и хајдука оживело је победнички карактер српског народа, који је њихове подвиге посредством народне епске песме уградио у срж националне самоспознаје. Управо због

вредности које су персонификовали, ускоци и хајдуци су постали *vis vitalis* српског народа који је маштао о слободи. Јуначки подвизи снажили су национални карактер Срба, симболизујући путоказ ка дуго жељеном нациналном ослобођењу.

*5.1.2. вредности*

У овом делу рада издвојени су садржаји који ближе упућују на вредности, односно кључне интересе и циљеве који су руководили деловање Срба током периода изградње, успона и пада средњовековне српске државе и ропства под Турцима закључно са подизањем Првог српског устанка. Током овог историјског периода, дугог неколико векова, смењивали су се различите вредности које су опредељивале деловање српског народа и чиниле „језгро" националних аспирација. Свакако, преломни догађај у захваћеном периоду чини нестајање Српске државе услед турских освајања и ступање у ропство. Од тог тренутка наступа фундаментална промена положаја српског народа на историјској позорници, некадашње аспирације за моћном и одлучујућом улогом на Балакнском полуострву бивају замењене тежњом ка пуком преживљавању. Следећи хронологију догађања издовјени су кључни национални и државни интереси српског народа у посматраном периоду. Стога, на самом почетку неопходно је указати на период 12. века када су српски владари на простору Рашке тежили ослобођењу од преимућства Византије на простору Балканског полустрва.

> „У првој половини XII века рашки жупани су одржавали добре односе са Угарском, крунисане династичким браком. Урош II и његов брат и наследник Деса, синови Уроша I, желели су да се ослободе византијске превласти, због чега им је било потребно савезништво са Угарском" (Лекција: Држава Немањића, IST6, 2016: 131) (*К-вредности*).

Преузимање власти од стране великог жупана Стефан Немања није изменило тежњу ка политичкој самосталности и ослобађању од утицаја Византије. Поред тога, идеју о самосталности пратиле су тежње о изградњи велике, моћне и независне Српске државе. На путу стварања такве државе Стефан Немања је био суочен са аспирацијама Византије, која је тежила да очува свој снажан утицај на простору Балканског полустрва.

> „Стефан Немања тежио је да своју државу увећа и ослободи од византијске потчињености. (...) Својим областим припојио је Дукљу и северну Албанију, разорио више приморских градова и покушао да заузме Дубровник" (Лекција: Срби и српске земље до 12. века, IST5: 2013: 244) (*К-идентитет*).

Пут до трајне политичке самосталности, према Стефану Немањи, водио је кроз јачање Српске државе и њеној територијално ширење. Како би остварио постављене циљеве Стефан Немања је користио сваку прилику да прошири границе Српске државе, освајајући територије на простору Балканског полуострва. које је уједно и сматрао изворно српским и својом дедовином, као на пример Дукљу.

> „У састав Србије трајно су укључени Дукља (Зета), Пилот, Косово и Метохија (изузев Призрена), док је источна граница избила на Велику и Јужну Мораву. Река Цетина чинила је западну границу Србије, која је обухватала старе области Травунију, Захумље, Паганију и острво Мљет" (Лекција: Држава Немањића, IST6, 2016: 131-132) (*К-вредности*).

На путу ка остварењу политичке самосталности самосталности и независности Српске државе Стефана Немању је наследио његов син Стефан Немањић. Његовим крунисањем за краља 1217. године Српска држава је и званично призната као независна држава – краљевина, а оне је симболично назван Стефан Првовенчани. Међутим, проглашење краљевине био је само један од циљева Срба, након тога уследила је борба за остварење црквене самосталности у чему је кључну улогу имао Сава Немањић.

> „Иако је Србији потврђена државна самосталност, православна црква у Српској држави била је потчињена охридском архиепископу. Уз државну независност требало је испословати и црквену самосталност“ (Лекција: Србија у XII и почетком XIII века, IST2, 2019: 88) (*К-вредности*)

> „Добијање државне независности пратило је стицање црквене самосталности. Сава Немањић отпутовао је у Никеју са молбом цару Теодору I Ласкарису и васељенском патријарху да дозволе оснивање архиепископије надлежне за српске земље. Ова молба је прихваћена, тако је Сава Немањић у Никеји рукоположен за првог српског архиепископа“ (Лекција: Држава Немањића, IST6, 2016: 135) (*К-вредности*)

Остваривањем државне и црквене самосталности настављена је политика јачања Српске државе, превасходно кроз територијално ширење, са циљем да се оствари преимућство на простору Балканског полуострва. Наиме, током периода владавине краља Милутина: „Српска држава била је на путу да постане водећа сила на Балканском полуострву“ (Лекција: Успон Српске државе, IST2, 2019: 90) (*К-вредности*). Међутим, тек са владавином Стефана Душана Српска држава је постала водећа сила на Балканском полуострву. Као и његови претходници, Стефан Душан наставио је са освајачком политиком, с тиме да је он био најуспешнији владар: „Српска држава удвостручена је у доба Стефана Душана (1331-1355)“ (Лекција: Српско царство и Византија, IST2, 2019: 93) (*К-вредности*). Када је Српска држава, захваљујући изузетној војничкој вештини Стефана Душана проширена и на територију Грчке, стекли су се услови за њено уздизање на ниво царства. Стефан Душан крунисан је за цара 1346. године, чиме је Српска држава остварила стратешки циљ, постала је водећа сила на Балканском полуострву.

Период Српског царства није био дугог века, након смрти цара Душана уследио је период владавине његовог сина, цара Уроша. Његова владавина симболизује пропадање Српског царства, и рушење статуса најмоћније силе на Балканском полуострву. Након смрти цара Уроша, главни циљ постаје одбрана независности државе пред надолазећом претњом од стране Турака. Ширењем Османско царство је већ освојило Буграску и Византију и тиме се нашло пред вратима Српске државе. Премда су продори Турака на српску територију започели нешто раније, кулминације њиховог напредовања и продора на Балканског полуострво огледа се кроз победу остварену у Косовском боју. Након пораза у Косвском боју Српска држава је изгубила независност. Посматрано од тог тренутка, кроз неколико наредних векова, фундираујући интерес свекупног деловања српског народа биће и остаће - ослобођење. Тежња ка слободи била је присутна и код Срба који су населили простор Јужне Угарске, они су једнако маштали о ослобођењу матице као и сународници под под влашћу завојевача.

> „Код досељеника појавила се нада у могуће ослобођење српске државе. Српски деспот Вук заистао је виша пута продирао на територију некадашње српске и босанске државе“ (Лекција: Сеобе Срба крајем средњег вега, IST2, 2019: 128) (*К-вредности*).

Идеал ослобођења био је, као што је већ наведено, водиља српске националне политике током неколико векова. У другој половини 18. века упориште за организовање и делање на правцу остварења овог циља постао је Београдски пашалук, до тада је Пећка патријаршија била кључна политичка, верска и национална институција у Срба.

> „Београдски пашалук је после укидања Пећке патријаршије (1766) постао средиште идеје за обнову српске државности“ (Лекција: Пут ка Првом српском устанку, IST7, 2014: 152) (*К-вредност*).

Период након пропаст средњовековне српске државе обележен је борбом за ослобођење и обнову државности. Идеал слободе постао је идеја водиља националне политике током периода ропства, обнова некадашње, моћне и славне, српске државе представљала је крајњи циљ српског народа.

*5.1.3. норме*

У овом делу издвојени су садржаји који омогућавају препознавање принципа и образаца понашања који су током посматраног периода, од успостављања средњовековне српске државе до Првог српског устанка, сматрани прикладним и легитиминим у достизању државних и националних интереса. Такође, нормативна димензија стратешке културе укључује и особен начин одговора на агресивне претензије других држава и народа, који су временом израсли у устаљен начин стратешког мишљења и деловања. С обзиром на то је реч превасходно о периоду стварања и јачања средњовековне српске државе, неопходно је нормативну димензију стратешке културе током овог периода посматрати и из перспективе специфичног „духа времена“ својственог Марчном добу.

Периоду стварања државе Немањића претходило је постојање моћне Дукље, која је на врхунцу своје моћи окупљала све области насељене српским становништвом. Дукља се у 10. веку нашла под византијском власти, српски кнез Стефан Војислав тада је одлучио да подигне устанак како би се ослободио патроната Византије.

> „Дукља је постала кнежевина у X веку, али је брзо потпала под византијску власт. Влада Срба у Дукљи, кнез Стефан Војислав, настојао је да се ослободи византијске власти. Он је 1035. године дигао устанак“ (Лекција: Српске земље од VII до XII века, IST2, 2019: 49) (*К-норме*).

Успон Дукље, као водеће српске земље, убрзо је заустављен, тада примат преузима Рашка или Србија. Наиме, увод у стварање државе Немањића било је постојање Рашке, која је такође тежила ка ослобођењу од власти Византије. Како би се наведени циљ остварио Урош II је сматрао да је потребно потражити „савезништво са Угарском“ (Лекција: Држава Немањића, IST6, 2016: 131) (*К-норме*). Након тога, на власт је дошао Деса „који се није одрекао савеништва са Угарском“ (Лекција: Држава Немањића, IST6, 2016: 131) (*К-норме*). Потом је уследио период владавине Тихомира, који је поражен од стране свог брата Стефана Немање, који је након победе: „Како би учврстио свој положај, Немања се 1172. прикључио антивизантијској коалицији коју су чинили Венеција, Угарска и Немачка“ (Лекција: Држава Немањића, IST6, 2016:131) (*К-норме*). Након што је учврстио своју власт, Стефан Немања је све време радио на јачању Српске државе, склапајући војне савезе усмерене против Византије. Ратовање и војни савези чинили су основна средства на путу достизања независности Српске државе.

„Када је Венеција заратила против Византије, он је стао на њену страну. (...) После смрти цара Манојла 1180. гоидне Немања је обновио напада на Византију. У савезу са Угарском 1183. године продро је до Ниша и Софије. Када је угарски краљ закључио мир с Византијом, Немања се окренуо самосталном ратовању у приморју“ (Лекција: Срби и српске земље до 12. века, IST5, 2013: 244) (*К-норме*).

Рат је представљао легитимно и, рекло би се, нужно средство за ширење територија и јачање Српске државе. Следствено томе, Стефан Немања је, када год би то прилике дозволиле, предузимао ратне походе, и у ту сврху склапао и војне савезе како би остварио своје интересе. Дипломатија и успостављање пријатељских односу били су током периода његове владавине ствар политичке нужности и прагматичности. Наиме, Стефан Немања је често био приморан на покоравање Византији након пораза и обавезивање на пријатељске односе.

„Византици су Немањину војску поразили негде на Јужној Морави у јесен 1190. г. (...) Пријатељски односи између Византије и Србије учвршћени су браком Немањиног сина Стефана и Јевдокије, синовице цара Исака II Анђела“ (Лекција: Држава Немањића, IST6, 2016: 132) (*К-норме*).

Након што је преузео власт, Стефан Немањић је наставио очеву освајачку политику. Ратни походи представљали су основно средство за ширење Српске државе, као и за потребе одбране стечених територија.

„Искористивши смрт цара Калојана, Стефан је освојио град Ниш и нишку област, Врање са околином, Мораву (подручје око горњег тока Јужне Мораве), Призрен са околином и Горњи и Доњи Полог (крај око Тетова). (...) У наредним годинама Стефан Немањић је ратовао против Бугара, епирског господара Михаила I Анђела, латинског цара Хенрика Фландријског и мађарско краља Андрије како би одбранио стечен поседе“ (Лекција: Држава Немањића, И2РГ, 2016: 133) (*К-норме*).

Поред освајачке политике, Стефан Немањић је практиковао и дипломатска средства током периода своје владавине. Како су брачне везе између владарских породица биле један од главних начина јачања савезништва између држава током средњег века, такву праксу заговарао је и српски владар: „Стефан Немањић је настојао да учврсти односе са Западом, пре свега са Млетачком републиком, тако да је његова друга супруга била Ана, унука дужда Енрика Дандола“ (Лекција: Држава Немањића, IST6, 2016: 131) (*К-норме*). Након Стефана Првовенчаног границе Српске државе значајно је проширио краљ Милутин захваљујући његовим освајањима на штету Византије. „Убрзо након ступања на престо Милутин је напао Византију и освојио Полог, Скопље са околином, Овче поље, Злетово и Пијанец (1282)“ (Лекција: Успон државе Немањића, IST6, 2016: 141) (*К-норме*). И поред освајачке политике, краљ Милутин је био склон и ослањању на дипломатска средства и успостављање пријатељских, савезничких односа. Пример тога јесу односи са Византијом, наиме: „Византијски цар помирио се са губитком ових територија пошто је своју кћер, малолетну Симониду, дао Милутину за жену“ (Лекција: Успон државе Немањића, IST6, 2016: 142) (*К-норме*).

Након краља Милутина, његов син Стефан Дечански остварио је једну од највећих победа српске војске у средњем веку. У одговору на удруживање византијског и бугарског цара он је извео предухитрујући напад на бугарске снаге, тачније „(...) изненадио трупе које је предводио бугарски цар и до ногу их потукла 1330.“ (Лекција: Успон Српске државе, IST2, 2019: 90) (*К-норме*). Наследник Стефана Дечанског, његов син Стефан Душан наставио је тада већ

укорењену освајачку традицију својих претходника. Као припрему за освајачке походе, по угледу на своје претходнике, Стефан Душан је прибегао склапању савезништва помоћу брачних веза. „Пре него што је започео освајања, нови краљ је сколопио савез са Бугарском. Оженио се Јеленом, сестром бугарског цара. Сродничке везе учврстиле су пријатељство две суседне земље – Србије и Бугарске“ (Лекција: Српско царство и Византија, IST2, 2019: 92) (*К-норме*). Након тога уследио је период највећих освајања и територијалних проширења у историји средњовековне српске државе, и уопште, реч је о периоду када су територије једне српске државе достигле највеће размере у досадашњој историји.

> „Захваљујући инструкцијама византијског пребега Сиргијана, Душан је током 1334. освојио неколико византијских градова. Српски одреди продрли су све до Солуна. У августу 1334. краљ Душан се састао са царем Андроником III. Између двојице владара успостављени су савезнички односи“ (Лекција: Успон државе Немањића, IST6, 2016: 144) (*К-норме*).

Поред освајања, као што се може закључити из издвојеног градива Стефан Душан био је склон и склапању савеза. Додуше, некада су они имали сврху очувања мира док су у другим случајевима савези су склапани зарад заједничких освајања. Дакле, дипломатска активност често је бивала увертира у освајачке походе. Поред територија на простору данашње северне Грчке освајања Стефана Душана настављена су и даље, ка дубини византијске територије све до града Сера и полуострва Халкидики. Наведена освајања омогућила су му стицање царске титуле. И након уздизања Српске државе на ниво царства он је наставио са освајачком политиком: „Цар Душан је 1350. упао у Хум, освојио долину Неретве и продро даље у правцу запада“ (Лекција: Успон државе Немањића, IST6, 2016: 146) (*К-норме*). После великих освајања и проглашења Српског царства уследио је период постепене деградације моћи и, на крају, пропаст најмоћније средњовековне српске државе. Продором Турака на Балканско полуострво уследио је период одбрамбених ратова, како би се очувало ослабљено Српско царство под владавином Уроша Нејаког. Први у низу таквих сукоба била је Маричка битка када су браћа Мрњавчевић покушали да изведу предухитрујући напад на Турке. „Краљ Вукашин и његов брат Угљеша били су први на удару и први су осетили опасност од Турака. Они су кренули на турску територију у намери да истерају Турке с Балкана“ (Лекција: Продор Турака на Балканско полуострво, IST2, 2019: 116) (*К-норме*). Након Маричке битке продор Турака се наставио, а истакнути великаши водили су одбрамбене ратове: „Први напад у Србији догодио се 1381, али су га двојица властелина Цреп и Витомир зауставили недалеко од Параћина. Нови напад предводио је лично султан Мурат, кога је кнез Лазар успео да порази код Плочника на реци Топлици (1386)“ (Лекција: Продор Турака на Балканско полуострво, IST6, 2016: 190) (*К-норме*). Врхунац борбе за одбрану Српске државе био је Косовски бој, услед његовог историјског значаја и особености овог догађаја, њиме су профилисани темељни обрасци понашања српског народа у случајевима са агресорским, империјалним силама.

> „Освајач с Истока није изненадио Лазара иако је одсудна битка дошла преурањено. Моравска Србија била је знатно мања од европског дела Османског царства. Кнез Лазар није успео да окупи сву српску властелу, ни све српске ратнике. Кнежевом позиву нису се одазвали ни сви сродници“ (Лекција Моравска Србија у борби против Турака, IST2, 2019: 119) (*К-норме*).

Услед свог есенцијалног значаја у историји Срба Косовски бој постао је угаони камен националног идентитет Срба, следствено томе на темељу овог догађаја успостављена су начела која су постали окосница за разликовање пожељних и непожељних образаца понашања.

Поменута начела јесу јунаштво, непокоравање и спремност на свесну жртву и одсудну борбу у случају угрожености отаџбине и слободе. Ова начела постала су интегрални део националне самоспознаје и једини исправан образац понашања Срба у случајевима који захтевају одбрану сопственог народа и отаџбине. Премда је период након Косовског боја донео губитак независности Српске државе, а нешто касније уследило је ропство и тешка борба за очување националног идентитета, независно од периода у којима се затекао српски народ до изражаја је долазио његов национални карактер. Начела промовисана Косовским бојем дошла су до изражаја приликом суочавања са турском влашћу, непокоравање и побуна према Турцима испољавани су кроз устанке, буне и организовање хајдучких и ускочких активности. Активности хајдука појачавале су се у временима изражене репресије Турака, чиме је афирмисано јунаштво као пожељна врлина и образац деловања појединаца и друштва у целини према тлачитељу. Јунаштво хајдука и ускока инсиприсало је српско национално биће и пружало веру у победу и коначно ослобођење од власти Турака.

> „Отпор Турцима испољава се у виду хајдучије. (...) 'Хајдуковало' се од Ђурђевдана (почетком маја месеца) до Митровдана (почетком новембра), а хајдучије је увек било више у времену ратова, насиља и анархије. (...) По својој улози и функцији, од хајдука се нису разликовали ускоци (пребези). Они су најчешће бежали на територију Млетачке републике и Хабзбуршке царевине одатле су 'ускакали' на територију Турске и против ње су ратовали“ (Лекција: Положај и живот Срба у Османском царству, IST7, 2014: 71) (*К-норме*)

> „Један од највећих устанака српског народа избио је 1594. године у Банату, у време 'Дугог рата', али без подрушке аустријске војске, брзо је угушен“ (Лекција: Српски народ у ратовима Аустрије и Млетачке републике против Османлија, IST7, 2014: 76) (*К-норме*)

> „Пећки патријарх Арсеније IV је у марту 1737. донео судбоносну одлуку о подизању устанка. Одлучујући сукоб догодио се код Новог Пазара, где је Турска војска однела убедљиву победу над аустријским и српским устаницима“ (Лекција: Сеобе Срба, IST7, 2014: 84) (*К-норме*).

Дакле, буне и устанци одраз су непокоравања српског народа пред Турцима и симболизују особен начин борбе српског народа који се није мирио са својим статусом у Османском цараству. Јуначки подвизи хајдука и ускока представљали су надахнуће и путоказ за српски народ у борби за ослобођење. Поред буна и устанака, ратовање на страни других држава које су такође биле суочене са продором Турака уобиличено је у један од легитиминих модела борбе за ослобођење.

> „Од 16. до 18. века хришћанске силе – Аустрија, Угарска и Млетачка република на једној страни и Османско царство на другој водили су многе ратове. Готово да није било међународног сукова у ком и Срби нису учествовали. Поред хајдуковања или борбе ускока, и учешће у ратовима било је облик отпора српског народа турској власти. (...) Срби су учествовали у војскама оба царства и Млетачке републике и подносили су велике жртве“ (Лекција: Српски народ у ратовима Аустрије и Млетачке републике против Османлија, IST7, 2014: 76) (*К-норме*).

Срби се нису мирили са својим статусом у Османском царству, такође солидарност су изражавали и Срби пребегли на територију других држава. Непокоравање, неустрашивост и јунаштво изражавали су национални карактер Срба, што је водило учесталим побунама,

устанцима и хајдучкој и ускочкој борби. Отпор турској власт, на различите начине, сматран је јединим исправним и пожељним моделом понашања током периода ропства. Вредност слободе у колективној свести српског народа налагала је посезање за свим расположивим средствима у датим околностима. Стога су јуначки подвизи хајдука и ускока окарактерисани као отеловљење јунаштва српског народа и његове борбе за слободу.

*5.1.4. светоназор*

Последња димензија стратешке културе Србије јесте светоназор, она укључује карактеристичан начин перцепције кључних историјских догађаја и личност, као и других нација, укључујући и мотиве који руководе њихово деловање и начин на који они доживљавају српског чиниоца. Идеациони елементи који артикулишу димензију светоназора издвојени су у односу на одабрани временски период, односно период изградње, успона и пада Српске државе, као и потоњег ропства под Турцима до Првог српског устанка. Успостављање Српске државе у 12. веку приписује се државничкој и војничкој вештини Стефана Немање, али и вештој дипломатији његовог сина Св. Саве, првог српског архиепископа. Штавише, окосница Српске државе током средњег века била је управо династија Немањића.

> „Владарима из династије Немањића савременици су приписивали божанска својства и славили их као светитеље. Најпре је створен култ Стефана Немање и његовог сина Растка (у монаштву Сава). И један и други убрајају се у најистакнутије државнике српске прошлости. Немања је био родоначелник династије Немањића и оснивач Српске државе а Сава – оснивач самосталне српске цркве и њен први архиепископ“ (Лекција: Успон државе Немањића, IST2, 2019: 89) (*К-светоназор*)

> „(...) Св. Симеон и Св. Сава од самог почетка сматрани главним заштитницима српске државе, народа и цркве. Њихови потомци на српском престолу припадали су светородној династији, што им је давало легитимитет и обезбеђивало углед код поданика и страних владара“ (Лекција: Успон државе Немањића, IST6, 2016: 139) (*К- светоназор*).

Темеље средњовековне српске државе и националног идентитета Срба поставили Стефан Немања и Св. Сава. Постављајући темеље државне и црквене независности Стефан Немања и Св. Сава сматрају се заслужним за духовно уздизање српског народа, што се у крајњој инстаци одразило на изградњу националног идентитета. Поред њих, важну улогу у јачању Српске државе кроз њеној уздизање на ниво краљевства имао је Стефан Немањић.

> „У измењеној политичкој ситуацији велики жупан Стефан Немањић показао се као достојни наследник свог оца. Успео је да одбије спољне нападе и сачувао неокрњену Српску државу. Није се више задовољио титиулом великог жупана па је од римског папе затражио краљевску титулу. Папа је великом жупану послао краљевску круну. Стефан Немањић крунисан је за краља 1217. године и као први краљ назван је Првовенчани“ (Лекција: Успон државе Немањића, IST2, 2019: 898 (*К-светоназор*).

Након проглашења краљевства настављено је даље јачање Српске државе, централну улогу у том процесу имао је Стефан Душан. Захваљујући његовим освајањима стекли су се услови за уздизање Српске државе са нивоа краљевства на ниво царства. Стефан Душан био је веома вешт и храбар војсковођа, период његове владавине перципира се као врхунац моћи средњовековне српске државе. Захваљујући својим освајачким походима и проглашењу Српског царства Стефан Душан је остао упамћен као „Душан Силни“.

„Стефан Душан био је српски краљ и цар (1331-1355). (...) Као одважан ратник и војсковођа, Стефан Душан скренуо је на себе пажњу пре ступања на престо. (...) Када је преузео власт, Српска држава била је у успону, али управно недовољно обједињена. (...) Користећи грађански рат у Византијском царству Стефан Душан је, сем Солуна, освојио целу Македонију, затим Тесалију и Епир. Крајем 1345. године српски краљ се прогласио за цара Срба и Грка, а 1346. године у Скопљу га је крунисао Јоаникије (...)“ (Лекција: За радознале, IST2, 2019: 111) (*К-светоназор*).

Успон Српске државе заустављен је доласком на власт Цара Уроша, који није био дорастао задацима које је управљање царством стављало пред њега. Период његове владавине симболизује „доба пропадања“ Српског царства, услед чега је у народном предању остао упамћен као „Урош Нејаки“.

„Цара Душана наследио је његов син Урош (...) Неповољна оцена о Урошу као државнику одржала се и у народом сећању, поготово у поређењу са оцем. Стефан Душан је запамћеН као Силни, а његов син као Урош Нејаки. (...) Цар Урош (1355-1371) дошао је млад на престо (...) Он није био у стању да одржи а камоли да обједини удвостручено Царство“ (Лекција: Крај Српског Царства, IST2, 2019: 97) (*К-светоназор*).

Након периода дугог нешто више од два века угасила се династија Немањића, Српско царство било је разједињено, разбијено на посебне области под контролом великаша. Посебно значајано место у Српској држави након смрти цара Уроша 1371. године уживао је кнез Лазар, који је од стране цркве сматран јединим достојним наследником Немањића, способним да уједини раздељено Царство.

„Кнез Лазар, господар Моравске Србије, стекао је наклоност и подршку српске цркве. Он је штитио њене интересе. Подигао је више задужбина, а богато је даровао и светогорске манастире. Као оснивач светих здања могао се мерити с истакнутим Немањићима. Српска црква је управо у кнез Лазару видела јединог државника који би могао да обједини раскомадано Царство“ (Лекција: Моравска Србија у борби против Турака, IST2, 2019: 118) (*К-светоназор*).

Поред кнеза Лазара једна од кључних историјских личности током овог периода био је краљ Марко син краља Вукашина Мрњавчевића, у народном предању познат као Марко Краљевић. Наиме, тешко бреме ропства инспирисало је српски народ да изгради предање о неустрашивом витезу који штити поробљени народ и пркоси Турцима својом надљудском снагом и јунаштвом. Такав јунак пружао је прекопотребну крепкост српском националном бићу, уливајући наду у победу и ослобођење од Турака. Захваљујући мотивима којима је прожето народно предање о Марку Краљевићу он је стасао у најпознатијег епског јунака у Срба. Кроз народно предање профилисане су његове кључне особине, поред осталог, јунаштво, правичност, неустрашивост, надљудска снага, непокоравање и пркос Турцима.

„Неколико стотина народних песама приказује Марка Краљевића као ненадмашног јунака, борца против Турака. Јунак са златним шестоперцем на коњу Шарцу крстари царским друмовима, дели мегдане, штити немоћне, укида намете освајача. Марко је постао најпопуларнији епски јунак Јужних Словена. (...) Иако су му млађа браћа отишла у Угарску и служила угарског краља, противника султана, Марко је до краја живота остао султанов вазал. Погинуо је 1395. године на Ровинама борећи се на турској страни

против влашког војводе Мирче“ (Лекција: Историја и легенда, IST2, 2019: 130) (*К-светоназор*).

Косовска битка, као централни догађај у српској историји приказана је као сукоб у којем српски народ предвођен кнезом Лазаром свесно јуришао у бој у којем није имао изгледа за победу. Са једне стране стајао је надмоћни непријатељ, уједињен у жељи да коначно покори Србе, и са друге стране, Српска држава и народ распарчани међу завађеним и самодовољним великашима. Дакле, поред објективне војне инфериороности као кључни камен спотицања и слабости Српске државе истакнута је неслога и партикуларни интерси великаша. Све претходно наведено водило је томе да Срби у окршај са Турцима ступе знатно ослабљени, што је додатно умањило и онако мале изгледе за успехом.

„Кнез Лазар се припремао за обрачун располажући знатно мањим снагама. Поуздано се зна да су му помоћ пружили сестрићи Стефан и Лазар Мусић, зет Вук Бранквоић и краљ Тврtко. Босански одред је предводио војвода Влатко Вуковић, победник над Турцима код Билеће. Турска војска предвођена Муратом и његовим синовима Бајазитом и Јакубовм прешла је преко земље Константина Драгаша да би избила на Косово поље. До окршаја је дошло на Видовдан 15. јуна 1389. на Газиместану, узвишењу недалеко од Пришитне. Према непоузданим гласовима који су стизали до приморских градова, Италије, Париза, руских ходочасника на црноморским обалама и других савременика, Мурата је убио храбри српски витез који се у пратњи дванаесторице племића кроз непријатељске редове пробио до султана. (...) У међувремену, Турци су заробили кнеза Лазара коме је одрубљена глава. Са Лазаром су погинули и његови сестрићи браћа Мусићи, док су Вук Бранковић и Влатко Вуковић преживели Косовски бој. Краљ Тврtко је чак јављао о победи хришћана на Косову, а заслугу је приписивао себи. Све је то касније дало повода за настаног народног предања о верном Лазаревом зету Милошу Обилићу и издајнику Вуку Бранковићу. Премда није јасно ко је тачно однео победу, чињеница је да је продор Османлија за извесно време заустављен (...)“ (Лекција: Продор Турака на Балканско полуострво, IST6, 2016: 191) (*К-светоназор*).

Косовски бој, као преломни догађај за судбину средњовековне српске државе, постао је симбол страдања српског народа у борби за слободу и независност. Услед тога је жртва кнеза Лазара и српске војске у одсудној борби против надмоћног непријатеља окарактерисана као јуначки подвиг. Како би се дочарале размере јунаштва и жртве српске војске на Косову у народном предању створени су бројни епски јунаци, који нису познати историји. Дакле, кроз ликове епских јунака глорификовани су јуначки подвизи и жртва кнеза Лазара и српске војске. Са друге стране, у народном предању кривица због пораза на Косову приписана је великашима који преживели бој, као главни кривац за пораз означен је Вук Бранковић. С обзиром да је преживео бој, односно није јуначки положио живот у одсудној борби, Вук Бранковић је означен као издајник. Свесно страдање у одбрани отаџбине, вере и слободе у Косовском бојy постало је основни параметар спрам којег је у народном предању „кројена“ улога појединих историјских личности.

„Према легенди, турског султана убио је српски ратник Милош Обилић (Кобилић) (...) Због султанове погибије савременици сукоба били су у почетку уверени да су Турци поражени на Косову. Међутим, обострани велики губици на бојном пољу погодили су само српске земље“ (Лекција: Моравска Србија у борби против Турака, IST2, 2019: 119) (*К-светоназор*).

Након Косовског боја Српска држава ступила је у вазални однос према Османском царству, током периода посебно су се истакли кнегиња Милица, супруга кнеза Лазара, и њихов син кнез Стефан Лазаревић. Млади кнез остао је упамћен као веома вешт војсковођа и припадник витешког Реда змаја, захваљујући својим заслугама и угледу добио је титулу деспота од византијског цара.

> „Кнез Стефан је почео је самосталну владавину 1395, али је кнегиња Милица, која се у међувремену замонашила под именом Јевгенија, имала велики утицај на прилике у Србији све до своје смрти (1405). (...) На повратку у Србију кнез Стефан је са братом Вуком и одредом војника свратио у Цариград, где му је византијски цар доделио титиулу деспота. (...) Када је Жигмунд основао витешки Ред змаја, деспот Стефан је међу првима у њега ступио носећи мач са симболом реда (1408)“ (Лекција: Држава Лазаревића и Бранковића, IST6, 2016: 194-196) (*К-светоназор*).

Важну улогу у борби против Турака имао је Вук Гргуревић – Змај Огњени Вук, који је ратовао на страни угарског краља Матије Корвина. Вук је остао упамћен као изразито вешт и храбар војсковођа, који је успео да у неколико наварата продре на територију Србије и избави велики број Срба и преведе их у Угарску.

> „Од тог времена Вук Гргуревић је непрекидно био у служби угарског краља. Његов превасходни задатак био је да окупља српски живаљ на територији јужне Угарске и организује га за борбу против Османлија. (...) У два наврата (1480-1481) Вук је заједно са угарским капетанима провалио у Србију стигавиши до Крушевца. Према неким сведочанствима они су из Србије тада извели око 100.000 људи који су насељени у Угарској“ (Лекција: Сеобе Срба, IST6, 2016: 218) (*К-светоназор*)

> „Јунаштво деспота Вука опевано је у епским песмама. Народ га је запамтио као Змаја Огњеног Вука“ (Лекција: Сеобе Срба крајем средњег века, IST2, 2019: 128) (*К-светоназор*).

Живот Срба под влашћу Турака од друге половине 15. века био је скопчан са разнородним облицима насиља, негације и деградације националног идентитета и економског израбљивања. У историји српског ропства под Турцима, како најсвирпији облик насиља, убележен је тзв. данак у крви, који се састојао у одузимању мушке деце и њиховом преверавању и одвођењу на службу у турској војсци.

> „Турци су у српским земљама узимали данак у крви (...) Данак у крви је увео турски султан Мурат II 1420. То је био посебан облик насиља, који је подразумевао одузимање мушке деце старости од седам до двадесет година из покорених хришћанских народа и остао је упамћен као једна од најокрутнијих установа које су икад постојале у Османском царству. (...) Њиховим регурутовањем, превођењем у ислам и обучавањем за различите дужности у турској војсци и државној управи стваран је потребан слој људи одан султану“ (Лекција: Положај и живот Срба у Османском царству, IST7, 2014: 70) (*К-светоназор*).

Живот Срба у ропству под Османским царством може се најједноставније окарактерисати као борба за опстанак. Срби су уживали статус бесправне раје, која је била дужна да обавља куклук, бесплатни рад по налогу Турака. Поред веома тешког положаја услед тога што нису уживали никакву правну заштиту нити последовали права једнака Турцима, ипак прихватање ислама

јављало се као начин за унапређење положаја и остваривање основних права. У почетку Срби нису били суочени са присилном исламизацијом, премда је она посредно наметана, али нису уживали готово никакве верске слободе. Након неког времена уследила је и принудна исламизација српског становништва.

> „Српски народ је од друге половине 15. века живео под окупацијом Турске. Тај период је обележен тешком историјом и борбом за преживљавање. (...) Највећим делом српски народ је претворен у бепсравну рају, која је обрађивала земљу и издржавала спахије. (...) Срби су у времену дугог робовања осећали сталну несигурност и страх од Турака. Честе су биле глад и различите епидемије, што је узроковало високу смртност“ (Лекција: Срби под турском влашћу, IST2, 2019: 156-158) (*К-светоназор*)

> „На почетку своје владавине Турци нису вршили присилну исламизацију. (...) После великих ратова, прогона и убистава, рушења хришћанских светиња и одвођења народа у робље, у ислам се прелазило да би се преживело. (...) Срби су били у положају зимије (поданика) и роба. Зимијама је шеријат гарантовао правно на живот, слбооду и имовину, а робови су сматрани покретном имовином. Срби нису смели да ремете удобност живота муслиманима (и исламизованим хришћанима), морали су да им се склањају с пута, да их госте. Нису смели да их узнемиравају својим богослужењем, није им било дозвољено да се облаче као муслимани, забрањено им је било јахање, ношење оружја, као и изградња кућа већих од муслиманских“ (Лекција: Положај и живот Срба у Османском царству, IST7, 2014: 69-71) (*К-светоназор*).

Како би се отргли од ропског положаја и обезбедили опстанак Срби су масовно напуштали територију Србије и прелазили на територију других царстава. Кључну улогу у том процесу, током Прве сеобе Срба, имао је Арсеније III Црнојевић, пећки патријарх. Допринос ослобођењу Срба од Турака у Другој сеоби Срба дао је Арсеније Јовановић Шакабента.

> „Арсеније III Црнојевић (1633-1706) био је пећки патријарх (1672-1690) архиепископ и патријарх Срба у Аустрији (1690-1706). (...) Водио је Србе у Великој сеоби 1690. за време Бечког рата између Аустрије и Турске. На основу привилегија које је добио за српски народ, Арсеније III је први пут организовао Српску цркву на просторју Аустријског царства“ (Лекција: Сеобе Срба, IST7, 2014: 83) (*К-светоназор*)

> „Арсеније Јовановић Шакабента (1698, Пећ – 1748, Сремски Карловци) био је 28. патријарх српске цркве (...) Арсеније је активно радио на ослобођењу српског народа од Турака“ (Лекција: Сеобе Срба, IST7, 2014: 84) (*К-светоназор*).

У периоду насељавања Аустријског царства важну улогу у борби за очување националног идентитета и права Срба имао је Стеван Стратимировић. Нешто касније истакао се и у Првом српском устанку.

> „Стеван Стратимировић (1757-1836) био је православни Карловачки митрополит (...) Годинама је био вођа Срба у Аустријској царевини и водио борбу против покушаја унијаћења Срба (...)“ (Лекција: Срби под режимом просвећеног апсолутизма Марије Терезије и Јосифа II, IST7, 2014: 102) (*К-светоназор*).

Срби који су живели на територији Аустријског царства били су перципирани од стране аустријских владара као војнички народ. Један од најпознатијих српски капетана који се борио у аустријској восци био је Коча Анђелковић, који се истакао у ратовима против Турака.

> „Како је аустријски двор посматрао Србе пре свега као војнички народ, сасвим је разумљиво што је највећи број племића потицао из редова официра“ (Лекција: Положај Срба у Угарској, IST7, 2014: 94) (*К-светоназор*)

> „Последњи рат Аустрије и Турске (1788-1791) познат је као Кочина крајина, а назван је по српском капетану у аустријској војсци Кочи Анђелковићу (...) Познато је да је извршио три велика препада на турске транспорте у Багрданском теснацу у марту и априлу 1788. године. (...) После шест месеци борби с Турцима повукао се у Банат, где је септембра 1788. године заробљен у турској потери. Одведен је у Текију, где је страшно мучен и на крају набијен на колац заједно с тридесет својих саобраћа“ (Лекција: Пут ка Првом српском устанку, IST7, 2014: 152) (*К-светоназор*).

Поред Коче Анђелковића који се борио у аустријској восци, као изузетно вешт и способан војсковођа на страни Млетачке републике борио се Стојан Јанковић – вођа српских ускока. Захваљујући својим успесима у борби против Турака у народном предању његово име је опевано кроз низ епских песама које славе подвиге ускока.

> „Стојан Јанковић (око 1635-1687) био је један од вођа српских ускока (...) Прославио се као вођа далматинских Срба у борби против Турака (...) Опеван је у народној поезији, а најпознатије песме у којима је поменут јесу *Женидба Стојана Јанковића* и *Ропство Јанковић Стојана*“ (Лекција: Дубровник и Срби у Млетачкој Далмацији и Боки, IST7, 2014: 107) (*К-светоназор*).

Након Косовског боја кључна историјска личност био је деспот Стефан Лазаревић, који је успевао да одржи српску државност до половине 15. века. Након потпуног освајања Србије од стране Турака као кључне историјске личности, захваљујући својим јуначким подвизима, идентификовани су бројни ускоци који су ратовали на страни Угарске или Аустријског царства. Владавина Турака над српским народом приказана је као изузетно сурова, терор је био испољен у свим областим живота, а сваки отпор најстроже кажњаван. На крају, таква страховлада довела је о исељавања Срба у две сеобе, чиме је битно нарушено етничко језгро на простору Косова и Метохије.

*5.1.5. Закључак потпоглавља*

У овом потпоглављу идентификовани су идеациони елементи стратешке културе Србије у садржајима наставног предмета историја у односу на временски период од стварања средњовековне српске државе до Првог српског устанка. С обзиром на то да је концепт стратешке културе операционализован кроз четири основне димензије, кодирање и разврставање идеационих елемената руковођено је дефинисаним категоријама/димензијама стратешке културе. Најзад, у овом делу текста сумирани су претходно приказани идеациони елементи који артикулишу основне димензије стратешке културе Србије (Табела бр. 10)

Табела 10. Идеациони елементи савремене стратешке културе Србије у наставним садржајима историје – период од стварања средњовековне српске државе до Првог српског устанка

| Димензије стратешке културе Србије | Идеациони елементи |
|---|---|
| Идентитет | Јужни Словени;<br>копнени и поморски географски идентитет;<br>Србија (Рашка) – најзначајнија копнена српска земља;<br>Дукља (Зета) – најзначајнија поморска српска земља;<br>Босна – изворно географска област у Србији<br>ћирилица;<br>династија Немањића;<br>православље – темељ националног идентитета;<br>Српско краљевство – 1217. година;<br>Српско царство – 1346. година;<br>водеће сила Балканског полуострва;<br>Косовски бој – утемељење слободарског духа и јуначког карактера;<br>кнез Лазар и Милош Обилић – симболи слободарства и јунаштва;<br>Вук Бранковић – симбол издаје;<br>Србија - вазал;<br>губитак државности – 1459. године;<br>Пећка патријаршија;<br>сеобе Срба;<br>Срби – „живи штит“ у Аустрији, Угарској и Млетачкој Републици;<br>црквено-народни сабори;<br>Војна крајина;<br>исламизација;<br>покатоличавање;<br>хајдуци и ускоци |
| Вредности | независност;<br>црквена самосталност;<br>територијално ширење;<br>превласт на Балканском полуострву;<br>одбрана независности;<br>ослобођење и обнова државности |
| Норме | устанак;<br>рат;<br>освајачака политика;<br>војни савези;<br>политички савези; |

| | |
|---|---|
| | предухитрујући напад;<br>одбрамбени рат;<br>Косовски бој –принципи поступања за одбрану слободе и отаџбине;<br>непокоравање;<br>буне и устанци;<br>герилски рат – хајдуци и ускоци |
| Светоназор | Стефан Немања – родоначелник династије и Српске државе,<br>Св. Сава – први српски архиепископ;<br>Стефан Првовенчани – први српски краљ;<br>Душан Силни – први српски цар;<br>Урош Нејаки – последњи владар династије Немањића;<br>кнез Лазар – вођа српске војске у Косовском бојуу;<br>Косовски бој – неспецификован војнички исход;<br>Милош Обилић – мит;<br>Вук Бранковић – у народном предању окарактерисан као издајник;<br>Марко Краљевић – турски вазал;<br>деспот Стефан Лазаревић – владар Србије након Косовског боја;<br>Вук Гргуревић – српски капетан у Аустријској царевини;<br>Турци – терор и исламизација;<br>Арсеније III Црнојевић – вођа Прве сеобе Срба;<br>Арсеније Јовановић Шакабента – вођа Друге сеобе Срба;<br>Стеван Стратимировић – вођа Срба у Аустријској царевини;<br>Коча Анђелковић – српски капетан у Аустријској царевини;<br>Стојан Јанковић – вођа српски ускока; |

(Извор: Аутор)

Димензија идентитета стратешке културе Србије, с обзиром на захваћени историјски период, одређена је идеационим елементима који своје исходиште налазе у процесу изградње, успона и пропадања средњовековне српске државе, заједно са периодом ропства под Турцима и животом српског народа на територији других царстава током периода бездржавља. На самом почетку назначено је да су Срби припадају широј групи народа - Јужним Словенима. Насељавајући простор Балканског полуострва Срби су своја огњишта поставили како у копненим, тако и у приморским крајевима. Корени српске државности везују се за приморске српске земље, међу њима најзначајнија је била Дукља, као прва српска земља која је стекла међународно признанање проглашењем за краљевину. Након пропаст Дукље уследио је успоне Србије или Рашке, која је током 12. века преузела примат и етаблирала се као најзначајнија српска земља, смештена у копненим пределима Балканског полуострва. Када је реч о Босни, она се изворно одређује као географска област у оквиру Србије. Простор Балканског полуострва се налазио под опречним културолошким утицајима, а Срби су потпали под утицај Византије. Интегрисање православља у културни и духовни живот Срба имало је пресудан утицај на изградњу њихове

националне самоспознаје. Свекупно, утицај Византије и православне цркве одразио се на изградњу националног идентитета Срба кроз припадност источном културном подручју, за разлику од својих суседа који су били под утицајем Запада и католичке цркве. Испрва су Срби користили глагољицу, да би се потом одомаћила ћирилица, у прилог тога говори и најстарији сачувани споменик српске средњовековне културе – Мирослављево јеванђеље. У 12. веку започиње изградња најмоћније средњовековне српске државе њен оснивач био је Стефан Немања, родоначелник династије Немањића која ће наредна два века владати Србијом. Освајањима Стефан Немања је знатно проширио Српску државу, она је објединила Косово и Метохију и приморске српске земље Дукљу, Травунију и Захљумље. Дакле, Немања је око Србије или Рашке ујединио и остале српске земље и српски народ у једну државу. Према томе, Србија је још у току средњег века испољила своју улогу Пијемонта српског народа. Симултано са изградњом и јачањем државе Немањићи су радили на учвршћивању православне вере, што је имало немерљив утицај на изградњу националног идентитета. Уопште, улога Српске цркве у Немањићкој држави била је од пресудног значаја, она је пружала прекопотребно духовно јединство у тешким временима.

Следећи политику свог оца усмерену на јачање моћи и територијално ширење Стефан Немањић успео је да уздигне Српску државу на ниво краљевства, чиме је она и формално стекла независност 1217. године. Након стицања формалне независности потоњи владари династије Немањића наставили су успешну политику јачања моћи Српске државе. Краљ Урош, син Стефана Првовенчаног, први је укинуо набрајање посебних земља у владарској титули и прогласио се *краљем српских и поморских земаља*. Наведено потврђује територијално распростирање српских земаља у копненим и приморским областима. Након краља Уроша титулу *краљ свих српских и поморских земаља* носили су потоњи владари династије Немањића, закључно са првим српским царем Стефаном Душаном – Душаном Силним. У периоду владавине Стефана Дечанског остварена је победа у бици код Велбужда над Бугарском, тиме је Српска држава етаблирана као најмоћнија сила на Балканском полуострву. Међутим, ту није био крај јачању Српске државе, са доласком на престо Стефана Душана остварена су значајна територијална проширења и уздизање Српске државе на ниво царства 1346. године. Окончањем његове владавине након смрти уследио је период наглог слабљења моћи Српског царства и његова пропаст након пораза у Маричкој бици и смрти Уроша Нејаког, чиме је окончана владавина династије Немањића дуга готово два века.

Након Маричке битке на простору некадашњег Српског царства уздигао се кнез Лазар Хребељановић, он је предводио српску војску на Косовском боју. Имена кнеза Лазара и Милоша Обилића остаће уткана у националној свести српског народа као симбол јунаштва и жртве у најважнијем догађају српске историје – Косовском боју. Непокоравање надмоћној сили, одсудна борба и свесна жртва за слободу, православље и отаџбину обједињује скуп елемената које творе јуначки карактер и слободарски дух српског народа. Односно, Косовски бој симболизује исконско отеловљење слободарског духа српског народа. Иманетна тежња ка слободи представља угаони камен његовог националног карактера Срба. Услед претходно наведеног Косовски бој, независно од војничког исхода, представља у колективној свести духовну победу српског народа. Антитеза кнезу Лазару и Милошу Обилићу постао је Вук Бранковић, означен у народном предању као издајник јер није по угледу на косовске јунаке положио живот за слободу. Управо ће ова парадигма утемељена на Косвском боју, која прави јасну разлику између јунак и издајника, постати важан вредносни оријентир у националној свести српског народа у будућности.

Након Косовског боја Србија је изгубила независност и ступила у вазални однос према Османском царству. Током овог периода Стефан Лазаревић је ступио у вазални однос према угарском краљу Жигмунду, а Србија је имала кључну улогу у одбрани јужних граница Угарске државе. Штавише, српски народ је служио као „живи бедем“ Угарској у одбрани од прододра Турака. Захваљујући деспоту Стефану Лазаревићу Србија је постојала као Деспотовина све до 1459. године, када су Турци освојили све њене територије. Тиме је окончано постојање средњовековне српске државе, а српски народ избрисан са политичке карте. Период ропства под Турцима имао је негативне последице на етничку и религијску структру српског народа, спровођена је исламизације са највише успеха у Херцеговини, Босни и Рашкој области. Значају улогу у неговању националне свести имала је Пећка патријаршија, обновљена у другој половини 19. века, као централно верско, политичко и национално тело српског народа. Продор Турака условио је сеобе Срба којим је измењена етничка структура на простору Косова и Метохије, Срби су населили у Првој и Другој сеоби населили територију Јужне Угарске и Аустријског царства. Њихова улога у оба царства била је идентична, служили су као „живи штит“ од продора Турака, то потврђује и формирање Војне крајине у Аустријском царству. Ова област налазила се под директном управом Беча, насељна српским народом са функцијом одбране граница. Бежећи пред Турцима Срби су населили и подручје Далмације, под притиском Римокатиличке цркве значаја део њих прихватио је католичанство. С обзиром да је Далмација била под контролом Млетачке републике, по угледу на Аустрију и Угарску, и Млеци су користили Србе као „живи штит“ у одбрани од турских напада. У метачко-турским ратовима својим јунаштвом истакли су се бројни ускоци, њихови јуначки подвизи снажили су национални карактер Срба, симболизујући путоказ ка дуго жељеном нациналном ослобођењу.

У односу на димензију вредности стратешке културе Србије издвојени су садржаји у којима се препознаје неколико темељних националних и државних интереса српског народа у посматраном периоду. Успостављање Српске државе од стране Стефана Немање захтевало је ослобођење од патроната Византије, која је суверено контролисала простор источног дела Балканског полусторва. Након ослобађања од Византије основни циљ био је јачање моћи Српске државе и њено уздизање на ниво краљевства, што је значило и формалну независност. Стицање државне независности водило је последично и постављању другог циља – црквеној самосталности. Стефан Првовенчани подигао је Српску државу на ниво краљевства, а његови наследници доследно су водили политику јачања моћи Српске државе. Крајњи циљ освајачких похода било је остваривање превласти на простору Балканског полуострва, што је остварено са владавином Стефана Дечанског и његовог сина Душана Силног. Проглашњем царства 1346. године и званично је потврђена надмоћ Српске државе на простору Балканског полуострва. Убрзо након проглашења царства уследило је период слабљења моћи Српске државе и продор Турака на Балканско полуострву. У односу на војне походе Турака циљ је био одбранити независност Српске државе. Након превладавња Турака над територијом некадашње Српске државе, водиље националне политике постаје ослобођење, а потом последично, и обнова државности.

Идеациони елементи који артикулишу нормативну димензију стратешке културе Србије током посматраног периода могу се поделити у две фазе. Прву групу идеационих елемената чини схватање да је устанак или рат за ослобођење легитимно средство. У периоду стварања независне Српске државе ратовање је представљало темељни образац вођења националне политике. Савезништва која су склапана од стране Стефана Немање углавном су била оријентисана на заједничко ратовање против Византије. Након стицања независности остали владари династије Немањића доследно су спроводили политику јачања моћи Српске државе,

освајачку политику. Ова политика утемељење је налазила у ратним походима, док су се као споредне методе јављала савезништва са другим државама. За разлику од Стефана Немање потоњи владари ове династије склапали су савезништва која су веома често имала и функцију очувања мира или унапређења положаја и статуса Српске државе. Један од значајних принципа идеационих елемената нормативне димензије, који се исказао током борбе за превласт на Балканском полуострву, јесте предухитрујући напад на Бугарску од стране Стефана Дечанског. Овај принцип испољен је и током Маричке битке, браћа Мрњавчевићи покренули су предихитрујући напад на Турке. Период друге половине 14. века карактерише вођење одбрамбених ратова против Турака. Косовски бој одражава последњу фазу одбрамбеног ратовања. На темељу овог догађаја артикулисани су принципи јунаштва, одсудне борбе и спремности на жртву у случајевима угрожености отаџбине и слободе. Ови принципи постали су интегрални део националног карактера српског народа и начина на који он приступа питању одбране сопствене слободе. Наведени принципи бивају афиримсани у пракси током периода ропства под Турцима, српски народ није се мирио са својим положајем, подизао је буне и устанке. Такође, непокравање и отпор турској власти испољени су кроз деловање хајдука и ускока, герилиски начин ратова промовисан је као одговарајуће средство за достизање циљева ослобођења.

Димензију светоназора углавном одређују идеациони елеменити који се тичу кључних историјских личности и догађаја. Наиме, Стефана Немања и Св. Сава истичу се као утемељивачи државне и црквене независности. Св. Сава изборио је црквену самосталност и ревносно радио на учвршћивању православне вере, што је имало немерљив утицај на духовно уздизање српског народа. У крајњој инстанци њихов допринос поставио је темеље националног идентитета Срба и имао имало пресудан утицај на изградњу националне свести у средњем веку. Следећи значајни владари династије Немањића били су Стефан Првовенчани и Душан Силни, први је уздигао Српску државу на ниво краљевства, а други на ниво царства. Готово једини владар из династије Немањића који је остао упамћен као недовољно вичан владарском позиву био је Урош Нејаки, неспособан да очува Српско царство и спречи великаше да се одметну. Након Уроша Нејаког уздигао се кнез Лазар, који је по свему подсећао на светородне владаре династије Немањића. Био је вешт владар, одличан војсковођа и ктитор Српске цркве. Његово учешће у Косовском боју, као кључном историјском догађају у односу на посматрани период, а вероватно и уопште у српској историји, определило је његово место у националној самоспознаји српског народа. Спремност да се изађе на мегдан надмоћној сили, уз помоћ свега неколико других великаша, винула је име кнеза Лазара у легедну. Наиме, кнез Лазар постао је симбол јуначког карактера и слободарског духа српског народа. Интересантно је да се истиче и помоћ коју је кнезу пружио Вук Бранковић, који је, иначе, у народном предању означен као издајник. Војнички исход Косовског боја није јасно спецификован, али због смрти турског цара прве вести о овом догађају упућивале су на победу Срба. Односно, султана Мурата према легендни убио је Милош Обилић и тиме однео превагу у овом догађају, жртвујући свој живот овим јуначким подвигом његово име постало је симбол јунаштва.

Личност која ужива важно место у епској поезји, као њен главни протагониста, јесте Марко Краљевић. Његов лик у епској поезији скројен је спрам тежњи поробљеног народа да има заштитника од турског зулума. Премда је Марко Краљевић био турски вазал народно предање доделило му је улогу бунтовника, јунака надљуске снаге који пркоси Турцима и исправља неправде према српском народу. Након Косовског боја као кључне историјске личности јављају се бројне личности, углавном појединци који су се истакли својим јунаштвом у рату против Турака. То су били ускоци који су ратовали на страни Аустријског царства, Угарске или

Млетачке републике. У овим царствима, за која су ратовали, Срби су перципирани као војнички народ. Поред њих, истичу се предводници српског народа у две велике сеобе, када је велики број Срба, највише се територије Косова и Метохије, напустио Србију услед турског терора. Живот Срба под Турцима укључивао је обесправљеност, страх и терор и насилну исламизацију. Срби нису уживали готово никаква права, били су дужни да издражавају спахије и плаћају порезе. Такође, као један од најупечатиљивијих облика насиља над Србима остаје умапћен „данак у крви“, одузимање мушке деце и њихово превођење у ислам, а касније и укључивање у оружане снаге Османског царства.

### 5.2. Идеациони елементи савремене стратешке културе Србије у наставним садржајима историје - период од Првог српског устанка до Берлинског конгреса

Друго потпоглавље усмерено је на анализу наставних садржаја из историје који обрађују период историје Србије и српског народа од Првог српског устанка до стицања независности на Берлинском конгресу. Идеациони елементи су издвојени, разврстани и анализирани у контексту димензија стратешке културе Србије које су предмет проучавања. Стога су димензије стратешке културе Србије организоване у засебне целине у оквиру овог потпоглавља, унутар којих су обједињени идеациони елементи који је фундирају.

#### *5.2.1. Идентитет*

У овом првом потпоглавља издвојени су садржаји који омогућавају идентификовање идеационих елемената који фундирају димензију идентитета стратешке културе Србије. Другим речима, издвојени су они садржаји који казују о националној самоспознаји Срба и особинама националног карактера, као и глобалним и регионалним улогама које они себи приписују. Нестајање средњовековне српске државе након турских освајања на простору Балканског полуострва крајем 14., и коначно, у првој половини 15. века означило је почетак нове епохе у историји српског народа. Нестајање српских држава и живот под влашћу Турака трајао је неколико векова. Ипак, вишевековно бреме ропства и преверавања није избрисало српску националну свест и тежњу ка слободи и обнови државности. Почетак нове епохе у историји српског народа везује се за почетак 19. века, наиме „Српски народ је на почетку 19. века још увек био без сопствене државе, јер је живео расут на просторима две велике царевине – Османске и Хабзбуршке“ (Лекција: Српска револуција, IST7, 2014: 155) (*К-идентитет*). Турска империја била је једна од најмоћнијих светских сила почетком новог века, док је на простору Балкана њена власт била чврсто утврђена. „Крајем 18. века цео Балкан се још увек налазио у саставу Османске империје“ (Лекција: Први српски устанак, IST3, 2020: 44) (*К-идентитет*). Назадовољство положајем у Османском царству, вишевековно ропство и обесправљеност доживели су своју кулминацију почетком 19. века. Први корак на путу ослобођења од Турака било је подизање Првог српског устанка 15. фебруара 1804. године. Слободарски дух, на основама победничког карактера, уздигао се поново међу Србима и означио почетак одсудне бробе за слободу. Устанак је покренуо низ важних догађаја који су водили ка обнови државности Србије и коначном ослобођењу од Турака.

> „У августу 1805. од највићенијих старешина састављен је Правитељствујушчи совјет, који је, уз Карађорђе, управљао Србијом. То је, у ствари била прва српска влада. (...) Седиште Савета било је у Смедереву, последњој српској средњовековној престоници. Тим избором симболично је означена обнова државности Србије. (...) Сретење Господње 15. фебруар, данас је празник државности Републике Србије“ (Лекција: Први српски устанак, IST3, 2020: 47) (*К-идентитет*).

Значај Првог српског устанка могуће је сагледати кроз националну димензију, која обухвата уобличавање националне свести о потреби за ослобођењем Срба и обнови државности. Посредством устанка пробуђен је национални карактер Срба, а национални идентитет добио је јасније обрисе након вишевековног националног, религиозног и културног потирања. Са друге стране, Србија добија својство актера међународних односа, додуше испрва као привилегована област Османског царства.

> „Руско-турски рат окончан је миром у Букурешту 28. маја 1812. године. То је био први међународни акт којим су Срби уведени у међународне односе. Осмом тачком тог мира Србија је постала привилегована област Османског цараства (...)“ (Лекција: Друга фаза устанка, слободна територија, слом устанка, IST3, 2020: 52) (*К-идентитет*).

Борба за слободу српског народа током Првог српског устанка носила је са собом велике жртве и јуначке подвиге устаника. Премда су Турци веома сурово кажњавали било какав вид побуне, такве мере нису сузбиле „пробуђени“ слободарски дух српског народа. У Првом српском устанку остварене су значајне победе над турском војском које су укључиле јуначке подвиге и жртве устаника, као залог за слободу и обнову државности.

> „Прва велика битка у којој су се устаници сукобили са регуларном османском војском у Првом српском устанку водила се 18. августа 1805. године на Иванковцу (...) Устаници су победили велику турску војску (50.000 људи) и натерали је на повлачење ка Нишу, док је Хафиз-паша погинуо у бици“ (Лекција: Први српски устанак, IST3, 2020: 47) (*К-идентитет*)

> „У 1809. највећа битка вођена је на Чегру, надомак Ниша. Устанике је предводио војвода Стеван Синђелић (...) Када је видео да не може да истера Турке из шанца и да је много Срба изгинуло, Синђелић је опалио из своје кубуре у пуну бурад барута и тако завршио бој. Том приликом погинуло је око 6. 000 Османлија и сви преостали Срби“ (Лекција: Друга фаза устанка, слободна територија, слом устанка, IST3, 2020: 51) (*К-идентитет*).

Неуспех Првог српског устанка није обесхрабрио српски народ у настојањима да се избор за слободу. Напротив, овај први корак начињен као коначном ослобођењу, ојачао је карактер српског народа и представљао увертиру у низ устанака и дипломатских активности усмерених ка остваривању националних и државних интереса. Ослобођење и обнова државности постављени су на врх лествице националних интереса, чврста вера у победу, као и спремност на јуначка дела и жртве одликовали су национални карактер Срба током овог периода. Убрзо након пропасти Првог српског устанка уследио је и Други српски устанак, којим је Србија успела да унапреди своју позицију у оквиру Османског царства и избори се за извесни степен аутономије. Захваљујући дипломатији кнеза Милоша Обреновића Србија је добила статус Кнежевине, а касније и територијално проширење на шест нахија.

> „У јесен 1830. године из Цариграда је стигао султанов Хатишериф којим је Србија, уместо обичне провинициje Турског царства, постала кнежевина с потпуном унутрашњом самоуправом и с наследним кнезом на челу. (...) Зато је Порта 1833. хатишерифом потврдила нове границе Србије. Поред титуле наследног кнеза и проглашења Кнежевине Србије (1830), то је била нова велика победа Милоша у односу с Турцима, која је имала велике последице по даље стварање српске државе“ (Лекција: Борба за аутономију (1815-1833), IST7, 2014: 173-174) (*К-идентитет*).

Након проглашења Кнежевине Србије, политика кнеза Милоша Обреновића била је усмерена на ослобођење, а затим и уједињење српског народа. Следствено томе, Србија је идентификована као Пијемонт националног ослобођења и уједињења.

> „Српска политичка елита све је више у Србији видела вођу српске и јужнословенске борбе за уједињење, а често је то уједињење изједначавала с територијалним проширењем саме Србије“ (Лекција: Борба за аутономију (1815-1833), IST7, 2014: 175) (*К-идентитет*).

На плану унутрашње политике постојала су значајна первирања, под утицајем политичке елите а по питању превалсти две династије, Карађорђевића и Обреновића. Корен проблема на унутрашњем плану чинио је апсолутизам Милоша Обреновића, који није наилазио на одобравање како политичке елите тако и народа. Борба против апсолутизма карактерисала је, дакле, политички живот Србије у првој половини 19. века. Свеукупан политички притисак уродио је плодом, уочи абдикације кнез Милош донео је Сретењски устав, изузетно напредан за своје време, њиме су постављена начела за ограничавање кнежевог апсолутизма и укинут је феудализам.

> „Због тога је кнез Милош 1835. године прогласио Сретењски устав, који је написао Димитрије Давидовић. То је био први устав модерне Србије. У њему су изражене потребе српског друштва: национална еманципација, разбијање феудалних установа и аутократске владавине“ (Лекција: Апсолутизам Милоша Обреновића (1835-1839), IST7, 2014: 177) (*К-идентитет*)

> „Срби су се међу првим народима у Европи ослободили феудалних обавеза.“ (Лекција: Борба за аутономију (1815-1833), IST7, 2014: 175) (*К-идентитет*).

Слободарски дух српског народа испољио се и на плану унутрашњег друштво-политичког уређења. Сретењски устав представљао је израз тежње српског народа ка демократизацији и ослобађању од стега аутократије. Уједно, овај устав означава и један од првих демократских устава на тлу Европе. Како Сретењски устав није наишао на одобравање великих сила, кнез Милош је био приморан да га укине. Након његове абдикације уследила је владавина најстаријег сина Милана, убрзо окончана након његове изненадне смрти, а затим и краћа владавина млађег сина Михаила. Абдикација кнеза Милоша довела је до перманетне политичке нестабилности, превирања и смене династија у свеопштем вртлогу сукоба политичких првака. Династија Карађорђевић преузела је престо након 1842. године, одлучујућу улогу у томе имали су уставобранитељи - противници апослутизма кнеза Милоша. Међутим, смена династија ипак није била дугог века, већ 1848. године Обреновићи су поново ступили на власт.

> „Међутим, ни Михаило се није дуго задржао на престолу. (...) По избијању буне кнез Михаило је почетком септембра 1842. напустио Србију. Био је то крај његове прве владе. Народна скупштина је за новог кнеза прогласила Александра Карађорђевића, сина вождa Карађорђа“ (Лекција: Апсолутизам Милоша Обреновића (1835-1839), IST7, 2014: 178-179) (*К-идентитет*)

> „Светоандрејска скупштина била је једна од најзначајнијих током 19. века: на њој је 22. децембра свргнут кнез Александар, а за новог кнеза проглашен је кнез Милош Обреновић. Усвојен је Закон о Народној скупштини (...)“ (Лекција: Уставобранитељи и кнез Александар Карађорђевић (1842-1858), IST7, 2014: 183) (*К-идентитет*).

Након абдикације кнеза Милоша политички живот у Србији добио је нове кључне актере, уставобранитеље, који су постали окосница политичког живота и, уједно, носиоци битних политичких промена. Захваљујући њима уследила је постепена и умерена демократизација политичког живота у Србији. Период друге владавине кнеза Милоша и његовог сина кнеза Михаила омогућио је одлазак турске војске из Србије, тим поступком достизање независности и коначно ослобођење постали су далеко извеснији. Борба за ослобођење захтевала је подједанко војну вештину и јунаштво српског народа, али и вештину дипломатије у преговорима са Турцима. Након сукоба на Чукур чесми 1862. године кнез Михаило поставио је захтев великим силама за исељењем Турака из Србије. Захтеви су услишени тек 1867. године, то је био један од кључних успеха ка коначном ослобођењу и независности.

> „Тада је одлучено да се из четири града – Београд, Шабац, Кладово и Смедерево – исели муслиманско становништво, а да се турске тврђаве Ужице и Соко-град (у близини реке Дрине) поруше. Тек је 1867. кнез Михаило успео да издејствује одлазак турских војних посада из Србије. Специјални султанов изасланик предао је 18. априла 1867. кључеве Београда и осталих српских градова. Био је то велики корак Србије ка независности“ (Лекција: Друга владавина Милоша и Михаила Обреновића (1858-1868), IST3, 2020: 128) (*К-идентитет*).

Након тога уследило је доношење првог самосталног устава Србије, којим је она проглешена за уставну монархију.

> „На захтев либерала донесен је тзв. Намеснички устав (1869). То је први устав који је Србија донела самостално. Њиме је проглашена за уставну монархију с народном скупштином и с династијом Обреновића на челу“ (Лекција: Владавина кнеза Милана Обреновића – ослободилачко ратови и стицање независности 1876-1878, IST7, 2014: 188) (*К-идентитет*)

Очување националне свести српског народа током дуготрајног ропства било је круцијално за његов опстанак и обнову државности. Пресудну улогу на том плану имао је култ династије Немањића, Косовског боја и величање јуначких подвига хајдука и ускока кроз епску поезију. Стога се национални идентитет Срба умногоме се развијао на темељу идеационих елемената који су прожети кроз епску поезију. Кроз народно предање славили су се јуначки подвизи и жртве, непкоровање и пркос надмоћнијем непријатељу у борби за слободу. Свеукупно, мотиви обухваћени епском поезијом омогућили су одржавање националне свести Срба и јачање националног карактера да се опстане и истраје упркос тешком положају у Османском царству. Штавише, Косовски бој као преломни догађај дотадашње српске историје послужио је угаони камен националног идентитета, односно његова интерпретација кроз народно предање учинила да он постане *per se* исходиште националне самоспознаје Срба.

> „Када су изгубили државу, Срби нису изгубили сећање. У суровој борби за опстанак, да би преживели као народ, потражили су утеху у својој историји – преточивши је у епске песме. Култ свете лозе Немањића и заветна Лазарева мисао, заједно са савременим јуначким подвизима хајдука и ускока остали су вековима у народном памћењу. То није био само одраз туге за изгубљеним него и свесна борба за одржање самосвести и посебан морални подстицај народу да истраје до тренутка када ће коначно створити своју државу. Зато је у периоду другог робовања под Турцима развијен косовски мит. Косовска битка (1389) била је изузетно значајна прекретница у историји српског народа, па је потпуно разумљиво да су о њој и око ње израсли бројни митови, који су градили српски

> национални идентитет. Потреба за постојањем тих митова родила се из тадашњег друштвеног положаја Срба. Они су морали да преживе тешка времена доминације туђинаца, и то не само етнички већ и верски и цивилизацијски потпуно различитих од њих самих. Све се то одигравало у ситуацији у којој, од сопствених друштвених институција, нису имали друге, осим породичне задруге, сеоске општине и једне једине заједничке – цркве. Зато су косовски митови били и остали тесно повезани с одбраном националног и религијског идентитета“ (Лекција: Културни препород Кнежевине Србије, IST7, 2014: 194) (*К-идентитет*).

Живот Срба на простору судара различитих цивилизација изазвао је и особене начине суочавања са страним културним и религиозним матрицама са циљем очувања националног идентитета. Срби који су живели под влашћу Турака неговали су народни језик, епску поезију и народну уметност као особен културни образац који је пружао прекопотребну самоидентификацију. Са друге стране, живот у Аустријском царству изнедрио је културни образац у чијем средишту се налазило православље, као темељ идентитета и брана унијаћењу.

> „Турска најзеда прекинула је континуитет у развоју српске културе и покидала културне везе Срба са остатком Европе. Током 18. века живот српског народа у две различите царевине, Османској и Хабзбуршкој, у два различита цивилизацијска и кулутрна поретка, утицао је и на паралелни развој два модела српске културе. Срби који су живели под Турцима били су препуштени сами себи и развијали своју патријахалну културу, изражену у народном језику, народној песми и причи, пословицама, у народној уметности, етици и моралу. Срби у Аустријском царству били су изложени насилном преласку у католичку веру, па је ослонац тражен у православљу“ (Лекција: Живот у Србији, IST3, 2020: 68) (*К-идентитет*).

Поред борбе за национално ослобођење на територији Србије неопходно је осврнути се и на животу српског народа који се затекао изван матице. Живот Срба на простору Далмације у 19. веку карактерише изложеност унијаћењу. Услед тога, на овом простору веома мали број Срба успео је да очува православну вероисповест, већина је преведена у католицизам.

> „На простору Далмације Срби су присутни већ од доласка на Балкан. У већем броју досељавали су се у 13. веку, о чему сведочи постојање православних манстира Крка, Крупа и Драговић. Италијански писци истицали су да је у Далмацији у великој већини живео 'илирско-српски' народ (православне и римокатоличке вере) (...) После бројних прозелитиских акција које је спровела Римокатоличка црква, на простору Далмације остао је релативно мали број православних Срба. Према попису из 1857, они су чинили 17% становништва“ (Лекција: Срби у Војној крајини и Далмацији, IST7, 2014: 228) (*К-идентитет*).

Паралелно са борбом за ослобођење на територији Србије, Срби који су живели изван матице били су суочени са тешким положајем, углавном обесправљени у другим државама, што их је приморало да се боре за остваривање својих политичких и црквених права. Наиме, у Угарској Срби су симултано са револуционарним захтевима Мађара према Бечу 1848. године покренули и питање свог положаја.

> „На Мајској скупштини Срби су тражили своја права по начелу равноправности: народност, јези, самосталност, веру, слободу мисли и штампе. Одушевљени народ изабрао је Рајчића за патријарха а пуковника огулинске регименте Стевана Шупљикца за

> српског војводу. Тако су Срби у Угарској стекли највиши степен у хијерархији православне цркве“ (Лекција: Срби у револуцији, IST7, 2014: 219) (*К-идентитет*)

> „После Аустро-угарске нагодбе из 1867. године, Срби у јужној Угарској дошли су у надлежност угарске владе у Будимпешти. Она у политичком смислу није признавала мањине на својој територији и водила је политику мађаризације. У другој половини 19. века српско грађанство предвођено Светозаром Милетићем пружало је отпор таквој политици“ (Лекција: Европски и балкански оквири српске историје – Срби под влашћу Турске и Аустро-Угарске, IST8, 2020: 59-60) (*К-идентитет*).

Очување националног идентитета Срба на територији других држава током 19. века било је скопчано са бројним тешкоћама. Наиме, Срби нису уживали основне националне, културне и верске слободе у Аустрији и Угарској, штавише, били су изложени агресивној етничкој и верској политици асимилиације у тим земљама. Ништа боља није била ни сиутација на територији Далмације, активност Римокатоличке цркве биле су усмерене на унијаћење Срба. Услед тога велики број Срба на простору Далмације приклонио се римокатолицизму.

Премда је српска политичка елита од самог почетка гледала на Србију као на предводника националног ослобођења и уједињења, питање првенства у овом епохалном периоду борбе за ослобођење српског народа настојала је да преузме и друга српска држава, Црна Гора.

> „Средином 19. века Црна Гора је водила два ослободилачка рата против Турске (...) Чинило се да ће после победе у рату 1858. године, Црна Гора представљати средиште окупљања балканских народа у будућем заједничком рату против Турске. По повратку кнеза Милоша на српски престо ствари су почеле да добијају другачији ток. Поставило се питање првенства и вођства у припремама устанка и ослободилачког рата, као и питање стварања једне заједничке или две посебне српске државе“ (Лекција: Друга владавина Милоша и Михаила Обреновића (1858-1868), IST3, 2020: 129) (*К-идентитет*).

Иако су постојала спорења по питању вођства у ослобођења српског народа, Србија се у више наврата доказала као матица српског народа. Статус Пијемонта српског народа Србије заснивао се, са једне стране, у уверењу неослобођеног српског народа, и са друге стране, српска политичка елита од почетка 19. века гајила је такво становиште. Између осталог, улазак у рат против Турске 1876. године након устанка српског народа у Херцеговини потврдио је њен статус Пијемонта.

> „Велика источна криза започела је 1875. године устанком српских сељака против турске власти у Херцеговини. Убрзо потом устанак избија и у Босни. (...) Кнежевина Србија није могла равнодушно да посматра ове устанке. Иако је још била у вазалном односу према Турској, Србија је ипак била матица српског народа“ (Лекција: Велика источна криза и Берлински конгрес – преобликовање југоисточне Европе, IST8, 2020: 13) (*К-идентитет*).

Национални карактер Срба дошао је до изражаја и у овом случају, иако недовољно спремна и опремљена за рат, Србија је објавила рат Турској и тиме започела последњу фазу ослобођења. Слободарски дух српског народа надвладао је свест о сопственим слабостим и страх од надмоћи непријатеља. Након низа устанка и ратова, последњи кораци ка коначном ослобођењу од власти Турака и обнови државности након неколико векова бездржаваља начињени су крајем 80-их година 19. века.

„Догађај који је у историји упамћен као Велика источна криза (1875-1878) започео је избијањем српског устанка у Херцеговини у јулу 1875. године, а наставио се српско-турским ратовима 1876-1878. и руско-турским ратом 1877-1878. године. Завршио се одредбама Берлинског конгреса, којим су Србија, Црна Гора и Румунија постале независне државе, територијално проширене на рачун Османског царства“ (Лекција: Ослободилачки ратови и стицање независности 1868-1878., IST3, 2020: 132) (*К-идентитет*).

„Србији је призната независност на Берлинском конгресу који је одржан од 13. јуна до 13. јула 1878. године. Тиме је, у међународно-правном смислу обновљена српска државност, која је била прекинута још турским освајањем Балкана крајем средњег века. Стицање независности било је резултат дуге и тешке борбе за обнову српске државе, која је започета Првим српским устанком 1804. године“ (Лекција: Србија после Берлинског конгерса – изградња модерне државе, IST8, 2020: 33) (*К-идентитет*).

Након дуге и напорне борбе Србија је коначно призната као независна држава 1878. године, то је значило коначно остварење вишевековних националних тежњи ка слободи. Такође, ослобођењем од власти Турака прекинут је и дисконтинутет српске државности од неколико векова. Међутим, ова велика победа није означила крај процеса борбе за ослобођење, напротив, она је ојачала уверење Србије у сопствену улогу Пијемонта српског народа. Заправо, Берлинским конгресом борба за ослобођење није била завршена, већ је он био увертира у наставак ослобођења Срба који су се и даље налазили у потлаченом положају. Српски народ ће у име тих идеала уградити бројна јуначка дела и жртве, како би помогао своје сународнике и ослободио их турске власти. Остваривање ослобођења, а потом и уједињења, идеала који су дуго стасавали у националној свести Срба, означило је почетак новог доба у колективној историји. Тај период у контексту ове димензије стратешке културе Србије обрађен је у наредном поглављу.

*5.2.2. вредности*

У овом делу текста издвојени су наставни садржаји који ближе упућују на димензију вредности, то јесте на кључне националне и државне интересе који су руководили политичко деловање српског народа током 19. века. Као што је већ наведено, почетак 19. века у историји српског народа симболизује национално буђење и кулминацију незадовољства положајем у Османском царству. Срби су своје незадвољство и отпор према власти Турака изражавали стихијски, у више наврата током тешког периода ропства, ипак сви ти покушаји да се промени сопствени положај нису имали успеха. Подизање Првог српског устанка означава прекретницу и коначно буђење српског националног бића, тек 1804. године сазрела је национална свест у погледу нужности промене тренутног положаја и борби за слободу као питању од којег зависи опстанак. Управо се идеал слободе јавља као темељна вредност која је руководила деловање Срба, идеал вредан жртве и страдања. Поред слободе, као темељне вредности, српски народ стремио је и ка уједињењу са својим сународницима и обнови некадашњег средњовековног српског царства.

„За веома кратко време побуна против дахија прерасла је у борбу за обнову независности Србије. Та борба свуда је била прихваћена као увод у уједињење Срба у заједничку државу. (...) У Првом српском устанку Срби су прешли границе Београдског пашалука у намери да ослободе све Србе у Турској и уједине се са Старом Србијом, Црном Гором, Херцеговином и Босном. Њихов циљ била је обнова српског средњовековног царства, а рачунало се и на уједињење са Србима из Аустрије ако би

прилике биле повољне“ (Лекција: Друга фаза устанка, слободна територија, слом устанка, IST7, 2014: 161-162) (*К-вредности*).

Дакле, идеја ослобођења носила је у себи и идеју уједињења српског народа. Стога се и ослобођење сагледавало искључиво као стање слободе свих Срба који су се налазили под турском влашћу. Премда циљеви устанка нису исправа постављени на тај начин, потпуно ослобођење свих Срба постепено је уобличено као темељни национални интерес. Сходно томе, идеја о обнови државности јавила се као природан исход тог процеса, обнова националне државе Срба и њихово уједињење постали су вредносни оријентир политике Србије. Такву политику дубоко је заговарао и кнез Милош Обреновић, идеја о јакој, уједињеној и независној српској држави чинила је угаони камен његове политичке визије. Штавише, идеја уједињења може се сматрати као својеврсна ревитализација средњовековене српске државе у облику тзв. Велике Србије, коју би чиниле Србија, БиХ, Стара Србија и Црна Гора.

„До краја своје прве владавине кнез Милош није напуштао идеју о стварању јаке и независне српске државе коју би сачињавале Србија, Босна и Херцеговина, Стара Србија, као и Црна Гора“ (Лекција: Борба за аутономију (1815-1833), IST7, 2014: 175) (*К-вредности*)

„Према Грашаниновој замисли, изложеној у чувеном спису Начертаније, уједињење је требало да се оствари у два корака. Први чин уједињења српског народа остварио би се у држави у коју би ушли само Срби који су још увек били под турском влашћу. Следећа етапа, у којој би се обавило уједњињење са Србима под аустријском влашћу, реализовала би се у догледној будућности. Да би се то остварило, а што је подразумевало укључивање у састав државе и других народа, Гарашанин је био спреман на велики прелаз од српске ка југословенској држави, јер би у њу ушли и Хрвати. Тако је 'Великој Србији' претпоставио нову, 'Јужнославију', коју би, поред Срба и Хрвата, чинили и Бугари“ (Лекција: Уставобранитељи и кнез Александар Карађорђевић (1842-1858), IST7, 2014: 181-182) (*К-вредности*)

Пресудан значај вредности уједињења српског народа афирмише и Гарашанинов програм националне политике, у којем је истакнута спремност на компромис и прелаз ка југословенској држави уколико би то био нужан предуслов уједињења свих Срба. Наведено сведочи о томе да је идеал уједињења уживао онтолошки значај за српско национално биће, услед тога он је *pro futuro* био идеја водиља националне политике. У домену унутрашње политике преовлађивало је незадовољство, како јавности, тако и политичке елите, апсолутизмом кнеза Милоша. Његова ауторкатска владавина изазвала је низ побуна и снажан отпор српског народа у целини, који је тежио стварању друштва без самовоље и са јасним правним поретком како би се спречила тиранија. Низ побуна подгинутих против кнеза Милоша и перманетни притисак политичке елите, који је свој врхунац достигао доношењем устава 1838. године, довео је до његове абдикације.

„Милетина буна из 1835. године била је мотивисана отпором кнежевој самовољи, због које никоме није била загарантована правна сигурност. (...) Српски представници, руковођени идејом ограничавања кнежевог апсолутизма, активно су учествовали у изради Устава, посебно одредбама о односу кнеза и Совјета. Основно побележје Устава из 1838. године јесте то што су потврђена вазална права Србије предвиђена претходним хатишерифима и ограничена је власт кнеза највиши правнима актом“ (Лекција: Апсолутизам Милоша Обреновића (1835-1839), IST7, 2014: 176-178) (*К-вредности*).

Дакле, једна од кључни интереса у периоду борбе за ослобођење била је и борба против аутократије. Српски народ тежио је демократизацији и ограничавању самоволје владара. Стицањем независности Кнежевине Србије на Берлинском конгресу само делимично су остварени постављени национални и државни интереси. Ипак, био је ово важан тренутак обнове државности Србије и успостављања независне државе. Међутим, како су очекивања српског народа превазилазила су пуко проглашење независности, стога је владало велико незадовољством исходима Берлинског конгерса. Наиме, основни извор незадовољства тицао се онемогућавања да се заврши отпочети процес националног ослобођења и уједињења.

> „Јавност у Србији и Бугарској, свака из својих разлога, није била задовољна одлукама Конгреса јер им није било дозвољено да заврше процес националног ослобођења и уједињења“ (Лекција: Велика источна криза и Берлински конгрес – преобликовање југоисточне Европе, IST8, 2020: 15) (*К-вредности*).

Стицање независности и обнова државности нису задовољили српски народ, који је остао доследан у својим настојањима да оствари темељни циљ ослобођења, а потом и уједињења, свих Срба. Како су ови циљеви остали неиспуњени, стремљења српског народа и у наредном периоду остала су усмерена на њихово остварење. Штавише, и након стицања независности вредности ослобођења и уједињења остале су „светионик“ националне и државне политике.

> „Најважнији спољнополитички циљ кнеза Михаила било је уједињење Србије са Босном и Херцеговином. Да би се то остварило, требало је обезбедити савез са осталим балканским народима. (...) Први уговор о сарадњи склопљен је 1866. са Црном Гором. То је била основа за будући балкански савез“ (Лекција: Друга владавина Милоша и Михаила Обреновића (1858-1868), IST3, 2020: 129-130) (*К-вредности*).

Период 19. века за српски народ обележен је националним буђењем и одлучном борбом за обновом независне државе. Идеалу ослобођења била је иманентна и идеја о уједињењу свих Срба у једну државу. Ове вредности чиниле су окосницу националне и државне политике током 19. века. Премда је Берлински конгрес донео испуњење једног дела зацртаних циљева, њиме нису остварени кључни национални идеали – потпуно ослобођење и уједињење Срба.

*5.2.3. норме*

Када је реч о нормативној димензији она обухвата прихватљиве и пожељне обрасце понашања у остваривању националних и државних интереса. Како је ово потпоглавље посвећено периоду 19. века, тачније борби за ослобођење српског народа од турске власти, издвојени су садржаји који омогућавају утврђивање норми које су углавном сматране легитиминим средствима за остваривање овог циља. Дуготрајно стање ропства у Османском царству постало је неодрживо, стога је српски народ одлучно решио да такво стање промени. Основни начин за остваривање националних циљева огледао се у побунама, устанцима и уопште одлуци српског народа о непокоравању вишевековном завојевачу. Када је одлука о устанку и одсудној борби за слободу „сазрела“ међу српским народом, уследио је дуготрајан период борбе. Догађај који је дао прекопотребни *vis vitalis* српском народу било је подизање Првог српског устанка 1804. године. Од тог тренутка, слободарски дух српског народа нашао је свој израз у опредељењу за одсудну борбу без обзира на последице. Устанак, односно побуна против Турске власти сматрана је нужним и јединим ефективним средством посредством којег је могуће остварити постављени циљ.

„(...) па су српски кнезови одлучили да подигну устанак (...) Не зна се како, али дахије су сазнале за то и наредиле су Сечу кнезова. Она је извршена од 4. до 10. фебруара 1804. године. Погубљено је више десетина угледних српских кнезова. (...) Сеча кнезова, уместо да спречи, управо је подстакла избијање устанака. Одлука о томе донесена је 14. фебруара 1804. године (на празник Сретење) на збору у Орашцу. (...) За вођу је избаран Ђорђе Петровић Карађорђе. Он је касније (1811) постао српски вожд и оснивач српске владарске династије Карађорђевић“ (Лекција: Први српски устанак, IST3, 2020: 46) (*К-норме*).

Неуспех Првог српског устанка на кратко је обуставио борбу за слободу, убрзо затим уследило је подизање нових устанака. Избијање Другог српског устанка 1815. године потврдило је опредељеност српског народа за оружану борбу као легитиман и, вероватно, с обзиром на дате околности, једини пут ка националном ослобођењу.

„Први неуспешан покушај устанка била је Хаџи Проданова буна из јесени 1814. године. Она је избила у пожешкој нахији, без икаквих припрема, као спонтана реакција на низ репресивних мера и намета које су Турци појачавали“ (Лекција: Други српски устанак 1815., IST7, 2014: 167) (*К-норме*)

„У пролеће 1815. године, на празник Цвети, 23. априла на збору у селу Такову, подоно Рудника, почео је Други српски устанак. На челу тог устанка био је Милош Обреновић (...)“ (Лекција: Други српски устанак 1815., IST3, 2020: 55-56) (*К-норме*).

Надмоћ Турака довела је до гушења устанка и преокрета у погледу принципа којима је настављена борба за остваривање слободе. Кнез Милош определио се за дипломатска средства у даљем политичком деловању, јер наставак ратовања није био разумна опција због недостатка војске. Односно, „Милош није желео а није ни могао без довољно војске да ратује против султана, па се одлучио да преговара с његовим везиром Маршали Али-Пашом, румелијским валијом“ (Лекција: Други српски устанак 1815., IST7, 2014: 170) (*К-норме*). Међутим, преокрет у стратегији достизања националних интереса, односно заокрет ка дипломатији, био је могућ захваљујући претходном устаничком деловању које је пружило потребну основа за преговоре о аутономији.

„По окончању Другог српског устанка кнез Милош се определио за стварање и јачање српске државности дипломатским методама и постепеним освајањем државних овлашћења од Османског царства. (...) Кнез Милош се упустио и преговоре с Портом на основу одредаба Ичковог и Букурешког мира, а уз подршку Русије. Резултати вишегодишњег ратовања, кнежева дипломатска умешност и руска подршка били су пресудни за стицање аутономије“ (Лекција: Борба за аутономију (1815-1833), IST7, 2014: 172) (*К-норме*)

Унутрашња политичка превирања одвијала су се због кнежевог апсолутизма, стога су народне буне постале учестале како би се стало у крај самовољи кнеза Милоша.

„У унутрашњој политици Милош је наилазио на велики отпор међу сународницима, а суровим мерама гушио је народне буне изазване наметањем присилног рада (кулука). У почетку су отпор пружали само поједини народни прваци дижући велики број буна уперених директно или индиректно против самог Милоша. Најкарактеристичније од тих

буна биле су Молерова, Ђакова и Милетина (Радојковић)“ (Лекција: Апсолутизам Милоша Обреновића (1835-1839), IST7, 2014: 176) (*К-норме*).

Преузимање престола од стране кнеза Михаила, и његов покушај да се супротсави уставобранитељима довели су до нове буне, која је била један од значајнијих услед смене династија која је уследила.

„Покушао је да обузда моћ олигарха, али је тиме изазвао буну коју је у августу 1842. подигао Тома Вучић Перишић с другим уставобранитељима. По избијању убуне кнез МИхаило је почетком септембра 1842. напустио Србију. Био је то крај његове прве владе“ (Лекција: Апсолутизам Милоша Обреновића (1835-1839), IST7, 2014: 177) (*К-норме*).

Поред устанака у матици, идентичан образац понашања Срби су исказали у борби за национална права у Угарској и Херцеговини. Побуна је сматрана за легитимно средство остваривања националних права у Угарској, следећи побуну Мађара против Беча српски народ је устао против мађаризације.

„Они (Срби, *прим. аут*) су покренули револуцију (...) од угарске владе захтевали су признање српске народности, право употребе српској језика у школи и цркви, слободан избор епископа, надзорника школа и официра у Војној граници. (...) Срби су одбили идеју о постојању једног политичког народа и побунили се против мађаризације. (...) Донета је одлука о проглашењу Српске ('Српске') Војводине, на територији Срема, Барање, Бачке и Баната“ (Лекција: Српски народ под влашћу Аустрије, IST3, 2020: 80-81) (*К-норме*).

Независно од места које су насељавали или конкретних вредности у чију одбрану су устајали, побуна и непокоравање артикулисани су као легитиман и Србима иманентан одговор на одговор српског народа. Један од најзначајнијих устанака у оквиру борбе против турске власти настао је на простору Херцеговине. Ефекти овог устанка били су далекосежни, пре свега показали су солидарност и привржености свих Срба борби за ослобођење. Такође, узимањем учешћа у овом устанку, кроз активну подршку устаницима, Србија је потврдила улогу Пијемонта српског народа, а рат је профилисан као легитимна и нужна метода борбе за слободу. Штавише, одсудна борба против надмоћног непријатеља изнова је испољена као „завет“ српског народа.

„Херцеговачки устанак српског народа против турске власти подгинут је у околини Невесиња у лето 1875. године (Невесињска пушка). Узбрзо се проширио на целу Босну и Херцеговину“ (Лекције: Срби у Босни и Херцеговини, IST3, 2020: 85) (*К-норме*)

„Јавност је од младог кнеза Милана Обреновића тражила да уђе у рат против Турске и помогне 'покореној браћи', како се онда говорило. Кнез се двоумио јер је у случају пораза Србија могла да изгуби аутономију стечену у претходних пола века борбе, Уз то, српска војска је била слабо наоружана и неспремна за рат. Ипак, Србија је 1876. ушла у рат против Турске. Као савезница Србије, у рату је учествовала и Црна Гора“ (Лекција: Велика источна криза и Берлински конгрес – преобликовање југоисточне Европе, IST8, 2020: 13) (*К-норме*).

Достизање ослобођења од власти Османског царства, поред устанака и оружане борбе, укључивало је и политику склапања савеза са другим државама, које су такође тежиле ослобођењу од Турака.

> „Рат с Турском показао је да је Црна Гора била немоћна да сама изађе на крај с бројчано надмоћнијим противником. Због тога се у Црној Гори почело размишљати о успостављању блиских савезничких односа са Србијом кнеза Михаила. На крају је између две српске кнежевине 1866. године склопљен савез, који је био зачетак оснивања ширег балканског савеза против Турске“ (Лекција: Независна Црна Гора, IST7, 2014: 206) (*К-норме*).

Склапање савеза и удруживање српски држава у борби против власти Османског царства остварено је на бази сродности циљева којима су оне тежиле, и што је најважније, на основу јасно профилисане националне свести. Победа против надмоћног непријатеља изискивала је заједништво српских држава како би се остварила независност. Дакле, настајање савеза било је утемељено на заједничким вредностима и циљевима држава, које су тежиле ослобођењу. У случају Србије и Црне Горе савезништво није произлазило из конкретног, обавезујућег правног акта, већ је своју снагу творило у националној самоспознаји Срба унутар две српске земље.

*5.2.4. светоназор*

Последња у низу јесте димензија светоназора, она обухвата перцепцију кључних историјских догађаја и личности, као и других држава, односно мотива који руководе њихово деловање као и њима својствену перцепцију српског чиниоца. Следствено томе, у овом потпоглављу приказани су наставни садржаји који омогућавају идентификацију претходно побројаних идеационих елемената димензије светоназора у периоду од Првог српског устанка до стицања независности Кнежевине Србије на Берлинском конгресу. Живот српског народа у период ропства под Турцима приказан је као веома тежак, како у периоду који претходио Првом српском устанку, а нарочито након овог догађаја. Основни циљ Турака било је очување поданичког статуса Срба и онемогућавање било каквог удруженог и организованог деловања усмереног ка промени положаја.

> „Крајем 18. и почетком 19. века живот Срба у Београдском пашалуку постао је још тежи јер је цело Османско царство захватила анархија, а избијали су и бројни нереди. (...) Неправноправан у односу на Турке, српски народ је имао статус њихових поданика, односно раје, која је, да би опстала, морала да истрпи сваку неправду и зулум“ (Лекција: Први српски устанак, IST3, 2020: 45) (*К-светоназор*)

> „Београдским пашалуком управљао је од 1813. до 1815. године Сулејман-паша Скопљак, дотадашњи босански везир (...) Режим који је завео нови београдски везир био је свиреп и осветнички према затеченом српском становништву, а са циљем да потпуно поврати турску управу и да поништи све тековине српског устанка“ (Лекција: Други српски устанак 1815., IST7, 2014: 167) (*К-светоназор*).

Турци су сурово кажњавали било какав вид побуне Срба, методе који су примењивали остају упамћене као једне од најбестијалнијих у историји човечанства. Одмазда и суровост Турака имали су функцију да угуше побуњенички набој Срба и обезбеде њихову покорност.

„После смиривања буне (Хаџи Проданове буне прим. аут.) није испоштовано обећање: из побуњених нахија покупљено је око 300 истакнутих људи и у ланцима доведено у Београд, где су погубљени набијањем на колац“ (Лекција: Други српски устанак 1815., IST3, 2020: 55-56) (*К-светоназор*).

У периоду устаничке борбе и националног буђења Срба истакле су се бројне личности, ипак најзначајнији међу њима јесу Ђорђе Петровић Карађорђе и Милош Обреновић због своје лидерске улоге у процесу националног ослобођења.

„Ђорђе Петровић Карађорђе (...) био је вођа Првог српског устанка, родоначелник (оснивач) династије Карађорђевић и творац модерне Србије. (...) Остало је записано да су га се плашили због преке нарави. Иза њега су остале многе победе, и то често над бројнијом и опремљенијом турском војском (...)“ (Лекција: Друга фаза устанка, слободна територија, слом устанка, IST7, 2014: 165) (*К-светоназор*)

„Кнез Милош Обреновић (18. март 1780 – 26. септембар 1860) био је кнез Србије од 1815. до 1839. и од 1858. до 1860. Учествовао је у Првом српском устанку и предовдио српске устанике у Другом устанку. Оснивач је династије Обреновић. За време његове владавине Србија је постала аутономна кнежевина у оквиру Османског царства. Кнез Милош је владао аутократски, одбијао је да ограничи и дели власт, због чега је против његове власти подигнуто неколико буна“ (Лекција: Други српски устанак 1815., IST7, 2014: 169) (*К-светоназор*).

Период политичке турбулетности током 50-их година 20. века окарактерисан је сменом династија, у периоду од 1842. до 1859. године владао је Александар Карђорђевић.

„Александар Карађорђевић (1806-1885) најмлађи је син вожда Карађорђа. (...) Као српски кнез владао је Србијом од 1842. до 1858. године и био је први уставни владар нововековне српске државе“ (Лекција: Уставобранитељи и кнез Александар Карађорђевић (1842-1858), IST7, 2014: 183) (*К-светоназор*).

Након смене Александра Карађорђевића на Светоандрејској скупштини уследила је друга владавина кнеза Милоша, а након његове смрти наследио га је син Михаило Обреновић. Овај владар остао је познат по томе што су за време његове владавине турске посаде напустиле српске градове.

„Кнез Михаило Обреновић (1823-1868) млађи је син кнеза Милоша. Други пут је на српски престо дошао после смрти свог оца (1860). (...) У политици је имао јасно одређене циљеве: да води строгу апсолутистичку владавину на унутрашњем плану а веома активну свесрпску политику на спољном плану. (...) Његов највећи успех био је одлазак последњих турских посада из српских градова, чиме је и формално и симболично завршен период турске власти над Србима“ (Лекција: Друга владавина кнеза Милоша и кнеза Михаила Обреновића (1859-1868), IST7, 2014: 187) (*К-светоназор*).

Након атентата на кнеза Михаила на престо долази кнез Милан, краљ од 1882. године, током његове владавине вођени су српско-турски ратови, што је напослетку довело до проглашења независности Србије на Берлинском конгресу. Поред тога, остао је упамћен по непромишљеном рату са Бугарском у којем је Србија доживела пораз, то је неповратно укаљало његов углед и, на крају, довело до абдикације.

„На српски престо дошао је 1868, после убиства кнеза Михаила, који није имао директних наследника. (...) За време његове владавине Србија је водила два рата против турске (1876-1878), а потом проглашена за независну државу 1878. године. У спољној политици се ослањао на Аустро-Угарску, што му је олакшало да Србију прогласи за краљевину. После неуспешног рата са Бугарском 1885. изгубио је углед у земљи и иностранству, па је 1889, у 35 години живота, абдицирао (одрекао се престола у корист сина Александра Обреновића“ (Лекција: Србија после Берлинског конгреса – изградња модерне државе, IST8, 2020: 32) (*К-светоназор*).

Поред истакнутих Срба који су се свим снагама борили за ослобођење српског народа у матици од власти Турака, важну улогу у борби за права Срба у Угарској имао је Светозаор Милетић. Он се оштро супротстављао политици мађаризације коју су Угарске власти спроводиле према Србима који су насељавали њену територију. Окосницу његовог политичког ангажмана чинило је унапређење положаја Срба у Угарској.

„Светозар Милетић (1826-1901), адвокат и политички вођа Срба у јужној Угарској. (...) Под његовим утицајем створена је 1866. године Уједињена омладина српска, организација која се залагала за ослобођење и уједињење српског народа. (...) Због свог политичког рада и утицаја долазио је у сукоб са мађарским властима, која су га више пута хапсиле и мучиле“ (Лекција: Срби под Аустроугарском влађу у другој половини 19. века и почетком 20. века, IST3, 2020: 145) (*К-светоназор*).

На темељу свог доприноса српској култури и књижевности, и уопште развоју модерне националне свести Срба имао је Вук Стефановић Караџић. Његов рад омогућио је систематизацију епске поезије и „откривање“ националног карактера српског народа протканог кроз песме посвећене јунацима.

„Преломни прекоркет унео је Вук Стефановић Караџић. Он је у центар свог просветитељског рада ставио народ. Описивао је неке идеалне облике живота које је видео и бележио је податке о животу Срба сељака. (...) Вук је веровао да Срби имају свој национални карактер, који се огледао у народним умотворинама (народне песме, приповетке, пословице, народни обичаји и веровања)“ (Лекција: Културни препород Кнежевине Србије, IST7, 2014: 195) (*К-светоназор*).

Поред Вука Стефановића Караџића немерљив допринос изградњи модерне националне свести Срба, превасходно захваљујући митологизацији Косовског боја, имао је Петар Петровић Његош. Наиме, Његош је кроз своје монументално дело *Горски вијенац* уткао легенду о Милошу Обилићу у нуклеус националне самоспознаје Срба. Његош је Косовски бој интерпретирао као „националну колевку“ и „свето место“ Срба, док је жртва кнеза Лазара и српске војске постала симбол моралне победе која је претке водила ка „царству небескоме“.

„Петар II Петровић Његош (1813-1851) био је један од највећих српских песника, владар Црне Горе и владика. (...) Осим Вука Караџића, управо је Његош *Горским вијенцем* одиграо пресудну улогу у митологизацији Косовске битке (...) Тако је успомена на 'бој на Косову', посебно легенда о Милошу Обилићу, убрзо доспела у средиште српске националне идеологије као мит и најважније српско 'место сећања'. Као што је Вук кодификовао народни језик, тако је и Његош успомену на Косово увео у националну културу у настајању“ (Лекција: Стварање црногорске државе, IST7, 2014: 203) (*К-светоназор*).

Током Првог српског устанка посебно се истакао Доситеј Обрадовић који је активно помагао устанике у борби за ослобођење. Његов допринос, поред подршке устанку, огледао се у неизмерном доприносу систему образовања Србије, био је први српски министар просвете.

> „Кључна фигура просветитељства био је Доситеј Обрадовић (...) Од почетка устанка ставио у службу српских устаника, сакупљао је прилоге за њих, вршио разне поверљиве мисије између усстаника и Русије и најзад је дошао у Србију. Отворио је 31. августа (по старом календару) 1808. Велику школу у Београду, прву те врсте у Србији (...) Као најпросвећенији и најученији Србин свог времена постао је први српски министар (попечитељ) просвете“ (Лекција: Положај Срба у Угарској, IST7, 2014: 96) (*К-светоназор*).

Један од интегралних елемената димензије светоназора јесте и перцепција других нација и мотива који су руководили њихово деловање. Наиме, у односу на друге актере међународне политике у периоду борбе за ослобођење апострофирана је савезништво са Русијом. Уистину, Русија се приписује кључна улога у процесу националног ослобођења Срба.

> „Ту идеју подржаја је Русија, која је крајем 1806. ушла у рат против Турске. Заједничко ратовање Руса и Срба дало је нови значај Српској револуцији и омогућило устаницима да им Русија буде савезник и заштитник“ (Лекција: Друга фаза устанка, слободна територија, слом устанка, IST3, 2020: 50-51) (*К-светоназор*).

> „Први значајан успех остварен је 1826. године у Акреману када се споразумом с Русијом Турско царство обавезало да Србији додели аутномију. (...) Пошто Турска поново није испунила ниједну тачку ни из Букурешког мира, ни из Акреманске конвенције, Русија јој је објавила рат 1828. године и нанела јој је пораз, који озваничен Једренским миром 1829. године. У 6. тачки тог мира потврђена је, поред осталог, обавеза Турске према Србији. Руски изасланик најзад је успео да нацрта карту Србије са шест нових нахија“ (Лекција: Борба за аутономију (1815-1833), IST7, 2014: 173) (*К-светоназор*)

Улога Русије у борби српског народа за слободу приказана је као пресудна, реч је о савезнику који је имао немерљив допринос за стицање аутономије. Штавише, Русија је своје победе против Турске користила како би побољшала статус српског народа у Османском царству, постављајући обавезе према Србији као једну од тачки мира са Турском Међутим, помоћ Русије упућена српском народу није била искључиво алтруистички потез, већ је она у себи садржала и интерес ове велике силе за учвршћивањем свог утицаја на простор Балканског полуострва. Утицај великих сила на борбу српског народа за слободу био је од великог значаја, како на унутрашњем тако и на спољнополитичком плану Србија је веома често своје деловање усклађивала спрам политичких притисака који су долазили споља.

> „Русија је у априлу 1877. објавила рат Турској (исто је два дана касније урадила и Црна Гора). (...) Руске јединице зауставио је на Плевни Осман-паша, после чега је уследио притисак на Србију да поново уђе у рат на страни Русије. Тако је Србија поново ушла у рат с Турском“ (Лекција: Ослободилачки ратови и стицање независности 1868-1878., IST3, 2020: 132) (*К-светоназор*).

На претходно наведено надовезује се и питање Берлинског конгреса, на којем је Србија и званично стекла независност. Остваривање овог циљ било је само део интереса који су мотивисали борбу српског народа. Уједињење српског народа није се догодило, интереси

великих сила нису се поклапали са аспирацијама једне мале, тек створене државе. Нарочито су интереси Русије и Аустроугарске били у колизији са идејом уједињења српског народа, односно две српске земље које су заједничким снагама изборише независност – Србија и Црна Гора.

> „Уједињење Срба није се догодило. Русија је због својих империјалних интереса жртвовала Србе у Аустроугарској, иако је цела Источна криза започета њиховим устанком. Аустроугарска, пак, потрудила се да се Србија и Црна Гора не само не уједине него да не буду ни суседи“ (Лекција: Владавина кнеза Милана Обреновића – ослободилачки ратови и стицање независности 1876-1878., IST7, 2014: 192) (*К-светоназор*)

> „Санстефанским миром је од бивших турских територија створена велика Бугараска, која је обухватала готово читаву Македонију и делове данашње јужне Србије, док је Србији припало мање територија него што је њена војска заузела у Другом српско-турском рату. (...) Руска влада је рачунала да ће таква Бугараска, као словенска држава, бити под њеним утицајем и да ће преко ње моћи да оствари своје циљеве у вези с мореузима“ (Лекција: Велика источна криза и Берлински конгрес – преобликовање југоисточне Европе, IST8, 2020: 15) (*К-светоназор*).

Као и много пута до тада, интереси великих сила уживали су примат при успостављању нове карте Балканског полуострва. У потпуности су занемарени интереси Срба који су се борили за ослобођење и за тај циљ поднели велике жртве. Простор Балканског полуострва одувек је био важно упориште за велике силе које су тежиле да прошире свој утицај било ка Истоку или Западу. Ипак, неуспех да се оствари ослобођење свих Срба, а потом и уједињење, није значио и крај стремљења ка њиховом остварењу.

*5.2.5. Закључак потпоглавља*

У овом потпоглављу идентификовани су идеациони елементи стратешке културе Србије у садржајима наставног предмета историја у односу на временски период од подизања Првог српског устанка до стицања независности на Берлинском конгресу. С обзиром на то да је концепт стратешке културе операционализован кроз четири основне димензије, кодирање и разврставање идеационих елемената руковођено је дефинисаним категоријама/димензијама стратешке културе. Стога ће закључни део потпоглавља обухватити приказ идеационих елемената стратешке културе Србије сходно димензијама које они артикулишу (Табела бр. 11).

Табела 11. Идеациони елементи савремене стратешке културе Србије у наставним садржајим историје – период од Првог српског устанка до Берлинског конгреса

| **Димензије стратешке културе Србије** | **Идеациони елементи** |
|---|---|
| Идентитет | Први српски устанак – темељ модерне српске државе;<br>слободарски дух;<br>јуначки карактер;<br>Други српски устанак – борба за аутономију;<br>Кнежевина Србија – Пијемонт; |

| | |
|---|---|
| | Сретењски устав;<br>монархија - династије Обреновић и Карађорђевић;<br>борба против апсолутизма;<br>Косовски бој – стуб националног и религизоног идентитета;<br>културни обрзац – народна песма;<br>културни образац – православље;<br>мађаризација – Хабзбуршка монархија;<br>унијаћење – Далмација;<br>Црна Гора – српска земља;<br>Србија – матица српског народа;<br>Берлински конгрес – независност Србије |
| Вредности | ослобођење и уједињење свих Срба и Југословена;<br>демократизација;<br>Велика Србија;<br>Јужнославија |
| Норме | устанци и буне;<br>ратовање;<br>дипломатија;<br>војни савези |
| Светоназор | Турци – страховлада и свирепост;<br>Ђорђе Петровић Карађорђе – вођа Првог српског устанка;<br>кнез Милош Обреновић – вођа Другог српског устанка;<br>кнез Александар Карађорђевић – први уставни владар Србије;<br>кнез Михаило Обреновић – ослобођење српских градова;<br>кнез Милан Обреновић – стицање независности Србије;<br>Вук Стефановић Караџић – културни препород;<br>Петар Петровић Његош – један од највећих српских песника; Доситеј Обрадовић – просветитељство;<br>Светозар Милетић – политички вођа Срба у јужној Угарској<br>Турска – главни непријатељ;<br>Русија – савезник и заштитник;<br>Црна Гора – савезник |

(Извор: Аутор)

У погледу димензије идентитета стратешке културе Србије идентификован је скуп идеационих елемената који сведоче о положају српског народа у Османском царству, борби за ослобођење и стицању независности на Берлинском. Велики део Срба живео је у том периоду на простору Хабзуршке монархије, насељен током периода 17. века и великих сеоба Срба ка северу и западу. Вишевековно незадовољство и очувана национална свест своје отеловљење пронашли су у

устанку. Штавише, устанак је означио буђење слободарског духа српског народа и његовог јуначког карактера да се упусти у борбу против надмоћног завојевача. Јуначки подвизи устаника и велике жртве уткани су у темеље модерне српске државе, Први српски устанак означио је симболичну обнову државности. Са друге стране, неуспех овог устанка у остварењу аутономије у односу на Османско царство води је подизању Другог српског устанка. Пробуђени слободарски дух није више било могуће умирити, стога су Срби наставили своју борбу за слободу. Тек 1830. године Србија је изборила за статус Кнежевине, са самосталном унутрашњом управом. Проглашење Кнежевине Србије представљало је увертиру у даљу борбу ка остваривању потпуне независности, а Србија је идентификована као предводник ослобођења и уједињења свих Срба. Симултано са борбом за национално ослобођење вођена је и борба на унутрашњем плану против апсолутизма кнеза Милоша. Дакле, слободарски дух испољен је и на плану друштвено-политичког уређења, а тежње ка демократизацији уткане су у Сретењски устав, први устав модерне српске државе. Реч је о једном од првих демократских устава на тлу Европе, уједно њиме су Срби први у Европи укинули феудални систем. У наредном периоду настављена су политичка первирања, 1842. године на власт је постављена династија Карађорђевића, да би на Светоандрејској скупштини на власт били враћени Обреновићи. Велики корак у стицању независности био је тренутак изласка турских војних посада из српских градова 1867. године. Назначена је и есенцијална улога Косовског боја, и на њему изграђених митова за очување националног и религијског идентитета Срба током вишевековног ропства. Срби који су живели под влашћу Турака изградили су културни образац који је био утемељен на народној песми, док су они који су живели у Аустријском царству свој културни образац изградили око православне вере. Борба за национална права у Угарској подразумевала је захтеве за остваривањем равнопоравности. Након тога у Хабзбуршкој монархији српски народ пружао је отпор политици мађаризације, која је вођења са циљем етничког и религијског асимиловања српског становништва. Међутим, Срби на простору Далмације нису имали много успеха у очувању религијског идентитета, унијаћење је спровођено агреисвном политиком Римокатоличке цркве. Услед тога веома мали број Срба је задржао православну веру на простору Далмације, већина је прихватила католичанство.

У погледу борбе за ослобођење српског народа, поред Србије, која је изворно самтрана предводником овог процеса, истицала се и друга српска земља – Црна Гора. Разматрано је која српска земља ће предводити процес националног ослобођења, укључујући и питање њиховог уједињења. Наставак борбе против власти Турака на Балканском полуострву настављен је у Херцеговини, српски народ је подигао устанак. Дакле, слободарски дух Срба испољен је и изван територије Србије, која се као матица српског народа укључила у овај сукоб и започела рат са Турцима. На крају, Србија и Црна Гора стекле су независност на Берлинском конгресу 1878. године. Тиме је окончана вишедеценијска борба за независност Србије у односу на Османско царство.

Димензију вредности стратешке културе Србије у посматраном периоду одређују два темељна идеациона елемента, односно два политичка аксиома српске националне и државе политике – ослобођење и уједињење. Слобода је била основни циљ српског народа током периода устаничке борбе. Наиме, идеал слободе био је присутан и на плану унутрашње политике кроз тежњу да се оствари демократизација политичког и друштвеног живота и ограничи аутократија кнеза Милоша. Идеалу ослобођења био је иманентан идеал уједињења свих Срба у једну државу. Дакле, по ослобођењу Србије следећи корак подразумевао је уједињење свих Срба са простора Старе Србије, Црне Горе и Босне и Херцеговине у једну државу са Србијом. Заправо, идеал уједињења подразумевао је идеју о изградњи Велике Србије, идеју која је одражвала

својеврсну обнову средњовековног српског царства. О значају идеала уједињења свих Срба сведочи и спремност да се зарад овог циља направи прелаз од српске ка југословенској држави тзв. Јужнославији. која би поред Срба укључила и Хрвате и Бугаре. Како би се циљ уједињења остварио кнез Милош је најважнијим спољнополитичким циљем сматрао савез са Босном и Херцеговином. Када је реч о уједињењу кнеза Милоша је сматрао да уједињење са Босном и Херцеговином представља најважнији спољнополитички циљ.

Нормативна димензија стратешке културе одређена је идеационим елементима који артикулишу устанке, ратовање и уопште оружану борбу као средство остваривања националних и државних интереса. Национално буђење и побуна српског народа испољени су кроз подизање устанака против власти Турака. Након тога, кнез Милош је вештом дипломатијом успевао да, мало по мало, добија све шира права и аутономију за Кнежевину Србију. Унутрашњу политику одређивало је подизање неколико буна против кнежеве самовоље, као легитимног средства борбе за демократизацију. Са друге стране, борба за аутономију укључила је склапање војних савеза са Црном Гором зарад заједничке бробе две српске земље за ослобођење. Поред Србије, српски народ доследно је исказивао свој слободарски дух и у Угарској, уследило је покретање револуције како би се остварили национална, политичка религијска права. Такође, српски народ подигао је устанак у Босни и Херцеговини, а сународници у матици су сматрали нужним да се Србија укључи у рат против Турске, што је на крају и учињено.

У погледу идеационих елемената који артикулишу димензију светоназора у посматраном периоду издвајају се превасходно кључне историјске личности које су допринеле остваривању ослобођења српског народа од власти Османског царства. Живот српског народа у периоду непосредно пред избијање Првог српског устанка подразумевао је неравноправан положај у односу на Турке, страховладу и терор. Штавише, нови режим који је завео Сулејман-паша Скопаља био је изразито свиреп према Србима. Најоштрије је кажњаван било какав покушај побуне, подизању устанка претходила је сеча кнежева како би се спречило подизање устанка. Кључну улогу у вођењу Првог српског устанка имао је Карађорђе, оснивач династије Карађорђевић, постављајући тиме темеље модерне српске државе. Након Првог српског устанка уследио је неуспешан покушај подизања новог устанка, била је то Хаџи-проданова буна, након њеног гушења уследила је велика одмазда Турака када је 300 Срба погубљено набијањем на колац. Предводник Другог српског устанка био је Милош Обреновић, кључна историјска личност током борбе за ослобођење. биосрпског Поред поменутих историјских личности, значајну улогу у духовном уздизању и изградњи модерне националне свести српског народа имали су Вук Караџић и Петар Петровић Његош. Вук је веровао да Срби поседују особен национални карактер који се најбоље може сагледати кроз народне умотворине. Са друге стране, Његош је имао кључну улогу у митологизацији Косовског боја и његовом средишњем значају за изградњу националне културе након ослобођења. У погледу свог доприноса ослобођењу од власти Турака истичу се кнез Михаило Обреновић, који је омогућио одлазак турских војних посада из српских градова. Док је током владавине кнеза Милана на Берлинском конгресу Србија стекла независност.

Током овог историјског периода кључни савезник Србије на путу ка ослобођењу била је Русија. Наиме, Русија је подржала устанка Срба и објавила рат Турској већ 1806. године. Почев од тада Србија и Русија су у више наврата заједнички наступале у рату против Турака, све до стицања независности 1878. године. Заједничка борба против Турака учврстила је савезништво Србије и Русије, а његову снагу потврђује и чињеница да је Русија споразумима након победе обавезивала Турску да додели аутономију Србији. Ипак, на Берлинском конгресу Русија је заступала искључиво своје партикуларне интересе, она је подржала стварање Велике Бугарске,

док је Аустроугарска онемогућила уједињење Србије и Црне Горе. Велике силе, вођене својим стратешким интересима, онемогућиле су ослобођење и уједињење свих Срба.

### 5.3. Идеациони елементи савремене стратешке културе Србије у наставним садржајима историје - Србија након Берлинског конгреса

Последњи у низу историјских периода анализираних у садржајима наставног предмета историја започиње након стицања независности Србије на Берлинском конгресу и обухвата период 20. века до савременог доба. Саобразно претходним поглављима разврставање идеационих елемената остварено у односу на изведене димензије стратешке културе Србије које су одређене као предмет проучавња. Следствено томе, свака појединачна димензија приказана је у засебном потпоглављу.

#### *5.3.1. Идентитет*

Анализом наставних садржаја који тематизују овај период националне историје издвојени су они делови градива који омогућавају идентификацију идеационих елемената који артикулишу димензију идентитета стратешке културе Србије. Након признања независности на Берлинском конгресу уследила је нова ера српске историје, окончано је вишевековно бездржавље српског народа. Премда је дуго прижељкивана независност државе обновљена, други темељни национални и државни интереси нису били остварени на Берлинском конгресу. Услед тога, стицање независности само привидно је умирило пробуђени слободарски дух српског народа. Даљи политички кораци који су предузимани у основи су служили као припрема Србије за остваривање своје улоге Пијемонта српског народа. Стога је први корак начињен након стицања независности обухватио уздизање Србије на ниво краљевине.

> „Развој Србије после стицања независности био је везан за политички и економски утицај Аустроугарске. (...) Уз подршку Аустроугарске Милан Обреновић се 6. марта 1882. прогласио за краља и Србија је постала краљевина, што је утицало на подизање угледа земље“ (Лекција: Србија од Берлинског конгреса 1878. до Мајског преврата 1903., IST3, 2020: 136) (*К-идентитет*).

> „Добијањем независности Србија је све више посматрана као стуб око којег треба ујединити остале Јужне Словене“ (Лекција: Стварање југословенске државе, IST4, 2021: 41-42) (*К-идентитет*).

Премда је Берлински когрес донео дуго прижељкивану независности, бројне одлуке које су усвојене нису ишле у корист Србије. Србима је, одлукама усвојеним на Берлинском конгресу, онемогућено да доврше процес националног ослобођења и уједињења.

> „Аустро-Угарска је Берлинским уговором из 1878. године добила правно да окупира Босну и Херцеговину. (...) Јавност у Србији окупацију је доживела као велику неправду пошто је Босну и Херцеговину сматрала српском земљом, у којој је српско становништво чинило већину“ (Лекција: Србија 1903-1914, полет демократије и сучељавања са Аустро-Угарском, IST8, 2020: 44) (*К-идентитет*)

Идеал националног ослобођења и уједињења укључивао је Босну и Херцеговину, изворно је сматрана српском земљом, у којој Срби чине већинско становништво. На овом простору Срби су успели да очувају свој национални идентитет упркос разнорноразним, вишевековним

притисцима усмереним ка њиховом перверавању и етничком инжењерингу. Уз Босну и Херцеговину и Црна Гора је опажана као српска држава.

> „Становници Црне Горе себе су сматрали и називали Србима, а династију Петровић Његош српском династијом“ (Лекција: Независна Црна Гора до Балканских ратова 1878-1912., IST8, 2020: 53) (*К-идентитет*).

Када је реч о српском народу који је насељавао Војну крајину, након престанка потребе за њеним постојањем Хрвати су спроводили насилну етничку асимилацију – похрваћивање.

> „Слабљењем Турске, посебно окупацијом Босне и Херцеговине, престала је потреба за Војном границом. Она је од 1881. до 1883. распуштена и припојена Хрватској и Славонији. (...) У Руми је 1881. основана Српска самостална странка која се залагала за равноправност са хрватским народом, слободу цркве и школе и равноправност православне вере. Ови захтеви нису наилазили на разумевање и Срби су похрваћивани, прогоњени и хапшени због употребе ћирилице, српске заставе и грба. (...) Хрватска странка права им је порицала и само постојање, тј. националну посебност“ (Лекција: Срби под Аустроугарском влашћу у другој половини 19. и почетком 20. века., IST3, 2020: 145) (*К-идентитет*).

Нарочито неповољан био је положај Срба на простору Косова и Метохије, са једне стране питање опстанка или преживљавња било је непосредно условљено питањем очувања националног идентиета.

> „Притисци на Србе који су живели на Косову и Метохији били су разноврсни, од насилног угњетавања племена из Албаније, протеривања православног становништва, па до спровођења исламизације читавих села“ (Лекција: Срби у Османском царству у другој половини 19. и почетком 20. века, IST3, 2020: 152) (*К-идентитет*)

На унутрашњем плану влада је перманетна политичка нестабилност изазвана владавином краља Милана, а потом је дошло до ескалације од тренутка када је власт преузео његов син Алекснадар Обреновић. Низ државних удара и тежња ка неограниченој власти Александра Обреновића довела је до тзв. Мајског преврата којим је окончана владавина династије Обреновића отпочета у 19. веку.

> „После низа државних удара и женидбе Драгом, незадовољство јавности владавином Александра Обреновића било је на врхунцу. (...) У ноћи између 11. и 12. јуна 1903. (29. и 30. маја по старом календару) извршен је Мајски преврат. Завереници предвођени Драгутином Димитријевићем Аписом упали су у двор и убили краљевски пар, а затим њихова измасакрирана тела бацили са балкона. Ово сурово убиство значило је уједно и крај династије Обреновић“ (Лекција: Владавина Александра Обреновић 1889-1903-период политичких превирања и политичких удара, IST8, 2020: 38-40) (*К-идентитет*).

Исконска тежња Срба ка слободи испољавала се како у домену спољне, тако и и домену унутрашње политике. Противљење аутократским владарима и тежња ка демократизацији унутрашњег политичког живота одвијали су се симултано са националноослободилачком борбом. Кулминација нездавољства аутократским маниром владавине Обреновића довела свргавање ове династије убиством краља Александра Обреновића и његове супруге Драге Машин. Почетак 20. века био је изразито неповољан за Србију на плану спољне политике,

напрегнутост односа међу великим силама приморавала је Србију да се позиционира у односу на тада актуелну констелацију односа. Криза током Царинског рата праћена је и тзв. Топовским питањем, одлука о држави из које ће Србија набавити наоружање симболично је значила сврставање у један од постојећи војно-политичких блокова.

> „Поред царинског рата, Србија се суочила и с тзв. Топовским питањем. (...) Поред економског, ово је било и војно-политичко питање јер би куповина наоружање од неке европске силе посредно значила и сврставање у њен војно-политички блок. (...) на крају је зајам склопљен у Француској, од које су купљени и топови“ (Лекција: Србија 1903-1914, полет демократије и сучељавања са Аустро-Угарском, IST8, 2020: 43) (*К-идентитет*).

Након великих спорења Србија је наоружање купила од Француске и тим чином се посредно приклонила војно-политичком савезу сила Антанте. Симултано са међународним политичким трвењима и притисцима великих сила на Србију, уследило је и решавање националних питања на Балканском полуострву. Србија је постала део Балканског савеза, заједно са Црном Гором, Бугарском и Грчком, са заједничким циљем потпуног ослобођења од власти Турака.

> „Већ на самом почетку рата, крајем октобра, српска војска је однела победу над главнином турских снага у бици на Куманову, а потом наставила према Скопљу, да би средином новембра још једном победила Турке у бици код Битоља.“ (Лекција: Балкански ратови 1912-1913, IST8, 2020: 67) (*К-идентитет*).

Након склапања Балканског савеза и успеха савезница у Првом балканском рату, уследио је спор око поделе ослобођених територија. Немогућност савезница да се споразумеју о расподели ослобођених територија довела је до избијања Другог балканског рата.

> „Други балкански рат је отпочео препадом бугарске војске на српске положаје на реци Брегалници у ноћи 29/30. јуна 1913. године. Српска војска је издржала први удар, дошло је до крваве битке, у којој је уз велике обостране губитке победу однела српска војска“ (Лекција: Балкански ратови 1912-1913, IST8, 2020: 68-69) (*К-идентитет*).

Током балканских ратова српски народ остварио је велике победе и ослободио „националну колевку“ – Стару Србију, остварене победе сведоче о слободарском духу и победничком карактеру Срба. Војни успеси Србије у балканским ратовима ојачали су популарност коју је она уживала међу Србима изнова афирмишући њен статус предводника националног ослобођења и уједињења.

> „Поред тога, међу Србима, али и осталим Јужним Словенима који су живели у Монархији, на Србију се гледало као на Пијемонт – предводника будућег националног ослобођења и уједињења“ (Лекција: Међународна криза и почетак светског рата, ратна 1914., IST8, 2020: 73) (*К-идентитет*).

Потлачен и обесправљен српски народ тражио је излаз из таквог стања, анексија Босне и Херцеговине увећала је нагомилано нездавољство Срба на том простору. У таквој ситуацији до изражаја је дошао национални карактер Срба испољен кроз веровање да јуначки подвизи и жртве представљају једини исправан пут ка слободи. Аналогно народном предању о Косовском бојуи и јунаштву Милоша Обилића, Гаврило Принцип је починио тираноубиство аустроугарског

надвојводе Франца Фердинанда, и тиме покренуо низ догађаја који су на крају кулминирали избијањем Првог светског рата.

> „На Видовдан 28. јуна 1914. млади Србин из Босне Гаврило Принцип извршио је атентат на Франца Фердинанада и његову супругу. Принцип је припадао покрету Млада Босна и веровао је да се атентатима и личном жртвом може изменити аустроугарска политика према Србима и осталим Јужним Словенима“ (Лекција: Међународна криза и почетак светског рата, ратна 1914., IST8, 2020: 73) (*К-идентитет*)

> „На почетку рата на страни Антанте су се борile Русија, Француска, Велика Британија, Белгија, Луксембург, Србија и Црна Гора, а на страни Централних сила Немачка, Аустроугарска и Турска“ (Лекција: Балкански ратови, IST3, 2020: 173) (*К-идентитет*).

Као што је претходно наведено, Србија се на почетку 20. века посредно сврстала на страну сила Антанте, томе су свакако допринели континуирани притисци Аусторугарске која је тежила ширењу утицаја на простор Балканског полуострва. Србија је храбро ступила у Први светски рат, премда неспремна и недовољно опорављена од балканских ратова. У таквим околностима поново су превагу однео слободарски дух и победнички менталитет Срба, омогућивши остварење величанствених победа против надмоћног завојевача.

> „Тако је августа 1914. започела прва већа битка у Првом светском рату – Церска битка. (...) Продор бројнијег непријатеља је у жестоким борбама успорила III српска армија, а за то време је II армија, под командом Степе Степановића, распоређена у близини Аранђеловца, извршила убрзани марш на Дрину. (...) Победа на Церу одјекнула је широм Европе и подигла углед Србије код савезника“ (Лекција: Србија и Црна Гора 1914., IST8, 2020: 88) (*К-идентитет*)

> „Срби су у Колубарској бици до средине децембра потпуно разбили изненађену аустроугрску војску (...) Српска војска је остварила блиставу победу, а Београд и Србија су ослобођени. (...) Углед Србије међу савезницима је порастао. Али цена је била превисока: српска војска је изгубила преко 160.000 бораца, међу којима и око 2.000 официра“ (Лекција: Србија у Првом светском рату 1914-1916: победе и повлачење, IST3, 2020: 186) (*К-идентитет*).

Велике победе у Церској и Колубарској бици доказале су јуначки карактер српског народа, наиме оне су остварене у изразито тешким условима уз положене велике жртве против технички боље опремљеног и далеко бројнијег непријатеља. Штавише, целокупан период Првог светског рата обилује бројним догађајима који одражавју јунаштво српске војске. Један од најсветлијих примера јуначке борбе против надмоћног завојевача током Првог светског рата јесте одбрана Београда 1915. године.

> „Браниоци Београда су у октобру 1915. пружали херојски отпор надмоћном непријатељу, а један од команданата одбране мајор Драгутин Гавриловћ издао им је наредбу 'Војници, тачно у 15 часова непријатеља треба разбити вашим силним јуришем, разнетим вашим бомбама и бајонетима. Образ Београда, наше престонице, мора бити светао, Војници! Јунаци! Врховна команда избрисала је наш пук из бројног стања. Наш пук је жртвован за част Београда и Отаџбине. Ви немате, дакле, да се бринете за своје животе, они више не постоје. Зато напред, у славу! За краља и Отаџбину! Живео краљ, живео Београд'“

(Лекција: Србија у Првом светском рату 1914-1916: победе и повлачење, IST3, 2020: 187) (*К-идентитет*).

Велика страдања већ на почетку рата довеле су убрзо да ситуације у којој је Србији претио војнички слом, поред губитака војска је била суочена и са епидемијом тифуса. У таквим околонстима капитулација се чинила као изгледан исход према очекивањима непријатеља. Међутим, победнички карактер српског народа превладао је у тешкој ситуацији, одлучено је да се борба настави по сваку цену.

> „Српска влада и врховна команда су одлучиле да се повлачење настави према албанској обали, где ће их дочекати савезичка помоћ и бродови. (...) Десетине хиљада Срба страдало је од хладноће, исцрпљености, глади, болести и напада локалних албанских банди. (...) Првих недеља по пребацивању на Крф, агонија српске војске се наставила. Свакодневно се умирало од исцрпљености и болести. Мало острво Видо у близини Крфа било је претворено у болницу. (...) Због каменитог терена сахрањивање није било могуће, па је већина њих спуштена у море – плавну гробницу, како ју је назвао песник. (...) Србија није капитулирала, за то је била плаћена стравична цена. Од почетка рата, до пролећа 1916. Србија је изгубила близу 400 000 војника и велики број цивила“ (Лекција: Србија и Црна Гора 1914., IST8, 2020: 96-97) (*К-идентитет*).

Спремност на одсудну борбу и непристајање на предају Србија је скупо платила, десетинама хиљада живота. Страдања и жртве поднете приликом повлачења преко Албаније уткане су у нуклеус националног идентитета Срба, као залог за слободу и независности. Штавише, Албанска голгота може се сматрати једним од кључних симбола националне самоспознаје и одраз националног карактера Срба. На примеру овог догађаја слободарски дух српског народа изнова доказао своју животност. Страдалништво током повлачења преко Албаније најбоље изражава синтагма „плава гробница“, као симбол голготе српског народа у Првом светском рату. Након повлачења преко Албаније ка Крфу, опорављена српска војска пребачена је на Солунски фронт.

> „Крајем пролећа 1916. васкрсла српска војска пребачена је на Солунски фронт, на коме се борила раме уз раме с Британцима и Французима. У јесен 1916. после жестоких борби и уз велике губитке, заузела је планински врх Кајмакчалан (...) Тиме су била одшкринута врата отаџбине“ (Лекција: Србија и Црна Гора 1914., IST8, 2020: 97 ) (*К-идентитет*)

> „Пробој Солунског фронта био је од кључног значаја за слом Централних сила и завршетак Првог светског рата. (...) По завршетку рата Србија се нашла на страни држава победница. Међутим, за победу су поднете несагледиве жртве. Страдало је милион људи или око трећина укупног броја предратног становништва“ (Лекција: Србија у Првом светском рату 1916-1918: до победе, IST3, 2020: 193-194) (*К-идентитет*).

Након војничког слома и албанске голготе Србија је остварила велике победе на Солунском фронту, посебно се истиче освајање Кајмакчалана. Коначно, Србија је имала кључну улогу у пробоју Солунског фронта и победи Антанте оствареној над Централним силама. Остварена победа носила је са собом велика страдања и жртве српског народа, готово трећина становинштва је страдала у Првом светском рату. Жртве које је српски народ положио у име одбране слободе и независности сведоче о његовом слободарском духу. Док бројне велике победе у биткама против надмоћног непријатеља, као и непристајање на капитулацију и наставак одсудне борбе говоре у прилог победничког менталитета Срба.

Симултано са ратним дешавањима одвијао се унутрашњи политички дијалог о стратешким питањима уједињења јужнословенских народа и уређењу заједничке државе по окончању рата. Најзначајнији документ усвојен у току рата у вези са овим питањем јесте Крфска декларација којом су постављени темељи Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Пресудну улогу у формирању заједничке државе јужнословенских народа имала је Краљевина Србија, као једна од победница Првог светског рата. Србија је омогућила и предводила процес уједињења свих Срба у једну државу, уградивши своју државност, победу и жртве у темеље заједничке државе. Такође, српска војска је ослободила целокупну територију будуће, заједничке државе Јужних Словена.

> „Ипак је 20. јула 1917. године, донесена Крфска декларација (...) Предвиђено је да се Срби, Хрвати и Словенци после рата уједине у једну државу под називом Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, која би била јединствена, уставна, демократска, парламентарна монархија под династијом Карађорђевића. Обухватала би све територије на којима живе Срби, Хрвати и Словенци. У њој би били равноправни сви народи, вере (православна, католичка и муслиманска) и сва писма (ћирилица и латиница). (...) Краљевина Србија је била међународно призната држава која је изашла из Првог светског рата на страни држава победница. Српска војска је допрла до граница територије коју је требало да обухвата будућа држава југословенских народа. (...) Регент Александар Карађорђевић је 1. децембра 1918. године прогласио уједињење и стварање Краљевства/Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Тиме је остварен ратни циљ Србије, за чије је остварење она дала велике људске и материјалне жртве током Првог светског рата. У нову држава Србија је унела своју државност и успела је да уједини у једној држави све Србе“ (Лекција: Стварање југословенске државе, IST4, 2021: 43-46) (*К-идентитет*).

Усвајањем Видовданског устава дефинисани су политичко-правни темељи заједничке државе, од почетка овај устав имао је, превасходно Хрвате и Словенце, мада су спорења и различита гледишта постојала и међу српским политичким странкама. Након усвајања Видовданског устава уследио је период трајне политичке нестабилности, окарактерисан тежњама Хрвата и Словенаца ка ширим правима и аутономији.

> „Краљ је сматрао да без партијских борби и трзавица може да изврши брзо национално уједињење проглашавањем јединствене 'југословенске нације'. Забранио је коришћење националних имена и симбола и наметнуо идеологију 'интегралног југословенства'. Држави је промењено и име, па се од 3. октобра 1929. године звала Краљевина Југославија. Да би поништио националне супротности, краљ Александар је земљу поделио на девет бановина и управу главног града (Београд, Панчево и Земун). Потпуно је напустио националне критеријуме и разбио историјске покрајине југословенских народа“ (Лекција: Краљевина Југославија 1929-1935., IST4, 2021: 55) (*К-идентитет*)

Резултат политичке кризе у КСХС представљао је покушај краља Александра да наметне јединство јужнословенских народа креирањем тзв. „југословенске нације“. Последице ове идеологије огледале су се у негацији националних идентитета јужнословенских народа и разбијању њихових историјских покрајина. Покушаји да се суштинске и, касније испоставиће се, непремостиве националне разлике јужнословенских народа превазиђу идеологијом југословенства имали су најдалекосежније последице по српски народ. Када је реч о положају Краљевине Југославије у међународним односима, она је с обзиром на географски положај који је заузимала имала улогу баријере у тадашњој констелацији односа великих сила.

„Краљевина је требало да служи као препрека немачком надирању на исток и обнови Хабзбуршке монархије, али и као 'заштитни кордон' према Совјетском Савезу“ (Лекција: Краљевина Југославија 1929-1935., IST4, 2021: 56) (*К-идентитет*).

Поред унутрашњих политичких превирања, стање у међународним односима добијало је све израженије обрисе новог великог сукоба међу великим слиама. Ревизионистиче силе предвођене Немачком све отвореније су се залагале за рекомпозицију односа моћи на међународном плану. Након што је Други светски рат отпочео, Краљевина Југославија се нашла под притиском да се определи у односу на постојеће војно-политичке савезе.

„Југославија је била окружена са свих страна, осим према Грчкој, пронемачким земљама, а немачке трупе већ су биле стациониране у Бугарској. Суочена са ултиматумом, југословенска влада се после дугих седница одлучила да потпише Протокол о приступању Тројном пакту. (...) У поноћ 26. марта група официра ваздухопловних снага извела је пуч. (...) Принц Павле је приморан на оставку, а млади краљ је проглашен пунолетним и постао је краљ Петар II. (...) На улицама Београда и других градова маса људи демонстрирала је против потписивања пакта. 'Боље рат него пакт', 'Боље гроб него роб' пароле су узвикиване“ (Лекција: Напад на Југославију – априлски рат, IST8, 2020: 182-183) (*К-идентитет*).

Војни успеси Немачке на почетку рата довели су Краљевину Југославију у изузетно неповољан положај, с обзиром да је била окружена са свих страна пронемачким опредељеним државама. У таквим околностима приступање Тројном пакту према мишљењу кнеза Павла било је једино решење за положај у којем се нашла Краљевина Југославија. Међутим, одлука о потписивање Тројног пакта није прихваћена од стране српског народа, наиме једино су Срби у оквиру Краљевине устали против потписивања пакта са Хитлером. У Београду су 27. марта изведене демонстрације уз чувене пароле: „Боље рат него пакт“ и „Боље гроб него роб“. Тиме су Срби изнова доказали свој слободарски дух премда су били суочени са непосрдном претњом од стране надмоћне силе. Поред тога, противљење Тројном пакту означава и одбацивање тоталитарних идеологија нацизма и фашизма, које су потпуно супротне српском националном бићу. Србија се определила против против Хитлера и нацистичке Немачке, уписујући се тиме у историју као народ који је био део антифашистичке коалиције. Крај рата Србија је дочекала на страни сила победница, уз велике жртве и страдања. Догађаји 27. марта 1941. године изазавали су снажан одговор Хитлера, који је покренуо напад на Југославију.

„Погинуло је између 2.260 и 4.000 грађана. Била је то посебна казна за догађаје 27. марта. (...) Априлски рат завршен је за само 11 дана. (...) Капитулација војске подразумевала је одвођење у заробљеништво око 200 хиљада Југословена – Срба, Словенаца и Јевреја. (...) Територија Србије сведена је на простор мањи од оног који је имала пре 1912. године“ (Лекција: Војни пораз Југославије, IST4, 2021: 102-103) (*К-идентитет*).

Напад на Краљевину Југославију од стране Немачке уследио је без објаве рата, након краћег отпора надмоћна Немачка савладала је српске снаге, уследила је капитулација војске. Некадашња Краљевина је разбијена на мање државе, Србија је сведена на границе које је поседовала пре балканских ратова и успостављена је окупациона власт на њеној територији. Међутим, овај слом Србије није у потпуности угасио отпор српског народа већ је до изражаја је дошао национални карактер, испољен кроз слободарски дух који је подстакао пружање активног отпора завојевачу. Дакле, убрзо након капитулације војске уследило је оснивање два покрета отпора у Србији, формирани су четнички и партизански одреди. Семе раздора међу овим

покретима, који ће на почетку сарађивати, јесу њихове политичке и идеолошке поставке о будућности српске и југословенске државе након рата.

> „Заједничка особина свих људи који су се ставили у партизанске и четничке одреде у Србији била је спремност да се оружјем супротставе окупатору. Разлику су наметнула вођства оба покрета, која су имала другачије представе о српској и југословенској држави у будућности, другачије политичке циљеве и различите методе борбе против окупатора“ (Лекција: 1941: устанак и грађански рат, IST4, 2021: 111) (*К-идентитет*).

Свеукупно, српски народ био је сложан у погледу питања отпора окупатору и устанка против окупационе власти. Међутим, разлике у политичким вредностима и циљевима покрета водиле су, последично, и различитим визијама будућности српског народа у југословенској држави. Комунистичка партија Југославије формирала је партизанске одреде, док је група југословенских официра формирала четнички покрет отпора.

> „Комунистичка партија Југославије имала је визију сасвим нове и другачије југословенске државе у будућности. Та држава би била социјалистичка република по узору на Совјетски савез, састављена од шест федералних јединица, такође по совјетском моделу. У тих шест федералних јединица живело би пет народа: Срби, Хрвати, Словенци, Црногорци и Македонци. Комунисти су сматрали да се само таква Југославија, као заједница равноправних народа и њихових република, може имати будућност“ (Лекција: 1941: устанак и грађански рат, IST4, 2021: 107-108) (*К-идентитет*)

> „Име 'четник' симболизовало је преузимање дуге традиције српске гериле и по том имену, четничком, војска ће бити у народу више упамћена него по свом званичном називу - Југословенска војска у отаџбини (ЈВуО). (...) У политичком смислу Равногорски покрет је представљао језгро српског грађанског отпора. Михаиловић је успоставио радио-везу с Владом Краљевине Југославије у Лондоноу и она га је 15. новембра 1941. године именовала за вођу покрета отпора“ (Лекција: 1941: устанак и грађански рат, IST4, 2021: 108-109) (*К-идентитет*).

Премда су испочетка покрети отпора сарађивали у борби против окупатора, временом је раздор између њих постао све израженији. Питање друштвено-политичког уређења Југославије испоставило се као „Гордијев чвор“ и окидач грађанског рата. Партизански покрет тежио је успостављају Југославије као социјалистичке репбулике, док је четнички покрет настојао да обнови предратни друштвено-политички систем, односно Југославију као парламентарну монархију на челу са династијом Карађорђевића. У основи комунистичког програма налазила се потпуна негација свих друштвених, политичких и националних тековина српског народа утканих у темеље Прве Југославије. Са друге стране, четници тежили управо обнови овог предратног друштвено-политичког уређења. Другим речима, комунисти су се залагали за револуционарне промене и изградњу нове државе и друштва на поставкама комунистичке идеологије. Битне разлике између два покрета приказане су у табели (Табела бр. 12).

Табела 12. Основне карактеристике партизанског и четничког покрета

| | Партизански покрет | Четнички покрет |
|---|---|---|
| | југословенски карактер са највећим бројем Срба као бораца | југословенски каратер са највећим бројем Срба и као бораца и као руководилаца |

| | | |
|---|---|---|
| Питање монархије | против краља и монархије | за краља и монархију |
| Основни циљ борбе | ослобођење од окупатора, ливидација политичких противника означених као „домаћих издајници“ и „слуге окупатора“; за револуционарне промене | ослобођење од окупатора, кажњавање оних који су учествовали на страни окупатора, пораз и уништење комуниста; за очување старог система власти |
| Карактер Југославије | за југословенску федерацију као заједницу равноправних народа | за федерацију три народа и четири федералне јединице – Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина и Србија |
| Спољна политика | за братске односе са Совјетским савезом | за западну демократију и савезнике, Енглеску и САД |
| Симболи | петокрака | кокарда |
| Ословљавање | друг и другарица | брат и сестра |
| Основна парола | смрт фашизму – слобода народу | за краља и отаџбину |
| Вођа | Јосип Броз Тито | Драгољуб Михаиловић Дражa |

Извор: (Лекција: Грађански рат у ослободилачком рату, IST4, 2020: 195) (*К-идентитет*).

Одлучујућу улогу у погледу исхода грађанског рата и победи партизана имали су савезници, пре свега Британци, који су одабрали партизански покрет и пружили му потребну помоћ у борби. Подршка партизанима представљала је део договора савезника о подели интересних сфера, у склопу тог договора Југославија је посталао део совјетске интересне сфере.

> „Коначно решење југословенског питања одиграло се на савезничкој Техеранској конференцији велике тројице (Рузвелт, Черчил и Стаљин), одржаној од 28. новембра до 1. децембра 1943. године. (...) Све три стране сложиле су се да партизане треба максимално војно помоћи. Југославија је на тај начин постала део совјетске интересне сфере“ (Лекција: Крај рата у Југославији, IST4, 2021: 126) (*К-идентитет*).

Подршка партизанима од стране савезника, а потом и југословенске краљевске владе, представљала је пресудан тренутак у грађанском рату и омогућила превласт партизана у даљој борби. У крајњој инстанци, подршка савезника партизанима определила је и будућност унутрашњег друштвено-политичког уређења Југославије. Споразумом Тито-Шубашић партизански покрет и званчино је признат као легалан, што је створило предуслове за преузимање власти комуниста по окончању рата.

> „Друга партизанска револуционарна скупштина одржана је у градићу Јајцу, у средњој Босни, 29. и 30. новембра 1943. године. Већници су АВНОЈ прогласили 'врховним законодавним и извршним представничким телом' нове државе. (...) Једном од одлука АВНОЈ-а одузета су сва права међународно признатој Југословенској влади у Лондону, а краљу Петру Другом забрањен је повратак у земљу. (...) Друго заседање АВНОЈ-а потврдило је процес федерализације Југославије: успостављено је шест федералних јединица (Србија, Хрватска, Словенија, Црна Гора, Македонија, Босна и Херцеговина).

> Међутим, АВНОЈ није решио питање њиховог разграничења, па је значајан део српског народа остао ван своје матице – Србије (српске федералне јединице). Положај Србије и српског народа унутар Југославије драстично је промењен. Одузимање права законитој краљевској влади, која се стицајем ратних околности налазила у Лондону, негирало је, и формом и садржајем, традицију органа државне управе насталу на искуству српске политике 19. и 20. века. Одлука о забрани по повратка у земљу краљу Петру Другом значила је елиминисање династије која је у 20. веку идентификована са државношћу Србије“ (Лекција: Рат у Југославији 1943., IST4, 2021: 119) (*К-идентитет*).

Иако не постоје презицни подаци о жртвама које су поднете од стране српског народа у Другом светском рату, процењује се да половину укупно страдалих југлословена чине управо Срби. Дакле, иако су Срби изнова дали највећи допринос у борби против фашизма, њихова улога и положај у новој држави Јужних Словена у потпуности су маргинализовани. Поред жртава положени у име слободе, српски народ био је изложен системском уништавању на територији НДХ. Геноцид почињен у НДХ сврстава се у јединствен вид геноцида с озбиром на количину мржње и свирепости са којом су жртве убијане.

> „Не постоје прецизни подаци о укупним људским губицима Југославије у Другом светском рату. У званичним документима југословенске владе највише се спомињала цифра од 1 706 000 жртава. Многи аутори процењују да су укупни губици око милион становника Југославије, а од тога половина су били Срби“ (Лекција: Југославија 1945-1948 – на трагу совјетског модела, IST8, 2020: 232) (*К-идентитет*)

> „Независна држава Хрватска је један од феномена Другог светског рата, због геноцида над Србима. Он се због провале мржње и бестијалности издаваја у посебан тип геноцида. Од самог почетка геноцид је организован и усмераван од стране државе, највећим делом је извођен у сопственим концентрационим логорима и уз слабо прикривану подршку целокупне хијерархије и монаштва Римокатоличке цркве и загребачког надбискупа др Алојзија Степинца“ (Лекција: Људски и материјални губици. Допринос Југославије победи над фашизмом, IST8, 2020: 205) (*К-идентитет*).

Поред геоноцида у НДХ, српски народ био је изложен удруженом покољу и етничком чишћењу од стране Усташа и Немаца. Козара симболизује злочиначку сарадњу Усташа и Немаца на етничком чишћењу српског народа са једног простора на тлу Југославије током Другог светског рата.

> „У збеговима на Козари склонило се више од 80.000 људи, с целим породицама, заједно са око 3.500 партизана. Затворени у обруч и слабо наоружани, страдали су у борби с надмоћнијим окупатором (...) Немачка и усташка зверства на Козари била су најдрастичнији пример етничког чишћења једног простора Југославије у Другом светском рату“ (Лекција: Рат у Југославији 1942., IST4, 2021: 114-115) (*К-идентитет*).

Током немачке окупације у Србији сваки вид побуне или непокоравања Немаци су оштро кажњавали. Српски народ током немачке окупације доживео је бројне злочине, стрељања и одмзаде, чак и над децом. Оснивани су и сабирни логори у којима су окупљани цивили који су стрељани током одмазди, најпознатији су логори на Сајмишту и Бањици.

> „Сваки отпор окупационом покрету најстроже је кажњаван, рације, одвођења у специјалне затворе и логоре били су свакодневна појава. Средином септембра 1941.

> године ступило је на снагу наређење о стрељању талаца: 100 за сваког убијеног, односно 50 за рањеног Немца у Србији. (...) Немачку јесењу офанзиву народ Србије запамтио је као 'казнену експедицију'. Само у Подрињу стрељано је више хиљада људи, а преко 20.00 је одведено у концетрационе логоре. Извршена су масовна стрељања цивила у Краљеву 14. октобра (око две хиљаде) и Крагујевцу 21. октобра (око три хиљаде). Међу стрељанима у Крагујевцу било је и цело једно одељење ученика гиманзије, које је заједно са својим професором одведено са часова право на губилиште (Лекција: 1941: устанак и грађански рат, IST4, 2021: 110) (*К-идетнтитет*)

Поред злочина окупатора над српским народом, једно од питања које није довољно истражено и захтева подробније испитивање јесу комунистички злочини почињени приликом ослобађања градова Србије. Комунисти су обрачун са неистомишљеницима отпочели одмах, још у току рата, на територији Србије, а а процене о броју убијених сежу и до неколико стотина хиљада људи.

> „Посебно питање, које није довољно истражено, јесте питање злочина које су партизанске снаге починиле улазећи као победници и ослободиоци у градове Србије. У проценама које се исказују број настрадалих креће се од неколико десетина хиљада па до неколико стотина хиљада“ (Лекција: Људски и материјални губици. Допринос Југославије победи над фашизмом, IST8, 2020: 208) (*К-идентитет*).

Поред партизански злочина при ослобођењу градова Србије, истичу се и велика страдања током савезничког бомбардовања и чувени „крвави Ускрс“

> „Бомбардовани су градови и други објекти широм Југославије. На простору Србије посебно велике цивлине жртве и велика разарања претрпели су Ниш, који је бомбардован више пута, Лесковац 6. септембра, када је разрушен центар града и настрадало најмање 1000 цивила, Смедерево, Нови Сад, Крагујевац, Краљево, Пријепоље. Београд је био мета савезничке авијације десетак пута. Најразорније је било тзв. ускршње бомбардовање 16-17. априла 1944. године. Иако су као циљеви означени фабрике, железничка станица и мостови, разорене су читаве стамене четврти и настрадао велики број цивила (крвави Ускрс)“ (Лекција: Југословенско ратиште и завршна фаза рата 1944-1945., IST8, 2020: 203).

Партизански покрет у току рата основао је органе законодавне и извршне власти, најзначајнији орган био је АВНОЈ, на другом заседању овог тела донете су одлуке које су одредиле политичку судбину Југославије, а тиме и судбину Србије. Одлуке са другог заседања АВНОЈ-а означиле су негацију традиције државности српског народа, која је током 19. и 20. века била поистовећивана са монархистичким обликом друштвено-политичког уређења. Поред тога, предвиђена федерализација Југославије била је супротна интересима српског народа јер је остављала велики део сународника изван матице – Србије. Заправо, одлукама АВНОЈ-а Србија као победница Првог светског рата и нација која је своју државност уградила у стварање Прве Југославије у потпуности је скрајнута. Другим речима, негирана је улога Србије као ослободиоца и ујединитеља свих Срба и Словена на темељима победе и државности српског народа. Такође, по окончању Другог светског рата биће занемарана и чињеница да је Србија изашла на страни држава победница и из Другог светског рата. У оквиру Друге Југославије примат ће уживати интереси осталих федералних јединица, од којих су поједине биле припаднице хитлеровске фашистичке коалиције.

> „Изборна победа комуниста брзо је претворена у Декларацију о проглашењу републике, која је једногласно усвојена 29. новембра 1945. године. Тако је монархија и званично укинута, краљ је лишен свих права, а Југославија је постала република и добила име Федеративна Народна Република Југославија (ФНРЈ). Уставотворна скупштина изгласала је 31. јануара 1946. године нови устав (...) Уставом је ФНРЈ дефинисана као 'савезна народна државна републиканског облика' и као 'заједница равноправних народа' који су се ујединили на основу своје слободне воље. Чиниле су је републике: Србија, Хрватска, Словенија, Босна и Херцеговина, Црна Гора и Македонија“ (Лекција: Стварање Социјалистичке Југославије, IST4, 2021: 171) (*К-идентитет*)

Одлуке усвојене на другом заседању АВНОЈ-а спроведене су након победе комуниста на изборима 1945. године. Југославија је проглашена за републику, а нови назив државе гласио је Федеративна Народна Република Југославија. Положај и статус Србије у оквиру ФНРЈ био је, по много чему, јединствен. Наиме, Србија је једина дефинисана као федерална јединица са две аутономне покрајине, реч је о Војводини и Косову и Метохији. Из тога произлази да су се комунисти приликом успостављања граница Србије у оквиру ФНРЈ руководили другачијим критеријумима у односу на остале федералне јединице. Први устав нове државе усвојен је 1946. године, њиме је, коначно, законски дефинисана национална политика комуниста увелико развијена током рата. Фундамент те политике чинио је дискурс о „великосрпском хегемонизму“ који мора бити сузбијен зарад „слободе“ свих народа у Југославији.

> „Устав из 1946. прокламовао је пуну суверености република и потврдио им је правно на отцепљење од федерације. Он је само озаконио стару националну политику КПЈ, која је говорила о 'ослобођању свих народа у Југославији' од 'великосрпског хегемонизма'. Једино је Србија конституисана као сложена федерална јединица нове југословенске државе, мада су исти или слични разлози за успостављање аутономије постојали и у другим републикама, нарочито у Хрватској, због велико процента Срба у њој. (...) Процес територијалног уобличавања Војводине завршен је када је Барања, која је већински била насељена Србима, изузета из састава Војводине и припојена Хрватској, којој никада у историји није припадала“ (Лекција: Стварање Социјалистичке Југославије, IST4, 2021: 171) (*К-идентитет*).

Првим уставом нове, Друге Југославије у потпуности су занемарени темељи југословенске државе формиране по окончању Првог светског рата. Следствено томе, тиме је избрисана пресудна улога Краљевине Србије у изградњи заједничке државе Јужних Словена. Темељи Прве Југославије постављени су на победничком статусу Краљевине Србије и њеној државности, коју је уградила у темеље заједничке државе. Идеја водиља таквих уставних решења, према комунистима, била је „великосрпска хегемонија“, коју је требало сузбити како би Јужни Словени могли да живе у слози и миру. Из тога је, по природи ствари, произлазила негација традиције српске државности укидањем монархије, што је оправдано не само идеолошким већ и националним разлозима. Таквим решењима сматрало се да је национално питање у Југославији разрешено и, према томе, потпуно ирелеватно за политички живот нове државе. Устав из 1963. године потврдио је већ уцртане границе, аутономије и националну политику. Прва иступања и побуне против комунистичког једноумља и строге централистичке управе наступиле су управо у Србији, то су биле су студентске демонстрације у Београду 1968. године. Политичке слободе чиниле су један од кључних захтева студената, заједно са апелом да се сузбије корупција и успостави праведно друштво устројено на једнаким кртеријумима за све.

> „Јуна 1968. године избиле су велике студентске демонстрације у Београду. Студенти су тражили доследну расподелу дохотка према раду, акцију против богаћења, укидање свих привилегија у друштву, демократизацију СКЈ, слободу политичког окупљања и побољшање стања на Универзитету. Дошло је до жестоких сукоба с полицијом. Био је то први масовни изалазак омладине на улице и исказивање политичког расположења супротног владајућој догми“ (Лекција: Успон и пад Социјалистичке Југослоавије, IST4, 2021: 181) (*К-идентитет*).

Нови устав из 1974. донекле је представљао материјализацију ставова са Осмог конгреса СКЈ, којим су федерације и аутономне покрајине добиле већу аутономију. Овим уставом положај Србије је додатно нарушен, имајући у виду да је она једина имала две аутономне покрајине.

> „Нови устав донесен је фебруар 1974. и одмах је назван повељом самоуправног друштва. (...) Овим уставним променама омогућено је даље јачање самосталности република и покрајина (...) Република Србија је овим уставнима и сама добила елементе конфедерализма. Покрајине су добиле право да равноправно са републикама одлучују о пословима федерације и то на принципу консензуса (сагласности)“ (Лекција: Друштвени, економски политички и културни развој – главни процеси и проблеми, IST8, 2020: 245) (*К-идентитет*).

Када је реч о спољној политици, Југославија је испрва била чврсто везана за Совјетски Савез. Блискост је проистицала из идеолошке блискости, што је у међународној политици тог периода значило (не)посредно сврставање или припадност блоку социјалистичких држава.

> „Као што је то чинила и у свим другим областима, Комунистичка партија Југославије утврђивала је правац спољне политике, у складу са својом идеологијом. У првој послератној фази, Југославија се ослонила на 'вечни савез' са Совјетским Савезом и осталим социјалистичким земљама“ (Лекција: Спољна политика Социјалистичке Југославије, IST4, 2021: 174) (*К-идентитет*).

Међутим, блискост са Совјетским савезом није била дугог века, уследио је сукоб са Совјетским Савезом и турбулентан период Југославије у трагању за својом „позицијом“ у „хладном добу“ међународних односа. С обзиром на раскид блиских веза са Совјетским Савезом Југославија се „отворила“ ка свету, и започела спољну политику „широког курса“. Уживала је велики углед као посредник и „чвориште“ везе између Истока и Запада, с обзиром да је била неопредељена у односу на политичко-војне савезе.

> „У првим послератним годинама била је предводник у комунистичком свету, касније отпадник од тог блока. (...) На Западу је постепено освојила признање и као активан посредник у односима Истока и Запада и Југа. У трећем свету се промовисала као водећа снага у покрету несврстаних“ (Лекција: Друштвени, економски политички и културни развој – главни процеси и проблеми, IST8, 2020: 245-247) (*К-идентитет*).

Послератни период за Југославију био је изразито турбулентан, јер је ова држава трагала за својом позицијом и улогом у међународним односима. Испрва је била део социјалистичког блока, да би након наглог раскида „вечног савеза“ уследила нова спољнополитичка агенда чију окосницу је чинила неутралност у односу на војно-политичке савезе. Нешто касније је овај темељни принцип спољнополитичке агенде артикулисан је кроз политику несврстаности.

Штавише, како би очувала своју неутралност и ојачала свој положај у међународним односима Југославија је била један од иницијатора формирања Покрета несврстаних.

> „Да би очувале независност и изборише се за неутралност и равноправност у међународним односима, азијске и афричке земље су током педесетих година, уз учешће Југославије, формирале Покрет несврстаних. Прва конференција несврстаних земаља одржана је са 25 учесника, у Београду 1961, а Покрет је коначно уобличен 1970“ (Лекција: Односи, сукоби и кризе у Хладном рату, IST4, 2021: 151-152) (*К-идентитет*).

Политика неутралности омогућила је завидан успех Југославије на међународном плану, с обзиром да је уживала улогу посредника између супротстављених страна и неутралних држава. Штавише, Југославија је била предводник неутралних држава и симбол успеха политике неутралности у периоду хладног рата. Окончање хладног рата уследио је након распада социјалистичког блока, Варшавског пакта, поред тога отпочео је и распад Југославије. Српска политича елита опирала се демократизацији, тежећи да очува једнопартијску диктатуру СКЈ. Међутим, премда су и током владавине Тита постојали изливи незадовољстава против недостатка политичких слобода и недемократичности режима, ескалација незадовољства српског народа десила се на почетком 90-их година. Незадовољство вишедеценијским једнопартијским, једноумним, системом била је на врхунцу. Тежња ка већим политичким слободама и демократизација промаљала се као један од кључних захтева српског народа и узрок побуне и демонстрација против владајућег режима.

> „Слом једнопартијског политичког система у Југославији уследио је 1990. године. У јануару те године, на свом 14. конгресу, распао се Савез комуниста Југославије, који је био на власти још од краја Другог светског рата. (...) Уследили су први слободни, вишестраначки избори у социјалистичкој Југославији. Последњи такви избори одржани су 1938. године. (...) Српско руководство најдуже се опирало демократизацији друштва и увођењу вишепартијског система. Ипак, од краја 1989. године почело је организовање странка, чиме је најављен крај вишедеценијског једнопартијског система. (...) Политичку историју Србије у последњој деценије 20. века обележила је Социјалистичка партија Србије. (...) За првог председника СПС-а изабран је Слободан Милошевић“ (Лекција: Распад Југославије, IST4, 2021: 209) (*К-идентитет*)

Борба за политичке слободе обежила је почетак 90-их година 20. века, поред таквих тежњи српски народ и Србија били су суочени са распадом СФРЈ већ 1991. године. Након проглашења независности Хрвата и Словенаца формирана је нова држава, Савезна Република Југославија, сачињена од Србије и Црне Горе.

> „Формални распад СФРЈ почео је 25. јуна 1991. године када је словеначки парламент, на основу резултата референдума, изгласао независност ове републике. Сутрадан је то исто учинио и хрватски Сабор (...) Укупна међународна политика на просторима Југославије и решења Европске заједнице убрзали су стварање Савезне Републике Југославије (СРЈ) од Србије и Црне Горе, чији је Устав усвојен 27. априла 1992. године. Међународна заједница није признала СРЈ, остајући при констатацији да је Југославија крива за рат у Босни. Са југословенске стране договарано је да нико нема право да спречава матицу да помаже своје сународнике у Босни, поготово хуманитарно, када то не чине међународне организације.“ (Лекција: Друштвена криза и разбијање заједничке државе 1980-2000., IST8, 2020: 249) (*К-идентитет*).

Распад Југославије био је нарочито тежак за Србе који су живели у Хрватској, иако су испрва настојали да очувају свој национални иденитет, суочени са агресивном политиком Хрвата, одлучили су се одвоје од Хрватске. Стога је формирана Република Српска Крајина, као држава српског народа на простору на којем су Срби били аутохтони народ.

> „Због тога је српска политика еволуирала од борбе за културну и политичку аутономију до потпуног одвајања од Хрватске и останку у Југославији. Због тога је 19. децембра 1991. проглашена Република Српска Крајина и усвојен је њен устав. Уставом је потврђено право народа на самоопредељење и стварање демократске државе српског народа 'на свом историјском и етничком простору'“ (Лекција: Распад Југославије, IST4, 2021: 211) (*К-идентитет*)

Поимање Србије као матице српског народа и током 90-их година имало је снажно упориште, упркос деценијама њеног потирања, како међу Србима који су живели унутар, тако и међу Србима који су живели изван матице. О томе сведочи и чињеница да је у Србији током сукоба у Босни владало јасно и недвосмислено гледиште да је матица дужна да помогне своје сународнике у другим државама. Међутим, такви потези Србије, усмерени на хуманитарну помоћ сународницима, наишли су на осуду од стране међународне заједнице кроз увођење санкција и економску изолацију.

> „Одговор међународне зајединце био је увођење економских и политичких санкција СР Југославији одлуком Генералне скупштине Уједињених нација (Резолуција 757) од 30. маја 1992. године. (...) Увођење санкција довело је до протеста против Милошевића. Покренули су их 15. маја студенти Универзитета у Београду. (...) Протествовале су и политичке странке (...)“ (Лекција: Распад Југославије, IST4, 2021: 213) (*К-идентитет*).

Борба за демократизацију и обарање Милошевићевог режима имала је своје упориште како унутар јавности, тако и у редовима политичких страна. Незадовољство јавности достигло је свој врхунац 1996. године након локалних избора.

> „Српска политичка сцена била је обележена репресијом режима, одсуством пуне демократије и политичке толеранције, прогоном и хапшењем политичких противника и масовним пљачкањем грађана од стране владајуће елите. Највеће антирежимске демонстрације организоване су 9. марта 1991. и током зиме 1996-1997. године“ (Лекција: Друштвена криза и разбијање заједничке државе 1980-2000., IST8, 2020: 249) (*К-идентитет*)

Као што је већ претходно наведено, ратна збивања 90-их, односно насилни распад Југославије омогућила су Србији да афиримише статус матице српског народа. Поред хуманитарне подршке сународницима у Босни, Србија је прихватила велики број избеглица са простора Републике Српске Крајине и Босне и Херцеговине.

> „Рат у Хрватској окончан је у пролеће и лето 1995. године, после две акције хрватске војске ('Бљесак'и 'Олуја'). Оне су изведене у мају и августу и завршене сломом тамошњих оружаних снага из Републике Српске Крајине и протеривањем 200.000 Срба. (...) Рат у Босни и Херцеговини окончан је потписивањем примирја у Дејтону (САД) 21. новембра 1995. године. Босна и Херцеговина дефинисана је као држава састављена од два ентитета: Федерације Босне и Херцеговине и Републике Српске“ (Лекција: Распад Југославије, IST4, 2021: 216) (*К-идентитет*)

„У Србији је регистровано око 600 000 избеглица из Хрватске и Босне и Херецговине“ (Лекција: Друштвена криза и разбијање заједничке државе 1980-2000., IST8, 2020: 250) (*К-идентитет*).

Поред етничког чишћења на простору Републике Српске Крајине и Босне и Херцеговине, албански сепартизам на Косову и Метохији, уз подршку западних држава, условио је исељавање великог броја Срба са ове територије. Ситуација на Косову и Метохији показала је национални карактер Срба, наиме и у овом случају они су доследно исказали непокорност и пркос надмоћном непријатељу. Односно, Србија је одбила ултиматуме Запада по питању повлачења војске и полиције са територије своје АП Косова и Метохије. Такође, јунаштво српске војске исказано приликом одбране граничне линије СР Југославије против бројнијег и боље опремљеног непријатеља сврстава се у ред најзначајнијих савремених догађаја који уживају средишњи значај за националну самоспознају Срба јер отеловљује њихов национални карактер. Срж тог националног карактера чини спремност на јуначка дела и жртве зарад одбране отаџбине и слободе. Ипак, уз подршку међународне заједнице Албанци су извршили бројне злочине над српским становништвом и спровели етничко чишћење.

„После неуспелих преговора у Рамбујеу и Паризу и одбијања српске стране да потпише ултимативне захтеве о повлачењу војске и полиције са Косова 1999, уследила је агресија НАТО-а која је трајала од 24. марта до 10. јуна 1999. године.“ (Лекција: Друштвена криза и разбијање заједничке државе 1980-2000., IST8, 2020: 248) (*К-идентитет*)

„Најтеже борбе, с највише жртава, Војска Југославије водила је на караули Коашре, између Пећи и Ђаковице (...) на граничном прелазу према Албанији. Битка је почела 9. априла. Терористе ОВК подржала је НАТО авијација и редовна војска Републике Албаније. (...) Према српским изворима погинуло је 108 припадника Војске Југославије, просечне старости 25 година. Током 26. маја 1999. почео је напад терориста ОВК на планину Паштрик (на граници Србије и Албаније, 15 километара западно од Призрена)“ (Лекција: Србија на крају 20 века, IST4, 2021: 221) (*К-идентитет*)

„Од тренутка уласка НАТО снага на Косову је убијено неколико стотина српских цивила, а отето више од хиљаду људи. Са Косова се одселило 220 000 Срба и другог неалбанског живља. Јиржи Динтсбир, специјални известила УН за људска права у бившој Југославији, у извештају генералном секретару УН оценио је да се на Косову догађа етничко чишћење Срба у присуству УН и КФОР-а (...)“ (Лекција: Друштвена криза и разбијање заједничке државе 1980-2000., IST8, 2020: 248) (*К-идентитет*).

Перманетна политичка криза у Србији током периода 90-их година ескалирала је тек на изборима 2000. године, премда је и раније било масовних протеста против аутократије Слободан Милошевића и репресије његовог режима. У колективној свести Срба 5. октобар идентификује се као борба за демократизацију, стотине хиљада људи протествовало је тог дана Београду, што је приморало Милошевића на признавање резултата парламентарних избора. Демонстрације 5. октобра за Србе имају велики симболички значај јер означавају коначно остварење политичких слобода, односно демократске промене након у Србији након вишедеценијске диктатуре, репресије и „једноумља“ комунистичког режима.

„У Југославији су 24. септембра 2000. године одржани савезни парламентарни, као и локални избори у Србији и избори за председника савезне републике који се, после промене устава, бирао непосредно. На председничким изборима победио је Војислав

> Коштуница, кандидат опозиције Демократска опозиција Србије (ДОС). Због непризнавања резултата (...) дошло је до масовних вишедневних демонстрација у земљи. Кулминација је уследила у Београду 5. октобра 2000. када је протествовало више стотина хиљада људи. Тада је Слободан Милошевић јавно признао победу Војислава Коштунице. После тога стање у земљи се полако смиривало, укинуте су економске санкције, а Југославије је враћена у међународне политичке и финансијске инсититуције. (...) СРЈ је преуређена и јануара 2003. формиран је Државна Заједница Србија и Црна Гора (СЦГ). Она је фукнционисала до 2006. када је већина црногорских грађана на референдуму одлучила за самосталну Црну Гору" (Лекција: Друштвена криза и разбијање заједничке државе 1980-2000., IST8, 2020: 252) (*К-идентитет*).

Након демократских промена уследило је и реформисање СРЈ и формирање Државне заједнице Србије и Црне горе 2003. године. Након референдума у Црној Гори, где су грађани изгласали независност, Србија је постала самостална држава, тиме су се и последње федералне јединице некадашње Југославије раздвојиле и започеле еру самосталности.

> „Савремена српска држава је по свом унутрашњем уређењу република, с политичким поретком парламентарне демократије. (...) У Србији је на снази Устав из 2006. године. (....) Он је Србију дефинисао као државу српског народа и свих грађана који у њој живе" (Лекција: Србија почетком 21. века, IST4, 2021: 225) (*К-идентитет*).

Премда је почетак новог миленијума донео српском народу дуго прижељкиване политичке слободе, уследио је период нових криза изазваних сецесионистичким активностима Албанаца. Тежње Албанаца на Косову и Метохији ка сецесији и формирању независне државе на тој територији биле су присутне и током 20. века. Ипак, тек са новим миленијумом њихови сецесионистички напори добијају замајац захваљујући подршци Запада. Врхунац њихових сецесионистичких напора десио се 2008. године када су једнострано прогласили независности АП Косово и Метохија.

> „Преговори о статусу Косова и Метохије почели су 2005. године. Србија је инсистирала на томе да је покрајина Косово и Метохија саставни део територије Србије и да има положаја суштинске аутономије у оквиру државе Србије. Преговори су били неуспешни, а албанска Скупштина Косова је 17. августа 2008. године једнострано прогласила независност. Србија није признала ту одлуку (...)" (Лекција: Србија почетком 21. века, IST4, 2021: 225) (*К-идентитет*).

Србија није признала једнострано проглашену независност Косова и Метохије, која се сматра интегралним делом територије Србије. Питање статуса АП Косово и Метохија од 2008. године представља средишњи национални и државни интерес Србије, која настоји да очува свој територијални интегритет. Поред очувања територијалног интегритета неопходно је указати и на чињеницу да Косово и Метохија у националној свести Срба ужива статус „светог места" и колевке српске државности. Наиме, Косовски бој имао централну улогу у изградњи модерне националне свести Срба, услед тога овај простор ужива немерљив значај за националну самоспознају. Корени српске културе, духовности и државности своје упориште налазе у „светој земљи" – Косову и Метохији.

*5.3.2. вредности*

У овом потпоглављу издвојени су наставни садржаји који омогућавају идентификовање идеацоних елемената који творе димензију вредности стратешке културе Србије у периоду који сеже од Берлинског конгреса до данас. Другим речима, димензија вредности обухвата темељне националне и државне интересе који су опредељивали деловање српског народа од стицања независности на Берлинском конгреса до савременог доба. Премда је Берлински конгрес донео дуго ишчекивану независност, српски народ није остварио темељне циљеве постављене на самом почетку националноослободилачке борбе. Стога су политички аксиоми националне и државне политике – ослобођење и уједињење свих Срба, остали непромењени и након стицања независности 1878. године. Полазећи од претходно поменутих политичких аксиома српске политике након Берлинског конгреса, издваја се и још њима иманетан али нарочито значајан циљ - ослобођење Старе Србије, колевке средњовековне српске државе.

> „Идеја о уједињењу јужнословенских народа у заједничку државу јавила се крајем 18. и била је присутна током читавог 19. века. У време борбе за ослобођење Србије од Турака појављивала се у различитим видовима идеја о ослобађању осталих делова српског народа и других јужнословенских народа у Турској и Хабзбуршкој монархији и уједињењу у заједничку државу.“ (Лекција: Стварање југословенске државе, IST4, 2021: 41-42) (*К-вредности*)

> „Један од дугорочних циљева српске спољне политике после 1878. године било је ослобођење Старе Србије, тј. области које су чиниле језгро српске средњовековне државе (Рашка област, Косово и Метохија, Северна Македонија)“ (Лекција: Србија после Берлинског конгерса – изградња модерне државе, IST8, 2020: 40) (*К-вредности*).

Слабљење Османског царства снажило је веру српског народа у коначно ослобођење својих сународника, који су се још увек налазили под влашћу Турака. Премда је овај циљ био увелико присутан током борбе Србије за стицање независности, услови за његово остварење стекли су се тек са почетком 20. века. Заједно са другим балканским државама Србија је приступила изради плана на ослобођењу својих сународника од Турака.

> „Балканске државе Грчка, Србија, Црна Гора и Бугараска су у 19. веку стекле независност, али су њихове владе и јавност сматрале да од турске власти морају бити ослобођене све оне територије које су улазиле у састав њихових средњовековних држава, које су Турци заузели у 14. и 15. веку. (...) Поред ових националноослободилачких циљева, балканске државе су имале и своје стратешке и економске претезије. Између осталог, Србији је био неопходан излаз на море (...)“ (Лекција: Балкански ратови 1912-1913., IST8, 2020: 64-65) (*К-вредности*)

> „Србија је после анексије Босне и Херцеговине изгубила могућност за ширење ка западу, тако да је тежила проширењу на области 'Старе Србије'. Поред тога, за даљи привредни развој био јој је потребан излаз на Јадранско море“ (Лекција: Балкански ратови, IST3, 2020: 159) (*К-вредности*).

Поред националноослободилачких циљева, Србија је имала и своје стратешке циљеве -излаз на море. Како је на Берлинском конгресу Аустроугарска добила дозволу да окупира Босну и Херцеговину, тиме је Србија била спречена да оствари територијално проширење и уједињење са Србима на западу. У таквим околностима ослобођење Старе Србије јавило се као темељни

циљ, односно најважнији национални и државни интерес српског народа. Остваривање ових вредности водило је у оружану борбу против Османског царства, а касније и сукоб савезника око поделе освојених територија. У домену унутрашње политике након Берлинског конгреса била је изражена броба против аутократије краља Милана. Сукоб радикала и краља Милана добио је свој епилог кроз доношење устава из 1888. године, који је темљио на приниципима демократије и парламентаризма.

> „Најжешћи политички сукоб у ондашњој Србији постојао је између Милана Обреновића, сада већ краља, и Народне радикалне странке. По својој природи, краљ није пристајао на огрнаичавање личне власти и јачање парламентаризма. С друге стране, радикали су инсистирали на што већој самоуправи и већој улози сељаштва у политичком животу. (...) краљ Милан је пристао на доношење новог устава. У изради устава из 1888. учествовали су представници све три политичке партије. Тај устав је почивао на принципима демократије и парламентаризма, гарантовао је грађанска права и слободе и био веома модеран за то време“ (Лекција: Србија после Берлинског конгреса – изградња модерне државе, IST8, 2020: 35-36) (*К-вредности*)

Балкански ратови били су својеврстан увод у Први светски рат, јачање Србије није погодовало Аустроугарској која је од Берлинског конгреса тежила да сведе и ограничи српску моћ на што је могуће мању меру. Политичке несугласице и отворено непријатељство исказивани су већ на почетку 20. века, од Царинског рата до Анексионе кризе, и на крају током Балканских ратова. Први светски рат започео је објавом рата Аустроугарске, основни циљ Србије била је одбрана слободе и независности.

> „Та нова влада је 7. децембра 1914. донела Нишку Декларацију, којом су дефинисани ратни циљеви Србије. Прокламована је борба не само за одбрану Србије и њене слободе, већ и за ослобођење свих Срба, Хрвата и Словенаца и њихово уједињење“ (Лекција: Србија и Црна Гора 1914., IST8, 2020: 87) (*К-вредности).*

У међувремену, захваљујући почетним ратним успесима Србија је изменила ратне циљеве, од пуке одбране независности и слободе ка ослобођењу и уједињењу свих Јужних Словена. Као што је већ наведено, ослобођење и уједињења свих Срба дуго времена је било фундирајућа вредност националне и државе политике. С обзиром на то да је било веома тешко остварити задати циљ без уједињења и са Словенцима и Хрватима, што је и Гарашанин претпостављао у *Начертанију*, одлучено је да се формира заједничка држава како би се коначно ујединили сви Срби у једној држави.

> „Српска династија, влада и политичка и интелектуална елита су уједињење доживели као историјску прилику која се не пружа свакој генерацији. Сматрали су да не треба пропустити шансу да се сви Јужни Словени окупе у једну државу. То су налагали и бројни стратешки и економски интереси, али и ставови великих сила“ (Лекција: Стварање заједничке државе јужних словена, IST8, 2020: 104) (*К-вредности*)

Наравно, поред националних аспирација српског народа да се коначно уједине сви Срби у једну државу, стварање заједничке државе руковођено је и стратешким и економским интересима, по угледу на друге државе, Италију и Немачку, које су након уједињења стасале у велике силе. Премда је Србија испунила своју „дужност“ Пијемонта српског народа, али и Јужних Словена, уградивши своју државност и победу у Првом светском рату у заједничку државу, њен унутрашњи политички живот текао је веома отежано. Наиме, већ од самог почетка Хрвати и

Словенаци су недвосмислено исказали тежњу ка федеретивном облику уређења, а тиме и ка аутономији. Политички елите водиле су жустру борбу у Народној скупштини, хрватско национално питање продубљивало је политичку кризу која је кулминирала атентатом на хрватске представнике. Како би умирио политичку кризу краљ Александар се одлучио за увођење диктатуре, као и промену назива заједничке државе.

> „Једна од посебних мера која је требало да ојача југословенску идеологију и народно јединство била је промена назива у Краљевину Југославију 3. октобра 1929. године. (Лекција: Краљевина Југославија 1929-1941., IST8, 2020: 145) (*К-вредности*).

Идеологија југословенства постала је темељни стуб државне политике, њена функција према замисли краља Александра Карађорђевића била је да оснажи јединство и помири Јужне Словене окупљених у Краљевини Југлосавији. Сличну функцију имала је и измена назива заједничке државе, уклањањем имена појединчаних народа из назива циљ је био изградити идентитет „југословенства“. Када је реч о вредностима које су чиниле оквир спољнополитичког деловања, током владе Милана Стојадиновића промовисана је неутралност у односу на велике силе, односно блоковске поделе.

> „Стојадиновић се залагао за заштиту националних интереса, а према великим силама водио је неутралну политику. Покушавао је да одржи неутралан положај Југославије“ (Лекција: Краљевина Југославија 1929-1941, IST8, 2020:147) (К-*вредности*).

Одржати неутралност у околностима све израженије блоковске поделе, нарочито у првим годинама Другог светског рата било је неизводљиво. Услед све оштријег притиска Велике Британије и Немачке да се определи у односу на војне блокове, Краљевина Југославија је потписала Тројни пакт, јер је била окружена пронемачки оријентисаним суседима. Одлука о Тројном пакту донешена је са надом да ће се тако осигурати неутралност земље.

> „Почетком марта 1941. Адолф Хитлер примио је кнеза Павла, а после неколико седница Крунског савевта донета је одлука да и Југославија приступи Тројном пакту. Иако је био прозападно, пре свега пробритански оријентисан, кнез Павле ја сматрао да чини најбоље за земљу ако избегне немачки напад, очува неутралност и независност земље“ (Лекција: Краљевина Југославија 1929-1941., IST8, 2020: 148) (*К-вредности*)

> „На улицама Београда и других градова маса људи демонстрирала је против потписивања пакта 'Боље гроб него роб' и 'Боље рат него пакт' пароле су узвииване“ (Лекција: Напад на Југославију – Априлски рат, IST8, 2020: 184) (*К-вредности*).

Премда су национални и државни интереси у виду очувања независности и неутралности чиниле мотивационе чиниоце који су допринели приступању Тројном пакту, ова одлука политичке елите наишла је на неодобравање од стране српске јавности. Као одговор на потписивање Тројног пакта организоване су демонстрације у Београду, народ је узвикивао пароле „Боље гроб него роб“ и „Боље рат него пакт“. Тиме су Срби показали да је слобода, односно независност њихова квинтесенцијална вредност коју треба бранити по сваку цену и независно од стране која исту угрожава. Након демонстрација Хитлер је донео одлуку да казни Србе за непослушност и тиме је Краљевина Југославија и званично ступила у Други светски рат. Током рата влада у избеглиштву усвојила је Декларацију којом су постављени ратни циљеви.

„Влада у избеглиштву у Јерусалиму донела је Декларацију 4. маја 1941. у којој стоји да је ратни циљ владе поновно успостављање територијалног интегритета и независности државе и пуне слободе свих Срба, Хрвата и Словенаца“ (Лекција: Окупација и подела Југославије, IST8, 2020: 187) (*К-вредности*).

Учешће српског народа у Другом светском рату било је руковођено освајањем слободе и независности. О томе сведоче и покрети отпора настали на тлу Србије, партизански и четнички покрет. Основни циљ њихове борбе била је ослобођење од окупатора, док су разлике, које су узрковале и грађански рат, произлазиле из њихових политичких циљева по питању уређења државе. По окончању Другог светског рата формирана је Демократска Федеративна Република Југославија, у којој су на власт дошли комунисти, победници грађанског рата. Услед идеолошке блискости, социјализма, Југославија је у првим годинама по окончању рата вредносни оријентир унутрашње и спољне политике пронашла у социјализму. Следствено томе, у првим годинама била је блиска са Совјетским Савезом управо због идеолошке блискости.

„И Југославија је у почетку следила ове циљеве, али су с временом све више биле уочљиве разлике у односу на СССР. Те разлике су пригушиване, а тицале су се жеље југословенског руководства за аутономним унутрашњим развојем и самосталношћу у међународним односима“ (Лекција: Спољна политика Социјалистичке Југославије, IST4, 2021: 175) (*К-вредности*)

„До нормализације односа Москве и Београда дошло је маја 1955. године, када је совјетски вожа Никита Хрушчов посетио Београд. Тада је потписана тзв. Београдска декларација. Узбро је уследила нормализација односа и са осталим социјалистичким земљама, осим са Албанијом. Ипак, задржани су добри односи и са западним земљама и Југославија је од тада тежила равнотежи у односима са Истоком и Западом“ (Лекција: Успон и криза Социјалистичке Југославије, IST4, 2021: 176) (*К-вредности*).

Након нормализације односа са Совјетским Савезом вођена је политика равнотеже у односима према Западу и Истоку, касније артикулисана као политика несврставања. Наиме, неутралност је постала темељни принцип спољне политике Југославије. У вези с тиме, Југославија је била предводник оснивања Покрета несврстаних, држава Трећег света које су избегавале сврставање на страну војних блокова.

„Из става да се не сврстава у ниједан блок рођена је политика несврставања као трећи пут у међународним односима. Југославија је била лидер тог покрета“ (Лекција: Југославија 1945-1948 – на трагу совјетског модела, IST8, 2020: 232) (*К-вредности*)

„На иницијативу египатског перседника Насера, југословенског председника Тита и индијског премијера Нехруа утврђени су принципи Покрета несврстаних земаља. То су били принципи равноправности и немешања у унутрашње ствари, неприпадање војним блоквима, попуштање затегнутости, превазилажење односа хладног рата и залагање за општу сарадњу и мирољубиво решавање спорних питања“ (Лекција: Трећи свет у потрази за слободом и идентитетом, IST8, 2020: 219) (*К-вредности*).

У периоду након Другог светског рата кључна вредност Друге Југославије на унутрашњем плану, као и у случају Прве Југославије, била је идеологија југословенства. Она је била кохезивни фактор различитих народа и темељ „братства и јединства“ унутар Југославије заједно са комунистичком идеологијом.

„Истицана је равноправност, као и братство и јединство свих народа и народности“ (Лекција: Југославија 1945-1948 – на трагу совјетског модела, IST8, 2020: 232) (*К-вредности*).

„Сматрало се да је национално питање у Југославији потпуно правилно решено. Југославија је означавана као 'заједница произвођача и заједница народа', чија социјалистичка свест, заснована на пракси самоуправљања, потискује националну. Радни народ (произвођачи) проглашен је за носиоца суверенитета сваке републике“ (Лекција: Лекција: Друштвени, економски политички и културни развој – главни процеси и проблеми, IST8, 2020: 240) (*К-вредности*).

У области унутрашње политике, након избора комунистички режим успоставио је једнопартијски систем, политички живот, дакле, одвијао се следствено смерницама владајуће партије. Ипак, постојала су извесна иступања и демонстрације усмерене, поред осталог, и на демократизацију, као на пример студентске демонстрације.

„У пролеће 1968. избиле су студентске демонстрације у Београду и другим градовима. Сттуденти су тражили остваривање идеје социјализма, били су против привилегија и богаћења“ (Лекција: Друштвени, економски, политички и културни развој – главни процеси и проблеми, IST8, 2020: 243) (*К-вредности*)

Након распада СФРЈ питање демократизације политичког и друштвеног живота постаје средишњи интерес српског народа. Владавина Социјалистичке партије Југославије обележила је последњу деценију 20. века. Како би се коначно организовао какав-такав демократски политички живот, изборила слобода јавне реч и плурализам политичких идеја у јавном дискурсу српски народ је више пута организовао демонстрације против владајућег режима.

„Српско рукводство најдуже се опирало демократизацији друштва и тај проблем није превазиђен ни у наредној деценији“ (Лекција Друштвена криза и разбијање заједничке државе 1980-2000, IST8, 2020: 249) (*К-вредности*).

И током владавине Тита било је политичких криза и изражених тежњи ка аутономији испољених од стране федеративних јединица, симултано се одвијао и процес сепаратистичких иступа Албанаца на Косову и Метохији, аутономној покрајини унутар Србије. Касније, након распада Југославије питање Косова и Метохије постало је најважније национално и државно питање Србије. Очување територијалног интегритета Србије, односно Косова и Метохије у свом саставу представља основни савремени државни и национални интерес Србије.

„Скупштина Косова је 17. фебруара 2008. једнострано прогласила независност Косова од Републике Србије. Влада и Скупштина Србије су 18. фебруара 2008. поништили ову одлуку као противуставан акт“ (Лекција: Друштвена криза и разбијање заједничке државе 1980-2000, IST8, 2020: 252) (*К-вредности*).

Поред претходно наведеног, један од кључних савремених оријентира у сфери спољнополитичког деловања Србије јесте опредељеност ка европским интеграцијама. Србија је овај циљ поставила веома високо унутар своје спољнополитичке агенде.

„Усвајањем националне стратегије 2005. године приступање Србије Европској унији дефинисано је као најважнији другорочни стратешки циљ. (...) Захтева за пријем у

чланство Србија је поднела 22. децембра 2009. године. Статус кандидата за чланство у ЕУ Европски савет доделио јој је 1. марта 2014. године“ (Лекција: Србија почетком 21. века, IST4, 2021: 226) (*К-вредности*).

У посматраном периоду, од Берлинског конгреса до данас, Србија је имала разнородне националне и државне интересе који су опредељивали њено деловање. У односу на период који је претходио Берлинском конгресу темељне вредности остале су, у мањој или већој мери, истоветне. Пре свега, средишњи циљ националне политике у периоду пре, а потом и након Берлинског конгреса био је ослобођење и уједињење свих Срба у једну државу. Покретање Балканских ратова имало је за циљ да доврши давно отпочету борбу против Турака и ослбооди све територије које су некада улазиле у састав средњовековне српске државе. Такође, борба за независност и слободу српског народа настављена је и након Берлинског конгреса. Први и Други свестски рат угрозили су независност и слободу српског народа. Након тога уследио је период политике несврставања на спољнополитичком плану, док је идеологија југословенства чинила угаони камен „братства и јединства“ на унутрашњем плану. Напослетку, савремени национални и државни интереси Србије тичу се очувања територијалног интегритета и стремљења ка европским интеграцијама.

*5.3.3. норме*

У овом делу дисертације издвојени су садржаји који омогућавају идентификовање идеационих елемената који чине нормативну димензију стратешке културе Србије од периода стицања независности на Берлинском конгресу до данас. Наиме, издвојени су наставни садржаји који упућују на специфичне обрасце понашања или методе које су употребљене од стране српског народа, које су уједно сматране легитиминим и прихватљивим, у процесу остваривања националних и државних интереса. Након стицања независности 1878. године на Берлинском конгресу Кнежевина Србија, под династијом Обреновића, наставила је политику јачања и уздизања угледа државе. Сарадња и политички савези са другим државама сматрани су легитимним начином у процесу достизања овог циља. Србија је исказала спремност на политичке уступке у таквим споразумима, жртвујући поједине интересе за рачун других, у датом тренутку, важнијих интереса – уздизања на ниво краљевине.

„Исте, 1881. године, склопљена је и Тајна конвенција којом се Србија обавезала да неће водити спољну политику супротну интересима Аустро-Угарске, пре свега у Босни и Херцеговини, покрајинама са српском већином које је Двојна монархија окупирала 1878. године. За узврат, Аустро-Угарска се обавезала да неће правити сметње ширењу Србије на југ, ка Вардарској долини. Такође, суседна монархија је подржала проглашење Србије за краљевину“ (Лекција: Србија после Берлинског конгерса – изградња модерне државе, IST8, 2020: 36) (*К-норме*).

Поред спремности да дипломатским средствима унапреди свој статус и положај у међународним односима, Србија је након Берлинског конгреса сматрала и рат легитиминим средством како би заштитила своје интересе у региону. Пример таквог понашања налазимо у рату са Бугарском, краљ Милан непромишљено је инцирао рат услед нарушавања равнотеже моћи на Балкану уједињењем Бугарске.

„Велики неуспех на међународном плану Србија је доживела у рату са Бугарском 1885. године. (...) Када је у Пловдиву извршен превrат и проглашено уједињење две бугарске област, краљ Милан је сматрао да је равнотежа снага на Балкану нарушена на штету

> Србије. Непромишљено и без суштинског разлога објавио је рат Бугарској. У краткотрајном рату, икао боље опремљена и модернија, српска војска је доживела тежак пораз у бици на Сливници“ (Лекција: Србија после Берлинског конгерса – изградња модерне државе, IST8, 2020: 36) (*К-норме*).

Једна од одлука са Берлинског конгреса, која је дубоко погодила српски народ у Босни и Херцеговини, односила се на право Аустроугарске да окупира ову државу. Српски народ је исказао снажан отпор завојевачу јачањем културне и привредне делатности, свестан да су намере Аустроугарске усмерене на деградацију националног идентитета Срба и креирање нове „босанске нације“. Покушаји да се створи нова нација на простору Босне и Херцеговине нашли су свој одговор од стране Срба кроз изражено неговање националне културе и снажење националне свести.

> „На Берлинском конгресу донесена је одлука да Аустроугарска окупира Босну и Херцеговину. (...) Предвођени грађанством, интелигенцијом и омладином, Срби су пружали јак отпор политици Калајевог режима. Формирани су привредни и културни центри у Сарајеву, Мостару и Бањалуци и оснивана кулутурна и просветна друштва, која су чувала српску националну свест“ (Лекција: Срби под Аустроугарском влашћу у другој половини 19. и почетком 20. века., IST3, 2020: 148-150) (*К-норме*).

Поред отпора и побуна у околним државама, пре свега Босни и Херцеговини, након Берлинског конгреса тежња краља Милана ка јачању своје моћи и искључиво аутократској владавини довела је до буне српског народа. Наиме, у Тимочкој буни дошло је до оружане побуне српског народа против власти.

> „Сукоб је достигао врхунац у време Тимочке буне 1883. године. Повод за буну била је владина одлука да од сељака одузме застарело оружје, које су они као обвезници народе војске држали код куће. (...) Овај позив, али и тежак социјални положај сељака, довели су до оружане побуне у источној Србији“ (Лекција: Србија после Берлинског конгреса – изградња модерне државе, IST8, 2020: 35) (*К-норме*).

Саосећање према сународницима на простору Старе Србије и Македоније, који су били изложени готово свакодневној тортури и животу у страху од стране Турака, изнедрило је особен начин борбе српског народа. Организовање су добровољачке, комитске чете које су пребациване на турску територију како би одбранили Србе које су били изложени турском терору.

> „Страдање српског живља у Старој Србији и Македонији изазвало је велико незадовољство јавности у Краљевини Србији. Због тога су почетком 20. века организоване добровољачке чете које су пребациване на турску територију да би оружаним акцијама покушале да заштите тамошње Србе“ (Лекција: Европски и балкански оквири српске историје – Срби под влашћу Турске и Аустро-Угарске, IST8, 2020: 55) (*К-норме*).

Национални и државни интереси Србије на почетку 20. века остали су на трагу два политичка аксиома из 19. века - ослобођење и уједињење свих Срба у једну државу. У том погледу Србија је за остваривање ових циљева користила умногоме слична средства као и током периода 19. века. Другим речима, рат је сматран легитминим и јединим изгледним начином за остваривање ових циљева. Како Србија није била у стању да се самостално избори против Турске, прибегла је заједничкој борби са другим балканским државама које су делиле аналогне интересе. Србија је

склопила војне савезе са Бугарском, Црном Гором и Грчком ради заједничког рата против Турске.

> „Србија и Бугарска су после дугих тајних преговора делимично превазишле разлике и у марту 1912. склопиле уговор о савезу, а потом и војни уговор, којим су договориле заједнички рат против Турске и оквирну поделу Македоније. Узајамне уговоре су касније потписале и остале балканске државе, тако да је до септембра 1912. склопљен Балкански савез између Србије, Црне Горе, Бугарске и Грчке, усмерен против Турске“ (Лекција: Балкански ратови, IST3, 2020: 159-160) (*К-норме*)

Војни савез и посезање за оружаном силом у процесу борбе за ослобођење својих сународника сматрани су оправданим политичким средствима. Ипак, савезништво није било дугог века, након Првог балканског рата уследио је спор савезница око поделе освојених територија. У таквим околностима Србија је склопила нови савез са Грчком, уперен против Буарске, која јој је оспоравала право на освојену територију. Дакле, савезништво и рат су изнова профилисани као легитимна средства борбе за остваривање националних и државних интереса.

> „Бугарска је по наговору Аустроугарске тражила део Варадарске Македоније од Србије и Солун од Грчке. Зато су Србија и Грчка склопиле нови савез, уперен против Бугарске. Предложено је да спор око територија реши руски цар, али Бугарска није чекала и напала је Србију и Грчку крајем јуна 1913. године. Тиме је почео Други балкански рат. На страни Србије и Грчке, а против Бугарске, биле су и Црна Гора, Румунија и Турска“ (Лекција: Балкански ратови, IST3, 2020: 162) (*К-норме*).

Балакански ратови и јачање Србије на Балканском полуострву били су увод у Први светски рат. Србија је оптужена за атентат у Сарајеву, што је Аустроугарска искористила као повод за објаву рата. Пре тога, уследио је ултиматум који Србија није могла да прихвати, јер је практично значио негацију њене независности. Србија, премда суочена са надмоћним непријатељем, је одабрала рат као средство одбране своје независности и слободе.

> „Српској влади је 23. јула упућен ултиматум са захтевима неприхватљивим за независну земљу. Државе Антанте су саветовале Србију да попусти како би се избегао светски сукоб. Српска влада је зато 25. јула прихватила већину захтева, али је одбила да истрагу о атентату у Србији воде аустроугарски државни органи. Аустроугарска је била незадовољна и 28. јула објавила рат Србији, која је већ раније евакуисала Београд“ (Лекција: Свет у Првом светском рату, IST3, 2020: 171-172) (*К-норме*).

Након окончања Првог светског рата формирана је Краљевина СХС, њена спољна политика била је окренута ка очувању *status quo* стања успостављеног од стране држава победница. У намери да оствари постављене циљеве Краљевина СХС је склапала одбрамбене савезе са другим државама, тако је створена Мала антанта. Идентични циљеви руководили су и оснивање Балканског савеза, односно очување постојећих граница дефинисаних након Првог светског рата.

> „Године 1920-1921. серијом узајамних уговора о одбрамбеном савезу и војних конференција Југославија, Румунија и Чехословачка удружиле су се у Малу антанту, чији је циљ био очување нових територијалних промена, онемогућавање повратака на власт династије Хабзбурга и приморавање Мађарске да спроведе одредбе Тријанонског уговора. (...) После преговора у Женеви и Београду, 9. фебруара 1934. потписан је у

> Атини Балкански савез између Грчке, Југославије, Румуније и Турске. (...) Циљ пакта је био да јамчи сигурност балканских граница (...) Мала антанта и Балкански пакт су били мртво слово на папиру без јединства, независности и делотворности“ (Лекција: Балканске државе између два светска рата, IST8, 2020: 126-127) (*К-норме*).

Међуратни период међународне политике карактерисала је изражена напетост у односима победника и поражених у Првом светском рату. Ревизионистичке тежње временом су јачале, губитници Првог светског рата, пре свих Немачка, тежили су прекрајању постојећег међународног поретка по својој мери и интересима. Ширење утицаја Немачке и, сила Осовине, ка југоисточној Европи довело је Краљевину Југославију у неповољан положај. Премда су политичке елите сматрале да је неутралност у сукобу два пакта најбоља стратегија, спровођење у дело ове политике било је немогуће. Притисак Немачке довео је до приступања Тројном пакту, као једином начину да се очува неутралност у односу на рат. Међутим, народ није био за пакт са Хитлером, што је довело до војног пуча и демонстрација 27. марта.

> „У таквој ситуацији југословенска влада је, после вишемесечних преговора и колебања, у Бечу потписала протокол о приступању Југославије Тројном пакту. Тај протокол је подразумева да Југославија буде поштеђена од учешћа у рату. Два дана касније, 27. марта, група официра у Београду извела је државни удар, срушила владу, похапсила министре, свргнула Намесништво, а Петра Другог прогласила за пунолетног и предала му краљевску власт“ (Лекција: Војни пораз Југославије, IST4, 2021: 101) (*К-норме*)

> „Нова влада покушала је да изјавама о неутралности и признавању свих ранији потписа одобровољи Хитлера. Узалудан је био и Споразум о ненападању и пријатељству са Совјетским Савезом закључен између 5. и 6. априла 1941.“ (Лекција: Напад на Југославију – Априлски рат, IST8, 2020: 184) (*К-норме*).

Дакле, приступање Југославије Тројном пакту било је мотивисано очувањем неутралности у односу на рат. Такође, Споразум о ненападању и пријатељству са Совјетским Савезом имао је готово идентичну сврху. У датим околностима склапање савеза или укључивање у пактове сагледавано је као легитиман начин остваривања интереса да се очува неутралност у односу на ратна збивања. Такође, на унутрашњем плану побуна, пуч и демонстрације испољене су као легитиман образац понашања српског народа у заштити националних интерса. У току Другог светског рата српски народ је своју борбу за слободу водио кроз деловање два покрета отпора. Супротстављање окупатору испољено је формирањем партизанског и четничког покрет отпора, које су већином чинили Срби, који се нису мирили са окупацијом исказујући спремност на жртву и одсудну борбу против завојевача.

> „До лета 1941. године окупациона власт, упркос суровим одмаздама (само у јулу је стрељано или обешено 320 талаца), била је суочена са активним српским отпором. Отпор су организовали бивши официри, припадници четника и Комунистичке партије. Саботаже, диверзије, препади из заседа захватали су све већи простор Србије и претили да прерасту у устанака широких размера“ (Лекција: Окупација и подела Југославије, IST8, 2020: 188-189) (*К-норме*)

По окончању Другог светског рата, Југославија је следила политику повезивања са државама на основу идеолошких блискости. Услед тога је период након Другог светског рата окарактерисан интезивном сарадњом са социјалистичким државама, међутим добри односи убрзо су прекинути и уследио је период напетости и непријатељства који је претио да прерасте у рат. Након

приклањања социјалистичком блоку и разлаза са идеолошким истомишљеницима Југославија је тежила успостављању сопственог пута и позиције у међународним односима.

> „Односи Запада с Југославијом у почетку су били заоштрени због блоковске поделе света. Приступање КПЈ Информбироу септембра 1947. године на Западу је протумачено као посебна потврда да је Југославија окренула леђа самосталности и постала совјетски 'сателит' (...) После сукоба са СССР-ом Југославија је покренула процес заштите совјих суверених права (независности, територијалног интегритета и права на самоопредељење) од притисака Совјетског Савеза и осталих земаља из тзв. социјалистичког лагера“ (Лекција: Спољна политика Социјалистичке Југославије, IST4, 2021: 175-176) (*К-норме*).

Након кратког приближавања Совјетском Савезу у почетним годинама хладног рата Југославија се након сукоба окренула ка Западу. Нормализација односа са Совјетским Савезом омогућила је Југославији формулисање политике несврставања, пријатељских и равноправних односа са Истоком и Западом. Како би додатно ојачала своју позицију неутралности у односу на блоковску поделу Југославија је била предводник оснивања Покрета несврстаних, држава које нису желеле да узму удео у блоковоској дихотомији Истока и Запада.

> „Основни циљеви тог покрета били су попуштање затегнутости, превазилажење односа насталих током хладног рата и залагање за општу сарадњу на приниципима равноправности и немешања у унутрашњу политику. Југославија је после сукоба са СССР-ом избегавала да се директно веже за Исток или Запад и усмерила је своју спољну политику ка далеким, тек ослобођеним земљама Азије и Африке. Тако је, уз Индију и Египат, постала један од носилаца политике несврстаности у међународним односима“ (Лекција: Спољна политика Социјалистичке Југославије, IST4, 2021: 176) (*К-норме*).

На унутрашњем плану, прва иступања и побуне против комунистичког једноумља и строге централистичке управе наступиле су управо у Србији, то су биле су студентске демонстрације у Београду 1968. године. Поред осталог, тражене су веће политичке слободе а овакав вид иступања сматран је за легитимну методу борбе и, умногоме, доследан начин на који су Срби кроз савремену историју исказивали своје незадовољство према аутократском облику управљања.

> „Јуна 1968. године избиле су велике студентске демонстрације у Београду. (...) Дошло је до жестоких сукоба с полицијом. Био је то први масовни изалазк омладине на улице и исказивање политичког расположења супротног владајућој догми“ (Лекција: Успон и пад Социјалистичке Југославије, IST4, 2021: 181) (*К-норме*).

Током 90-их година борба за веће политичке слободе и против репресије режима такође је била присутна. Тежња ка демократизацији довела је до низа демонстрација против владајућег режима у последњој деценији 20. века.

> „Прва масовна демонстрација против режима Слободана Милошевића уследила је 9. марта 1991. године“ (Лекција: Распад Југославије, IST4, 2021: 209) (*К-норме*)

> „Крајем 1996. уследила је највећа криза Милошевићевог режима. У Србии су 3. и 17. новембра одржани редовни локални избори. Опозицона коалиција (...) победила је у 12 од 16 београдских општина, као и у 45 градова у Србији. (...) Милошевић је у почетку признао пораз, а затим је изненада одлучио да поништи изборне резултате у местима где

> је победила опозиција. Због тога су покренути масовни, тромесечни протести“ (Лекција: Србија на крају 20. века, IST4, 2021: 217) (*К-норме*).

Разбијање Југославије 90-их година остварено је насилним путем, српски народ у Хрватској и Босни и Херцеговини суочио се са агресивним претензијама других народа. Српски народ у Хрватској је бранио свој историјски и етнички простор, суочен са обесправљивањем од стране Хрвата. У датим околностима одбрамбени рат био је једини могући излаз из дате ситуације и начин борбе за аутономију. Слично томе, у Босни и Херцеговини српски народ био је суочен са агресивним претезнцијама муслимана, што је водило избијању рата.

> „Због тога је српска политика еволуирала од борбе за културну и политичку аутономију до потпуног одвајања од Хрватске и останку у Југославији“ (Лекција: Распад Југославије, IST4, 2021: 211) (*К-норме*)

> „Рат у Босни и Херцеговини је попримио и верску димензију. Почео после њеног признавања за независну државу (6. април 1992). (...) Почео је као сукоб Срба и Муслимана, да би од 1993. избио и рат између Муслимана и Хрвата“ (Лекција: Распад Југославије, IST4, 2021: 212) (*К-норме*).

Сецесионистичка активност Албанаца на Косову и Метохији, праћена терористичким нападима захтевала је оштру реакцију српских снага безбедности и уништење ових терористичких група.

> „Српске снаге безбедности почеле су широку операцију неутрализације албанских оружаних група, које су почетком 1998. године предузеле низ терористичких акција (...)“ (Лекција: Србија на крају 20. века, IST4, 2021: 218) (*К-норме*).

У погледу савремених принципа на којима се темељи политика остваривања националних и државних интереса, наглашена је опредељеност за свеобухватну сарадњу са државама из непосредног окружења. Уколико се у обзир узме историја односа међу државама унутар овог региона, нарочито међу онима које су чинилие заједничку државу Југославију, вишедеценијски сукоби и непријатељства били су главна препрека за мир и стабилност. Стога је питање свеобухватне сарадње и пријатељства међу државама Балканског полуострва важан принцип који Србија настоји да афирмише, нарочито када се у обзир узме историјат односа ових држава.

> „Даљи развој политичког система Репбулике Србије повезан је с политичком, економском, социјалном и безбедносном стабилношћу државе и њеног окружења. У Србији је присутна свест о потреби већег степена међусобне сарадње која доприноси стабилности региона“ (Лекција: Србија почетком 21. века, IST4, 2021: 226) (*К-норме*).

Период 90-их обележили су бројни ратови између некадашњих федералних јединица унутар СФРЈ, као и терористичке активности Албанаца на Косову и Метохији, српски народ је водио одбрамбене ратове, као начин да оствари своје националне и државне интересе. На унутрашњем плану политички живот обележиле су побуне и деомнстрације против аутократије и репресије режима Слободана Милошевића. У погледу савремених одредница спољне и нациоаналне политике Србије издваја се чврсто опредељење за мирољубива средства и пријатељске односе са свим државама, нарочито државама из региона.

*5.3.4. светоназор*

У овом потпоглављу издвојени су садржаји наставног предмета Историја за основне и средње школе (гимназије) који омогућавају идентификацију идеационих елемената који сачињавају димензију светоназора савремене стратешке културе Србије у период од Берлинског конгреса до данас. Као што је већ наведено, димензија светоназора обухвата неколико кључних аспеката, односно перцепцију кључних историјских догађаја и личности, поглед на друге државе, њихове мотиве и њима иманетно поимање српског чиниоца. Дакле, ова димензија стратешке културе требало би да омогући увид у начин на који су кључни историјски догађаји и личности Србије приказани у датом историјском контексту, али и други актери међународне политике с обзиром на циљеве који су руководили њихово деловање и однос према Србији. У овом историјском периоду, након Берлинског конгреса, нетрпељивост и антагонизми међу великим силама постали су још израженији. Опречни интереси великих сила добили су своју институционалну форму кроз формирање два супротстављена војно-политичка блока.

> „Крајем 19. и почетком 20. века у Европи су формирана два војно-политичка блока: Антанта (Француска, Велика Британија и Русија) и Централне силе (Немачка, Италија и Аустро-Угарска) (...) Због све већег притиска и војне претње Аустро-Угарске, Србија се приближавала Антанти. Томе су допринеле традиционалне везе са словенском Русијом, културне везе с Француском, али и све већи утицај француског и енглеског капитала у Србији почетком 20. века“ (Лекција: Србија 1903-1914, полет демократије и сучељавања са Аустро-Угарском, IST8, 2020: 43) (*К-светоназор*).

У реду великих сила Русија је била традиционални савезник Србије, што је свакако имало утицаја на приближавање Србије Антанти. Са друге стране, Аустроугарска је била њен највећи непријатељ након Берлинског конгреса јер је сматрала Србију кључном препреком у ширењу утицаја на југ и исток. Најверинији савезник Србије током целокупног периода борбе за ослобођење српског народа била је Црна Гора. Наиме, Црногорци су се самоодређивали као Срби, а Црна Гора је сматрана државом српског народа. Сарадња између две српске државе настављена је и након Берлинског конгреса, на плану остваривања заједничког циља – ослобођења и уједињења свих Срба.

> „Током 19. и у 20. веку Црногорци су се сматрали Србима, Црна Гора српском државом. Током ратова две државе су се пружале помоћ једна другој. У периодима мира је, међутим, између владара долазило до супарништва око улоге предводника у борби за ослобођење и уједињење српског народа. (...) Блиска сарадња дошла је до изражаја нарочито у наступајућим ратовима – балканским и Првом светском рату“ (Лекција: Црна Гора од Берлинског конгреса 1878. до Првог балканског рата 1912., IST3, 2020: 142) (*К-светоназор*).

Остваривање вишедеценијског идела српског народа, ослобођења и уједињења свих Срба, задирало је у интересе великих сила. Велики део српског народа живео је на простору Аустроугарске, тачније у њеним ободним, граничним пределима. Срби, граничари, у великој већини насељавали су територију Војне крајине, и вековима служили као „живи штит“ од продора Турака. Када је ова територија припојена Хрватској и Славонији, Срби су се нашли у неравноправном положају у односу на Хрвате, који су им порицали националну посебност и тежили да спроведу њихову етничку асимилиациу. У сличном положају су се затекли и Срби на простору Босне и Херцеговине након анексије Аустроугрске, Калајев режим спрводио је политику етничке асимилације и етничког инжењеринга ради стварања „босанске“ нације.

„Влада у Бечу водила је политику потпуног одвајања Срба у Босни и Херцеговини од Србије. Калајев режим је негирао националну посебност Срба и Хрвата и радио на стварању нове 'босанске' нације“ (Лекција: Европски и балкански оквири српске историје – Срби под влашћу Турске и Аустро-Угарске, IST8, 2020: 56-57) (*К-светоназор*).

Борбу против аустроугарског окупационог режима у Босни и Херцеговини, предводио је Петар Кочић.

„Петар Кочић. – Српски књижевник и политичар. (...) Жестоко се борио против аустроугарске окупационе управе и феудалних односа у Босни и Херцеговини, као и за национална и социјална права српског нарада. (...) Аустроугарска власт га је прогонила и хапсила“ (Лекција: Срби под Аустроугарском влашћу у другој половини 19. века и почетком 20. века, IST3, 2020: 148) (*К-светоназор*).

Берлински конгрес донео је дуго прижељкивано ослобођење и независност Кнежевине Србије, али није остварен циљ да се сви сународници ослободе од власти Турака. Услед тога, српски народ у неослобођеним областим и даље је трпео терор, нарочито се истиче област Косова и Метохије. Услед тешког положаја и обесправљености српски народ је континуирано спроводио исељавање са Косова и Метохије ка северним крајевима Србије.

„Процењује се да је у периоду од 1876. до 1912. са ових простора у Србију преселило око 150 000 људи“ (Лекција: Европски и балкански оквири српске историје – Срби под влашћу Турске и Аустро-Угарске, IST8, 2020: 55) (*К-светоназор*).

Кнежевина Србија, суочена са стањем под којим се налазе њени сународници на неослобођеним територијама некадашње Српске државе, одлучно је приступила и њиховом ослобођењу. У сарадњи са другим балканским државама започела је рат против Турске и однела победу у првом Балканском рату, ослободивши већи део територије Старе Србије.

„Посредством великих сила у децембру 1912. је потписано примирје и организована конференција у Лондону. Успесима савезника, посебно Србије, супротставила се Аусторугарска која је тражила од Србије да се повуче са јадранске обале, а од Црне горе да напусти опсаду Скадра. Аустроугарска војска распоређена је на границама и Србији и Црној Гори је прећено ратом уколико не испуне постављене захтеве. Да би удаљила Србију од Јадранског мора, Аустроугарска је дала подршку проглашењу Албаније крајем новембра 1912. године“ (Лекција: Балкански ратови, IST3, 2020: 160-161) (*К-светоназор*).

Током периода балканских ратова на власти се налазио краљ Петар Карађорђевић, како су овим ратовима Турци коначно потиснути са Балканског полуострва и ослобођена „колкевка нације“ – Стара Србија, краљ је остао упамћен по називу који се одомаћио у народ – краљ Ослободилац.

„Петар I Карађорђевић. (...) Био је син кнеза Александра Карађорђевића и унук вожда Карађорђа. (...) Учествовао је у француско-пруском рату 1870. и добио орден за храброст. (...) Краљ Петар је 1914, због болести, пренео краљевска овлашћења на престолонаследника Александра. Ипак је све време остао уз своју војску, с којом је заједно прешао Албанију и стигао на грчко острво Крф, што савременици памте као његов највећи подвиг, раван легенди“ (Лекција: Краљевина Србија од Мајског преврата 1903. до Балканских ратова 1912., IST3, 2020: 155) (*К-светоназор*).

Победа Србије у Првом балканском рату, односно њеној јачање и излазак на море перципирани су од стране Аустроугарске као претња њеним интересима на простору Балканског полуострва. Услед тога, Аустроугарска је била кључни актер који је онемогућио Србију да материјализује своју победу. Аустроугарска и Немачка у Србији су виделе кључну препреку њиховом продору ка југоистоку. Антагонизам Аустроугарске уперен према Србији био је све израженији, а атентат на надвојводу Франца Фердинанда пружио јој је прекопотребни разлог за напад на Србију.

> „Аустроугарска је ометала сарадњу балканских држава и успела да спречи излазак Србије на Јадранско море. Међутим, јачање Србије и стварање заједничке границе са Црном Гором пресекло је пут Аустроугарској за продор на југоисток. То је повећало непријатељство Аустроугарске и Немачке према Србији, што је ускоро допринело избијању светског рата“ (Лекција: Балкански ратови, IST3, 2020: 164) (*К-светоназор*)

> „Иако српска влада није била одговорна за Сарајевски атентат, ратоборни кругови у Бечу одмах су повели кампању која је потуживала званичну Србију за тај чин. Сматрали су да треба повести рат против вишеструко слабије Србије и војнички је поразити и понизити“ (Лекција: Међународна криза и почетак светског рата, ратна 1914., IST8, 2020: 73) (*К-светоназор*).

Млади револуционар из Босне који је извршио атентат на аустроугарског надвојводу био је Гаврило Приницп, члан организације Млада Босна. Захваљујући томе Принцип је постао симбол побуне, непокоравања и устанка потлаченог народа против надмоћног завојевача.

> „Гаврило Принцип. (...) Био је члан револуционарне организације Млада Босна (...) 28. јуна извршио атентат на Франца Фердинанда. На суду се држао неустрашиво и истицао да се борио за јужнословенско уједињење. Као малолетник није могао да буде осуђен на смрт, већ је добио 20 година теше робије. Казну је издржавао у Терезину у Чешкој, где је и умро од туберкулозе 28. априла 1918. године“ (Лекција: Свет у Првом светском рату, IST3, 2020: 172) (*К-светоназор*).

Током Првог светског рата до изражаја су дошла традиционална савезништва Србије, успостављена још током периода 19. века и борбе за ослобођење од Турака. Русија, као велика сила, одмах је стала на страну Србије. У помоћ Србији је притекла и Црна Гора, као традиционални савезник, објавивши рат Аусторугарској и Немачкој. Савезништво Србије и Црне Горе током периода 19. и 20. века било је утемељено на националној свести Срба, која је изнедрила осећај заједништва и блискости ове две српске државе.

> „Русија је јасно ставила до знања да Србију неће препустити судбини и мобилисала је воску у пограничним окрузима. На то је Немачка 1. августа објавила рат Русији, а два дана касније и Француској (...) Црна Гора стаје уз Србију, па и она 5. августа објављује рат Аустро-Угарској, а потом и Немачкој“ (Лекција: Међународна криза и почетак светског рата, ратна 1914., IST8, 2020: 73-74) (*К-светоназор*)

> „Црна Гора је била традиционални савезник Србије, повезана осећајем заједништва, националне свести и исте историјске судбине“ (Лекција: Србија и Црна Гора 1914., IST8, 2020: 92) (*К-светоназор*).

На Балканском полуострву, поред Црне Горе као традиционалног савезника, Србија је након Берлинског конгреса имала турбулентан однос са Бугарском. Почев од рата и пораза који је претрпела за време владавине краља Милана, до заједништва у борби против Турака у Првом балканском рату, а потом и сукоба у Другом балканском рату око прерасподеле ослобођених територија. Као суседна земља Бугарска је стала на страну Централних сила и потписала тајни споразум о нападу на Србију.

> „Са Бугарском је потписан тајни споразум да њена војска нападне Србију када ова офанзива почне. (...) Аустроугарске трупе напале су са запада и северозапада, преко Дрине и Саве, Немачке снаге са севера, преко Дунава, а убзро је у рат ушла и Бугарска, чија војска је продирала с истока“ (Лекција: Србија и Црна Гора 1914., IST8, 2020: 94) (*К-светоназор*).

Крај Првог светског рата донео је тријумф сила Антанте, тако се Србија нашла на страни држава победница у до тада највећем рату у историји човечанства. На темељу интереса држава победница успостављен је нови светски поредак – Версајски поредак.

> „Конференција мира почела је 18. јануара у 1919. године у дворцу Версај крај Париза. Силе победнице – САД, Британија, Француска и Италија – имале су одлучујућу реч. (...) Поредак настао на темељу одлука Конференција мира и мировних уговора назван је Версајски поредак. Заснивао се на интересима земаља победница у Првом светском рату, пре свега Француске, и оне су се бориле за његово одржање“ (Лекција: Свет и Европа после Првог светског рата, IST4, 2021: 19-20) (*К-светоназор*).

Војни успеси Србије у балканским ратовима, а потом и у Првом светском рату против надмоћног непријатеља представљају допринос истакнутих српских војсковођа.

> „Радомир Путник (1847-1917), први српски војвода (...) Више пута био је министар војни и начелник генералштаба српске војске. Имао је важну улогу у модернизацији војске и набавци савременог наоружања, које ће знатно доприинети успесима српске војске у балканским ратовима и Првом светском рату. (...) После Кумановске битке 1912. унапређен је у чин војводе, први у српској војсци“ (Лекција: Балкански ратови 1912-1913, IST8, 2020: 64) (*К-светоназор*)

> „Војвода Степа Степановић (1856-1929). – Командовао је Другом армијом и у Церској бици дао пресудни допринос победи српске вјске. Зато је добио чин војводе“ (Лекција: Србија у Првом светском рату 1914-1916: победе и повлачења, IST3, 2020: 184) (*К-светоназор*)

> „Војвода Живојин Мишић (1855-1921). (...) Предавао је стратегију на Војној академији у Београду и сматран једнимо од најбољих стручњака за ту област у Србији. (...) У Колубарској бици преузео је командовање Првом српском армијом, која је имала одлучујућу улогу у српској офанзиви. За успешно командовање у овој бици унапређен је у чин војводе“ (Лекција: Србија и Црна Гора 1914., IST8, 2020: 91) (*К-светоназор*).

Једна од најзначајнијих личности и учесника Балканских ратова и Првог светског рата, која се истакла својим јунаштвом, била је Милунка Савић. Услед небројених подвига и неустрашивости она је од стране Француза названа „српска Јованка Орлеанка“.

„Милунка Савић (рођена у селу Копривница код Јошаничке Бање, 1890-1973) била је српска хериона балканских и Првог светског рата, жена са највише одликовања у историји ратовања. У борбама је рањавана девет пута истакла се као бомбаш у Колубарској бици. Ту је, за вишеструко херојство, добила Карађорђеву звезду са мачевима. (...) Милунка је прва жена икада одликована француским орденом Ратни крст, а због велике храбрости Французи су је прозвали 'српска Јованка Орлеанка'“ (Лекција: Србија у Првом светском рату 1914-1916: победе и повлачење, IST3, 2020: 186) (*К-светоназор*).

Поред српских војсковођа, херојствима су се истакли и Коста Војиновић и Војин Поповић. Захваљујући својим херојствима они су постали симбол српске герилске борбе.

„Коста Војиновић (1891-1917). (...) Почетком рата је као добровољац учествовао у борбама и за испољену храброст добио чин резервног потпоручника. После повлачења српске војске формирао је четнички одред на Копаонику. Борио се у Топличком устанку и избегавао окупаторске потере све до новембра 1917. године. Опкољен у једној воденици, херојски се борио и на крају извршио самоубиство да не би пао Бугарима у руке. Ушао је у народну легенду“ (Лекција: Србија у Првом светском рату 1916-1918: до победе, IST3, 2020: 193) (*К-светоназор*)

„Војин Поповић – Војвода Вук (1881-1916), потпуковник српске војске. После 1905. учествовао у комитским акцијама у Старој Србији. У балканским ратовима и Првом светском рату командовао четничко-комитским одредима. Херојски погинуо у бици на Кајмакчалану (...)“ (Лекција: Пробој Солунског фронта и крај рата, IST8, 2020: 100) (*К-светоназор*).

Крај Првог светског рата, из којег је Србија изашла на страни сила победница, означио је коначно остварење вишедеценијског идеала уједињења свих Срба у једну државу. Поред националних постојали су и одговарајући стратешки интереси Србије за уједињење Јужних Словена у једну државу. У спољнополитичком домену настављена је блиска сарадња са земљама Антанте, а мађарски и бугарски ревизионизам опажани су као битна претња.

„Од уједињења 1918. године Краљевина СХС се у спољној политици ослањала на старе српске савезнике, земље Антанте, пре свега на Француску, чврсто се везујући за систем створен на Конференцији мира у Паризу. (...) Повезујући се с државама балканског региона и средње Европе краљ Александар је намеравао да се осигура од мађарског и бугарског ревизионизма, као и да ојача положај према Италији“ (Лекција: Краљевина Југославија 1929-1935., IST4, 2021: 56) (*К-светоназор*).

Уједињење свих Срба и Јужних Словена у једну државу означило је остварење вишедеценијског идеала српског народа, постављеног у темеље ослободилачке борбе почетком 19. века. Владар Србије, која је уједно и предводила процес уједињења Јужних Словена и стварања заједничке државе, био је Александар I Карађорђевић. Услед тога што је прогалсио нову државу, уједињујући и све Србе, остао је упамћен као – краљ Ујединитељ.

„Александар I Карађорђевић (1888-1934), престолонаследник од 1909. године, постао је регент (вршилац краљевске власти) 22. јуна 1914. године, а краљ од 1921. Учествовао је у балканским ратовима и Првом светском рату као комадант Прве армије и врховни комадант српске војске. Прогласио је 1. децембра 1918. уједињење Срба, Хрвата и

> Словенаца и сматран краљем Ујединитељем. (...) Убијен је 9. октобра 1934. у Марсељу током званичне посете Француској од стране припадника ВМРО иза кога су стајале усташе“ (Лекција: Политички живот у Краљевини СХС 1919-1929., IST8, 2020: 143) (*К-свеотоназор*).

Поред краља Александра, важну улогу у стварању Краљевине СХС имао је Никола Пашић, вероватно најутицајнији политичар Србије у последњим деценијама 19. и почетком 20. века.

> „Никола Пашић. – Једна од најзначајнијих личности у српској историји крајем 19. и почетком 20. века. (...) Био је један од оснивача и вођа Народне радикалне странке. Био је жесток птовиник краља Милана Обреновића. Због политичког рада био је затваран и бежао је у иностранство. Био је народни посланик, председник Народне скупштине, посланик у Русији, министар иностраних послова и председник петнаест влада Србије, поред осталог и од 1912. до 1918, током балканских ратова и Првог светског рата. Имао је веома важну улогу у стварању југословенске државе“ (Лекција: Краљевина Србија од Мајског преврата 1903. до Балканских ратова 1912., IST3, 2020: 156) (*К-свето*назор).

Стварање заједничке државе јужнословенских народа од почетка било је уско повезано са политичком кризом узрокованом националним аспирацијама ка аутономији испољеним од стране Хрвата и Словенаца. Међутим, хрватско национално питање било је главни камен спотицања у изградњи јединствене државе, Хрвати су од самог почетка стварања заједничке државе тежили ка одређеном степену аутономије.

> „Видовданским уставом одбачене су све тежње хрватски и словеначких страна за федерацијом или републиком и усвојен је концепт државног и народног јединства ('троимени народ'). Државни простор је такође проглашен за јединствен (унитаран), без историјских и етничких граница унутар њега. (...) Српски политичари сматрали су да је стварањем Краљевине СХС 1918. године српско национално питање решено. (...) Хрвати су имали углавном јединствен став према државном и националном питању и борили су се против централизма и за своје засебне интересе“ (Лекција: Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца 1918-1929, IST4, 2021: 49-50) (*К-светоназор*).

Свекупно, борба за аутономију и опонирање централизму чинили централни стуб политичког деловања Хрвата у заједничкој држави. Штавише, борба против централизма и решавање националног питања кулминирало је атентатом на краља Александра Карађорђевића, који је симболизовао државно јединство и тежио јединственој и снажној југословенској држави. Узгред, краљ Александар је имао и других непријатеља поред Хрвата, превасходно због своје спољне политике усмерене ка силама Антанте.

> „У октобру 1934. године (...) краљ Александар је отпутовао у посету Француској. Одмах после искрцавања у луци Марељ, 9. октобра, краља Александра и француског министра спољних послова Луја Бартуа напали су атентатори и обојицу смртно ранили. Атентатори су били припадници хрватског усташког покрета и македонске пробугарске организације ВМРО (...)“ (Лекција: Краљевина Југославија 1929-1935., IST4, 2021: 57) (*К-светоназор*).

Након атентата на краља Александра решавање хрватског националног питања добило је свој дуго ишчекивани епилог. Споразумом Цветковић-Мачек створена је Бановина Хрватска, унутар

које српски народ није добио ни минимум аутономије. За Мачека је Споразум означавао само први корак ка државном осамостаљењу.

> „После месеци сложених преговора, 26. августа 1939. године објављен је Споразум Цветковић-Мачек, о стварању Бановине Хрватске, с Иваном Шубашићем на челу. (...) Српски владајући кругови, међутим, нису обезбедили Србима у Бановини Хрватској ни минимум аутономије. На другој страни, Мачек је сматрао да је Споразум тек први корак у остварењу хрватских интереса, као у процесу државног осамостаљења, тако и у новим територијалним захтевима према Босни и Војводини“ (Лекција: Краљевина Југославија уочи Другог светског рата 1935-1941., IST4, 2021: 60) (*К-светоназор*).

Међународна напетост и нетрпељивост између сила победница и ревизионистичких сила средином 30-их година 20. века захтевала је вешту спољнополитичку делатност Краљевине Југославије. Влада Милана Стојадиновића начинила је заокрет од традиционалних савезника, сила Антанте, ка силама Осовине како би се очувала неутралност.

> „Први парламентарни избори после увођења диктатуре одржани су 5. маја 1935. године. Наредног месеца владу је формирао Милан Стојадиновић (...) Основне карактеристике његове владавине биле су: економско јачање земље, постепено удаљавање Југославије од од њених традиционалних савезника и приближавање Италији и Немачкој, као и покушај да се очува неутралност у идеолошки подељеној Европи. (...) Влада Цветковић-Мачек наставила је Стојадиновићеву спољну политику и још више се повезала с Немачком и Италијом“ (Лекција: Краљевина Југославија уочи Другог светског рата 1935-1941., IST4, 2021: 59) (*К-светоназор*)

Милан Стојадиновић водио је политику окренуту ка силама Осовине, у нади да ће на тај начин успети да очува неутралност Југославије. Након убиства краља Александра централна личност у политичком животу Југославије био је кнез Павле Карађорђевић, он је имао одлучујућу улогу у одређивању смера спољне политике. Идеја водиља његове спољне политике била је неутралност Југославије у односу на све израженији антагонизам великих сила. Отуда, зарад очувања неутралности и независности државе одабрао је приклањање силама Осовине, које су увелико учврстиле свој утицај на Балканском полуострву.

> „У догађајим а од 1934. до 1941. године, пре свега у креирању спољне политике, значајно место и улога припадају кнезу Павлу Карађорђевићу. Мада је био присталица и поклоник енглеског начина живота, он се због развоја међународних односа, донекле приклонио силама Осовине. На то је утицало попуштање Запада агресивном нацизму, али и нестабилности и нејединство Југославије. Кнез Павле Карађорђевић истицао је политику неутралности, верујући да ће очувати независност своје земље“ (Лекција: Краљевина Југославија уочи Другог светског рата 1935-1941., IST4, 2021: 60-61) (*К-светоназор*)

Тројни пакт оформиле су Немачке, Италија и Јапан као ревизионистичке силе које су тежиле да измене светски поредак успостављен по окончању Првог светског рата.

> „Савез фашистичких земаља учвршћен је 27. септембра 1940. године, када су Немачка, Италија и Јапан потписале уговор о савезништву, познат као Тројни пакт. Овом пакту су до марта наредне године приступиле Данска, Финска, Бугарска, Мађарска, Румнија, Словачка и далеки Манџуко (...) Први конкретан корак у стварању антифашистичке колаиције било је потписивање споразума у Мосвки 12. јула 1941. о узајамној помоћи

> Совјетског Савеза и Велике Британије. Следећи корак представљала је Атлантска повеља, коју су 14. августа 1941. године потписали Черчил и Рузвелт“ (Лекција: Од европског ка светском рату, IST4, 2021: 81-82) (*К-светоназор*).

Премда је политички прагматизам налагао приступање Тројном пакту, што је и кнез Павле одабрао, српски народ није изражавао одобравање за такву могућности и савезништво са Хитлером. Таквом одлуком кнез Павле настојао је да избегне рат и очува независност земље, међутим уследио је војни пуч и демонстрације против потписаног Тројног пакта. Догађаји 27. марта тумаче се двојако, са једне стране истиче се антифашистичко расположење српског народа, као и његов слободарски и демократски дух. Са друге стране, овај догађај се сматра организованим од стране британске обавештајне службе.

> „Постоје различите оцене догађаја 27. марта. Једни сматрају да је Југославија показала да је против фашизма, за западне савезнике и демократију и слободе. Други сматрају да је војни удар изведен уз британску помоћ, да представља неодоговоран акт према народу и држави и да је довео до самоубиства Југославије и велике националне несреће“ (Лекција: Напад на Југославију – априлски рат, IST8, 2020: 184) (*К-светоназор*).

У одговору на демонстрације 27. марта Хитлер је, без објаве рата, покренуо војну операцију против Југославије. Била је то одмазда за непослушност и отпор српског народа.

> „Одлука о нападу на Југославију донета је истог дана (27. марта) када се у Берлину сазнало за догађаје у Београду. (...) Без објаве рата, напад на Југославију почео је 6. априла, у раним јутарњим часовима. (...) Погинуло је између 2.270 и 4.000 грађана. Била је то посебна казна за догађаје од 27. марта“ (Лекција: Војни пораз Југославије, IST4, 2021: 101-103) (*К-светоназор*).

Након напада на Југославију и војничког пораза од некадашње државе преостале су две државе, Србија и Независна Држава Хрватска. Српски народ био је изложен терору од стране Албанаца, Немаца, Мађара и Бугара. Најгоре стање било је у НДХ где је организовано системско уништење Срба.

> „Од Краљевине Југославије простале су две државе с марионетским статусом – Србија и НДХ. Југославија је била не само раскомадана него и народи гурнути једни на друге у братоубилачком рату. Албанци су организовано спроводили покољ Срба, као и Мађари и Немци у Војводини. Бугари у Јужној Србији организовали су депортацију српског становништва из Македоније. (...) Најгоре је било у НДХ. Српски народ је био изложен геноциду“ (Лекција: Окупација и подела Југославије, IST8, 2020: 187) (*К-светоназор*)

Народи који нису приступили Тројном пакту претрпели су велике злочине током периода немачке окупације. У Србији, али и на другим просторима које су Срби насељавали, извршени су бројни злочини над цивилима. Током немачке окупације постојао је јак отпор српског народа, стога су Немци одлучили да формирају владу која би увела ред и одобровољина Србе на покорност и сарадњу са окупатором. У том погледу постоје опречна тумачења улоге Милана Недића, који прихватио да буде председник Владе националног спаса. Са једне стране, Недић се сматра колаборационистом, док са друге стране чињенице показују да је помогао спашавању преко пола милиона српских избеглица.

„После дужег наговарања 29. августа 1941. образована је Влада националног спаса на челу са генералом Миланом Недићем. (...) О улози генерала Недића постоје различита мишљења. Као генерал краљевске војске под заклетвом, није смео да прихвати место које му је немачка војна управа понудила и у том погледу се може сматрати активним колабрационистом. Насупрот томе, Влада народног спаса под његовом управом успела је да разним активностима обезбеди исхрану великог броја породица и прихвати преко пола милиона српских избеглица са простора Независне државе Хрватске, Косова и Метохије и Македоније. (...) Основни циљ Недићеве владе био је мир у Србији, избегавање репресалија окупатора и борба против окупатора“ (Лекција: Окупација и подела Југославије, IST8, 2020: 189) (*К-светоназор*).

Поред немачких злочина под окупацијом, током Другог светског рата српски народ доживео геноцид у НДХ. Хрвати су након успостављања НДХ убрзо усвојили низ расних закона којима су „озаконили“ политику истребљења Срба и намеру да у затру сваки, и најмањи, траг постојања српског народа на простору новостворене хрватске фашистичке државе.

„Када су немачке трупе ушле у Загреб, 10. априла 1941, Славко Кватерник је на радију прочитао проглас о успостављању Независне државе Хрватске (НДХ). (...) Већ крајем априла усвојени су расни закони који су имали за циљ прогон и истребљење Срба, Рома и Јевреја. Отворени су сабирни, концентрациони и логори смрти, којих је било око тридесет. Најпознатији су Јасеновац, Стара Градишка, Госпић, логор на Пагу и други. Усташе су водиле политку истребљења Срба – присилним пресељењем (депоратацијама), прекрштавањем у католичку веру и приморавањем да постану Хрвати, и појединачним или групним убијањем“ (Лекција: Окупација и подела Југославије, IST8, 2020: 189-190) (*К-светоназор*).

У односу на бројне логоре на територији НДХ, Јасеновац се издваја с обзиром на број убијених и бестијалност са којом су ови злочини почињени. Усташка „фабрика смрти“ била је организована по угледу на немачке логоре смрти, али се разликовала према степену мржње и окрутности према жртвама које су се у њој затекле.

„Срби су највише страдали у логору Јасеновац, на реци Сави, који је основан у лето 1941. године. Јасеновац је био огромна фабрика смрти, у којој су примењиване најсуровије методе ликвидације људи. (...) Жртве су закопаване у заједничке гробнице, бацане у Саву или спаљиване у крематорију. Зато не постоје презицни подаци о броју страдалих у овом логору (...) Тачан број страдалих Срба још увек није утврђен. У деценијама након завршетка рата сматрало се да је било око 700.000 жртава“ (Лекција: Војни пораз Југославије, IST4, 2021: 103-105) (*К-светоназор*).

„Логор смрти Јасеновац могуће је поредити само са великим нацистичким 'фабрикама смрти', али једино по масовности злочина. Бестијалност, мржња и убилачки ентузијазам са којим су уништаване жртве у систему логора Јасеновац сигурно су јединствени чак и у једном таквом ужасном рату какав је био Други светски рат“ (Лекција: Људски и материјални губици. Допринос Југославије победи над фашизмом, IST8, 2020: 205) (*К-светоназор*).

Размере мржње и свирепости испољене од стране Хрвата над српским народом издвајају геноцид над Србима у НДХ и злочине у логору Јасеновац као, по много чему, јединствен вид злочина током Другог светског рата. Иако тачан број страдалих Срба у логору Јасеновац није

утврђен, посебно се издвајају сурове методе ликвидације Срба, осмишљене да изазову што већу патњу жртава.

> „Усташка 'Црна легија' је, зауимајући Власеницу, Сребреницу и Дрињачу, средином априла изашла на Дрину, а потом извршила покољ српског становништва у Скеланима и Братунцу. Неколико хиљада Срба с тог подручја, у циљу ентичког чишћења НДХ, спровела је у Јасеновац“ (Лекција: Рат у Југославији 1942., IST4, 2021: 114-115) (*К-светоназор*).

Поред злочина од стране Хрвата и Немаца, у току Другог светског рата српски народ нашао се на удару још једног потписника Тројног пакта – Албаније.

> „Живот Срба на простору новостворене фашистичке државе Велике Албаније, под италијанском заштитом, био је од првог дана праћен убиствима, пљачкама, паљевинама, отмицама и застрашивањем. (...) Већ првих месеци окупације спаљено је више од 10.000 српских кућа. У Метохији су спаљена сва српска насеља (...) До 1945. на Косову и Метохији је ликвидирано око 10.000, а протерано више десетина хиљада Срба“ (Лекција: Војни пораз Југославије, IST4, 2021: 105) (*К-светоназор*).

Немачка окупација и успостављање Влада националног спаса, као средства за смиривање стања у Србији и ублажавње отпора, није имало великог успеха. У Србији су успостављена два покрета отпора, партизански и четнички. Партизански покет основан је од стране Комунистичке партије Југославије, а на њеном челу налазио се Јосип Броз Тито.

> „Партизанске одреде формирала је Комунистичка партија Југославије (КПЈ) (...) За командата партизанске војске именован је Тито (...) Јосип Броз Тито (1892-1980) рођен је у Кумровцу, у Хрватском Загрожју. (...) По повратку у Краљевину Југославију постао је члан забрањене Комунистичке партије Југославије и бавио се синдикалним и револуционарним радом. (...) Радио је за совјетску обавештајну службу и постао професионални револуционар. Имао је негативну улогу у страдању бројних југословенских комуниста у Стаљиновом терору“ (Лекција: 1941: устанак и грађански рат, IST4, 2021: 107-108) (*К-светоназор*).

Са друге стране, четнички покрет отпора основан је од стране групе југословенских официра, на челу са Драгољубом Михаиловићем. Пуковник Михаиловић је био учесник оба балканска рата, као и Првог светског рата, а четнички покрет симболизовао је српски грађански отпор.

> „Национални покрет отпора.- Настао је од мале групе југословенских официра и војника које је 15. априла одбила да прихвати капитулацију. (...) Вођа те групе био је генералштабни пуковник Драгољуб Михаиловић. (...) Драгољуб Михаиловић (1893-1946) био је српски и југословенски официр. (...) Учесник је оба балканска рата и Првог светског рата. Из рата је изашао са бројним одликовањима (...) уочи рата отворено је иступао против нацистичке Немачке. У војним круговима био је познат као стручњак за герилско ратовање“ (Лекција: 1941: устанак и грађански рат, IST4, 2021: 108-109) (*К-светоназор*)

> „Михаиловић је био убеђени ројалиста и настојао је да сачувао како династију, тако и основу предратног друштвеног система. (...) Сам није био довољно снажан да уништи комунисте а савезничке снаге нису му помогле у томе. То га је при крају рата приморало

да сарађује са Немцима и Италијаним како би се одржао“ (Лекција: Антифашистички покрети отпора у српском народу и Србији, IST8, 2020: 191-192) (*К-светоназор*).

Разлике у политичким циљевима довеле су до сукоба два покрета и избијања грађанског рата. Партизански покрет, на „крилима“ комунистичке идеологије спроводи револуционарне мере и убија домаће „издајнике“. Са друге стране, четнички покрет на челу са Михаиловићем бива оптужен за колаборационизам јер је на крају рата био приморан на сарадњу са Немцима и Италијанима да би се одржао у борби против комуниста. Исход грађанског рата у Србији, односно за победу партизанског покрета заслужна је подршка савезника, превасходно Велике Британије, упућена партизанима. Разлози за такво опредељење пронађени су у „пасивном“ отпору четничког покрета. Под притиском Британије краљ Петар разрешио је генерала Михаиловића и позвао све Југословене да се придруже партизанском покрету.

> „Предност коју су Савезници дали партизанском покрету условила је и понашање краља Петра. Он је прво 29. августа распустио Врховну команду Југословенске војске у отаџбини и разрешио генерала Михаиловића дужност њеног начелника. Потом је 12. септембра, преко Радио Лондона, позвао све Југословене да приступе Народноослободилачкој војсци под Титовом Командом“ (Лекција: Крај рата у Југославији, IST4, 2021: 126-128) (*К-светоназор*).

Подршка савезника партизанским снагама определила је исход грађанског рата, четници су напослетку поражени а генерал Михаиловћ осуђен је на смрт. Превладавање партизанског покрета, потпомогнутог Савезницима, одредило је политичку судбину нове државе Југословена.

> „На ушћу Сутјеске у Дрину, 13. маја 1945. године, одиграла се и последња битка победничке Југословенске армије са остацима деморалисаних четничких јединица. Убијено је више хиљада четника. (...) Генерал Михалиовић се скривао у источној Босни. Ухапшен је 13. марта 1946. године. На судском процесу током јуна и јула осуђен је на смрт. Стрељан је 17. јула 1946. године, на још увек непознатом месту“ (Лекција: Крај рата у Југославији, IST4, 2021: 126-128) (*К-светоназор*).

Победа комунистичког покрета није подразумевала убиства искључиво четника, већ је приликом уласка партизана у градове Србије страдао значајан број становника. Тачни подаци о броју страдалих не постоје, али су углавом то били „непријатељи револуције“, односно појединци за које се сматрало да не би прихватили ново, социјалистичко, друштвено-политичко уређење Југославије. Наиме, партизански покрет је у току рада основао централни орган законодавне и извршне власти оличен у АВНОЈ-у, одлуке које су усвојене на заседањима овог тела у току рата поставиле су темеље нове, Друге Југославије. Србију није представљала посебна политича делегација на заседањима овог тела, већ су све одлуке наметнуте од стране руководства партизанског покрета. Наиме, окосницу националне политике партизанског покрета и одлука усвојених на Другом заседању АВНОЈ-а чинило је сузбијање „великосрпске хегемоније“. Услед тога положај Србије у Другој Југославији био је изузетно неповољан.

> „Србију на Другом заседању АВНОЈ-а није представљала било каква политичка делагација из Србије, већ искључиво руководећи политички и војни кадрови из партизанских јединица ван Србије. Сва политичка решења која су се односила на Србију, али и на Југославију, наметало је војно-политичко вођство партизанског одреда. (...) Национално преуређење југословенске државе одвијало се под утицајем схватања о

'великосрпском хегемонизму' као трајној хипотеци српског народа“ (Лекција: Рат у Југославији 1943., IST4, 2021: 119) (*К-светоназор*).

Национална политика Комунистичке партије идентификовала је српско грађанство као свог архинепријатеља на путу изградње комунизма, прихватања новог друштвено-политичког уређења и „братства и јединства“ народа у новој држави. Стога је одмах, по окончању рата, започела процес суровог обрачуна са свим „непријатељима револуције“ у Србији. Убијање и осуде политичких неистомишљеника постале су свакодневница, без готово икаквих доказа изрицане су најстроже пресуде. Циљ Комунистичке партије било је потпуно затирање српског грађанства као носиоца „великосрпског национализма“.

„Један од основних задатака нове власти у Србији био је да се дотуче 'великосрпски шовинизам'. Нова држава је снагом своје организоване власти, у име комунистичке револуције, систематски прогонила своје противнике. У том циљу извршена су масовна и тајна убиства више хиљада људи. На удару су били сви они за које се претпостављало да неће прихватити идеологију комунизма и ново друштвено уређење. Судска делатност вршила се у складу с линијом Комунистичке партије Југославије, која је била универзални закон за све. Ти судови, уз војно судство, највише пресуда изрекли су грађанским слојевима српског друштва. Суђено је широкој лепези 'народних непријатеља', без посебних доказа о њиховој кривици. У Другом светском рату српско грађанство било је уништено, национални покрет био је разбијен, а интелигенција је доживела слом. (...) Идеологија комунизма заживела је у свим сферама друштвеног живота и била владајућа све до распада Југославије (1991)“ (Лекција: Крај рата у Југославији, IST4, 2020: 130) (*К-светоназор*).

Након рата уследила је изборна победа КПЈ и доношење новог Устава којим је и озваничена победа партизанског покрета. Уређење Друге Југославије на темељима комунистичке идеологије у потпуности је негирало некадашњу, грађанску концепцију уређења федерације. Премда је постојао устав, у суштини он није имао неки посебан значај, већ се био чиста прокламација. Са друге стране, права власт и моћ потицала је из круга руковдства КПЈ, односно сва власт се налазила у рукама вође, маршала Тита.

„Устав је озваничио ратне победе КПЈ, а федерализам је био само привидан јер је земљом владала строго централизована комунистичка партија, са својим генералним секретаром Титом на челу, који је фактички имао сву власт (и цивилну и војну) у својим рукама. Он је изабран за првог председника Владе. Тако је успостављена нова пракса да држава не почива на уставу већ на власти једне партије, њеној вољи и организацији и на моћи једног човека“ (Лекција: Стварање Социјалистичке Југославије, IST4, 2021: 171) (*К-светоназор*).

Један од ретких покушаја да се стане у крају комунистичкој диктатури и остваре какве-такве политике слободе представљао је опозициони активизам Милана Грола, председника демократске странке. После 1945. године он је био вођа опозиције комунистима, све до своје смрти 1952. године.

„Милан Грол (1876-1952), књижевник, драматург, политичар и председник Демократске странке од 1940. године до смрти 1952. (...) Био је министар просвете 1928/1929. године. У избегличким владама у Лондону био је министар за социјалну политику и народно здравље, министар саобраћаја, министар иностраних дела. (...) Био вођа опозиције

комунистима после 1945“ (Лекција: Југославија 1945-1948 – на трагу совјетског модела, IST8, 2020: 234).

Крај Другог светског рата означио је победу сила Антанте, међу државама победницама, као и у случају Првог светског рата, нашла се и Србија. Светски поредак по окончању Другог светског рата успостављен је сходно интересима сила победница. Међутим, стање у међународним односима убрзо је ескалирало, силе победнице сукобиле су у вези са питањем уређења света. Питање поделе интересних сфера представљало је камен спотицања у односима САД и СССР-а и узрок сукобљавања, поред осталог, Балкан је означен као један од спорних тачака.

„Пошто су СССР и САД изашле из рата као две водеће силе, под њиховим вођством настала су у првој послератној деценији два супраничка војно-политичка савеза: Северноатлански пакт (НАТО) и Варшавски пакт“ (Лекција: Свет и Европа после Другог светског рата, IST4, 2021: 146-148) (*К-светоназор*).

Након окончања Другог светског рата Југославија се нашла у интересној зони Совјетског Савеза, који је тежио да оствари потпуну контролу над свим својим „сателитима“ и њиховим комунистичким партијама.

„Оснивање Информбироа, 1947. године, био је одговор социјалистичких земља на Маршалов план. Други циљ био је да се социјалистичке земље и комунистичке партије у западним земљама ставе под контролу СССР-а, како би се у њима изазвала политичка нестабилност“ (Лекција: Спољна политика Социјалистичке Југославије, IST4, 2021: 175) (*К-светоназор*).

С обзиром да Југославија није у потпуности следила „изградњу социјализма“ према смерницама СССР-а, уследио је сукоб и иступања КПЈ из Информбироа. Управо тада наступа заокрет од „вечног савеза“ са СССР-ом ка отварању према западним државама.

„На свом другом заседању у Букурешту (јуна 1948), на иницијативу Стаљина, донесена је *Резолуција о стању у КПЈ*, у којој је југословенско руководство оптужено да је одступило од изградње социјализма у земљи и за непријатељство према СССР. Југословени су одбили да узму учешће на том заседању, чиме је окончано чланство КПЈ у ИБ“ (Лекција: Југославија између истока и запада, IST8, 2020: 238) (*К-светоназор*).

У првим послератним годинама Југославија је своју спољну политику водила сходно критеријуму идеолошке блискости. Стога су успостављени пријатељски односи са земљама тзв. „народне демократије“, а нарочито са суседним земљама Албанијом, Бугарском, Румунијом и Мађарском. Ипак, крах односа са СССР-ом након искључивања КПЈ из Информбироа довео је до захлађења односа и антагонизма са овим државама.

„У свом окружењу Југославија је развијала пријатељске односе, посебно са осталим суседима као што су Албанија, Бугарска, Румунија и Мађарска“ (Лекција: Југославија између истока и запада, IST8, 2020: 237) (*К-светоназор*).

Друга Југославија није била „обећана земља“ како је то било званично прокламовано од стране Комунистичке партије на челу са Титом. Социјалистичка свест није успешно потиснула националну свест, потврду тога представљају националнистички покрети у Албанији и

Хрватској. Дакле, крајем 60-их и почетком 70-их година 20. века долази до бујања национализма у Југославији, основни циљ ових покрета био је отцепљење и формирање независних држава.

> „У масовним демонстрацијама, које су избиле у готово свим већим градовима, као и у Тетову и Гостивару у Македонији, крајем новембра 1968. истакнут је захтев да Косово постане република. Тражен је нови устав, отцепљење и уједињење подручја на којима живе Албанци, клицало се Енверу Хоџи. (...) У Хрватској је 1971. године дошло до провале хрватског национализма (МАСПОК – масовни покрет), који је истицао да је Хрватска угрожена у Југославији и да је Србија економски искоришћује, па је тражена самосталност Хрватске“ (Лекција: Друштвени, економски политички и културни развој – главни процеси и проблеми, IST8, 2020: 243-244) (*К-светоназор*).

Угаони камен Југославије, по свему судећи, био је Јосип Броз Тито, његов лик и дело били су једини фактор који је успевао да одржи „братство и јединство“. Комунистичка партија, чији је био вођа, била је једина политичка партија на нивоу државе. Смер унутрашње и спољне политике одређивало је руководство Комунистичке партије, а како се сва моћ налазила у рукама Тита, он је руководио свим политичким процесима у држави. Комунистичка партија непрестано је радила на изградњи култа свог вође.

> „Тито је од 1945. до своје смрти 1980. био врховни командант Југословенске народне армије, вођа Комунистичке партије и председник Југославије. (...) Савез комуниста је био једина политичка партија у држави. (...) У пропаганди величана је Титова улога, лик и дело, које је законом било заштићено. Готово у свим градовима главне улице носиле су Титово име, у свим републикама по један град носио је Титово име, многе школе, фабрике и друге институције називане су по Титу“ (Лекција: Друштвени, економски политички и културни развој – главни процеси и проблеми, IST8, 2020: 246-247) (*К-светоназор*).

Доношење устава из 1974. године поставило је правне оквире јачања самосталности и суверенитета република, заправо он је пружио прекопотребну правну основу за националистичке покрете унутар република. Уједно, уставом су и покрајине стекле једнака права као и републике, како је Србија једина република која је у свом саставу имала чак две покрајине, тиме је доведена у веома неповољан положај.

> „У таквим околностима 21. фебруара 1974. године донесен је нови устав. То је требало да буде покушај спасавања Југославије. Републике и покрајине добиле су већу самосталност, а суверенитет република постао је јачи од савезног. (...) Права Војводине и Косова, аутономних покрајина у саставу Србије, изједначена су с правима република. (...) Тако се Србија нашла у неравноправном положају, што ће у наредном периоду довести до велике политичке кризе у Србији и Југославији и проузроковати слом државе“ (Лекција: Успон и криза Социјалистичке Југославије, И8Р, 2021: 180-182) (*К-светоназор*).

Након Титове смрти уследила је перманетна политичка криза у Југославији изазвана изнова „пробуђеним“ националистичким питањима, наиме у републикама су национализтички покрети успели да превладају и поставе национално питање у „срце“ политичке агенде. Надовезујући се на горе наведене промене уставом из 1974. године, аутономне покрајине су стекле једнака права као и републике, што је омогућило Албанцима да ревитализују национално питање на Косову и Метохији.

„Први јасни знаци дестабилизације Југославије јавили су се на Косово и Метохије у пролеће 1981. године, када је дошло до нових, великих демонстрација албанске националне мањине. (...) Парола 'Косово република' била је у правом плану. Притисци на Србе у овој покрајини настављени су несмањеним темпом. Они су већ годинама живели у атмосфери страха, због уништавања имовине, претњи и константног протеривања с тог простора. (...) Због исељавања је до средине 80-их година 20. века готово половина насељених места била насељена само Албанцима“ (Лекција: Успон и криза Социјалистичке Југославије, IST4, 2021: 182) (*К-светоназор*)

Албанци су јасно истакли своје аспирације ка формирању независне државе на простору Косова и Метохије. У циљу да етнички очисте овај простор од других етничких група, то јесте Срба, креирана је атмосфера страха изазвана претњама, убиствима и протеривањем Срба са својих вековних огњишта. Демонстрације Албанаца на Косову и Метохији биле су само увертира у десолуцију Југославије по „националним шавовима“ који, очигледно, нису били добро скројени. Распад Југославије званично је отпочео је 1991. године у Словенији која је изгласала независност, потом је процес отцепљења република настављен у Хрватској.

„Формални распад СФРЈ почео је 25. јуна 1991. године, када је словеначки парламент, на основу резултата референдума, изгласало независност Словеније. Истога дана и хрватски Сабор је прогласио независност Хрватске. Хрватска је претходно, у децембру 1990, донела нови устав, у коме су Срби сведени на статус националне мањине. (...) Срби у Хрватској су страховали да им је угрожена животна егзистенција и да је на помолу нови геноцид. (...) Од почетка 1991. године антисрпска кампања у Хрватској манифестовала се на улици, на радним местима, у школама, преко медија или плаката и графита претеће садржине. Следили су откази у државним службама, највише у полицији; у предузећима, као и монтирани кривични, прекршајни и дисциплински процес с јединственом циљем – минимизирање политичких и националних права“ (Лекција: Распад Југославије, IST4, 2021: 210-211) (*К-светоназор*).

Суочени са бујицом национализма у некадашњим републикама Југославије, Срби су трпели организовани терор и у Хрватској, оспоравана су им сва политичка и национална права са циљем да се они у потпуности потисну са простора на којем су били аутохтоно становништво.

„Циљ 'Олује', према речима председника Хрватске Фрање Туђмана, био је 'да нанесемо такве ударце да Срби практично нестану с ових простора' (Лекција: Распад Југославије, IST4, 2021: 216) (*К-светоназор*).

Рат у Хрватској прелио се на простор Босне и Херцеговине, поред националне димензије увелико је била присутна и верска димензија сукоба између Срба, Хрвата и Муслимана. Тиме је грађански рат међу некадашњим федералним јединицама ушао у последњу фазу.

„Рат у Босни и Херцеговини је попримио и верску димензију. Почео после њеног признавања за независну државу (6. април 1992). (...) Почео је као сукоб Срба и Муслимана, да би од 1993. избио и рат између Муслимана и Хрвата. (...) Етничко чишћење остало је забележено као најсуровији облик стварања нових националних територија“ (Лекција: Распад Југославије, IST4, 2021: 212) (*К-светоназор*)

Када је реч о ставу међународне заједнице према ратним дешавањима на простору бивше Југославије, кривац је идентификован у виду Србије, што је водило непризнавању СР Југославије од стране западних држава и увођењем санкција.

> „Западни део међународне заједнице није признао СРЈ, остајући при ставу да је Србија крива за рат у Босни и Херцеговини. (...) Одговор међународне заједнице био је увођење економских и политичких санкција СР Југославије одлуком Генералне скупштине Уједињених нација (Резолуција 757) од 30. маја 1992. године“ (Лекције: Распад Југославије, IST4, 2021: 213) (*К-светоназор*).

Најзначајнија личност у српској политици у последње две деценије 20. века био је Слободан Милошевић. Поред тога што је био најутицајнија политичка фигура, Милошевић је несумњиво био најпопуларнији политичар на политичкој сцени. Култ његове личности међу Србима развијен је захваљујући националистичкој оријентисаној политици којом је желео да ојача положај Србије у Југославији. Период његове владавине обележио је грађански рат и распад Југославије, криза на Косову и Метохији и НАТО бомбардовање. Крај његове владвине симболично представља почетак пост-комунистичког периода у српској политици.

> „Слободан Милошевић (1941-2006) изабран је за шефа СК Србије 1986. године. (...) Кључни догађај у доласку Милошевића на власт била је тзв. Осма седница Централно комитета Савеза комунита Србије, одржана 23. и 24. септембра 1987. године. Сазвана због разбуктавања кризе на Косову и Метохији, а у ствари је представљала обрачун у партијском и државном врху Србије. (...) Талас промена који је тада покренуо Милошевић довео је до измене Устава Србије које су усвојене 28. марта 1989. године. Тим изменама српским покрајинама Косову и Метохији и војводни укинути су елементи државности које су оне имале по одредбама Устава Југославије из 1974. године и који су спречавали да Србија функционише као јединствена република у оквиру Југославије, равноправна са осталим чланицама. У том периоду Милошевић је постао најпопуларнији политичар у Србији (народ га је ословљавао са 'Слобо, слободо') и успоставио је пуну власт у Србији“ (Лекција: Распад Југославије, IST4, 2021: 209) (*К-светоназор*).

Након распада Југославије кроз грађански рат недуго после уследила је нова криза изазвана сецесионистичким активностима Албанаца на Косову и Метохији. Терористичке активности Ослободилачке војске Косова на Западу нису имале много одјека, кривац је био утврђен и пре отпочињања сукоба. Албанци су добили безрезервну подршку Запада, а Србија је изнова оптужена као кривац за сукоб. Штавише, западне државе сматрале су да питање Косова и Метохије више не представља питање унутрашње политике Србије.

> „Стање на Косову и Метохији постало је изузетно заоштрено. Таквим су га чиниле свакодневне оружане акције албанских терористичких група, названих 'Ослободилачком војском Косова', разбојништва и сукоби са снагама реда (полицијом и Војском Југославије) (...) Западне државе отворено су подржале Албанце. Србији је запрећено казненим политичким и економским мерама и саопштено да Косово и Метохија није више њена унутрашња ствар. (...) Преговори под међународним покровитељством почели су 6. фебруара 1999. године у Рамбујеу, у близини Париза. (...) Споразум је предвиђао укључивање косовских Албанаца у државне органе Србије, повлачење српске војске и полиције (сем мањег броја граничара и полицајаца под међународним надзором) и долазак на Косово и Метохију 28.000 војника НАТО-а, којима би се омогућило неограничено кретање на територији СР Југославије и који би имали потпуни судски

имунитет. Албанцима стављао у изглед независност (...) Скупштина Србије усвојила је 23. марта одлуку о неприхватању страних војних трупа на Косову и Метохији“ (Лекција: Србија на крају 20. века, IST4, 2021: 218-219) (*К-светоназор*)

Непристајање Србије на ултиматуме Запада, којима би се независност Косова и Метохије учинила изгледном, довела је до НАТО агресије на СР Југославију 1999. године. Готово три месеца трајала је агресија НАТО снага, убијен је велики број цивила и уништена је кртична инфраструктура у вредности која се мери стотинама милиона евра.

„Погинуло је између 1 200 – 2 500 цивила, а од тог броја њих 88 била су деца, док је повређен око 5 000 људи. Нанета је огромна материјална штета (...) НАТО је на СРЈ бацио више од 23 000 бомби и ракета (...) После 78 дана непрекидног бомбардовања војска и полиција су повучени са Косова. (...) Савет безбедности ОУН усвојио је Резолуцију 1244 о Косову, којом је гарантован територијални интегритет Југославије“ (Лекција: Друштвена криза и разбијање заједничке државе 1980-2000., IST8, 2020: 248) (*К-светоназор*)

„Мартовски погром је насиље над српским цивилним становништвом на Косову и Метохији извршено у периоду од 17. до 19. марта 2004. године, а које су организовали албански екстремисти. (...) Протерано је више хиљада Срба (погинуло је 28 људи) и другог неалбанског становништва. (...) Свим догађајим присуствовале су међународне снаге на Косову и Метохији, али Срби су остали незаштићени“ (Лекција: Србија почетком 21. века, IST4, 2021: 225) (*К-светоназор*).

Свестрана подршка Запада сецесионистичким активностима Албанаца на Косову и Метохији материјализована је самопроглашеном независношћу 2008. године. Међународни суд у Хагу пресудио је да самопроглашена независности Косова не представља кршење међународног права. На тај начин Запад је дао легитмитет сецесионизму Албанаца и подржао стварање тзв. Косова као независне државе у односу на Србију.

„Скупштина Косова је 17. фебруара 2008. једнострано прогласила независност Косова од Републике Србије. (...) Међународни суд у Хагу је 20. јула 2010. објавио мишљење да Декларација о независности није кршење међународног права“ (Лекција: Друштвена криза и разбијање заједничке државе 1980-2000., IST8, 2020: 248) (*К-светоназор*).

Након демократских промена и свргавања ауторитарног режима Слободан Милошевића уследила је нова епоха српске унутрашње и спољне политике. Водећу улогу у периоду успостављања демократских темеља српске политике у 21. веку имао је Зоран Ђинђић. Био је народни посланик, градоначелник Београда, а потом и премијер Србије. Његова политичка визија обухватала је политичку и економску модернизацију Србије и креирање нове позиције за српски народ у Европи и свету.

„Зоран Ђинђић (1952-2003) био је српски политичар и филозоф. (...) Један је од 13 интелектуалаца који су обновили рад Демократске странке. (...) Био је посланик у Скупштини Србије (од 1990), а током 1997. године и градоначелник Београда. Његова основа политичка идеја била је да економска и политичка модернизација Србије и њено увођење у европску породицу развијених држава. (...) Нова Скупштина Србије конституисана је 22. јануара 2001. године, а за премијера је 25. јануара изабран Зоран Ђинђић, председник Демократске стране. (...) Зоран Ђинђић убијен је 12. марта 2003.

године, на степеништу зграде седишта Владе Србије“ (Лекција: Србија почетком 21. века, IST4, 2021: 223-224) (*К-светоназор*).

Током периода од Берлинског конгреса до данас, Србија и српски народ прошли су неколико важних периода. Од балканских ратова до Првог и Другог светског рата, након тога уследило је формирање Друге Југославије и вишедеценијски период комунистичке диктатуре. Након Титове смрти пробуђени су потискивани националнистички набоји и распад заједничке државе кроз грађански рат. Након тога уследила је криза на Косову и Метохији изазвана сецесионистичким активностима Албанаца, уз подршку Запада, која је окончана НАТО бомабардовањем. Перцепција претходно побројаних догађаја, њихових кључних актера и мотивације која је руководила њихово деловање омогућава идентификацију димензију светоназора стратешке културе Србије.

*5.3.5. Закључак потпоглавља*

У овом потпоглављу идентификовани су идеациони елементи стратешке културе Србије у садржајима наставног предмета историја у односу на временски период од подизања од стицања независности на Берлинском конгресу до дн С обзиром на то да је концепт стратешке културе операционализован кроз четири основне димензије, кодирање и разврставање идеационих елемената руковођено је дефинисаним димензијама стратешке културе. Стога ће закључни део потпоглавља обухватити приказ идеационих елемената стратешке културе Србије сходно димензијама које они артикулишу. У виду табеле приказани су основни идеациони елементи који артикулишу димензије стратешке културе Србије (Табела бр. 13).

Табела 13. Идеациони елементи савремене стратешке културе Србије у наставним садржајима историје – период од Берлинског конгреса до савременог доба

| **Димензије стратешке културе Србије** | **Идеациони елементи** |
|---|---|
| Идентитет | Краљевина Србија – 1882. година;<br>Србија – Пијемонт;<br>Црна Гора и БиХ – српске земље;<br>исламизација;<br>похрваћивање;<br>„босанска нација“;<br>борба против апсолутизма;<br>Мајски преврат;<br>Балкански савез;<br>слободарски дух;<br>јуначки карактер (Цер, Колубара, Кајмакчалан);<br>Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца – 1918. година;<br>Плава гробница;<br>силе Антанте – Србија победница Првог српског рата; |

| | |
|---|---|
| | Краљевина Југославија – идеологија југословенства;<br>„препрека“ и „заштитни кордон“ – међуратни положај у МО;<br>27. март – симбол слободарства Срба;<br>покрети отпора – партизани и четници;<br>силе Антанте – победница Другог светског рата;<br>жртве и страдања у име слободе;<br>немачка окупација;<br>геноцид у НДХ;<br>етничко чишћење – Козара;<br>партизански злочини у Србији;<br>савезничко бомбардовање – „крвави Ускрс“<br>ФНРЈ – гашење традиције српске државности;<br>Србија као сложена федерална јединица;<br>Србија – матица српског народа;<br>„вечни савез“ са СССР-ом;<br>Покрет несврстаних;<br>студентске демонстрације 1968. године;<br>распад Савеза комуниста Југославије 1990. године – Социјалистичка партија Србије;<br>распад СФРЈ 1991. година;<br>Србија и Црна Гора – СРЈ;<br>борба против аутократије и репресије током 90-их;<br>Република Српска Крајина – етничко чишћење;<br>Република Српска – ентитет српског народа;<br>Србија – матица српског народа;<br>НАТО бомбардовање;<br>Косово и Метохија – етничко чишћење;<br>5. октобар – демократске промене;<br>Државна заједница Србија и Црна Гора – 2003. година;<br>Република Србија – 2006. година;<br>Косово и Метохија – интегрални део територије Србије |
| Вредности | ослобођење и уједињење свих Срба и Југословена;<br>демократизација – борба против апсолутизма краља Милана;<br>излаз на море;<br>Стара Србија – колевка државности;<br>ослобођење и независност – Први и Други светски рат<br>политика неутралности – међуратни период;<br>идеологија југословенства – међуратни период; |

| | |
|---|---|
| | социјалистичка и југословенска идеологија – послератни период;<br>социјализам као идеја водиља спољне политике;<br>политика несврстаности;<br>демократизација – борба против Милошевићевог режима;<br>очување територијалног интегритета – Косово и Метохија;<br>чланство у Европској унији |
| Норме | ускоци – добровољачки одреди;<br>побуне против власти;<br>војни пуч – Мајски преврат;<br>војни савези – балкански ратови;<br>офанзивни рат – напад на Бугарску;<br>одбрамбени рат – Први и Други светски рат;<br>Мала антанта и Балкански савез – међуратни савези;<br>војни пуч и демонстрације – 27. март<br>герилска борба – Други светски рат;<br>политика несврстаности – хладни рат;<br>демонстрације против диктатуре и репресије – СФРЈ и СРЈ<br>одбрамбени рат – Република Српска Крајина и Косово и Метохија;<br>мирољубива и свестрана сарадња у региону и свету |
| Светоназор | Црна Гора и Русија – традиционални савезници<br>силе Антанте – савезници<br>силе Осовине – непријатељи<br>Аустроуграска – највећи непријатељ након 1878. године;<br>војвода Путник – први српски војвода;<br>војвода Степа Степановић – победа у Церској бици;<br>војвода Живојин Мишић – победа у Колубарској бици;<br>Коста Војиновић – четнички одред;<br>Војвода Вук – вођа ускока;<br>Гаврило Принцип – симбол слободарства;<br>Милунка Савић – симбол јунаштва;<br>Петар I Карађорђевић – Ослободиоц;<br>Александар I Карађорђевић – Ујединитељ;<br>кнез Павле Карђорђевић;<br>хрватско питање;<br>27. март – опречно тумачење<br>Албанци, Немци, Мађари – покољ Срба<br>Хрвати – мржња и бестијалност према Србима (геноцид);<br>Јосип Броз Тито – партизански покрет; |

| | |
|---|---|
| | Драгољуби Дражa Михаиловић – четнички покрет;<br>комунистички дискурс о „великосрпском хегемонизму“;<br>КПЈ – диктатура;<br>буђење национализма Хрвата и Албанаца;<br>Слободан Милошевић – кључна политичка фигура 90-их;<br>СФРЈ - 1991. проглашење независности Словеније и Хрватске;<br>хрватске тежње ка етнички чистој држави;<br>Запад - подршка разбијању СФРЈ и сецесионизму Албанаца; Зоран Ђинђић – први демократски премијер Србије |

(Извор: Аутор)

Идентификовани идеациони елементи који артикулишу димензију идентитета стратешке културе Србије након Берлинског конгреса могу се сагледати кроз неколико периода. Непосредно након стицања независности политика Србије била је усмерена на уздизање сопственог статус у међународним односима, што је остварено 1882. године када је проглашена Краљевина Србија. Независност коју је Србија изборила на Берлинском конгресу допринела је афирмацији њене улоге Пијемонта међу Србима али и међу Јужним Словенима. Идеали ослобођења и уједињења нису у потпуности остварени, српски народ у БиХ нашао се под влашћу Аустроугарске, заједно са Црном Гором и БиХ је идентификована као српска земља у којој већинско становништво чине Срби. Ипак, Аутроугарска је водила политику усмерену на изградњу „босанске нације“, што је наишло на снажан отпор Срба. Након гашења Војне крајине српски народ на овом простору био је суочен са агресивном политиком похрваћивања и негације националне посебности. Слична ситуација затекла је и српски народ на простору Косова и Метохије, њихов етнички и религијски идентитет нарушен је исламизацијом. На унутрашњем плану водила се борба против апсолутизма краља Милана, политичка криза доживела је врхунац током владавине његовог сина Александра Обреновића. Низ држаних удара изазваних његовим апсолутистичким поривима продубили су већ ионако велики политички раздор и додатно појачали незадовољство јавности. Кулминација незадовољства довела је до Мајског преврта када је брачни пар Обреновић убијен а на престол је враћена династија Карађорђевића. Убрзо након смене династија уследили су притисци на Србију да се определи за страну између два војна савеза, сила Антанте и Централних сила, куповином топова из Француске посредно је одабрана страна сила Антанте. Узбрзо затим уследило је решавање националних питања на Балканском полуострву, Србија је постала део Балканског савеза усмереног на борбу против Османског царства. Србија је однела победу у Првом балканском рату уз велике жртве, а затим и у Другом балканском рату вођеном са савезницом из претходног рата – Бугарском. Победе Србије у балканским ратовима додатно су ојачале њен статус Пијемонта међу Србима и Јужним Словенима. Слободарски дух и јуначки карактер српског народа своје отеловљене налази у лику Гаврила Принципа, његов атентат на аутроугарског надвојводу Франца Фердинанда у основи је носио идеју да јуначки подвиг, тираноубиство, може донети жељену слободу Србима.

Атентат Гаврила Принципа послужио је као повод Аустроугарској да објави рат Србији,у овом сукобу Срби су били на страни сила Антанте. Победе српске војске у Церској и Колубарској бици, јуначка одбрана Београда и одбијање капитулације у веома тешкој ситуацији показали су јуначки карактер и слободарски дух српског народа. Српска војска уместо предаје одлучила се на повлачење ка југу, преко Албаније, десетине хиљада људи страдало је током повлачења, али

Србија није капитулирала. Жртве српске народа током Албанске голготе уткане су у језгро националног идентитета, симбол страдања у име слободе означава синтагма „плава гробница“. Србија је изгубила милион људи или око трећине предратног становништва. Крај Првог светског рата Србија је дочекала на страни сила победница, уз немерљив допринос победи захваљујући одлучујућој улози у пробоју Солунског фронта, односно јуначком борбом и великим жртвама поднетим приликом заузимања Кајмакчалана.

Као што је претходно наведено, Србија је изашла из рата на страни сила победница, при томе ослободила територије које су требале да буду укључене у државу југословенских народа и уградила је своју државност у њено формирање. Оснивањем Краљевине СХС, као парламентарне монархије са династијом Карађорђевића на челу, Србија је испунила своју улогу Пијемонта српског народа и Јужних Словена. Међутим, национално питање од самог почетка реметило је политичку стабилност нове државе, стога је краљ Александар Карађорђевић наметнуо идеологију „интегралног југословенства“ као покушај да се пренебрегну националне разлике стварањем „југословенске нације“.

У међуратном периоду улога Краљевине била је да онемогући ширење немачког утицаја ка истоку и, са друге стране, да буде „заштитни кордон“ према Совјетском Савезу. Након избијања Другог светског рата Србија је под притиском Немачке потписала приступање Тројном пакту. Међутим, уследио је војни пуч и демонстрације у Београду са познатим паролама „Боље гроб него роб“ и „Боље рат него пакт“, Срби су једини у оквиру Краљевине иступили против пакта, тиме исказавши свој слободарски дух и јуначки карактер кроз спремност да се отворено супротставе надмоћној сили. Србија је олако поражена од стране Немачке, али је српски народ није се мирио са окупацијом. У датим околностима до изражаја је изнова дошао национални карактер Срба, испољен кроз слободарски дух, формирана су два покрета отпора ради борбе против окупатора. Комунистичка партија основала је партизански покрет, који је тежио изградњи Југославије као социјалистичке републике, уз негацију свих политичких и националних тековина српског народа. Са друге стране, четнички покрет тежио је обнови предратног система, односно поновном успостављању Југославије како парламентарне монархије. Превагу у грађанском рату ова два покрета имали су савезници, пре свих Британци, који су пружили отворену подршку партизанском покрету, према њиховом договору Југославија је постала део совјетске интересне зоне. Уједно, то је определило и будућност српске и југословенске државе, одлукама на другој седници АВНОЈ-а партизански покрет потврдио је федерализацију Југославије.

Премда је српски народ поднео највеће жртве за слободу у Другом светском рату, готово половину свих страдалих Југословена чинили су Срби, његов положај у Југославији под влашћу комуниста био је изразито неповољан. Уз жртве положене у име слободе, важну одредницу страдања српског народа у Другом светском рату чини геноцид почињен у НДХ од стране Хрвата. Такође, велики злочини над Србима почињени су у периоду немачке окупације Србије, која остаје упамћена по одмаздама и стрељањима цивила, међу којима су посебно бестијална била стрељања деце. Поред злочина окупатора и других непријатеља српског народа, назначени су и злочини партизана почињени приликом ослобађања градова Србије. Победа комуниста и стварање Југославије као социјалистичке федерације довело је до слабљења положаја Србије и српског народа, наиме велики део сународника остао је изван матице. Поред тога, забрањен је повратак краљевске владе и одузета су јој сва права, тиме је и званично стављена тачка на традицију државности српског народа утемељену у 19. и 20. веку.. Изборне победе комуниста довеле су до проглашења ФНРЈ, коју је, поред Србије, сачињавала Хрватска, Словенија, Црна Гора, БиХ и Македонија. Уставом из 1946. године Србија је једина оформљена као сложена

федерална јединица, премда су слични разлози за успостављање аутономних покрајина постојали и у другим федералним јединицама. Положај Србије додатно је погоршан уставним решењима из 1974. године, када су изједначена права аутономних покрајина и република. Борба против комунистичког „једноумља“ најснажније је испољена 1968. године у Београд, студентске демонстрације у основи носиле су захтев за већим политичким слободама и демократизацијом. На спољнополитичком плану, Југославија је у послератним годинама била везана за Совјетски Савез, да би након сукоба са Информбироом уследило успостављање новог спољнополитичког курса. Југославија је водила политику неутралности у односу на блоковску поделу, уједно била је један од предводника и оснивача Покрета несврстаних.

У последњој деценији 20. века долази до распада Савеза комуниста Југославије и коначног слома једнопартијског система у Југославији и Србији. Започето је оснивање политичких странака и уследили су први вишестраначки избори након пола века комунистичке диктатуре. У Србији је током ових година, као наследница Савеза комуниста Југославије, основана Социјалистичка партија Србије на челу са Слободаном Милошевићем. Ова партија и њен председник обележиће политичку историју Србије у током 90-их година, а током тог периода долазило је до великих протеста грађана против репресије режима, аутократије и непоштовања демократских начела. Дакле, изнова је слободарски дух српског народа испољен и на плану унутрашње политике, антирежимске демонстрације одржане октобра 1991. године, затим већ следеће године након увошћења санкцнија од стране међуанродне заједнице, као и у након непризнавања изборних резултата током зиме 1996-1997. године. Симултано се борбом за политичке слободе одвијао се и процес десолуције СФРЈ, који је званично отпочео 1991. године. Србија и Црна Гора формирале су СРЈ, нову заједничку државу. Такође, Србија је афирмисала своју улогу матице српског народа кроз хумантирану помоћ својим сународницима у БиХ током ратних дешавања. Док је српски народ на територији Хрватске, угрожени хрватским претезнијама ка изградњи „етнички чисте“, тежио је останку у Југославији. Зарад остварења тог циља на територији на којој су Срби били аутохтоно становништво формирана Република Српска Крајина. На крају, рат је окончан тиме што је српски народ на овом простору доживео етничког чишћење. Србија је изнова потврдила улогу матице српског народа прихвативиши преко пола милиона Срба проганих из БиХ и Хрватске. Са друге стране, рат у БиХ окончан је успостављањем два ентитета, Република Српска створена је као ентитет српског народа.

Након распада СФРЈ кроз грађански рат уследила је интезивна кампања косовских Албанаца усмерена на сецесију од СР Југославије. Војска је водила крваве битке у одбрани граничне линије са Албанијом на караули Кошаре. Јуначки карактер и жртва српских војника, њих 108, исказани су у борби против далеко бројнијих албанских терориста. Подршка међународне заједнице сецесионистичким активностима Албанаца подразумевала је ултиматум о повлачењу војске и полиције са Косова и Метохије. . Како Међутим, слободарски дух и јуначки карактер српског народа одбацио је ултиматум и суочио се са агресијом НАТО снага које су отпочеле бомбардовање у трајању од 78 дана, са великим бројем цивилних жртава. Уз подршку Запада Албанци су извршили етничко чишћење на простору Косова и Метохије. Већ наредне године уследиле су дуго ишчекиване демократске промене и свргавање режима Слободана Милошевића. Демонстрације 5. октобра приморале су Милошевића на признавање изборних резултата, уједно оне представљају један од савремених симбола слободарства Срба и борбе за демократију. Након тога уследило је формирање државне заједнице Србија и Црна Гора, да би од 2006. године, након одвајања Црне Горе, Србија била независна држава – парламентарна демократија. Напослетку, једно од кључних савремених националних и државних питања, које непосредно задире у питања националног идентитета и националне свести Срба, јесте статус АП

Косово и Метохија. Наиме, Косова и Метохија се сматрају интегралним делом територије Србије, независно од самопроглашене независности Албанаца и стварања тзв. Косова. Овај простор имао је фундирајућу улогу у изградњи модерне националне свести Срба, стога ужива немерљив значај за националну самоспознају и свеукупан културни и духовни живот.

Када је реч о димензији вредности стратешке културе Србије, политички аксиоми националне и државе политике и у периоду након Берлинског конгреса били су ослобођење и уједињење свих Срба у једну државу. Из ових темељних циљева проистицао је њима својствен интерес за ослобођењем Старе Србије - колевке српске државности. На унутрашњем плану током владавине Обреновића тежило се демократизацији политичког живота и ограничавању самовоље владара. У периоду балканских ратова, поред ослобођења својих сународника постављен је и стратешки циљ Србије - излаз на море. Затим, током Првог светског рата Србија је тежила одбрани независности, док су ослобођење и уједињење свих Југословена у једну државу промовисани као крајњи циљ. У основи ове идеје стајали су бројни стратешки интереси али и економски интерсе, веровало се да ће уједињење Јужних Словена омогућити стварање моћне државе са значајном улогом у међународним односима. На унутрашњем плану промовисана је идеологија југословенства као начина да се превазиђу национални антагонизми. Период између два рата карактерисала је тежња ка неутралности у односу на заоштрене односе војних савеза. Штавише, приступање Тројном пакту правдано је очувањем независности и неутралности у односу на ратна збивања. Међутим, организоване су демонстрације у Београду против приступања пакту, тиме је српски народ показао да је слобода темељна вредност која твори њихову националну самоспознају. Током Другог светског рата основни циљеви били су обнова територијалног интегритета, независности и слободе. У првим послератним годинама Југославија је била усмерена на државе које су биле идеолошки блиске, социјалистичка идеологија чинила је окосницу спољнополитичког деловања. Међутим, након раскида „вечног савез“ Југославија је водила политику равнотеже према Истоку и Западу, напослетку ова политика је операционализована кроз политику несврставања и формирање Покрета неврстаних. На плану унутрашње политике темељна вредности биле су комунистичка и југословенска идеологија као стубови „братства и јединства“ радног народа Југославије. Периоду 90-их обележила је борба за демократизацију и настојање да се сузбије репресија ауторитативног режима Слободан Милошевића. У односу на савремене националне и државне интересе истиче се очување територијалног интегритета Србије, односно АП Косово и Метохије у њеном саставу. На крају, као стратешки циљ дефинисано је чланство Србије у Европској унији.

Нормативна димензија стратешке културе Србије у посматраном периоду одређена је идеационим елементима који углавном укључују одбрамбене ратове и офанзивне ратове, политику савеза и политику несврстаности и, на крају, политичку агенду одређену циљем да се оствари свестрана сарадња са државам региона и света. Након стицања независности 1878. године, уследиле је Тимочка буна против ауторкатске владавине краља Милана. Затим, Србије је иницрала рат против Бугарске оправдан интересом да се очува равнотежа моћи на Балканском полуострву. Као карактеристичан начин борбе против терора над српским народом у Старој Србији и Македонији успостављени су добровољачки одреди ускока, њихов задатак био је да повремено „ускачу“ на територију под влашћу Турака и тиме пруже заштиту сунаородницима. Тежак положај српског народа у БиХ под Калајевим режимом довео је до отпора српског народа, испољеног кроз културну и просветну активност усмерену на јачање националне свести српског народа изложеног етничком инжењерингу. Када је реч о остваривању темељни национални и државних интереса, Србија је прво склопила савезе са другим државама за заједничку бробу против Турака, а затим заједно са њима покренула Први балкански рат. Након

тога уследио је Други балкански рат, услед спора око расподеле ослобођених територија, Србија је водила одбрамбени рат услед напада Бугарске. Балкански ратови били су увод у Први свестски рат, након атентата на Франца Фердинанда Србија је била суочена са ултиматумом Аустроугарске, међутим као независна и суверене земља одбила је да се повинује надмоћној сили и тиме условила избијање рата. Услед тога Србија је била приморана да води одбрамбени рат, одсудна борба промовисана је као исправно средство одбране слободе. У међуратном периоду Југославија је склапала савез, Малу Антанту и Балкански савез, како би се заштитиле границе на Балканском полуострву.

Током Другог светског рата потписано је приступање Југославије Тројном пакту, као начин очување независности и неутралности, али је српска јавност устала против практа. Уследио је војни пуч и демонстрацијама 27. марта у Београду чиме је и званично дошло до преврата и поништена што је значило и поништавање одлуке о приступању Тројном пакту. Уследио је напад Немачке на Југославију и брза капитулације војске, међутим српски народ није се мирио са окупацијом и основао је два покрета отпора – четнике и партизане. Герилска борба испољена је као адекватно средство и израз слободарско духа српског народа који није могао да помирљиво ишчекује крај окупације и да му слободу обезбеди неко други. Током хладног рата основни принцип спољнополитичког деловања била је политика несврставања, која је у основи носила идеју равноправности, сарадње и немешања у унутрашња питања. Током периода владавине комуниста једини иступи против диктатуре и репресије режима одиграли су се у Београду, биле су то студентске демонстрације 1968. године. Пракса демонстрација и побуна против репресије режима као израз тежње ка демократизацији испољена је и током 90-их, у више наврата, против режима Слобода Милошевића. Распад СФРЈ кроз грађански рат довео је до низа оружаних сукоба у којима је учествовао и српски народ на територији БиХ и Хрватске. Премда су Срби тежили одвајању од Хрватске на свом аутохотоном простору, мирним путем, формирајући Републику Српску Крајину, агресивне претезније Хрвата условиле су отпочињање рата. Одбрамбени рат вођене је крајем 90-их на простору Косова и Метохије против албанског тероризма. Данас основи принципи спољнополитичке стратегије Србије укључују тежњу миру, безбедности и свестраној сарадњи са другим државама, нарочито бившим југословенским републикама.

По питању димензије светоназора издвојени су идеациони елементи који углавном осликавају кључне историјске догађаје и личности, као и најближе савезнике, односно непријатеље и њихов однос према Србији након Берлинског контреса. Као традиционални савезници Србије идентификоване су силе Антанте, природа тог савезништва укорењена је на везама са словенском Русијом и културним везама са Француском. Црна Гора, као српска земља, била је највернији савезник Србије како до тренутка стицања независности, тако и након Берлинског конгреса што је показала у балканским ратовима и Првом светском рату. Положај српског народа на неослобођеним територијама био окарактерисан константом борбом за очување националног идентитета. Конкретно, негирање националне посебности и етнички инжењеринг спровођен је од стране Хрвата након укидања Војне крајине, ништа боље није било ни у БиХ где је стварана „босанска нација“. На Косову и Метохији српски народ био је изложен непрекидном терору и исламизацији, што је водило великим исељавањима са овог простора пред крај 19. века. Највећи непријатељ Србија након Берлинског конгреса била је Аустроугарска, у периоду балканских ратова она је онемогућила излазак Србије на Јадранско море и подржала стварање Албаније. Јачање Србије на Балканском полуострву представљало је велику препреку за продор Аустроугарске ка југоистоку. Стога је атентат у Сарајеву искоришћен као повод за рат против Србије. Немачка је пружила пуну подршку Аустроугарској за напад на Србију, као и Бугарска,

док су традиционални савезници Србије, Русија и Црна Гора, поново стали на њену страну. Кључне историјске личности током овог периода јесу Радомир Путник, Степа Степановић, Живојин Мишић, генерали српске војске који су извојевали велике победе против надмоћног непријатеља. Јунаштво Милунке Савић такође је назначено, као и слободарски чин тираноубиства почињен од стране Гаврила Принципа. Поред њих, велики значај приписује се и ускоцима Војину Поповићу и Кости Војиновићу, који су јуначки бранили српски народ од труског зулума. Након рата централну улогу у политичком животу државе југословена имао је Александар I Карађорђевић – Ујединитељ, он је жело да створи јаку државу на бази југословенске идеологије. Међутим, национално питање раздирало је југословенску државу, Хрвати и Словенци су од самог почетка њеног стварања тежили федерацији. Заправо, хрватско питање било је узрок атентата на краља Александра 1934. године о стране терористичке организације коју су у основи чиниле усташе. Споразум Цветковић-Мачек омогућио је жељену аутонимију Хрватима, међутим за њих је то био само једна корак ка потпуној независности. Након атентата кључну улогу у политичком животу Југославије имао је кнез Павле Карађорђевић. Његова улога у историји изазива мноштво спорења, потписивање Тројног пакта трајно га је дискретовало у српској јавности, премда је он тежио да тим чином очува независност и неутралност земље. Војни пуч и демонстрације 27. марта представљају догађај којем се такође приступа из опречних перспектива, са једне стране тумачи се као израз слободарства српског народа и тежње ка демократији, са друге стране овај догађај се посматра као неодговоран чин према народу и држави услед непосредног изазивања рата.

У току Другог светског рата српски народ био је изложен покољу од стране Албанаца, Немаца и Мађара, док је у Хрватској извршен геноцид. Окупациона власт Немаца била је изразито сурова, било какав вид отпора најстроже је кажњаван, спровођена су масовна стрељања цивила у Крагујевцу и Крушевцу. Опречно се тумачи и улога генерала Милана Недића, са једне стране означен је као колаборациониста, са друге стране прихватио је и спасио велики број Срба од усташких злочина. Са друге стране, Хрвати су кроз систем логора организовали покољ Срба, услед бестијалности злочина геноцид почињен од стране НДХ издваја се у посебан вид геноцида. Најозлоглашенији логор био је Јасеновац, процењује се да је у њему страдало око 700 000 Срба. Током рата на настала су два покрета отпора на територији Србије, партизански и четнички покрет. Комунистичка партија основала је партизански покрет, на његовом челу нашао се Јосип Брзо Тито, совјетски обавештајац са изражено негативном улогом у страдању великог броја југословена у Стаљиновом терору. Овај покрет тежио је револуционарним промена и успостављању нове југословенске државе на бази социјалистичке идеологије. Са друге стране, четнички покрет представљао је језгро српског грађанског отпора, на његовом челу налазио се Драгољуб Дража Михаиловић, генералштабни потпуковник и стрчњак за герилског ратовање. Како су савезници одабрали да свестрано подрже партизане Михаиловић је био приморан да сарађује са Немцима и Италијаним на крају рата како би се одржао. Већ у току рата партизани су дали прве јасније обрисе будуће југословенске дражаве на другом заседању АВНОЈ-а, национално питање решавано је на бази дискурса о „великосрпском хегемонизму“, као главној претњи за јединство „народа и народности“. Након доласка на власт комунисти су вршили чистке свих интелектуалаца за које се сматрало да неће прихватити ново друштвено-политичко уређење. Једно од питања које остаје недовољно истражено јесу злочини комуниста приликом ослобођења градова у Србији. Таква политика комуниста довела је до слома српског грађанства, национални покрет је био затрт. Сва моћ налазила се у рукама партије или њеног вође – Јосипа Броза Тита, тиме је успостављена пракса да држава не почива на уставу него на моћи једно човека.

Периода након Другог светског рата донео је блиску сарадњу Југославије са државама „народне демократије“ на бази идеолошке блискости, али узбро је уследио сукоб са СССР-ом. Након тога формулисана је политика несврставања, док је на унутрашњем плану идеологија југословенства већ крајем 60-их и почетком 70-их година бива суочена са националистичким иступањима. На Косову и Метохији и у Хрватској започели су деловање националистички покрети, све јасније су биле тежње Словеније и Хрватске ка отцепљењу. Након Титове смрти уследила је и процес распада Југосалвије, што је показало да је култ његове личности био кључни интегративини фактор. Као званичан почетак распада Југославије узимају се нове демонстрације на Косову и Метохији 1981. године, Албанци су захтевали аутономију а српски народ био је изложен терору и протеривању. Тек 1991. године Хрвати и Словенци проглашавају независност, чиме престаје да постоји СФРЈ, започет је крвави грађански рат који ће трајати до 1995. године. Хрвати су хтели да протерају Србе са простора Крајине и да створе „етнички чисту“ Хрватску државу. Међународна заједница идентификовала је СРЈ као кривца за рат у БиХ, и увела санкције режиму Слободан Милошевића. Распад СФРЈ настављен је ескалацијом албанског насиља и тероризма на Косову и Метохији. Запад је подржао Албанце у сецесионистичким аспирацијама, а након ултиматума који је српска страна одбила уследило је НАТО бомбардовање. Злочини над Србима настављени су и у присуству УН и КФОР-а на Косову и Метохији, заправо под њиховим покровитељством одвијало се етничко чишћење Срба. Током периода 90-их најпопуларнији политичар био је Слободан Милошевић, председник Социјалистичке партије Србије. Албански сецесионизам доживео је свој врхунац 2008. године, када је проглашена једнострана независност тзв. Косова, што су међународне институције окарактерисале као легитиман и легалан чин. На прагу новог миленијума српска политичка сцена доживела је демократизацију, први демократски премијер Србије био је Зоран Ђинђић. Он је био једна од тринаест личности које су 1990. године обновиле рад Демократске странке, залагао се за политичку и економску модернизацију Србије, убијен је у атентату 2003. године.

### 5.4. Закључак поглавља

Анализа садржаја наставног предмета српски језик и књижевност спорведена је са циљем да се идентификују идеациони елементи стратешке културе Србије који артикулишу њене основне димензије. С обзиром на обим градива, а руководећи се одређеним, препознатљивим епохама српске националне историје анализа садржаја подељена је на свеукупно три епохе. Прва епохаа сеже од стварања средњовековне српске државе до Првог српског устанка, друга епоха започиње подизањем Првог српског устанка а завршава се Берлинским конгреском на којем Србија стиче независност. Најзад, трећа епоха започиње након Берлинског конгреса и обухвата период савременог доба. Идентификовани и описани идеациони елементи кроз три епохе националне историје биће сублимирани следствено димензијама стратешке културе. Према томе, најпре ће бити приказана димензија идентитета, а потом и димензије вредности, норми и светоназора. Издвојени идеациони елементи у наставним садржајима историје који фундирају димензије идентитета стратешке културе Србије приказани су у виду табеле (Табела бр. 14).

Табела 14. Идеациони елементи димензије идентитета савремене стратешке културе Србије у наставним садржајима историје

| Издвојене историјске епохе | Идеациони елементи димензије вредности |
|---|---|

| | |
|---|---|
| Период од стварања средњовековне српске државе до Првог српског устанка | Јужни Словени;<br>копнени и поморски географски идентитет;<br>Србија (Рашка) – најзначајнија копнена српска земља;<br>Дукља (Зета) – најзначајнија поморска српска земља;<br>Босна – изворно географска област у Србији<br>православна религија;<br>ћирилица;<br>династија Немањића;<br>православље – темељ националног идентитета;<br>Српско краљевство – 1217. година;<br>Српско царство – 1346. година;<br>водеће сила Балканског полуострва;<br>Косовски бој – утемељење слободарског духа и јуначког карактера;<br>кнез Лазар и Милош Обилић – симболи слободарства и јунаштва;<br>Вук Бранковић – симбол издаје;<br>Србија - вазал;<br>губитак државности – 1459. године;<br>Пећка патријаршија;<br>сеобе Срба;<br>Срби – „живи штит“ у Аустрији, Угарској и Млетачкој Републици;<br>црквено-народни сабори;<br>Војна крајина;<br>исламизација;<br>покатоличавање;<br>хајдуци и ускоци |
| Период од Првог српског устанка до Берлинског конгреса | Први српски устанак – темељ модерне српске државе;<br>слободарски дух;<br>јуначки карактер;<br>Други српски устанак – борба за аутономију;<br>Кнежевина Србија – Пијемонт;<br>Сретењски устав;<br>монархија - династије Обреновић и Карађорђевић;<br>борба против апсолутизма;<br>Косовски бој – стуб националног и религизоног идентитета;<br>културни обрзац – народна песма;<br>културни образац – православље;<br>мађаризација – Хабзбуршка монархија;<br>унијаћење – Далмација; |

| | |
|---|---|
| | Црна Гора – српска земља;<br>Србија – матица српског народа;<br>Берлински конгрес – независност Србије |
| Период од Берлинског конгреса до савременог доба | Краљевина Србија – 1882. година;<br>Србија – Пијемонт;<br>Црна Гора и БиХ – српске земље;<br>исламизација;<br>похрваћивање;<br>„босанска нација“;<br>борба против апсолутизма;<br>Мајски преврат;<br>Балкански савез;<br>слободарски дух;<br>јуначки карактер (Цер, Колубара, Кајмакчалан);<br>Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца – 1918. година;<br>Плава гробница;<br>силе Антанте – Србија победница Првог српског рата;<br>Краљевина Југославија – идеологија југословенства;<br>„препрека“ и „заштитни кордон“ – међуратни положај у МО;<br>27. март – симбол слободарства Срба;<br>покрети отпора – партизани и четници;<br>силе Антанте – победница Другог светског рата;<br>жртве и страдања у име слободе;<br>немачка окупација;<br>геноцид у НДХ;<br>етничко чишћење – Козара;<br>партизански злочини у Србији;<br>савезничко бомбардовање – „крвави Ускрс“<br>ФНРЈ – гашење традиције српске државности;<br>Србија као сложена федерална јединица;<br>Србија – матица српског народа;<br>„вечни савез“ са СССР-ом;<br>Покрет несврстаних;<br>студентске демонстрације 1968. године;<br>распад Савеза комуниста Југославије 1990. године – Социјалистичка партија Србије;<br>распад СФРЈ 1991. година;<br>Србија и Црна Гора - СРЈ;<br>борба против аутократије и репресије током 90-их; |

| | |
|---|---|
| | Република Српска Крајина – етничко чишћење;<br>Република Српска – ентитет српског народа;<br>Србија – матица српског народа;<br>НАТО бомбардовање;<br>Косово и Метохија – етничко чишћење;<br>5.октобар – демократске промене;<br>Државна заједница Србија и Црна Гора – 2003. година;<br>Република Србија – 2006. година;<br>Косово и Метохија – интегрални део територије Србије |

(Извор: Аутор)

У овом делу поглавља приказана је синтеза идентификованих идеационих елемената стратешке културе Србије у градиву наставног предмета историја. Синтеза обухвата груписање идеационих елемената следствено димензијама стратешке културе Србије које они артикулишу. Полазећи од тога, димензија идентитета стратешке културе Србије своје исходиште налази у периоду средњег века, тачније од тренутка досељавања Јужних Словена на простор Балканског полуострва. Географски идентитет српског народа одређен је двојако, односно копнено-поморски. Србија или Рашка идентификована је као најзначајнија у односу на остале српске земље, уздизање Српске државе у средњем веку остварено је кроз уједињење српских земаља. Улогу Пијемонта имала је управо Србија или Рашка, док се српски народ налазио под утицајем Византије, то је имало пресудан утицај на културни и духовни живот и изградњу српског националног идентитета. Средњовековна српска држава поистовећивана је са династијом Немањића, која је током два века владавине поставиле темеље српске државности, националног идентитета и уздигла Српску државу на ниво краљевства и царства. Изградња и јачање самосталне Српске цркве у држави Немањића омогућило је развој националне свести српског народа утемељене на православљу као њеном угаоном камену. Србија је током периода владавине Немањића тежила да оствари преимућство на Балканском полуострву, што је на крају постигнуто проглашењем царства 1346. године. Међутим, продор Турака на Балканско полуострво зауставио је јачање моћи Српске државе и довео до постепене деградације њеног утицаја. Косовски бој означен је као средишњи догађај српске историје, са немерљивим значајем за националну самоспознају српског народа. Штавише, Косовски бој симболизује отеловљење слободарског духа и јуначког карактера српског народа. Период након Косовског боја донео је вазални статус Србији и напослетку губитак државности 1459. године. Уследио је најмрачнији период српске историје, бежећи од терора Турака Срби су током сеоба ка северу и западу емигрирали у царства других народа где су служили као „живи штит“ пред продором Турака. Такође, српски народ био је изложен исламизаицији и покатоличавању, али није се мирио са животом у ропству и свој слободарски дух и јуначки карактер исказао је хајдучком и ускочком борбом против турског зулума.

У односу на период од Првог српског устанка до Берлинског конгреса димензија идентитета стратешке културе Србије одређена је устаничком борбом српског народа, као изразом његовог слободарског духа и јуначког карактера. Исход устаничке борбе било је формирање Кнежевине Србије, која је од стране српског народа и Јужних Словена означена као Пијемонт. На унутрашњем плану трајала је борба против аутократије кнеза Милоша, што је водило привременој смени династија Обреновић и Карађорђевић, које су идентификоване са

државношћу српског народа током 19. и 20. века. Деградација националног идентитета српског народа током овог периода одвијала се мађаризацијом и унијаћењем. Црна Гора сматраја не српском земљом, док је Србија означена као матица српског народа. Берлински конгрес донео је друго прижељкивану независност Србије.

Период након Берлинског конгреса није донео жељено ослобођење и уједињење свих Срба, као српске земље означене су Црна Гора и БиХ, док је Србија уживала статус Пијемонта и матице српског народа. Почетком 20. века наступила је смена династија, услед отпора аутократији, кроз војни пуч – Мајски преврат. Деградација националног идентитета српског народа укључивала је процесе похрваћивање, исламизације и изградњу „босанске нације“. Период балканских ратова и Првог светског рата показао је слободарски дух и јуначки карактер српског народа. Србија је по окончању рата, као сила победница, уз велике жртве, испунила своју улогу Пијемонта изградњом заједничке државе Јужних Словена. Међуратни период на унутрашњем плану обележен је идеологијом југословенства, док је на спољнополитичком плану исказана тежња ка неутралности у односу на војне савезе. У Други светски рат Србија је ступила након војног пуча и демонстрација у Београду 27. марта, као део антифашистичке коалције окончала је рат на страни сила победница. Српски народ је дао велике жртве за слободу, доживео је етничко чишћење и геноцид током рата. Такође, Срби су чинили већину у партизанском и четничком покрету отпора, герилска борба показала је слободарство и јунаштво Срба. По окончању рата положај Србије у Другој Југославији био је изузетно неповољан, национално питање базирало се на сузбијању „великосрпске хегемоније“. Услед таквог, званичног, дискурса Комунистичке партије Југославије српски народ је стављен у неравноправан положај у односу на остале народе. Током хладног рата Југославија се исправа обавезала на „вечни савез“ са СССР-ом, да би потом водила политику неутралности у односу на Исток и Запад, што је материјализовано оснивањем Покрета несврстаних. Распад Југославије започео је буђењем сецесионистичких аспирација Хрвата и Словенаца. Током рата за југословенско наслеђе српски народ је доживео етничко чишћење са територије на којој је био аутохтоно становништво. Након тога уследила је сецесионистичка активност Албанаца, уз подршку Запада, што је довело до НАТО бомбардовања 1999. године и етничког чишћења српског становништва са Косова и Метохије.. Период 90-их на унутрашњем плану обележен је борбом за демократизацију, да би петооктобарске промене донеле и фактичну демократизацију политичког живота. На крају, савремена одредница идентитета јесте АП Косово и Метохија, која се сматра интегралним делом територије Србије.

Након сумирања идеационих елемената који артикулишу димензију идентитета стратешке културе Србије, са исходиштем у наставним садржајима историје, следи приказ идентификованих идеационих елемената димензије вредности. Међутим, пре језгровитог приказа идеационих елемената димензије вредности стратешке културе Србије, ови елементи представљени су у виду табеле како би се остварила боља прегледност (Табела бр. 14).

Табела 14. Идеациони елементи димензије вредности стратешке културе Србије у наставним садржајима историје

| Издвојене епохе националне историје | Идеациони елементи димензије вредности |
|---|---|
| Период од | независност; |

| | |
|---|---|
| стварања средњовековне српске државе до Првог српског устанка | црквена самосталност;<br>територијално ширење;<br>превласт на Балканском полуострву;<br>одбрана независности;<br>ослобођење и обнова државности |
| Период од Првог српског устанка до Берлинског конгреса | ослобођење и<br>уједињење свих Срба и Југословена;<br>демократизација;<br>Велика Србија;<br>Јужнославија |
| Период од Берлинског конгреса до савременог доба | ослобођење и уједињење свих Срба и Југословена;<br>демократизација – борба против апсолутизма краља Милана;<br>излаз на море;<br>Стара Србија – колевка државности;<br>ослобођење и независност – Први и Други светски рат;<br>политика неутралности – међуратни период;<br>идеологија југословенства – међуратни период;<br>социјалистичка и југословенска идеологија – послератни период;<br>социјализам као идеја водиља спољне политике;<br>политика несврстаности;<br>демократизација –<br>борба против Милошевићевог режима;<br>очување територијалног интегритета –<br>Косово и Метохија;<br>чланство у Европској унији |

(Извор: Аутор)

Димензије вредности стратешке културе Србије током периода успостављања и јачања моћи средњовековне државе одређена је тежњом ка независности, а потом и остваривању преимућства на Балканском полуострву. Након продора Турака на овај простор основни циљ била је одбрана независности Српске државе, међутим уследило је потпуно освајање њених територија и потпадање под власт Турака. Након тога идеја водиља националне и државне политике постаје ослобођење. У периоду устаничке бробе ослобођење и уједињење свих Срба и Јужних Словена промовисан су у политичке аксиоме српске политике током 19. и 20. века. Питање уједињења разматрано је у два облика, са једне стране кроз успостављање Велике Србије, и са друге стране кроз креирање Јужнославије. Након стицања независности на Берлинском конгресу политички аксиоми националне и државе политике остали су непромењени – ослобођење и уједињење. Поред тога, Србија је имала и кључни стратешки циљ током овог периода – излаз на море. Како то није остварено интервенцијом великих сила, пре свих Аустроугарске, ослобођење Старе Србије јавило се као централна вредност коју треба остварити. Период Првог и Другог светског рата карактеришу циљеви усмерени на одбрану

независности и ослобођење. Међуратни период на унутрашњем плану одређује стварање идеологије југословенства, која ће након Другог светског рата, заједно са социјалистичком идеологијом, постати доминатна матрица друштвеног и политичког живота. Период хладног рата, након почетне везаности за државе из „социјалистичког лагера“, на бази идеолошке блискости, уследила је политика несврстаности или равнотеже у односима са Истоком и Западом. Током последње деценије 20. века основни циљ у домену унутрашње политике бива демократизација, ослобађање од стега комунистичког једнопартијског система и диктатуре. У односу на блиску прошлост издваја се тежња ка очувању територијалног интегритета Србије, односно Косова и Метохије у њеном саставу, као и опредељење за чланство у Европској унији.

Након димензије идентитета и вредности, у делу текста који следи сумирани су и идеациони елементи димензије норми стратешке културе Србије идентификовани у наставним садржајим историје (Табела бр. 15).

Табела 15. Идеациони елементи димензије норми стратешке културе Србије у наставним садржајима историје

| Издвојене епохе националне историје | Идеациони елементи димензије норми |
|---|---|
| Период од стварања средњовековне српске државе до Првог српског устанка | устанак;<br>рат;<br>освајачака политика;<br>војни савези;<br>политички савези;<br>предухитрујући напад;<br>одбрамбени рат;<br>Косовски бој –принципи поступања за одбрану слободе и отаџбине;<br>непокоравање;<br>буне и устанци;<br>герилски рат – хајдуци и ускоци |
| Период од Првог српског устанка до Берлинског конгреса | устанци и буне;<br>ратовање;<br>дипломатија;<br>војни савези |
| Период од Берлинског конгреса до савременог доба | ускоци – добровољачки одреди;<br>побуне против власти;<br>војни пуч – Мајски преврат;<br>војни савези – балкански ратови;<br>офанзивни рат – напад на Бугарску;<br>одбрамбени рат – Први и Други светски рат; |

| | |
|---|---|
| | Мала антанта и Балкански савез – међуратни савези;<br>војни пуч и демонстрације – 27. март<br>герилска борба – Други светски рат;<br>политика несврстаности – хладни рат;<br>демонстрације против диктатуре и репресије – СФРЈ и СРЈ<br>одбрамбени рат – Република Српска Крајина и Косово и Метохија;<br>мирољубива и свестрана сарадња у региону и свету |

(Извор: Аутор)

Нормативна димензија сачињена је од идеационих елемената који упућују на извесну доследност у погледу образаца или принципа поступања кроз посматране историјске епохе. Наиме, током периода стварања Српске државе устанци и ратови били су основно средство на путу достизања независности. Након тога уследила је освајачка политика у којој је рат, офанзивни и предухитрујући, представљао главно средство, војни и политички савези јављали су се као интегрални елементи ове политике. Пад моћи Српске државе довео је до низа одбрамбених ратова, а након губитка државности уследио је период ропства током којег је српски народ исказао свој национални карактер, односно слободарски дух подижући буне и устанке. Непокоравање и отпор Турцима исказивани су кроз хајдучку и ускочку борбу. Након тога уследио је период устаничке борбе, оружана борба испољена је као основно средство за остваривање ослобођења, заједно са дипломатском активношћу. Поред тога Србија је током борбе за ослобођење скалапала и војне савезе ради заједничке борбе против Турака. На унутрашњем плану српска јавност и политичка елита доследно су исказивали отпор аутократској владавини низом буна усмерених на ограничавање аутократије кнеза Милоша. Период након Берлинског конгреса одређују мање-више слични идеациони елементи, офанзивни рат је представљао главно средство за ослобођење сународника, заједно са војним савезим склапаним у име заједничке борбе. Након балканских ратова уследио је период одбрамбених ратова, Први и Други светски рат, током овог периода герилска борба изнова је артикулисана као образац поступања – четнички и партизански покрет. Током хладног рата основни принцип спољнополитике била је политика несврстаности, односно тежња ка равноправности и сарадњи са свим актерима међународне политике. Борба за демократизацију у периоду 20. века промовисала је побуне и демонстрације као легитимно средство остваривања овог циља. Током 90-их година уследили су одбрамбени ратови српског народа у Републици Српској Крајини, као и рат на територији АП Косово и Метохији против албанског тероризма. У погледу савремених одредница спољнополитичке активности истичу се мирољубива и свестрана сарадња као основна средства за остваривање односа са другим државама у региону и свету.

Последња у низу јесте димензија светоназора, идентификовани идеациони елементи у наставним садржајима историје који сачињавају ову димензију стратешке културе Србије сумирани су табели (Табела 16).

Табела 16. Идеациони елементи димензије светоназора стратешке културе Србије у наставним садржајима историје

| Издвојене епохе националне | Идеациони елементи димензије светоназора |
|---|---|

| историје | |
|---|---|
| Период од стварања средњовековне српске државе до Првог српског устанка | Стефан Немања – родоначелник династије и Српске државе,<br>Св. Сава – први српски архиепископ;<br>Стефан Првовенчани – први српски краљ;<br>Душан Силни – први српски цар;<br>Урош Нејаки – последњи владар династије Немањића;<br>кнез Лазар – вођа српске војске у Косовском боју;<br>Косовски бој – неспецификован војнички исход;<br>Милош Обилић – мит;<br>Вук Бранковић – у народном предању окарактерисан као издајник;<br>Марко Краљевић – турски вазал;<br>деспот Стефан Лазаревић – владар Србије након Косовског боја;<br>Вук Гргуревић – српски капетан у Аустријској царевини;<br>Турци – терор и исламизација;<br>Арсеније III Црнојевић – вођа Прве сеобе Срба;<br>Арсеније Јовановић Шакабента – вођа Друге сеобе Срба;<br>Стеван Стратимировић – вођа Срба у Аустријској царевини;<br>Коча Анђелковић – српски капетан у Аустријској царевини;<br>Стојан Јанковић – вођа српски ускока; |
| Период од Првог српског устанка до Берлинског конгреса | Турци – страховлада и свирепост;<br>Ђорђе Петровић Карађорђе – вођа Првог српског устанка;<br>кнез Милош Обреновић – вођа Другог српског устанка;<br>кнез Александар Карађорђевић – први уставни владар Србије;<br>кнез Михаило Обреновић – ослобођење српских градова;<br>кнез Милан Обреновић – стицање независности Србије;<br>Вук Стефановић Караџић – културни препород;<br>Петар Петровић Његош – један од највећих српских песника;<br>Доситеј Обрадовић – просветитељство;<br>Светозар Милетић – политички вођа Срба у јужној Угарској<br>Турска – главни непријатељ;<br>Русија – савезник и заштитник;<br>Црна Гора – савезник |
| Период од Берлинског конгреса до савременог доба | Црна Гора и Русија – традиционални савезници;<br>силе Антанте – савезници;<br>силе Осовине – непријатељи;<br>Аустроуграска – највећи непријатељ након 1878. године;<br>војвода Путник – први српски војвода;<br>војвода Степа Степановић – победа у Церској бици; |

| | |
|---|---|
| | војвода Живојин Мишић – победа у Колубарској бици;<br>Коста Војиновић – четнички одред;<br>Војвода Вук – вођа ускока;<br>Гаврило Принцип – симбол слободарства;<br>Милунка Савић – симбол јунаштва;<br>Петар I Карађорђевић – Ослободиоц;<br>Александар I Карађорђевић – Ујединитељ;<br>кнез Павле Карђорђевић;<br>хрватско питање;<br>27. март – опречно тумачење;<br>Албанци, Немци, Мађари – покољ Срба;<br>Хрвати – мржња и бестијалност према Србима (геноцид);<br>Јосип Броз Тито – партизански покрет;<br>Драгољуби Дража Михаиловић – четнички покрет;<br>комунистички дискурс о „великосрпском хегемонизму“;<br>КПЈ – диктатура;<br>буђење национализма Хрвата и Албанаца;<br>Слободан Милошевић – кључна политичка фигура 90-их;<br>СФРЈ - 1991. проглашење независности Словеније и Хрватске;<br>хрватске тежње ка етнички чистој држави;<br>Запад - подршка разбијању СФРЈ и сецесионизму Албанаца;<br>Зоран Ђинђић – први демократски премијер Србије |

(Извор: Аутор)

Последња димензија стратешке културе Србије јесте светоназор, она је углавном одређена перцепцијом кључних историјских догађаја и личности, као и других држава и њихових мотива, укључујући и њима својствену перцецпију српског чиниоца. У периоду стварања средњовековне српске државе истиче се пресудна улога Стефана Немање и Св. Саве, а династија Немањића сматра се светородном династијом. Наиме, ова динстија идентификована је са Српском државом у периоду средњег века, стога се и њени најпознатији владари сматрају кључним историјским личностим овог периода. Поред Стефана Првовенчаног и Душана Силног, кључна историјска личност у периоду који је претходио Косовском бој био је кнез Лазар. Косовски бој означен је као најзначајнији историјски догађај српског народа, а у зависности од улоге коју су поједине личности у њему имале одређена је и њихова перцепција кроз народно предање. Кнез Лазар и Милош Обилић постали су симбол слободарства и јунаштва, док је Вук Бранковић означен као издајник. Непосредно по окончању Косовског боја централна личност Србије био је Стефан Лазаревић, син кнеза Лазара. У периоду ропства под Турцима кључне историјске личности били су бројни, неустрашиви јунаци – хајдуци и ускоци. Њихово јунаштво да се супротставе надмоћном талчитељу подарило им је вечну славу у колективној свести српског народа као његовог заштитника од терора власти Турака. Непосредно пред избијање Првог српског устанка и по његовом окончању турска власт покушавала је да одмаздама и свирепошћу одржи страховладу и тиме предупреди било какав вид побуне. Следствено томе, Турска је

идентификована као главни непријатељ Србије. У периоду устаничке борбе као кључни догађаји истичу се Први и Други српски устанак, а централне личности тог периода јесу вође устанака, Ђорђе Петровић Карађорђе и Милош Обреновић. Као главни савезник и заштитник Србије у борби за ослобођење истиче се Русија, док готово једнак значај у том погледу ужива и Црна Гора.

У периоду након Берлинског конгреса Црна Гора и Русија идентификовани су као традиционални савезници Србије. У односу на војне савезе остварена је блиска сарадња са силама Антанте које су током Првог и Другог светског рата биле савезник Србије и победничка страна у оба рата. Са друге стране, као највећи непријатељ Србије непосредно након Берлинског конгреса показала се Аустругарска, односно свекупуно силе Осовине. Током Првог светског рата истакле су се бројне личности, а највећи допринос у борби против Аустроугарске имале су српске војводе. Послератни период довео је до стварања КСХС, централна политичка фигура током предстојећег периода био је Александар I Карађорђевић – Ујединитељ. Међутим, његови покушаји да превазиђе национално питање идеологијом југословенства нису имали успеха, хрватско питање узроковало је перманетну политичку нестабилност. Након убиства краља Александра примат преузима кнез Павле, у основи његове политичке визије стајала је идеја о неутралности и немешања у сукобе великих сила. Руковођен тиме кнез Павле је одобрио потписивање Тројног пакта, уследио је војни пуч 27. марта и демонстрације у Београду. Овај догађај се тумачи двојако, прва преспективa приказује овај чин као израз слободарског духа српског народа, док друга перспективa заговара став да је реч о неодговорном акту према држави и народу, са пресудном улогом Британаца. У току рата српски народ био је подвргнут покољу од стране Албанаца, Немаца, Мађара и Хрвата. Усташки злочини над Србима издвајали су се по својој свирепости. У току рата издвојиле су се две личности Драгољуби Дража Михаиловић и Јосип Броз Тито, вође четничког и партизанског покрета отпора. Подршка савезника партизанима одлучила је победника грађанског рата, а комунистичка власт успоставила је једнопартијску диктатуру. Положај Србије и српског народа у Другој Југославији битно је нарушен под велом дискурса о „великосрпској хегемонији“ као главној претњи за „братство и јединство“. Након смрти Тита, уследило је буђење национализма у федералним јединицима, пре свега у Хрватској. Распад СФРЈ започео је проглашењем независности Словеније и Хрватске 1991. године. Хрвати су тежили да у потпуности затру сваки траг српског присуства на простору на којем је он представљао аутохтоно становништву. Негативну улогу у распаду СФРЈ, а потом и кроз подршку сецесионизму Албанаца на Косову и Метохији имале су западне силе. Најпопуларнији политичар током овог периода био је Слободан Милошевић, упамћен по ауторитативној владавини и репресији режима. Након свргавања његовог режима кључна личност након демократских промена био је Зоран Ђинђић, први демократски премијер Србије. И напослетку, у односу на питање независности тзв. Косова назначено је да се територија Косова и Метохије сматра

# 6. ИДЕАЦИОНИ ЕЛЕМЕНТИ САВРЕМЕНЕ СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ СРБИЈЕ У САДРЖАЈИМА НАСТАВНОГ ПРЕДМЕТА ГЕОГРАФИЈА

Последње поглавље у оквиру првог истраживачког нивоа обухвата анализу садржаја уџбеника наставног предмета геоографија за основну и средњу школу. Аналогно поглављима посвећеним анализи садржаја наставних предмета српски језик и књижевност и историја, издвојени су делови градива из наставног предмета географија који могућавају идентификовање и описивање идеационих елемената који артикулишу основне димензије стратешке културе Србије.[80] Према томе, издвајање и кодирање јединица анализе спроведено је сходно дефинисаним категоријама анализе (тј. идентитет, вредности, норме и светоназор), представљеним кроз посебна потпоглавља. Наставни садржаји који сачињавају овај предмет пружају ученицима основна знања о географским карактеристикама националне територије, непосредном и ширем окружењу, као и свеукупном географском идентитету кроз историјске епохе. Поред тога, заступљени су садржаји који назначавају демографска, религијска и културолошка обележја српског народа, кључне националне и државне интересе, средства употребљена за њихово остваравање и, на крају, погледу на друге државе кроз призму њиховог односа према српском чиниоцу.

## 6.1. Идентитет

У овом потпоглављу издвојени су садржаји обухваћени тематским областима наставног предмета Географија, у основним и средњим школама (гимназијама), који омогућавају идентификовање идеационих елемената који одређују садржај прве димензије стратешке културе Србије – идентитета. Другим речима, у делу текста који следи приказани су наставни садржаји који ближе упућују на димензију идентитета, односно начин на који нација доживљава себе, особине свог националног карактера, као и своје регионалне и глобалне улоге. Корени националног идентитета везују се за период средњег века, почев од досељавања Словена на простор Балканског полуострва. Описивање период између 4. и 7. века н.е., познатог у историји под називом Велика сеоба народа, напомиње се и то да:

> „(...) у Великој сеоби народа учествују и Словени (...) Током VI и VII века нове ере Балканско полуострво насељавају српска, хрватаска, словеначка и остала словенска племена (...) Име Срби било је познато још у њиховој старој постојбини око реке Лабе (Елбе) и Шпреје у источној Немачкој, где су се до данас одржали Лужички Срби“ (Лекција: Насељавање наше територије, GEO7, 2019: 78) (*К-идентитет*).

Дакле, долазак Срба на простор Балканског полуострва из прапостојбине, источне Немачке, одвија се на почетку средњег века. Насељавање Срба на простор Балканског полуострва одвијало се у готово свим географским областима, од приморских и равничарских до планинских предела.

> „(...) Срби насељавају области од Цетине у Далмацији, преко Херцеговине, Босне, Зете, Рашке висије и Ибра до Метохије, Косова, Топлице, Поморавља, Нишаве, Суве и Старе планине, горњег Повардарја, Тимока, Браничева, Посавине, Подриња, Мачве, Колубаре и

[80] У погледу уџбеника који су чинили истраживачку грађу неопходно је назначити да у садржајима уџбеника географија за пети и седми разред основне школе и први разред средње школе нису идентификовани садржаји који омогућавају идентификовање идеационих елемента стратешке културе Србије (GEO1, 2018; GEO3, 2020; GEO5, 2019).

> Шумадије, а преко Саве и Дунава обухватају Срем, Бачку и Банат. Концентрацијом Срба у Зети, планинско-долинској области Старе Рашке и Метохијској и Косовској котлини створена су између X и XI века српска народна, државна и духовна језгра које је Стефан Немања Ујединио у XII веку“ (Лекција: Насељавање наше територије, GEO7, 2019: 78-79) (*К-идентитет*).

Срби који су населили простор Косова и Метохије, Зете и Старе Рашке на овом простору поставили су темеље средњовековне српске државе. Услед тога овај простор идентификује као извориште националног идентитета Срба и српске државности. У делу градива које говори о демографским одликама Европе индоевропски народи означени су као њена основа, коју чине Словени, Германи и Романи. У односу на ову поделу Срби се сврставају у групу словенских народа: „Међу словенским народима бројнији су Руси, Украјинци, Белогруси, Пољаци, Чеси, Срби, Словаци, Бугари“ (Лекција: Становништво и култура европских народа, GEO6, 2013: 128) (*К-идентитет*). Поред европске, представљена је и демографска „слика“ Балканског полуострва. У овом региону преовлађују словенски народи, и то: „(...) Срби, Бугари, Хрвати, Словенци, Македонци, Црногорци, Бошњаци и Муслимани. Најбројнији су Грци (10,2 милиона), Срби (7,5) Бугари (6,3), Албанци (5,3) и Хрвати (4,2)“ (Лекција: Културне зоне и утицаји на Балканском полуострву и у нашој земљи, GEO6, 2013: 155) (*К-идентитет*). Дакле, Срби представљају један од најбројнијих словенских народа на простору Балканског полуострва. Када је реч о тековинама источноевроске културе, којој припадају и Срби, истакнуто је да: „Византијска култура је пренета на Словене, а она је у себи садржавала и античке, грчке традиције“ (Лекција: Становништво и култура европских народа, GEO6, 2013: 130) (*К-идентитет*). У вези с тиме јесу и садржаји који говоре о религијској структури, наиме Србија идентификује се као држава у којој преовлађује становништво православне вероисповести.

> „Становништво у Србији је највећим делом православне вероисповести (према резултатима пописа из 2011. године, 85% од укупног становништва), затим следе католици (5%) и муслимани (3%)“ (Лекција: Религијска структура светског становништва, GEO2, 2019: 56-57) (*К-идентитет*).

Идентитет српског народа недвосмислено је везан за њену територију, чији интегрални део чини и Аутономна покрајина Косово и Метохија. О идентитетском значају ове покрајине за српски народ говоре и садржаји који ближе упућују на историјски континуитет настањивања овог простора од стране Срба, и уопште његов централни значај за културни и духовни живот средњовековне српске државе.

> „Косово и Метохија је давно насељени део наше земље. Из различитих, временских периода постоје културно-историјски споменици и знаменита места. Овде су у доба владавине краља Милутина, Стефана Дечанског, и цара Душана грађене велелепне цркве, опремани манастири, дариване ризнице, уређивани градови, одвијао се богат привредни, културни и духовни живот“ (Лекција: Косово и Метохија, GEO7, 2019: 181) (*К-идентитет*).

Поред особеног идентитетског, историјског и културног значаја Косова и Метохије, регионална целина Страовлашко-рашке висије означена је као изворна географска средина средњовековне српске државе. Тачније, наводи да је: „(...) Рас, историјско-географски појам за изворну област средњовековне српске државе Немањића“ (Лекција: Старовлашко-рашка висија, GEO7, 2019: 175) (*К-иденитет*). Поред нематеријалног културног наслеђа градивом су обухваћени и најзначајнији српски материјални споменици културе. Они од посебног значаја, који сведоче о

српској култури, идентитету и историји јесу средњовековни манастири и цркве на Косову и Метохији: „То су: Високи Дечани (...) манастири Грачаница и Пећка патријаршија, као и Црква Богородице Љевишке у Призрену“ (Лекција: Механичко кретање становништва (миграције), GEO4, 2021: 163) (*К-идентитет*). С озбиром на претходно издвојене садржаје, може закључити да се Косово и Метохија сматра духовним и културним кореном националног идентитета Срба и упориштем српске државности.

Након дела градива који пружа основне податке о историјским коренима српске државе, демографским и религиозним карактеристикама Балканског полуострва и Србије, следе садржаји пружају поглед на географски положај Србије. Питање перцепције географског положаја неизоставно се третира као део националне самоспознаје. Следствено томе издвојени су садржаји који приказују географски положај Србије. На самом почетку издвојен је табеларни приказ који пружа увид у специфичности географског положаја Србије сходно дефнисаним географским категоријама (Табела бр. 15).

Табела 15. Преглед елемената географског положаја Србије

| **Географски положај у односу на:** | **Србија** | | | |
|---|---|---|---|---|
| географску мрежу | N | S | W | E |
| | 46° N | 42° S | 19° W | 23° E |
| земљине полулопте | северна и источна | | | |
| светолосно-топлотне појасеве | средњих (умерених) ширина | | | |
| континенте | европска | | | |
| делове континената | балканска | | | |
| океане и мора | | | | |
| регије | Западнобалканска | | | |
| приступ мору | континентална | | | |

Извор: (Лекција: Географски положај одређене земље, GEO2, 2019: 123) (*К-идентитет*).

Полазећи од горе наведене тебале, географски идентитет Србије одређен је тиме што се она налази на Европском континенту, на простору Балкана, тачније његовој западној регији, без приступа мору. Наиме, „После издвајања Црне Горе 2006. године Србија нема излаз на море и спада у континенталне земље“ (Лекција: Географски положај Србије и његов значај, GEO7, 2019: 12) (*К-идентитет*). Из тога произлази да је географски идентитет Србије по својој природи континенталистички, или телурократски. Поред тога, наводи се да:

> „Готово четвртина територије Србије је у Средњој Европи, тако да је она средњоевропска земља. Пошто је то уједно и простор Панонске низије, можемо рећи да је она панонска земља. Међународна река Дунав протиче кроз нашу земљу дужином од 558 km, тако је она и подунавска земља. Србија је претежно планинска земља. Према планинским

> венцима који се протежу кроз њу може се рећи да је карпатско-балканска и динарска земља (...)“ (Лекција: Географски положај Србије и његове промене током истроије, GEO4, 2021: 13) (*К-идентитет*).

Карактеристике државне територије Србије, у конктексту њене величине и облика, описују се на следећи начин:

> „На свету је највише средњих (међу које сапада и Србија) и малих држава (...) Осим величине, за државну територију је важна и заокруженост (компактност). За неку државу се каже да има заокружену територију када било које њено подручје није много удаљено од границе. Примери таквих држава у Европи су Француска, Пољска и Мађарска (па и Србија у доброј мери)“ (Лекција: Држава: територија и граница, GEO2, 2019: 116) (*К-идентитет*).

Поред тога што се сврстава у категорију средњих држава са заокруженом територијом, географски положај Србије окарактерисан је стратешки изузетно релевантан, централна позиција Србије на Балкану, као једном од кључних региона света, и уједно сфери перманетног интересовања великих сила, твори бројне могућности али и изазове.

> „Београд, град на ушћу Саве у Дунав, симболизује повољан положај Србије. Он је 'капија Балкана' и раскрсница важних сувоземних, пловних и ваздушних саобраћајница (...) Политичко-географски положај Србије проистиче из значаја Балкана као једно од кључних региона у светским односима. Он је за велике силе увек имао улогу везе између централне Европе и Мале Азије (Блиског истока) и између басена Црног, Егејског и Јадранског мора. Унутар тако значајног простора Србија има централни положај и налази се на главним саобраћајницама“ (Лекција: Географски положај Србије и његов значај, GEO7, 2019: 14-15) (*К-идентитет*)

> „Културно-географски положај није најповољнији јер се Србија налази између истока и запада, између култура које су се кроз историју различито развијале (...) Географски положај и веза између Европе и Азије имале су добре и лоше стране кроз векове. Србија се налази на утабаној стази великих сила које су тежиле да прошире своја царства ка истоку, и оних других ка западу. То јој је одређивало судбину, да живи у миру или је увлачило у рат“ (Лекција: Географски положај Србије и његове промене током историје, GEO4, 2021: 14) (*К-идентитет*).

Наведени садржаји описују географски положај Србије као историјску трајекторију којом се велике силе крећу током својих освајачких похода, било да је реч о источним или западним силама. Следствено томе, географски положај Србије у „срцу“ Балканског полуострва чини да дуж њене територије пролазе стратешки важне саобраћајнице. Штавише, значај географског положаја Србије сумирано се изражава на начин да: „Наша земља лежи на раскрсници светских путева, у близини сутока три континента, на простору где се укрштају и сукобљавају интереси највећих светских сила“ (Лекција: Место, улога и значај Србије на Балкану и у савременом свету, GEO6, 2013: 157) (*К-идентитет*). Претходно наведен потврђују догађаји током периода хладног рата, када се СФРЈ нашла у процепу између два супротстављена, војно-политичка блока. „У тим условима ондашња Југославија као несврстана земља, нашла се између блоковских сила, на важном геостратешком месту“ (Лекција: Место, улога и значај Србије на Балкану и у савременом свету, GEO6, 2013: 157) (*К-идентитет*). Другим речима, географски

положај Србије, а тиме и њен географски идентитет, чини „срце“ Југоисточне Европе и Балканског полуострва, услед тога она се налази у зони „преламања“ интереса великих сила.

С обзиром на свој централни положај на Балканском полуострву, простору који пресецају руте које везују Исток и Запад, српски народ био је кроз историју свог постојања суочен са разнородним цивилизацијским утицајима. Изворни, православни идентитет током дуге историје постојања српског народа био је потискиван и изложен системској деградацији под утицајем културних, религијских и цивилизацијских особености завојевача. „Припадност простору византијско-православног идентитета јесте важно својство Србије.“ (Лекција: Географски положај Србије и његов значај, GEO7, 2019: 13) (*К-идентитет*). Међутим, политика великих сила које су током историје тежиле да учврсте своју моћ на простору Балканског полуострва, а потом је и прошире надаље, нужно је укључивала овладавање простором Србије услед њеног централног положаја и утицаја на регион.

> „Турски оријентални утицаји распростирали су се по Балканском полуострву у доба турске владавине. Они су ширени исламизацијом становништва. Ово ширење муслиманске вере захватило је до Бугарске и Македоније, највећи део Албаније, Косова, Санџак и Босну. (...) Северни делови наше земље отворени су ка Средњој Европи, одакле су вековима допирали утицаји средњоевропске цивилизације. Они су били најинтезивнији у време владавине Аустрије и Аустор-Угарске нашим земљама у XVIII и XIX веку. Стварањем Војне границе и колонизацијом подунавске области вршена је германизација и мађаризација наших крајева (...)“ (Лекција: Културне зоне и утицаји на Балканском полуоствру и у нашој земљи, GEO6, 2013: 156) (*К-идентитет*).

Православни идентитет српског народа био је суочен са исламским и католичким утицајима усмереним на његово деградирање. Изложеност освајачким трвењима великих сила, различитих културних и религијских матрица, одразила се на етничку и религијску припадност делова српског народа, и уопште на изградњу националног идентитета. Историјско-географска кретања Срба али и других народа који су имигрирали на њену територију имала су изражен утицај на национални идентитет и етничку структуру Србије, а нарочито у њеној јужној покрајини – Косову и Метохији.

> „Од историјских миграција највећи значај имају оне које су се одвијале од турских освајања средином 15. до 19. века. То су: динарска, косовско-метохијска, вардарско-моравска струја и аустријска планска колонизација Војводине (...) Посебан утицај на етничке прилике у Јужном Поморављу и Косову и Метохији имало је досељавање Албанаца из подгорине Проклетија, околине Скадра и око Дрима. Под турском влашћу они су се доселили претежно крајем 18. и у 19. веку“ (Лекција: Механичко кретање становништва (миграције), GEO4, 2021: 94-95) (*К-идентитет*).

Турска освајања Србије започињу у другој половини 14. века, што је изазвало таласе избегличких миграција: „Пред турским завојевачем знатан део Срба се избегличким миграцијама померао у заклоњеније и динарске планинске крајеве и у области под аустријском и млетачком влашћу“ (Лекција: Насељавање наше територије, GEO7, 2019: 79) (*К-идентитет*). Период турске најезде изазвао је миграције Срба из јужних ка севернијим крајевима, претежно су насељени ободни делови територије Аустро-Угарске и Млетачке републике. Од средине 15. века па до краја 18. века бележи низ миграционих таласа из Србије у Панонску низију: „Највећа Сеоба почела је у 17. веку с Косова и Метохије према Војводини и осталој Панонској равници где је том приликом пресељено 37 000 породица“ (Лекција: Насељавање наше територије,

GEO7, 2019: 80) (*К-идентитет*). Период након проглашења независности Кнежевине Србије 1878. године на Берлинском конгресу доноси нове стихијске миграције под притиском Турака.

> „(...) из Косовско-метохијске области Србије прогнано је и избегло око 150 000 Срба. (...) прелази на Косово неколико десетина хиљада Албанаца које је српска власт иселила из округа присаједињених Кнежевини Србији после српско-турских ратова“ (Лекција: Насељавање наше територије, GEO7, 2019: 80) (*К-идентитет*).

Дакле, претходно наведено указује на историјске таласе миграција Срба са простора Косова и Метохије ка севернијим крајевима услед турске најезде. Са друге стране, процес миграција са Косова и Метохије настављен је и у 20. веку, током и након Другог светског рата.

> „(...) јужну покрајину Србије доселио се непознати број Албанаца из Албаније, док се у њу вратио само мањи део програних Срба и Црногораца (...) Од 60-их до 90-их година XX века с Косова и Метохије се иселило у Централну Србију, Војводину и Црну Гору преко 160 000 Срба и Црногораца (...)“ (Лекција: Насељавање наше територије, GEO7, 2019: 82-83) (*К-иденитет*).

Претходно наведено указује на континутет миграционих кретања Срба са Косова и Метохије, у периоду од неколико векова, почев од турских освајања у 14. веку. Овај процес допринео је измени етничке структуре на простору Косова и Метохије у корист Албанаца. Када се говори о савременим миграцијама, пре свега се истичу присилне миграције Срба са простора бивше Југославије.

> „(...) и то највише из Хрватске и Босне и Херцеговине. Највећи број избеглица дошао је након ратних акција 'Бљесак' и 'Олуја'. То је било највеће етничко чишћење у Европи после Другог светског рата (...) Расељавање српског становништва са Косова и Метохије одвијало се 1999. и 2000. године. Тада је расељено око 190.000 Срба“ (Лекција: Механичко кретање становништва (миграције), GEO4, 2021: 96) (*К-идентитет*).

Такође, указано је на чињеницу да су Срби у Хрватској током 20. века преживели два велика страдања: „(...) геноцид и прогоне у току Другог светског рата (1941-45. год.) и етничка чишћења и прогоне у периоду грађанског рата 1992-95. године“ (Лекција: Срби у бившим Југословенским републикама, GEO7, 2019: 209) (*К-идентитет*). Тематска целина посвећена Србима у региону упућује на присуство српског народа у околним државама, Црној Гори, Словенији, Босни и Херцеговини (где Срби чине један од три конститутивна народа) али и у Хрватској и Македонији, у много мањем броју него што је то био случај у прошлости. Наиме, Срби су аутохтоно становништво на простору који је некада захватала Војна крајина у оквиру Аустроугарске, данас тај простор припада Хрватској, а Срби су етничким чишћењем прогнани са својих огњишта.

> „Територије са аутохтоним српским становништвом у Хрватској су северна Далмација (Книнска крајина), јужна и источна Лика, Кордун, Банија, Славонија, Барања и Западни Срем. Тај простор се у великој мери подудара са некадашњом Војном крајином која је постојала у оквиру Хабзбуршке, односно Аустроугарске монархије“ (Лекција: Срби у бившим Југословенским републикама, GEO7, 2019: 210) (*К-идентитет*).

Поред простора некадашње Војне крајине, Срби су од давнина насељавали области данашње Северне Македоније, штавише оне су биле интегрални део средњовековне српске државе у

време владавине цара Душана. Током Другог светског рата већина Срба која је насељавала овај простор проганана је у Србију.

> „Тема о Србима у Македонији представља једно од најсложенијих и најделикатнијих питања балканске и српске политичке географије. Области Македоније биле су део језгра средњовековне Србије Душановог периода (Стара Србија), са престоницом у Скопљу. (...) У току другог Другог светског рата Македонију је већим делом била анектирала Бугарска као савезница Сила осовине. Тада је највећи део Срба прогнан у Србију“ (Лекција: Срби у бившим Југословенским републикама, GEO7, 2019: 213) (*К-идентитет*).

Успостављање Друге Југославије уследило је након Другог светског рата, Србија је постало једна од федералних јединица нове, заједничке државе јужнословенских народа. „По ослобођењу, Уставом из 1946. године, Југославија је обновљена и подељена на шест република и две аутономне покрајине у саставу Србије“ (Лекција: Балканаско полуострво, GEO7, 2019, 6) (*К-идентитет*). Током већег дела 20. века Србија је била једна од федеративних јединица унутар СФРЈ, ипак 90-их година наступа десолуција ове државе. Независност су прво прогласиле Словенија и Хрватска, а потом и остале федералне јединице – државе. Након тога Србија и Црна Гора формирале су заједничку државу – СРЈ, а 2003. године је наступила промена и формирање Државне Заједнице Србија и Црна Гора. Након што је Црна Гора на референдуму 2006. године изгласала иступање из Државне Заједнице Србија и Црна Гора, Србија је самостална држава.

> „Након одвајања и Македоније, Србија и Црна Гора су новој држави дале назив Савезна Република Југословија. Године 2003. та држава се трансформише у Државну Заједницу Србија и Црна Гора (...) Црна Гора је иступила на основу референдума из Државне заједнице Србија и Црна Гора маја 2006. године“ (Лекција: Југоисточна Европа – мост између Европе и Азије, GEO4, 2021: 9) (*К-идентитет*).

У погледу савремених обележја српске државе, како у погледу њеног друштвено-политчког устројства, тако и у погледу историјских оквира државности и националниог идентитета истакнута је недвосмилена веза са Немањићком државом.

> „Република Србија је држава српског народа и свих грађана који у њој живе. Срби чине 83% укупног броја становника, док остало становништво чине националне мањине (...) Најбројније националне мањине у Србији су Албанци који сконцентрисани у АП Косово и Метохија, Мађари (концентрисани на северу Србије) и Бошњаци (концентрисани на југозападу централне Србије)“ (Лекција: Структура светског становништва: расе и народи, GEO2, 2019: 54) (*К-идентитет*).

> „Основна одредница народа је његов језик, тако да се обично поклапају називи народа и језика: Срби говоре српским (...)“ (Лекција: Структура светског становништва: расе и народи, GEO2, 2019: 52) (*К-идентитет*).

> „Застава Србије је тробојка и код ње боје стоје водравно у следећем распореду – црвена, плава и бела. На застави Србије налази се мали грб, који стоји у средишњем делу, али ближе левом рубу. Грб Србије садржи двоглавог орла Немањића са црвеним штитом, крстом и четири оцила, круном Немањића и плаштом од хермелина. Испод ногу двоглавог орла налазе се два љиљана. Велики грб представља јединство народа,

државности и вере“ (Лекција: Границе Србије и њени државни симболи, GEO4, 2021: 17) (*К-идентитет*).

Издвојени садржаји приказују Србију као државу српског народа и свих грађана који у њој живе, а као кључно обележје српског националног идентитета издваја се српски језик. Средњовековна владарска лоза Немањића означава као творац српске државности, која свој праизвор налази у периоду средњег века. Спрам облика владавине Србије се идентификује као парламентарна република, односно наводи се: „Председник има мања овлашћења у парламентарним републикама, у које спада већина европских земља, укључујући ту и Србију“ (Лекција: Држава: облик владавине, главни град, GEO2, 2019: 118) (*К-идентитет*). Када је реч о актуелним унутрашњим политичким проблемима у погледу територијалног интегритета и изражене сецесионистичке активности Албанаца, назначено је да Косово и Метохија чини неодвојиви део територије Србије, односно да је самопроглашено: „(...) тзв. Косово (стварно део Републике Србије – Аутономна Покрајина Косовно и Метохија) (...)“ (Лекција: Неповредивост државних граница и оружани сукоби, GEO2, 2019: 130) (*К-идентитет*). Претходно наведено потврђује и градиво које пружа приказ демографских карактеристика Србије према административно-територијалној подели: „Процењује се да је у нашој јужној покрајини 2011. године живело 1,8 милиона становника“ (Лекција: Становништво света у прошлости и данас, GEO2, 2019: 40) (*К-идентитет*). Дакле, Косово и Метохија сматра се интегралним и неодвојивим делом територије Србије. Гледано из историјске преспективе, као што је претходно назначено, Косово и Метохија представаља далеко више од географског појма за Србе, оно симболизује заметак националног идентитета Срба и њихове државности.

Полазећи од досељавања Јужних Словена на простор Балканског полуострва па све до данас, издвојени су садржаји који омогућавају идентификацију идеационих елемената који фундирају и артикулишу димензију идентитета савремене стратешке културе Србије Укратко, основни идеациони елементи ове димензије протежу се од припадности Срба широј групи народа – словенима, преко његових културолошких и религијских особености, односно византијско-православног иденитета. На то се надовезује питања исходиште српске државности и националног идентитета на простору Косова и Метохије, У погледу географског, а тиме и геополитичког, идентитета истакнута је његова континенталистичка природа, а Балканаско полуострво и Средња Европа као шире географске одреднице Србије. Географска позиција Србије у средишту Балканског полуострва означена је као изузетно стратешки значајна. Услед тога, преко територије Србије преламају се интереси великих сила, што је кроз историју неретко одређивало њену судбину.

### 6.2. Вредности

Димензија вредности стратешке културе Србије подразумева одговарајући скуп материјалних и/или идеационих чиниоца који се перципирају као средишњи национални и државни интереси. Следствено томе они уживају приоритет и симболизују упоришне тачке свеукупне стратегије политичког деловања, како на унутрашњем, тако и спољном плану. Анализом садржаја наставног предмета географија издвојени су делови градива који омогућавају идентификовање идеационих елемената који сачињавају димензију вредности стратешке културе Србије. Наиме, издвојени садржаји сведоче о вредностима које су кроз историјске епохе обликовале стремљења и руководиле делање српског народа. На пример, период ослобођења од вишевековне турске власти условио је устанке који су имали за циљ ослобођење српског народа од вишевековног турског ропства.

„Први српски устанак (Орашац 1804. година) и Други српски устанак (Таково, 1815. година) против Турака, подигнути су у Шумадији. У Орашцу крај Тополе и Такову код Горњег Милановца налазе се споменици, музејске поставке, цркве и организују се манифестације које, које сведоче о бурним временима, о борби Срба за слободу“ (Лекција: Шумадија и Поморавље (Западно и Велико), GEO7, 2019: 196) (*К-вредности*).

Темељна вредност назначена у градиву из наставног предмета Географија тиче се историјски укорењене тежње српског народа за слободом. Аналогно претходно издвојеним садржајима градиво које указује на основна политичко-географска и демографска својства Балканског полуострва истиче и следеће:

„У првој половини XX века Србија је дала много жртава за ослобађање још неослобођених земаља (Први и Други балкански рат; Први светски рат). Сматрало се да је крај те борбе за ослобођење и уједињење Јужних Словена, наступио 1918. формирањем *Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца* (од 1929. *Краљевина Југославија*)“ (Лекција: Балканаско полуострво, GEO7, 2019: 6) (*К-вредности*).

Идеал слободе временом се развио у угаони камен српског националног идентитета, на државном и националном плану испољен је кроз тежњу ка независности и ослобођењу свих Срба који су били под влашћу тлачитеља. Тешко бреме вишевековног ропства артикулисало је слободарски дух Срба, који до изражаја дошао и након стицања независности на Берлинском конгресу. Штавише, стицање независности 1878. године означило је само почетак нове ере у борби за остваривање потупног ослобођења свих Срба од турске власти, а потом и уједињење јужних Словена. Када је реч о савременим вредносним оријентирима српске политике, неопходно је пре свега истаћи да Србија за разлику од већине својих суседа није члан НАТО пакта, већ је прокламовала војну неутралност у односу на све постојеће војне савезе и пактове. „Све земље које нас окружују, сем Босне и Херцеговине чланице су НАТО-а. Србија се определила за војну неутралност (...)“ (Лекција: Југоисточна Европа – мост између Европе и Азије, GEO4, 2021: 10) (*К-идентитет*). Дакле, спољнополитичка агенда Србије, поред осталог, утемељење налази у опредељењу за војну неутралност у односу на све постојеће војно-политичке савезе и пактове. Уз ове савремене вредности, а сходно горе издвојеним садржајима, препознају све два средишња национална и државна интереса српског народа од од Првог српског устанка до данас. Реч је о идеалима ослобођења и уједињења свих Срба у једну државу. Тежња ка независности и обнови државности, а потом и уједињењу свих Срба чинила је угаони камен националне и државне политике током 19. и 20. века.

### 6.3. Норме

Димензија норми обухвата прихватљиве и пожељне обрасце понашања и/или принципе којима би треблао да се заснива остваривање националних и државних интереса. Следствено томе, анализа садржаја тематских области наставног предмета географија била је усмерена на издвајање оних садржаја који омогућавају идентификацију образаца и/или средстава који се сматрају легитмним, прихватљивим и пожељним у делању на плану достизања, одбране и очувања националних и државних интереса. На самом почетку издвојени су садржаји који казују о принципима и средствима за које се сматра да би требало да фундирају савремену политичку агенду деловања Србије у погледу националних и државних питања. Пример тога проналази се у томе што се Србији, као држави која тежи успостављању добрих односа са суседним државама, приписује важна улога у промовисању пријатељских односа, обнови и успостављању веза међу државама и свеукупној регионалној сарадњи.

„Србија као државна творевина залаже се за добре односе између балканских земаља (...) Људски и материјални губици за све учеснике у скобу наговештавали су да ће морати да прође више година да би се поново повезао разбијени балкански простор. У том повезивању улога Србије несумњиво може бити велика. Јер, без обзира на нову политичко-географску поделу Балкана, потребно је повезати привреду, отворити токове међунационалих културно-цивилизацијских односа, информација, језичко верске и националне толеранције“ (Лекција: Место, улога и значај Србије на Балкану и у савременом свету, GEO6, 2013: 158) (*К-норме*).

Претходно наведено указује на трајну привржености Србије мирнодопским средствима, као исправној и ефективној методи остваривања спољнополитичких циљева у односу са другим државама. Штавише, истакнуто је да мирољубива политика симболизује дугорочну стратегију Србије по питању очувања националне свести Срба који живе изван њене територије.

„Матична држава Србија, дозвољеним средствима и у границама својих могућности, помаже очување културне баштине, морални и културни опстанак српског народа ван Србије“ (Лекција: Срби у бившим Југословенским републикама, GEO7, 2019: 216) (*К-норме*).

Регионално повезивање Срба и његовање културне баштине захтева ослањање на општеприхваћене, легитимне методе деловања у домену спољне политике. Дакле, политика према Србима у региону али и другим државама заснива се на принципима мирољубиве коегзистенције. Неговање пријатељских односа уз уважавање националних, религијских и језичких различитости на простору Балкана истакнуто је као предуслов успеха и једини исправан пут остваривања националних интереса.

### 6.4. Светоназор

Димензија светоназора обједињује перцепцију кључних догађаја и личности из сопствене историје, као и других држава, њихових намера и начина на који они доживљавају српског чиниоца. Према томе, испитивање ове димензија стратешке културе Србије захтева издвајање наставних садржаја који пружају ближу представу о претходно наведеним елементима димензије светоназора. На самом почетку издвојена је тематска област посвећена политичко-географским карактеристикама савременог света, односно садржаји који приказују борбу за колоније током 19. и почетком 20. века. Колонијализам се одређује као старији феномен, који своје почетке бележи пред крај средњег века.

„Током последњих пет стотина година Европа је ширењем колонијализма снажно утицала на остали део света. Неке европске државе – Велика Британија, Француска, Шпанија, Португалија, Белгија, Италија, Немачка – биле су колонијалне силе“ (Лекција: Становништво и насеља Европе, GEO2, 2019: 152) (*К-светоназор*).

Утицај колонијалних сила није обухватио искључиво културну сферу, већ превасходно економске ресурсе колонија, економска добит великих сила била је основни мотив колонијалних освајања. У вези с тиме разлучено је појмовно одређење и разлика између „класичног колонијализма“ и тзв. „неоколонијализма“.

„(...) водио је потпуном потчињавању народа и држава (...) примењивани су различити методи, укључујући ту и методу принуде и силе. Потчињавање колонија метрополи је

потпуно и у политичком и у економском погледу. На тај начин колоније постају извор сировина и јефтине радне снаге, а тржиште за извоз робе и капитала“ (Лекција: Савремена политичка карата света, GEO6, 2013: 41) (*К-светоназор*).

Са процесом деколонизације који се одвијао од 18. века ступила је на снагу током 20. века нова форма потчињавања тзв. неколонијализам. У суштини реч је о томе да су државе *de jure* независне али су *de facto* у економском погледу доводене у зависан положај. „Његови главни носиоци су високоразвијене земље, које у развијању неких облика потчињавања виде могућност за даље властито богаћење“ (Лекција: Савремена политичка карата света, GEO6, 2013: 41) (*К-светоназор*). Издвојени садржаји образују перцепцију у односу на велике силе, као актере чија је мотивација преовлађујуће оријентисана на остваривање добити на уштрб других, слабијих држава и народа. Према томе, колонијализам је кроз историју допринео економском јачању колонијалних сила, које и данас настављају да спроводе аналогну политику доводећи друге државе у економски зависан положај. Тачније, државе које се данас сврставају у категорију економски развијених и најмоћнијих сила света свој статус и благостање дугују управо некадашњим колонијама.

„Међу њима водећу улогу имају земље тзв. Групе 7 (скраћено Г7), коју чине САД, Француска, Немачка, Италија, Јапан, Велика Британија и Канада. (...) Већина њих су некада као колонијалне силе извлачиле велика богатства с територија које дана заузимају земље у развоју“ (Лекција: Развијене земље и земље у развоју, GEO2, 2019: 106) (*К-светоназор*).

Градиво које се односи на дезинтеграцију СФРЈ пружа увид у хронологију и узроке овог процеса, који започиње у Словенији: „Овај сукоб је кратко трајао ('Десетодневни рат'), а потом су уследили сукоби на простору Хрватске између Срба који су ту живели и Хрвата. Словенија и Хрватска прогласиле су независност 25. јуна 1991. године“ (Лекција: Југоисточна Европа – мост између Европе и Азије, GEO4, 2021: 9) (*К-светоназор*). Дакле, процес отцепљења није текао мирно, већ насилним путем, сукоби у Словенији са легалном војском ЈНА били су увод у нападе на касарне ЈНА у Хрватској, где је насиље ескалирало тако да је: „(...) у војном нападу Хрватске августа 1995. године, српски народ већим делом је прогнан или је избегао у Републику Српску, Србију и друге земље“ (Лекција: Балканаско полуострво, GEO7, 2019: 8) (*К-светоназор*). Наиме, Хрватска није желела искључиво отцепљење и самосталност већ и стварање „етнички чисте“ Хрватске, то је остварено протеривањем српског народа са територија на којима је био аутохтоно становништво. Након тога процес десолуције СФРЈ добио замајц, па су Македонија и БиХ прогласиле независност.

„Македонија и Босна и Херцеговина су прогласиле независност 1992. године. У БиХ је избио грађански рат између три аутохтона народа око питања статуса те државе. У условима етничке измешаности етнички сукоби довели су до миграција, етничких чишћења и прогона. Рат је завршен Споразумом у Дејтону (Охајо, САД) 21. новембра 1995. године, по којем је БиХ конституисана као сложена држава три народа (Срба, Бошњака, Хрвата) под патронатом међународне заједнице (...) Република Српска и Србија развијају тзв. *специјалне везе*, ради остваривања заједничких развојно-цивилизацијских циљева“ (Лекција: Балканаско полуострво, GEO7, 2019: 8-9) (*К-светоназор*).

Решавање националног питања Срба у БиХ укључило је рат, који је са собом донео бројне жртве, миграције и етничка чишћења. На крају, Срби су добили своју федералну јединицу,

Републику Српску, која се идентификује као најближи савезник Србије. Распад СФРЈ имао је далекосежне последице, поред осталог, наводи се да је овај период нарочито био тежак за Србе који су насељавали територију Хрватске. Они су, покушају да осигурају свој опстанак и заштите се од хрватског ревизионизма, 1990. године формирали Републику Српску Крајину.

> „Први сукоб је избио крајем марта 1991. године, а рат је завршен почетком августа 1995. године, када је током војно-полицијске операције 'Олује', војно-полицијске акције хрватских снага, уз помоћ западних сила, из РС Крајине протерано (избегло) више од 200.000 Срба. Ова дејства су имала за циљ етничко чишћење територије на којој су Срби вековима чинили већинско становништво“ (Лекција: Југоисточна Европа – мост између Европе и Азије, GEO4, 2021: 11) (*К-светоназор*).

Издвојени садржаји приказују ратна збивања и разбијање СФРЈ на начин да су западне силе имале важну улогу у том процесу. Један од таквих примера јесте и подршка хрватској агресији и етничком чишћењу Крајине протеривањем Срба са њихових вековних огњишта. Геостратешки интереси великих сила приказани су као један од пресудних узрока распада југословенске државе, штавише истакнуто је да оне преманетно теже проширењу свог утицаја на простор Балкана.

> „Сукобе између балканских народа подстицале су у прошлости велике силе у тежњи да свој утицај прошире на Балкан“ (Лекција: Место, улога и значај Србије на Балкану и у савременом свету, GEO6, 2013: 157) (*К-светоназор*).

> „Геостратегијски и економски положај Балкана се мења и на тај простор све већи утицај, као регионалне силе, испољавају Немачка, која уз католичку доминацију (утицај Ватикана) предводи Европску унију, и Турска, уз исламску доминацију која спроводи политику САД. Русија која се традиционално интересовала за балкански простор, такође утиче на актеулна збивања“ (Лекција: Место, улога и значај Србије на Балкану и у савременом свету, GEO6, 2013: 157-158) (*К-светоназор*)

Утицај великих сила, које пројектују своје интересе на Балкан, сматра се пресудним за политичка збивања током већег дела 20. века, а нарочито током 90-их година. Геостратегијски значај Балкана условљава непрекидно суочавање интереса великих сила, које су „охрабривале“ распад СФРЈ и креирање нових држава по својој мери и интересима. Националне и верске разлике од једном су постале непремостива препрека за даљи „живот“ заједничке државе. Узбро затим, уследила је агресивна сепаратистичка кампања Албанаца на Косову и Метохији, поново подржана од стране западних сила.

> „Године 1999. на Косову и Метохији, јужној аутономној покрајини Србије, избили су оружани сукоби између Војске Југославије и полиције с једне стране и албанских сепаратиста с друге. Тада је НАТО извршио агресију и бомбардовао Југославију. Приморао је југословенску власт да повуче војне и полицијске снаге са Косова и Метохије (...) Године 2008. Косово је прогласило независност од државе Србије, али ту независност Србија није признала“ (Лекција: Југоисточна Европа – мост између Европе и Азије, GEO4, 2021: 9-10) (*К-светоназор*)

> „Сукоб је окончан НАТО бомбардовањем циљева далеко и од територије те покрајине, првенствено на територији Србије (сл. 3). Бомбардовање је извршено без објаве рата и уз употребу најразорнијег оружја, укључујући ту и бомбе с осиромашеним уранијумом

(изазивачем неизлечивих болести на дуги рок)“ (Лекција: Неповредивост државних граница и оружани сукоби, GEO2, 2019: 132) (*К-светоназор*).

Издвојено градиво карактерише НАТО пакт као агресорску организацију која је извршила злочиначки чин над Србима. Такође, истакнуто је да су САД имале кључну улогу у пружању подршке сепаратистичкој активности Албанаца. Заправо, САД су подстакле разбијање СФРЈ, а потом и сепаратизам Албанаца зарад остваривања геостратешких интереса на Балкану. Односно, бомбардовање НАТО снага извршено над Србима било је предвођено „од стране САД због својих геостратешких интереса“ (Лекција: Место, улога и значај Србије на Балкану и у савременом свету, GEO6, 2013: 158) (*К-светоназор*). Бомбардовање Србије трајало је скоро три месеца уз ултиматум да се повуку полицијске и војне снаге са Косова и Метохије. Процес отцепљења Албанаца у јужној српског покрајини доживео је кулминацију 2008. године, када су они и званично прогласили независност. Без обзира на самопроглашену независност Србија и даље посматра Косово и Метохију као интегрални део своје територије. Ипак, савремени положај Србије у регионалним и међународним односима битно зависи од организација креираних од стране западних држава, односно ЕУ и НАТО пакта. „На савремени положај Србије утиче контакт са моћни војним савезом (НАТО) и економско-политичком интеграцијом (Европска унија) (...)“ (Лекција: Географски положај Србије и његов значај, GEO7, 2019: 15) (*К-светоназор)*. Поред тога, географска позиција Србије опажа се као изузетно значајна, због свог централног положаја на Балкану.

„Оно што ни издалека није искоришћено то је географски положај Србије, а он нам пружа велике шансе. Појачано интересовање великих сила за централни простор Балкана проистиче управо из његовог изузетно важног географског положаја. Да би се тај положај потпуније искористио Србија има интерес да постане чланица Европске Уније и да што потпуније сарађује са САД, Руском федерацијом, Кином као и низом несврстаних земаља“ (Лекција: Место, улога и значај Србије на Балкану и у савременом свету, GEO6, 2013: 159-160) (*К-светоназор)*.

Свеукупно, идентификовани идеациони елементи у наставним садржајима географије који обликују димензију светоназора стратешке културе Србије углавном се односе на период од краја 19. и почетак 20. века. Преовлађујуће указују на мотивацију великих сила током овог периода до данас, и њихово неретко мешање у политичка збивања на Балканском полуострву и њихова, доказана, нетрпљивост према српском чиниоцу.

## 6.5. Закључак поглавља

Анализа садржаја наставног предмета географија омогућила је идентификовање појединих идеационих елемената који сачињавају одређују савремене стратешке културе Србије. С обзиром на то да је концепт стратешке културе операционализован кроз четири основне димензије, кодирање и разврставање идеационих елемената руковођено је дефинисаним категоријама/димензијама стратешке културе. Најзад, у овом потпоглављу сумирани су претходно издвојени идеациони елементи који артикулишу основне димензије стратешке културе Србије (Табела бр. 16).

Табела 16. Идеациони елементи савремене стратешке културе Србије у наставним садржајима географије

| Димензије стратешке културе Србије | Идеациони елементи |
|---|---|
| Идентитет | припадност скупини Јужних Словена;<br>Византијско-православни идентитет;<br>изворно копнено-поморски географски идентитет;<br>Косово и Метохија, Зета и Стара Рашка – „колевка државности“; Косово и Метохија – заметак националног идентитета;<br>географски положај у „срцу“ Балканског полуострва;<br>Србија као место „сусрета“ Истока и Запада;<br>Србија као „чвориште“ укрштања интереса велики сила;<br>савремени географски идентитет – континеталистички;<br>Србија – средња држава по величини;<br>Косово и Метохија и Војна крајина – територије са аутохтоним српским становништвом;<br>исламизација – Косово и Метохија, Санџак и Босна;<br>германизација;<br>мађаризација;<br>сеобе Срба;<br>геноцид – НДХ;<br>етничко чишћење – Хрватска;<br>српски језик;<br>друштвено-политичко уређење - парламентарна демократија;<br>Косово и Метохија – интегрални део територије Србије |
| Вредности | ослобођење и уједињење свих Срба;<br>политика несврстаности;<br>војна неутралност; |
| Норме | мирољубива средства;<br>сарадња и развијање пријатељских односа (нарочито према региону);<br>мирољубива средства помоћи српском народу изван матице |
| Светоназор | Запад – колонијализам/постколонијализам;<br>Запад – непријатељски однос према Србији;<br>Хрватска агресија на Србе у Крајини и етничко чишћење – подршка Запада;<br>Хрватска – тежња ка „етнички чистој“ држави;<br>Република Српска – специјална веза;<br>Запад – подршка сецесионизму Албанаца на Косову и Метохији<br>НАТО (САД) – агресор<br>Европска унија и НАТО – битни чиниоци за положај Србије |

| | |
|---|---|
| | географски положај Србије – потенцијал за свестрану сарадњу са свим кључним чиниоцима међународне политике (Запад - Исток) |

(Извор: Аутор)

Димензију идентитета стратешке културе Србије одређује низ разнородних идеационих елемената, од оних који ближе казују о пореклу, па све до оних који упућују на културне, религијске и државне корене. У вези са тиме, Срби су одређени као народ који припада групи словенских народа, који је свој културни и духовни живот развијао под окриљем Византије. Дакле, тековине источноевропске културе биле изворни културни образац који је српски народ следио у процесу изградње националног идентитета. У вези с тиме, налик другим народима Источне Европе, православна религија преовлађује и међу Србима. Уједно, наведено сврстава српски народ у православну цивилизацију. Од тренутка досељавања на Балканско полуострво Срби су подједнако населили копнене и приморске пределе, односно њихов изворни географски идентитет обједињује обе димензије – копно и море. У прилог тога говори и чињеница да су корени српске државности уткани на простору Косова и Метохије, Зете и Старе Рашке. Стварање средњовековне српске државе на простору води ка његовом идентификовању као „колевке“ државности и националног идентитета Срба. Конкретно, простор Косова и Метохије одређен је као духовни и културни заметак националног идентитета српског народа.

Када је реч о особеностима географског положаја Србија указано је на припадност Србије Балканском полуострву и Средњој Европи. Услед геополитичког значаја који простор Балканског полустрва одувек ужива у међународним односима, централна позиција Србије у овом простору у великој мери је опредељивала њену судбину током историје. Стратешки значај географског положаја Србије, у „срцу“ Балкана, условљава и њену међународну и регионалну улогу међународним односима. Србије се јавља као „чвориште“ преко којег се преламају разнородни геополитички, културолошки и религијски утицаји. То је умногоме, кроз историју, одредило њену судбину, рат и мир су били више део одлуке других, великих сила, него српског народа. Наиме, Србија се налази на простору сусрета Источних и Западних сила и њихових интереса да остваре продор и прошире свој утицај ка супротној страни. Таква географска позиција, кроз историју, водила је и ка разнородним цивилизацијиским утицајима који су били усмерени на деградацију негацију и/или деградацију православног идентитета. Византијско-православни идентитет представља важну одредницу Србије. Услед географског положаја на Србије током историје допирали су исламски и римокатолички утицаји који су допринели измени етничке и религијске структуру српског народа. Нарочито негативан ефекат испољен је на простору „колевке“ српске државности – Косову и Метохији. Значајну улогу током историје имала су и историјско-географска кретања Срба, а нарочито она са Косова и Метохије ка севернијим крајевима, што је ослабило етничку структуру Срба на овом простору. Поред Косова и Метохије, територије са аутохтоним српским становништвом биле су оне територије које је обухватала Војна крајина. Сеобе Срба са простора Косова и Метохије трајале су у континутету од 14. века до данас, у више наврата исељен је велики број Срба, мајпознатије су Прва и Друга велика сеоба Срба. Осим исељавања услед терора Турака, српски народ је био суочен са агресивном исламизацијом чиме је један део „преведен“ у ислам изгубивши тиме свој религијски и национални идентитет. Поред оријенталних утицаја, етничка структура битно је условљена мађаризацијом и германизацијом у северним крајевима Србије, услед блискости или отворености ка Западу. Током 20. века српски народ био је суочен са геноцидом у НДХ, а након пола века и са етничким чишћењем са простора на којима је представљао аутохтоно становништво. Премда је изворно географски идентитет српског народа обједињавао копнене и

поморске пределе, данас је он редукован на континенталистичку димензију. Након гашења Државне заједнице Србија и Црна Гора Србија нема излаз на море. Такође, тиме је Србија постала самостална држава устројена према принципима парламентарне репбулике. Такође, назначено је да српски језик означава једно од основих обележја срспког националног идентитета. И на крају, важну савремену и историјску одредницу националног идентитета представља простор Косова и Метохије, који се сматра интегралним делом Србије.

У погледу димензије вредности могуће је издвојити два темељна национална и државна интереса српског народа током периода 19. и 20. века – ослобођење и уједињење свих Срба. Период након Другог светског рата донео је политику неутралности као окосницу спољнополитичке агенде у Другој Југославији. Данас, Србија као самостална држава своје деловање заснива на политици војне неутралности. Док се у погледу димензије норми истиче опредељеност за мирољубива средства, сарадњу и толеранцију са земљама у региону, а нарочито према државама које су биле део Друге Југославије. Поред односа према другим државама, мирољубива средства препозната су као начин помоћи српском народу изван Србије да оствари своја национална, културна и религијска права.

Напослетку, димензија светоназора укључује поглед на како на друге државе и њихову мотивацију, тако и перцепцију кључних историјских догађаја и личности. Следствено томе, западне силе приказане су као актери који доследно кроз историју исказују крајње непријатељски однос према интересима Србије. Посебна пажња посвећена је распаду СФРЈ и интересима западних сила које су потпомогле процес њеног разбијања. Такође, указано је на поновно страдање Срба у Хрватској, од геноцида у Другом светском рату до скоријег етничког чишћења са простора Републике Српске Крајине. При томе, назначена је помоћ западних држава креирању „етнички чисте“ Хрватске након проглашења независности 1991. године. Рат у БиХ приказан је као оружани сукоб три аутохтона народа који је обележен бројним злочинима, на крају успостављена БиХ као држава три конститутивна народа. Република Српска, као федерална јединица у оквиру БиХ, и Србија развијају „специјалне везе“ због истоветних цивилизацијских циљева. Свеукупно, западне силе приказане су као средишњи фактор дестабилизације Балканског полуострва, почев од потпомагање разбијања СФРЈ, а потом и отворене подршке албанском сецесионизму на Косову и Метохији. Назначени су геостратешки интереси САД као један од разлога подршке албанском сецесионизму. Кулминација западног антагонизма према Србима десила се 1999. године, као повод за бомбардовање НАТО пакта искоришћена је криза на Косову и Метохији. Са друге стране, указано је да савремени положај Србије у међународним односима битно условљен организацијама економско-политичке и политичко-војне природе креираним од стране Запада. Интерес ка простору Балканског полуострва испољавају бројне велике силе, превасходно Немачка, САД, Русија и Турска. Поред претоходно наведеног, апострофира се потенцијал географског положаја који Србија заузима јер он омогућава развијање односа са свим релевантним актерима међународне политике.

# 7. ИДЕАЦИОНИ ЕЛЕМЕНТИ САВРЕМЕНЕ СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ СРБИЈЕ: СТАВОВИ СРЕДЊОШКОЛАЦА

Претходна три поглавања представљају први истраживачки ниво у оквиру ове докторске дисертације, њихова функција састојала се у идентификацији и дескрипцији идеационих елемената који фундирају савремену стратешку културу Србије. Издвојени идеациони елементи организовани су у четири основе категорије, односно димензије стратешке културе (идентитет, вредности, норме и светоназор) које су испитиване на случају Србије. Након реализације првог истраживачког нивоа, како је то предвиђено дефинисаним предметом и циљевима ове дисертације, следи други ниво истраживања који се састоји у испитивању ставова ученика завршног разреда средњих школа у односу на скуп идентификованих идеационих елемената који одређују садржај савремене стратешке културе Србије. Циљ овог истраживачког нивоа састоји се у утврђивању идеационих елемената савремене стратешке културе Србије које млади, ученици завршног разреда средњих школа, оцењују и преопознају као релеватне.

Идеациони елементи стратешке културе Србије, идентификовани на првом истраживачком нивоу, сублимирани су кроз низ питања, односно тврдњи које одражавају ове идеационе елементи, а уједно, и димензије које они артикулишу. С обзиром да димензија идентитета обухвата, поред осталог, перцепцију сопствене улоге у региону или међународним односима, стога су испитаници замољени да искажу свој мишљење у односу на тврдњу: „Србија има значајну улогу на Балканском полуострву?“. Највећи број испитаника 38,0% изразио је став да Србија ужива осредњи значај на Балканском полуострву, док је 29,7% испитаника перципира Србију као актера који у великој мери има значајну улогу значајну Балканском полуострву. Свега 3% испитаника изразило је став да Србија нема нимало значајну улогу на Балканском полуострву (Табела 19). Средња вредности (M) одговора на питање о перцепције улоге Србије на Балканском полуострву (3,30) указује да у просеку испитаници оцењују улогу Србије на простору Балканског полуострва као средње значајну (Табела бр. 17).

Табела бр. 17. Преглед одговора на питање: „Србија има значајну улогу на Балканском полуострву?“

| | Фреквенција | Проценти |
|---|---|---|
| **1 – нимало** | 10 | 2.8% |
| **2 – у малој мери** | 62 | 17.6% |
| **3 – средње** | 134 | 38.0% |
| **4 – у великој мери** | 105 | 29.7% |
| **5 – изузетно** | 43 | 12.2% |
| **Укупно** | 353 | 100.0% |

Након испитивања перцепције регионалне улоге Србије на простору непосредног окружења, уследило је питање о улози Србије на међународном нивоу. Како би се утврдила перцепција међународне улоге Србије питање је стављено је у контекст европске историје, полазећи од тога да су два највећа ратна сукоба у историји човечанства вођена управо на тлу Европе, а Србија је

била њихов непосредни учесник. Стога су испитаници замољени да искажу свој став у односу на тврдњу: „Србија има значајну улогу у европској историји?“. Велика већина испитаника 36,3% изразила је став да је улога Србија у европској историји средње значајна. Незнатно мањи број, односно 34,6% испитаника истакло је да Србија ужива у великој мери значајну улогу у европској историји. Најмањи број испитаника, свега 2,5%, оценио је да Србија нема нимало значајну улогу у европској историји (Табела бр. 18). Средња вредност (M) одговора на ово питање (3,55) показује да у просеку испитаници сматрају да Србија у великој мери ужива значајну улогу у европској историји.

Табела 18. Преглед одговора на питање: „Србија има значајну улогу у европској историји?“

| | **Фреквенција** | **Проценти** |
|---|---|---|
| **1 – нимало** | 9 | 2.5% |
| **2 – у малој мери** | 32 | 9.1% |
| **3 – средње** | 128 | 36.3% |
| **4 – у великој мери** | 122 | 34.6% |
| **5 – изузетно** | 62 | 17.6% |
| **Укупно** | 353 | 100,0% |

Димензија идентитета поред перцепције регионалне и међународне улоге, укључује и начин на који нација доживљава себе (националну самоспознају) и особине националног карактера. За потребе испитивања ових чиниоца димензије идентитета постављено је питање које је обухватило идентификоване идеационе елементе који упућују на слободарски дух и јуначки (победнички) карактер српског народа афирмисан кроз историју суочавања са империјалним силама. Полазећи од тога, формулисана је тврдња: „Србија је показала свој победнички менталитет у борби против империјалних (освајачких) сила?“. Највећи број испитаника истакао је да је Србија у великој мери (30,9%) или изузетно (30,6%) исказала свој победнички менталитет у борби против имепријалних сила. Незнатно мањи број испитаника 30,3% изразио је став да је победнички менталитет Србије у средњој мери дошао до изражаја у борби против империјалних сила (Табела бр. 19). Средња вредност (M) одговора на ово питање (3,83) указује да испитаници у просеку сматрају да је Србија у великој мери показала свој победнички менталитет у ратовима вођеним против империјалних сила.

Табела 19. Преглед одговора на питање: „Србија је показала свој победнички менталитет у борби против империјалних (освајачких) сила?“

| | **Фреквенција** | **Проценти** |
|---|---|---|
| **1 – нимало** | 2 | 0.6% |
| **2 – у малој мери** | 27 | 7.6% |

| | | |
|---|---|---|
| **3 – средње** | 107 | 30.3% |
| **4 – у великој мери** | 109 | 30.9% |
| **5 – изузетно** | 108 | 30.6% |
| **Укупно** | 353 | 100,0% |

Надаље, испитаницима је постављено питање које је на својеврстан начин сублимирало идентификоване идеационе елементе димензије идентитета и димензије вредности стратешке културе Србије. Наиме, слободарски дух идентификован је као једно од основних обележја српског националног карактера, уједно борба за слободу симболизовала темељни национални и државни интерес током српске историје. За потребе испитивања ових димензија стратешке културе и њима припадајућих идеационих елемената формулисана је тврдња: „Борба за слободу део је традиције стварања државе српског народа?“. Највећи број испитаника 42,2% изразио је став да је борба за слободу вредност која је у великој мери значајан део традиције стварања државе српског народа. Нешто мањи број испитаника 37,4% сматра да борба за слободу чини изузетно важан део традиције стварања државе српског народа (Табела бр. 20). Средња вредност (M) одговора на ово питање (4,14) имплицира да испитаници у просеку сматрају да је борба за слободу у великој мери била интегрални део традиције изградње државе српског народа.

Табела 20. Преглед одговора на питање: „Борба за слободу део је традиције стварања државе српског народа?“

| | **Фреквенција** | **Проценти** |
|---|---|---|
| **1 – нимало** | 1 | 0.3% |
| **2 – у малој мери** | 6 | 1.7% |
| **3 – средње** | 65 | 18.4% |
| **4 – у великој мери** | 149 | 42.2% |
| **5 – изузетно** | 132 | 37.4% |
| **Укупно** | 353 | 100,0% |

Идеациони елементи који фундирају димензију идентитета упућују на Косовски бој као отеловљење слободарског духа и јуначког карактера српског народа. Штавише, модерна национална свест српског народа изграђена је на основама усменог и писаног предања о Косовском боју, легенда о јунаштву и жртви косовских јунака у име слободе, отаџбине и православља уткана је у темеље националне самоспознаје. Стога је су испитаници замољени да искажу своје мишљење у односу на тврдњу: „Косовски завет представља основу српског националног идентитета?“. Највећи број испитаника 37,7% изразио је став да Косовски завет у великој мери чини основу српског националног идентитета, док је 31,7% испитаника изразило став да Косовски завет изузетно значајан као основа српског националног идентитета (Табела

бр. 21). Средња вредност (М) одговора на ово питање (3,95) показује да испитаници у просеку сматрају да Косовски завет у великој мери представља темељ српског националног идентитета.

Табела 21. Преглед одговора на питање ли „Косовски завет представља основу српског националног идентитета?“

| | Фреквенција | Проценти |
|---|---|---|
| **1 – нимало** | 4 | 1.1% |
| **2 – у малој мери** | 12 | 3.4% |
| **3 – средње** | 92 | 26.1% |
| **4 – у великој мери** | 133 | 37.7% |
| **5 – изузетно** | 112 | 31.7% |
| **Укупно** | 353 | 100,0% |

Даље, у односу на димензију идентитета издвојени идеациони елементи означавају Косово и Метохију као извориште српске државности, следствено формулисана је тврдња: „Косово и Метохија представља извориште државности Србије?“. Већина испитаника 36,3% изразила је став да Косово и Метохија и великој мери представља извориште државности Србије. Нешто мањи број испитаника 32,3% оценио је да Косово и Метохија има изузетан значај као извориште државности Србије (Табела бр. 22). Средња вредност (М) одговора на ово питање (3,91) показује да испитаници у просеку сматрају да у великој мери Косово и Метохија представља извориште државности Србије.

Табела 22. Преглед одговора на питање „Косово и Метохија представља извориште државности Србије?“

| | Фреквенција | Проценти |
|---|---|---|
| **1 – нимало** | 6 | 1.7% |
| **2 – у малој мери** | 21 | 5.9% |
| **3 – средње** | 84 | 23.8% |
| **4 – у великој мери** | 128 | 36.3% |
| **5 – изузетно** | 114 | 32.3% |
| **Укупно** | 353 | 100,0% |

Један од кључнх идеационих елемената који сачивања димензију идентитета Србије тиче се њеног пијемонтизма, током периода савремене историје Србије је доследно идентификована као Пијемонт српског народа. Полазећи од тога испитаници су замољени да искажу своје мишљење

у односу на тврдњу: „Србија је кључни фактор уједињења српског народа на простору бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије?“. Велика већина испитаника 39,9% сматра да у великој мери Србија представља кључни фактора уједињења српског народа на простору бивше СФРЈ. Знатно мањи број испитаника сматра да Србија средње (29,5%) или изузетно (24,1%) представља кључни фактор уједињења (Табела бр. 23). Средња вредност (М) одговора на ово питање (3,81) указује на то да испитаници у просеку сматрају да Србија у великој мери представља кључни фактор уједињења српског народа на простору бивше СФРЈ.

Табела 23. Преглед одговора на питање: „Србија је кључни фактор уједињења српског народа на простору бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије?“

| | **Фреквенција** | **Проценти** |
|---|---|---|
| **1 – нимало** | 1 | 0.3% |
| **2 – у малој мери** | 22 | 6.2% |
| **3 – средње** | 104 | 29.5% |
| **4 – у великој мери** | 141 | 39.9% |
| **5 – изузетно** | 85 | 24.1% |
| **Укупно** | 353 | 100,0% |

Надовезујући се на претходно питање, а сходно идеационим елементима који фундирају димензију вредности, улога Србије као Пијемонта стављена је у контекст темељних националних и државних интереса током 19. и 20. века. Наиме, ослобођење и уједињење свих Срба у једну државу представљали су политичке аксиоме националне и државне политике током 19. и 20. века, током овог периода Србија идентификована као Пијемонт и „матица“ српског народа доследно је предузимала активности на плану остварења постављених циљева кроз помоћ сународницима у окружењу. Отуда, испитаници су замољени да искажу своје мишљење у односу на тврдњу: „Србија би требала да помогне остваривању националних права српског народа на простору бивше Савезне Федеративне Републике Југославије?“. Најзаступљенији су ставови који истичу да би Србија у великој мери (38,0%) или средње (36,8%) требало да помогне остваривању националних права српског народа на простору бивше Југославије (Табела бр. 24). Средња вредност (М) одговора на ово питање (3,68) указује на то да испитаници у просеку сматрају да би Србија у великој мери требало да помогне остваривању националних права српског народа на простору бивше Југославије.

Табела 24. Преглед одговора на питање „Србија би требала да помогне остваривању националних права српског народа на простору бивше Савезне Федеративне Републике Југославије?“

| | **Фреквенција** | **Проценти** |
|---|---|---|
| **1 – нимало** | 3 | 0.8% |
| **2 – у малој мери** | 20 | 5.7% |

| | | |
|---|---|---|
| **3 – средње** | 130 | 36.8% |
| **4 – у великој мери** | 134 | 38.0% |
| **5 - изузетно** | 66 | 18.7% |
| **Укупно** | 353 | 100,0% |

У погледу димензије идентитета стратешке културе Србије важно питање чини географски положај Србије, односно њен географски идентитет, који издвојени идеациони елементи карактеришу као размеђе Истока и Запада. Услед тога, судбина Србија је да буде „земља олује“ јер се кроз историју, мање или више доследно, интереси великих сила укрштају на простору Балканског полуострва, унутар којег Србија има централни положај. Управо ова идеациони елеменат димензије идентитета употребљен је како би се испитала перцепција испитаника у односу на његов утицај на историјску улогу Србије у међународним односима. Узимајући у обзир претходно наведене идеационе елементе формулисана је тврдња: „Историјска улога Србије у међународним односима одређена је њеним положајем између Истока и Запада?“. Највећи број испитаника 45,0% истиче да је историјска улога Србије у међународним односима у средње одређена положајем између Истока и Запада. Затим следи став 28,0% испитаника који сматрају да је историјска улога Србије у међународним односима у великој мери одређена њеним положајем између Истока и Запада, док свега 10,2% испитаника сматра да овај положај Србије у малој мери одређује њену историјску улогу (Табела бр. 25). Средња вредност (M) одговора на ово питање (3,48) имплицира да испитаници у просеку сматрају да је положај Србије између Истока и Запада у средњој мери утицао на њену историјску улогу у међународним односима.

Табела 25. Преглед одговора на питање „Историјска улога Србије у међународним односима одређена је њеним положајем између Истока и Запада?“

| | **Фреквенција** | **Проценти** |
|---|---|---|
| **1 – нимало** | 3 | 0.8% |
| **2 – у малој мери** | 36 | 10.2% |
| **3 – средње** | 159 | 45.0% |
| **4 – у великој мери** | 99 | 28.0% |
| **5 – изузетно** | 56 | 15.9% |
| **Укупно** | 353 | 100,0% |

Наредно питање, у погледу приступа његовој формулацији следи умногоме приступ употребљен у претходном питању. Дакле, како би се испитала димензија светоназора употребљени су идеациони елементи који сачињавају димензију идентитета. Конкретно, димензију идентитета стратешке културе Србије одређују, поред осталог, идеациони елементи који указују на изворни византијско-православни идентитет српског народа. Према томе, ово обележје националног

идентитета утицало је на чињеницу да је Србија одувек била припадник источног културног подрчуја на Балкану, и уопште, део православне цивилизације. С обзиром да православље чини једну од упоришних тачки српског националног идентитата, формулисано је питање које укључује ово обележје са циљем да се испита перцепција испитаника у односу на то колико оно опредељује однос или перцепцију српског чиниоца од стране других држава. Испитаници су замољени да искажу своје став у односу на тврдњу: „Православље представља један од кључних фактора који одређује однос других држава према Србији?“. Највећи број испитаника 34,0% перципира православље као фактор који средње утиче на однос других држава према Србији. Незнатно мањи број испитаника 32,3% перципира православље као фактор који у великој мери утиче на однос других држава према Србији (Табела бр. 26). Средња вредност (M) одговора на ово питање износи (3,63) указује да испитаници у просеку перципирају православље као фактор који у великој мери одређује однос других држава према Србији.

Табела 26. Преглед одговора на питање „Православље представља један од кључних фактора који одређује однос других држава према Србији?“

| | **Фреквенција** | **Проценти** |
|---|---|---|
| **1 – нимало** | 6 | 1.7% |
| **2 – у малој мери** | 35 | 9.9% |
| **3 – средње** | 120 | 34.0% |
| **4 – у великој мери** | 114 | 32.3% |
| **5 – изузетно** | 78 | 22.1% |
| **Укупно** | 353 | 100,0% |

Идеациони елементи који фундирају нормативну димензију указују на низ разноврсних средстава и принципа поступања српског народа кроз историју свог постојања. У погледу савремених одредница нормативне димензије истакнуте су вредности мирољубиве и свестране сарадње, као и остваривања националних и државних интереса на бази мирнодопских средстава. Полазећи од тога испитаници су замољени да искажу своје мишљење у односу на тврдњу: „Србија треба да користи војну силу искључиво за потребе одбране независности и територијалне целовитости?“. Највећи број испитаника 32,3% истиче да Србија искључиво треба да користи војну силу за потребе одбране независности и територијалне целовитости. Незнатно мањи број испитаника 31,2% истиче да Србија у великој мери треба да користи војну силу искључиво у наведеним случајевима (Табела бр. 27). Средња вредност (M) одговора на ово питање (3,86) сугерише да испитаници у просеку сматрају да би у Србија великој мери требало да користи војну силу искључиво за потребе одбране независности и територијалне целовитости.

Табела 27. Преглед одговора на питање „Србија треба да користи војну силу искључиво за потребе одбране независности и територијалне целовитости?“

| | **Фреквенција** | **Проценти** |
|---|---|---|

| | | |
|---|---|---|
| **1 – нимало** | 9 | 2.5% |
| **2 – у малој мери** | 15 | 4.2% |
| **3 – средње** | 105 | 29.7% |
| **4 – у великој мери** | 110 | 31.2% |
| **5 – изузетно** | 114 | 32.3% |
| **Укупно** | 353 | 100,0% |

Како би се испитала нормативна димензија укључена је један од основних идеја водиља савремене спољне политике Србије - политика војне неутралности. Наиме, политика склапања војних савеза била је увелико присутна пракса Србије на путу достизања својих националних и државних интереса током периода стварања средњовековне српске државе, као и током ратова за ослобођење у периоду 19. и 20. века. Како би се испитала нормативна димензија формулисана је следећа тврдња: „Србија би требало да напусти политику војне неутралности?“. Већина испитаника 34,0% изражава став на средини скале, односно средње се слаже са тврдњом да би Србија требало да напусти политику војне неутралности. Незнатно мањи број испитаника 32,3% истиче да се нимало не слаже са тиме да би Србија требало да напусти политику војне неутралности. Свега 8,8% испитаника изразило је став да се изузетно слаже са тиме да би Србија требало да напусти политику војне неутралности (Табела бр. 28). Средња вредност (M) одговора на ово питање (2,50) сугерише да испитаници у просеку изражавају став да се у малој мери слажу са тврдњом да би Србија требало да напусти политику војне неутралности.

Табела 28. Преглед одговора на питање „Србија би требало да напусти политику војне неутралности?“

| | **Фреквенција** | **Проценти** |
|---|---|---|
| **1 – нимало** | 114 | 32.3% |
| **2 – у малој мери** | 49 | 13.9% |
| **3 – средње** | 120 | 34.0% |
| **4 – у великој мери** | 39 | 11.0% |
| **5 – изузетно** | 31 | 8.8% |
| **Укупно** | 353 | 100,0% |

Димензија вредности стратешке културе Србије одређена је одређена је разнородним идеационим елементима, ипак могуће је уочити одређену правилност у погледу тога да су ослобођење и уједињење свих Срба били окосница националне и државе политике у претходна два века. У погледу савремених вредности које руководе националну и државну политику Србије идентификовано је очување територијалног интегритета, односно Косова и Метохије у саставу Србије, очување војне неутралности и чланство у Европској унији. Следствено томе ови

идеациони елементи су обједињени као понуђене могућности у оквиру питања: „Шта од наведеног сматрате приоритетним за остваривање државних и националних интереса?“. Испитаници су замољени да заокруже једну од три понуђене могућности које сматрају приоритетним за остваривање националних и државних интереса. Највећи број испитаника 72,5% изразио је став да очување Косова и Метохије у саставу Србије представља приоритетан национални и државни интерес. Након тога следи став да 19,3% испитаника који сматрају да очување војне неутралности треба да ужива приоритет, док свега 13,9% испитаника сматра да чланство у Европској унији ужива прироритет за остваривање државних и националних интереса (Табела бр. 29).

Табела 29. Преглед одговора на питање „Шта од наведеног сматрате приоритетним за остваривање државних и националних интереса?“

| | **Фреквенција** | **Проценти** |
|---|---|---|
| **1 – очување Косова и Метохије у саставу Србије** | 256 | 72,5% |
| **2 – очување војне неутралности** | 68 | 19,3% |
| **3 – чланство у Европској унији** | 29 | 8,2% |
| **Укупно** | 353 | 100,0% |

Последња четири питања у упитнику била су намењена испитивању идеационих елемената димензије светоназора. За потребе испитивања идеационих елемената који фудниирају ову димензију формулисана питања била су отвореног карактера. У том погледу, како би се утврдило коју државу испитаници перципирају као највећег пријатеља Србије кроз историју постављено је питање: „Према вашем мишљењу која држава је кроз историју била највећи пријатељ Србије?“. Испитаници су замољени да наведу једну државу коју идентификују као највећег пријатеља Србије кроз историју. Велика велика већина испитаника 89,5% истакла је Русију као највећег пријатеља Србије током историје. Затим, један део испитаника 5,9% перципира Црну Гору, а 3,7% испитаника Грчку као највећег пријатеља Србије кроз историју. И на крају, свега 0,8% испитаника навело је Кину као највећег пријатеља Србије (Табела бр. 31).

Табела 30. Преглед одговора на питање „Према вашем мишљењу која држава је кроз историју била највећи пријатељ Србије?“

| | **Фреквенција** | **Проценти** |
|---|---|---|
| **1 – Русија** | 316 | 89,5% |
| **2 – Црна Гора** | 21 | 5,9% |
| **3 – Грчка** | 13 | 3,7% |
| **4 – Кина** | 3 | 0,8% |

| | | |
|---|---|---|
| **Укупно** | 353 | 100,0% |

Аналогно питање, уз негативну конотацију, постављено је како би се утврдило коју државу испитаници сматрају за највећег непријатеља Србије кроз историју. Стога је постављено следеће питање: „Према вашем мишљењу која држава је кроз историју највећи непријатељ Србије?“. Испитаници су замољени да наведу једну државу коју сматрају највећим непријатељем Србије кроз историју. Највећи број испитаника 40,5% истиче САД као највећег непријатеља Србије кроз историју. Нешто мањи број испитаника 26,3% перципира Турску, а 15,3% испитаника Хрватску као највећег непријатеља Србије кроз историју. На крају, најмањи број испитаника 9,1% истакао је Албанију, а 8,8% испитаника Немачку као највећег непријатеља Србије кроз историју (Табела бр. 31).

Табела 31. Преглед одговора на питање „Према вашем мишљењу која држава је кроз историју била највећи непријатељ Србије?“

| | **Фреквенција** | **Проценти** |
|---|---|---|
| **1 - САД** | 143 | 40.5% |
| **2 – Турска** | 93 | 26.3% |
| **3 - Хрватска** | 54 | 15.3% |
| **4 – Албанија** | 32 | 9.1% |
| **5 - Немачка** | 31 | 8.8% |
| **Укупно** | 353 | 100,0% |

Како би се утврдило које су кључне историјске личности Србије, према мишљењу испитаника, формулисано је следеће питање: „Према вашем мишљењу које су најзначајније историјске личности Србије?“. Испитаници су замољени да наведу три историјске личности Србије које су према мишљењу најзначајније. Највећи број испитаника 41,9% истакао је Карађорђа, цара Душана и Милоша Обреновића као најзначајније историјске личности. Знатно мањи број испитаника 24,6% издваја Стефана Немању, Николу Теслу и цара Душана, а 15,0% испитаника истиче Св. Саву, Вука Караџића и цара Душана као најзначајније историјске личности Србије. И напослетку, најмањи број испитаника 11% издваја Александра I Карађорђевића, кнеза Лазара и Милоша Обилића, док свега 7,4% испитаника издваја Гаврила Принципа, Петра I Карађорђевића и Драгољуба Дражу Михаиловића као најзначајније историјске личности Србије (Табела бр. 32).

Табела 32. Преглед одговора на питање „Према вашем мишљењу које су најзначајније историјске личности Србије?“.

| | **Фреквенција** | **Проценти** |
|---|---|---|
| **1 – Карађорђе; цар** | 148 | 41,9% |

| | | |
|---|---|---|
| **Душан; Милош Обреновић** | | |
| **2 – Стефан Немања; Никола Тесла; цар Душан** | 87 | 24,6% |
| **3 – Св. Сава; Вук Караџић; цар Душан** | 53 | 15,0% |
| **4 – Александар I Карађорђевић; кнез Лазар; Милош Обилић** | 39 | 11.0% |
| **5 – Гаврило Принцип; Петар I Карађорђевић; Драгољуб Дража Михаиловић** | 26 | 7,4% |
| **Укупно** | 353 | 100,0% |

И на крају, последње питање у упутинику односило се на мишљење испитаника у односу на најзначајније догађаје у историји Србије. Стога је постављено следеће питање: „Према вашем мишљењу који су најзначајнији догађаји у историји Србије?“. Такође, као и у погледу кључних историјских личности, испитаници су замољени да наведу три догађаја која према њиховом мишљењу представљају најзначајније догађаје у историји Србије. Највећи број испитаника 60,3% истакао је Први и Други устанак и Косовски бој као три најзначајнија догађаја. Знатно мањи број испитаника 25,2% истиче Први и Други светски рат и Косовски бој као три најзначајнија догађаја у историји Србије. И на крају, најмањи број испитаника 14,4% сматра да НАТО бомбардовање СРЈ, сеобе Срба и Косовски бој представљају три најзначајнија догађаја у историји Србије (Табела бр. 33).

Табела 33. Преглед одговора на питање „Према вашем мишљењу који су најзначајнији догађаји у историји Србије?“

| | **Фреквенција** | **Проценти** |
|---|---|---|
| **1 – Први српски устанак; Други српски устанак; Косовски бој** | 213 | 60.3% |
| **2 – Први светски рат; Други светски рат; Косовски бој** | 89 | 25,2% |
| **3 – НАТО бомбардовање СРЈ; сеобе Срба; Косовски бој** | 51 | 14,4% |
| **Укупно** | 353 | 100,0% |

Т-тестом независних узорака истражен је статистички значајан ефекат пола и врсте средње школе коју су испитаници похађали на перцепцију идеационих елемената стратешке културе Србије. У вези с тиме, утврђена је статистички значајна разлика између мушког и женског пола (Т = 3,422, r <. 001) у односу на прво питање, добијени резултати показују да мушкарци (М = 3,52, SD = .933) у односу на жене (М = 3,16, SD = .997) у већој мери изражавају став да Србија има веома значајну улогу на Балканско полуострву. Такође, статистички значајан ефекат пола утврђен је у односу на треће питање (Т = 5, 284, r <. 003), добијени резултати показују да мушкарци (М = 4,16, SD = .900) у односу на жене (М = 3,62, SD = .957) у већој мери изражавају став да је Србија у великој мери показала свој победнички менталитет у борби против империјалних сила. Поред претходно наведеног, статистички значајне разлике између мушког и женског пола утврђене су у односу на четврто питање (Т = 2,115, r <. 035), добијени резултати показују да мушкарци (М = 4,16, SD = .781) у односу на жене (М = 4,08, SD= .797) у већој мери сматрају да је борба за слободу у великој мери била део традиције стварања државе српског народа. И на крају, стататистички значајан ефекат пола (Т = 2,762, r <. 006) утврђен је у односу на седмо питање, то јесте о перцепцију улоге Србије као кључног фактора уједињења српског народа на простору бивше Југославије (СФРЈ). Наиме, мушкарци (М = 3, 97, SD = .873) у односу на жене (М = 3,71, SD= .874) у већој мери изражавају став да Србија у великој мери представља кључни фактор уједињења српског народа на простору бивше Југославије. Дакле, статистички значајне разлике између мушког и женског пола утврђене су односу на питања које се махом односе на патриотски сентимент који је, као што је то потврђено и у овом случају, по природи израженији код мушкараца. Другим речима, мушкарци имају виши скор у односу на жене у погледу наведених питања услед тога што су они склонији да више значаја и пажње посвећују националној историји, односно кључним историјским догађајима који одређују националну самоспознају и уживају посебно место у колективној свести једног народа.

Поред разлика према полу, испитиван је и статистички значајан ефекат врсте средње школе коју су испитаници похађали на перцепцију идеационих елемената стратешке културе Србије. Полазећи од тога, статистички значајна разлика утврђена је у односу на осмом питање (Т = – 2, 126, r <. 034), испитаници који похађају средње стручне школе (М = 3,60, SD = .904) у односу на оне који похађају гиманзије (М = 3,80, SD = .810) имају нешто нижи скор, премда обе групе сматрају да би Србија требало у великој мери помогне остваривање националних права српског народа на простору бивше Југославије. Такође, утврђен је статистички значајан ефекат врсте средње школе испитаника у односу на једанаесто питање (Т = 3,278, r <. 001), испитаници који похађају средње стручне школе (М = 4,01, SD = .993) у односу на оне који похађају гиманзије (М= 3,66, SD = .983) имају виши скор и у просеку сматрају да би Србија требало у великој мери да користи војну силу искључиво за потребе одбране независности и територијалног интегритета.

Примена анализе варијансе показала је значајне разлике у поређењу града Београда са другим градовима на територији Србије у којима је спроведено истраживање. У том погледу статистички значајне разлике утврђене су између Суботице и Београда у односу на девето и тринаесто питање. На деветом питању, поређење Суботице са Београдом показује статистички значајну разлику у погледу варијансе (F = 7,704 r <. 05), односно испитаници у Суботици у већој мери изражавају став да је историјска улога Србије у међународним односима условљена њеним положајем између Истока и Запада. Утврђена разлика може се тумчити кроз призму географског положаја Суботице, која се налази на крајњем северу Србије, на самој граници или у непосредном додиру са Средњом Европом, као простором који се налази између Источне и Западне Европе. Такође, утврђена је статистички значајна разлика у односу на тринаесто питање

између Суботице и Београда у погледу аритметичке средине (T = 2,720, r <. 05). Односно испитаници из Суботице у просеку изражавају став да је очување војне неутралности средишњи национални и државни интерес Србије, док испитаници из Београда углавном сматрају да је очување Косова и Метохије најважнији циљ. Надовезујући се на претходно питање, порекло ове разлике могуће је изнова везати за географски положај Суботице, која се налази на граници Средње Европе и простору који чини размеђе Источне и Западне Европе. Вероватно да наведено има утицаја на перцепцију кључних националних и државних интереса, то јесте да средњошколци из Суботице у просеку сматрају очување војне неутралности кључним приоритетом. Са друге стране, Београд као главни град Србије, и средиште свих политичких и друштвених процеса, готово извесно утиче на перцепцију средњошколаца у погледу тога да Косово и Метохија представља приоритетни национални и државни интерес.

У поређењу града Ниша и Београда утврђена је статистички значајна разлика у односу на петнаесто питање у погледу артиметичке средине (T = 3,127, r <. 05). Другим речима, испитаници из Ниша у просеку идентификују Хрватску као највећег непријатеља Србије, док испитаници из Београда у просеку означавају Турску као највећег непријатеља Србије. Оквирно, разлози таквог одступања у ставовима средњошколацам могу се тражити у томе што чињеници да се најзначајнији културно-историјски споменици из периода живота Срба под Османлијама налазе у Београду (нпр. Калемегдан). Затим, поред разлика између Суботице и Ниша у односу на Београд, утврђене су статистичке значајне разлике између Сремске Митровице и Београда по питању артиметичке средине (T = - 2,653, r <. 05) у односу на друго питање. Односно, испитаници из Београда имају виши скор и у просеку сматрају да Србија има веома значајну улогу у европској историји, док испитаници из Сремске Митровице у већини исказују став да је улога Србије средње значајна у европској историји. Поређењем ових градова утврђена је и значајна разлика у артиметичкој средини (T = -2,873, r <. 005) одговора у односу на осмо питање. Тачније, испитаници из Београда имају виши скор, што значи да сматрају да би Србија у великој мери требало да помогне остваривање националних права српског народа на простору бивше СФРЈ. Са друге стране, испитаници из Сремске Митровице у просеку изражавају став да би Србија требало у средњој мери да помогне у остваривању националних права српског народа на простору бивше СФРЈ. Напослетку, поређење Сремске Митровице и Београда показало постојање значајне разлике у артиметичкој средини (T = 2,515, r <.05) у односу на петнаесто питање. Односно, испитаници из Сремске Митровице у просеку идентификују Хрватску као највећег непријатеља Србије, док испитаници из Београда у просеку сматрају да је Турска највећи непријатељ Србије кроз историју. Као што је претходно наведено, вероватно је да велики број културно-историјских споменика у Београду, који сведоче о турској владавини, има утицаја на пецепцију Турске као највећег непријатеља Србије од стране средњошколаца из Београда. Са друге стране, означавање Хрватске као највећег непријатеља Србије од стране средњошколаца из Сремске Митровице могуће је тумачити на основу свирепих злочина почињених од стране усташа на простору Срема током Другог светског рата.

И на крају, поређењем Крагујевца и Београд утврђена је статистички значајна разлика у погледу варијансе (F = 44,768, r <. 001) у односу на тринаесто питање. Другим речима, испитаници из Београда углавном сматрају да очување Косова и Метохије представља кључни приоритет, док испитаници из Крагујевца оцењују очување војне неутралности као средишњи национални и државни интерес. Када је реч о кључним националним и државним интересима, разлике у перцепцији између испитаника из ових градова могуће је тумачити кроз призму тога да су у Крагујевцу, током Другог светског рата, почињени монструозни злочини над цивилима. Злочини у Крагујевцу уткани су колективну свесту српског народа, с тиме да је сећање на ове

злочине веома вероватно далеко снажније учвршћено међу становницима Крагујевца. Наведено даје основу за претпоставку да је историјско искуство утицало на додељивање већег значаја војној неутралности од стране средњошколаца у Крагујевцу, која се повезује са избегавањем војне конфронтације са другим државама.

# 8. ДИСКУСИЈА

У овом поглављу биће презентована синтеза налаза првог и другог истраживачког нивоа, њихово представљање организовано је сходно постављеним циљевима и истраживачким питањима. Као што је већ наведено, први истраживачки ниво представља средишњи део ове докторске дисертације. Следствено томе, прво потпоглавље посвећено је синтези налаза остварених квалитативном анализом садржаја уџбеника за наставне предмете српски језик и књижевност, историја и географија у основним и средњим школама. Према томе, прво потпоглавље обједињује одговор на три истраживачка питања, која у основи деле истоветан циљ – идентификовање и описивање идеационих елемената савремене стратешке културе Србије. На тај начин организовано, ово потпоглавље омогућава кохеретан и свеобухватан приказ идеационих елемената који одређују садржај савремене стратешке културе Србије. Уједно, резултати првог истраживачког нивоа биће доведени у везу са постојећом академском литературом у којој је тематизовано питање стратешке културе Србије. Друго потпоглавље посвећено је одговору на последње истраживачко питање, и оно садржи подробније тумачење и синтезу налаза другог истраживачког нивоа. У вези са тиме, налази другог нивоа истраживања доведени су и у непосредну везу са идеационим елементима савремене стратешке културе Србије који су служили као основа за формулацију питања која одређују структуру анкетног упитника.

## 9.1. Идеациона елементи савремене стратешке културе Србије

Саобразно поглављима посвећеним квалитативној анализи садржаја наставних предмета српски језик и књижевност, историја и географија, синтеза налаза добијених на првом истраживачком нивоу биће организована сходно изведеним димензијама стратешке културе Србије. Када је реч о идентификованим идеационим елементима који артикулишу димензију идентитета, могуће је утврдити мање-више кохерентан скуп елемената у садржајима националних предмета. Идеациони елементи који фундирају димензију идентитета савремене стратешке културе, сумирани су у делу текста који следи (Табела бр. 34).

Табела 34. Идеациони елементи димензије идентитета у садржајима наставних предмета српски језик и књижевност, историја и географија

| **Наставни предмет** | **Идеациони елементи** |
|---|---|
| Српски језик и књижевност | Косовски бој - онтолошки значај за српски народ;<br>слободарски дух;<br>јуначки карактер;<br>кнеза Лазар и Милош Обилић – симболи слободарства и јунаштва;<br>Вук Бранковић – симбол издаје;<br>Косовски бој – духовна победа<br>хришћанство/православље – упориште националне самоспознаје;<br>Марко Краљевић – симбол слободарства и јунаштва;<br>Срби – „живи бедем“ у царствима других; |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | Србија – „мајка“ српског народа;<br>Србија – „земља олује“ и „буна међу народима“;<br>Плава гробница – симбол страдања, јунаштва и слободарства;<br>Крвава бајка – симбол страдање током немачке окупације | | |
| Историја | Јужни Словени;<br>копнени и поморски географски идентитет;<br>Србија (Рашка) – најзначајнија копнена српска земља;<br>Дукља (Зета) – најзначајнија поморска српска земља;<br>Босна – изворно географска област у Србији<br>православна религија;<br>ћирилица;<br>династија Немањића;<br>православље – темељ националног идентитета;<br>Српско краљевство – 1217. година;<br>Српско царство – 1346. година;<br>водеће сила Балканског полуострва;<br>Косовски бој – утемељење слободарског духа и јуначког карактера;<br>кнез Лазар и Милош Обилић – симболи слободарства и јунаштва;<br>Вук Бранковић – симбол издаје;<br>Србија - вазал;<br>губитак државности – 1459. године;<br>Пећка патријаршија;<br>сеобе Срба;<br>Срби – „живи штит“ у Аустрији, Угарској и Млетачкој Републици; | Први српски устанак – темељ модерне српске државе;<br>слободарски дух;<br>јуначки карактер;<br>Други српски устанак – борба за аутономију;<br>Кнежевина Србија – Пијемонт;<br>Сретењски устав;<br>монархија - династије Обреновић и Карађорђевић;<br>борба против апсолутизма;<br>Косовски бој – стуб националног и религизоног идентитета;<br>културни обрзац – народна песма;<br>културни образац – православље;<br>мађаризација – Хабзбуршка монархија;<br>унијаћење – Далмација;<br>Црна Гора – српска земља;<br>Србија – матица српског народа;<br>Берлински конгрес – независност Србије | Краљевина Србија – 1882. година;<br>Србија – Пијемонт;<br>Црна Гора и БиХ – српске земље;<br>исламизација;<br>похрваћивање;<br>„босанска нација“;<br>борба против апсолутизма;<br>Мајски преврат;<br>Балкански савез;<br>слободарски дух;<br>јуначки карактер (Цер, Колубара, Кајмакчалан);<br>Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца – 1918. година;<br>Плава гробница;<br>силе Антанте – Србија победница Првог српског рата;<br>Краљевина Југославија – идеологија југословенства;<br>„препрека“ и „заштитни кордон“ – међуратни положај у МО;<br>27. март – симбол слободарства Срба;<br>покрети отпора – партизани и четници;<br>силе Антанте – победница Другог светског рата;<br>жртве и страдања у име слободе;<br>немачка окупација;<br>геноцид у НДХ;<br>етничко чишћење – Козара;<br>партизански злочини у Србији;<br>савезничко бомбардовање – „крвави Ускрс“<br>ФНРЈ – гашење традиције српске државности;<br>Србија као сложена федерална |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | црквено-народни сабори;<br>Војна крајина;<br>исламизација;<br>покатоличавање;<br>хајдуци и ускоци | | јединица;<br>Србија – матица српског народа;<br>„вечни савез“ са СССР-ом;<br>Покрет несврстаних;<br>студентске демонстрације 1968. године;<br>распад Савеза комуниста Југославије 1990. године – Социјалистичка партија Србије;<br>распад СФРЈ 1991. година;<br>Србија и Црна Гора - СРЈ;<br>борба против аутократије и репресије током 90-их;<br>Република Српска Крајина – етничко чишћење;<br>Република Српска – ентитет српског народа;<br>Србија – матица српског народа;<br>НАТО бомбардовање;<br>Косово и Метохија – етничко чишћење;<br>5.октобар – демократске промене;<br>Државна заједница Србија и Црна Гора – 2003. година;<br>Република Србија – 2006. година;<br>Косово и Метохија – интегрални део територије Србије |
| Географија | припадност скупини Јужних Словена;<br>Византијско-православни идентитет;<br>изворно копнено-поморски географски идентитет;<br>Косово и Метохија, Зета и Стара Рашка – „колевка државности“; Косово и Метохија – заметак националног идентитета;<br>географски положај у „срцу“ Балканског полуострва;<br>Србија као место „сусрета“ Истока и Запада;<br>Србија као „чвориште“ укрштања интереса велики сила;<br>савремени географски идентитет – континеталистички;<br>Србија – средња држава по величини;<br>Косово и Метохија и Војна крајина – територије са аутохтоним српским становништвом;<br>исламизација – Косово и Метохија, Санџак и Босна;<br>германизација;<br>мађаризација;<br>сеобе Срба; | | |

| | |
|---|---|
| | геноцид – НДХ;<br>етничко чишћење – Хрватска;<br>српски језик;<br>друштвено-политичко уређење - парламентарна демократија;<br>Косово и Метохија – интегрални део територије Србије |

(Извор: Аутор)

У основи српски народ карактерише припадност скупини Јужних Словена, док се православље апострофира као темељ националног идентитета и окосница културног обрасца у формативном периоду развоја српске националне свести. Корени државности српског народа уткани су у поморским областима насељеним од стране Срба. Дукља је била прва међународно призната српска земља. Ипак, Србија или Рашка временом преузима примат међу српским земљама у борби за ослобођење од потчињености Византије, што је на крају водило њеном профилисању као најзначајније средњовековне српске земље. Како су српске земље успостављене како у приморским, тако и у копненим областима Балканског полуострва, изворни географски идентитет српског народа одређен је дихотомно, копнено-поморски. Средњовековна српска држава идентификује се династијом Немањића, које је поставила темеље државности, националног и религијског идентитета српског народа. Област Косова и Метохије, Зете и Старе Рашке одређује се као „колевка државности“ српског народа. На регионалном плану Србија је била један од кључних актера, док је њено уздизање на ниво царства афирмисало њену водећу улогу на Балканском полуострву.

Недуго након проглашења Српског царства уследило је нагло слабљење моћи. Симултано са тим процесом одвијао се продор Турака на Балканско полуострво. У датим околностима српски народ био је суочен са претњом губитка слободе и независности. Уследио је судбоносни бој српског народа, уједно и најзначајнији догађај националне историје - Косовски бој. Значај Косовског боја за националну самоспознају српског народа могуће је сагледати кроз неколико аспеката. Пре свега, услед фундаменталне промене која је наступила у животу српског народа након Косовског боја, овај догађај има онтолошки значај за српско национално биће. Његов онтолошки значај твори се на томе што су јуначки подвизи и жртве косовских јунака уткани у нуклеус националне самоспознаје, као отеловљење слободарског духа и јуначког карактера српског народа. На основама Косовског боја творило се народно предање које је очувало националну свест у периоду ропства, служећи као светионик ка ослобођењу српског народа. Јунаштво и жртвовање косовских јунака у име слободе временом су израсли у средишње вредносне стубове српског националног карактера. О томе сведоче и препознавање кнеза Лазара и Милоша Обилића као симбола јунаштва и слободарства у Срба, односно Вука Бранковића као издајника. Штавише, модерна национална свест српског народа утемељена је управо на народном предању о Косовском бој, које слави духовну победу кнеза Лазара и косовских јунака кроз опредељење за „царство небеско“ и свесну жртву у име одбране слободе и вере. Наиме, народно предање о Косовском бој артикулише основна обележја националног идентитета српског народа, односно његов слободарски дух, јуначки карактер и православни религијски идентитет.

Након Косовског боја Српска држава губи независност, краткотрајан период постојања вазалне Српске државе бива окончан у почетком друге половине 15. века. Уједно, тиме је српски народ избрисан са политичке карте света. Током периода бездржављa Српска црква имала је

одлучујућу улогу у очувању и неговању националне свести српског народа. Период који је уследио након Косовског боја донео је стихијске сеобе од јужних ка северним и западним крајевима. Сеобе су проширили српско етничко језгро као северним и западним крајевима, истовремено слабећи га на простору Косова и Метохије. Насељавајући ободне делове Аустријског царства, Угарске и Млетачке републике српски народ имао је улогу граничара. Штавише, у царствима других српски народ служио је као „живи штит“ пред нападима Турака. Одраз ове функције српског народа у Аустријском царству јесте Војна крајина, област у којој су Срби били аутохотно становништво са функцијом граничара према Османском царству. Период ропства оставио је далекосежне последице по српски национални идентитет. Перманетна изложеност исламизацији одразила се на етнички и религијски идентитет српског народа, нарочито на простору Косова и Метохије, Босне и Санџака. У тежњи да очувају националну свести Срби који су живели под Турцима успоставили су специфичан културни образац укорењен на народној песми. Положај српског народа у Аустријском царству, Угарској и Млетачкој републици није био далеко бољи. Активно је спровођено покатоличавање, као и германизација и мађаризација. Како би очували свој национални идентитет Срби у Аустријском царству развили су културни образац утемељен на православљу. У периоду ропства слободарски дух и јуначки карактер српског народа испољени су кроз организовање хајдучких и ускочих чета, намењених отпору завојевачу и заштити сународника. Подвизи хајдука и ускока снажили су српски национални карактер, о томе сведочи епска поезија у којој су они уздигнути у симболе у симболе слободарства и јунаштва.

Први српски устанак донео је дуго ишчекивано национално буђење, најзад је до изражаја дошао дуго потискивани српски национални карактер. Његово испољавање огледало се кроз спремност да се кроз борбу и свесну жртву избори слобода. Устаничка борба поставила је темеље модерне државности, а Србија је идентификована као предводник националног ослобођења и уједињења свих Срба. Поред статуса Пијемонта, током периода борбе за ослобођење Србија је доследно идентификована и као матица српског народа. Српски народ изван матице био је суочен са етничком асимилацијом у Угарској, активно је спровођена политика мађаризације од стране угарских власти. Поред Србије, као друга значајна српска земља током овог периода означена је Црна Гора. Заједничком борбом две братске државе остварена је независност на Берлинском конгресу. На плану унутрашње политике слободарски дух дошао је до изражаја кроз низ буна усмерених против апсолутизма кнеза Милоша, као и усвајање инкорпорирање демократских начела у Сретењски устав. Период 19. века афирмисао је српски политички образац, отеловљен кроз монархију као облик друштвено-политичког уређења. Наиме, државност Србије током 19. и 20. века идентификована је са две династије – Обреновић и Карађорђевић.

Након стицања независности Кнежевина Србија је уживала све већу популарност међу Србима и Јужним Словенима. Предводничка улога Србије у националном ослобођењу и уједињењу достигла је стање „зрелости“ и није се доводила у питање. Као српске земље, са већинским српским становништвом, крајем 19. века идентификоване су Црна Гора и БиХ. Међутим, већ тада увелико српски народ бива на удару етничке и религијске асимилације у областима у којима је представљао аутохтоно становништво. Конкретно, на простору Војне крајине спровођено је похрваћивање и покатоличавање српског становништва, док је у Босни и Херцеговини активно вођена политика стварања „босанске нације“ негирањем националне посебности. На Косову и Метохији спровођена је агресивна исламизација праћена протеривањем српског народа. Унутрашња политичка превирања пред крај 19. века, узрокована апсолутизмом владара из династије Обреновић довела су до војног пуча. Мајски преврат симболизује крај династије Обреновића која је идентификована са државношћу Србије у 19.

веку. Премда је Србија од почетка 19. века идентификована као матица и Пијемонт српског народа, тек по окончању Првог светског рата наведени статус је афирмисан предводничком улогом у стварању југословенске државе. Први светски рат изнова је афирмисао слободарски дух и јунчаки карактер српског народа у борби против империјалних сила. Српски народ је остварио низ великих победа у непосредној борби против надмоћног непријатеља. Србија је дала немерљив допринос у пробоју Солунског фронта и победи сила Антанте. Јунаштво и жртве положене за слободу уткане су у националну самоспознају Срба, готово трећина предратног становништва страдала је у Првом светском рату. Симбол српског слободарства, јунаштва и страдалништва постала је синтагма - Плава гробница. По окончању рата уследило је формирање КСХС, Србија је уградила своју победу и државност у изградњу заједничке државе Јужних Словена, остваривши тиме своју улогу Пијемонта.

У међуратном периоду Србија је имала улогу „тампон зоне“ између Истока и Запада. На унутрашњем плану наметана је идеологија југословенства, као средство „производње“ јединства и слабљења националних аспирација. Премда је савезништво са силама Антанте било увелико етаблирано током Првог светског рата, међуратни период довео је до приближавања и силама Осовине. Почетак Другог светског рата затекао је Југославију у крајње неповољном положају. Основни циљ политичке елите односио се на очување неутралности у односу на рат, ипак притисак Немачке утицао је на одлуку Југославије да приступи Тројном пакту. Након сазнања за тај чин српски народ је показао свој слободарски дух, уследио је војни пуч и демонстрације 27. марта у Београду. У периоду немачке окупације слободарство је свој израз пронашло кроз формирање два покрета отпора, четничког и партизанског, упркос свим одмаздама и злочинима над цивилима борба за ослобођење није прекинута. Крај рата Србија је поново дочекала на страни сила победница, а жртве поднете у име слободе биле су несагледиве. Поред злочина немачких окупационих власти, српски народ био је изложен етничком чишћењу на простору БиХ, неретко у здруженом дејству усташких и немачких снага, и геноциду у НДХ од стране Хрвата.

Послератни период донео је стварање ФНРЈ, нове државе Југословена, која је по свом друштвено-политичком устројству представљала негацију традиције српске државности. Федерализација Југославије према решењима са Другог заседања АВНОЈ-а оставила је велики број Срба изван Србије. Положај Србије и српског народа био је изузетно неповољан, под велом дискурса о „великосрпском хегемонизму“ српски чиниоц у потпуности скрајнут од било каквог одлучивања о својој судбини. Надаље, једино је Србија успостављена као федерална јединица са две аутономне покрајине. Касније измене устава додатно су слабиле положај Србије, изједначавајући права покрајина и република. Током хладног рата Југославија је испрва била део социјалистичког блока, да би убрзо уследио раскол са СССР-ом и успостављање политике равнотеже између Истока и Запада. Политика несврстаности институционализована је иницирањем оснивања Покрета несврстаних. Идеологија југословенства и комунизам прожимали су све „поре“ друштвеног и политичког живота Југославије, сматрано је да „социјалистичка свест“ успешно превазишла националну свест. Следствено томе, комунизам је водио ка негацији и деградацији обележја националног идентитета, затирању националне свести, као и политичког, националног и културног обрасца.

Период 90-их означио је и крај југословенске државе, тај процес отпочео је отцепљењем Словеније и Хрватске. Са друге стране, Србија и Црна Гора формирале су СРЈ. Уследио је грађански рат и оружани сукоби у федералним јединицама, пре свега у БиХ и Хрватској. Српски народ који је насељавао простор Републике Српске Крајине, на којем је био аутохтоно становништво, доживео је етничко чишћење. Крајњи исход рата у БиХ било је успостављање

два ентитета. Српски народ добио је свој ентитет – Републику Српску. Политичка криза одразила се на Косово и Метохију, дошло је до поновног буђења албанског национализма. Српски народ доживео је етничко чишћење са овог простора, док су снаге НАТО-а извршиле бомбрадовање Југославије. Свекупна политичка криза и ратови за југословенско наслеђе били су праћени слободарским аспирацијама српског народа у домену унутрашње политике. Период последње деценије 20. века обележен је бројним демонстрацијама против ауторитативног режима Слободана Милошевића. Борба за демократизацију досегла је врхунац 5. октобра, масовне демонстрације против режима Слободана Милошевића афирмисале су слободарство као трајну одредницу националне самоспознаје и националног карактера српског народа. Следствено томе, 5. октобар симболизује демократске промене у Србији и крај комунистичке ере једнопартијског и идеолошког устројства политичког и друштвеног живота. Сецесионистичке тежње Албанаца, појачане свесрдном подршком Запада, довеле су до једностраног проглашења независности тзв. Косова. Међутим, Косово и Метохија сматра се интегралним и неотуђивим делом територије Србије. У првим годинама 21. века уследило је трансформација СРЈ у Државну заједницу Србије и Црне Горе. Њеним гашењем 2006. године Србија у међународним односима иступа као самостална држава. У погледу друштвено-политичког уређења, Србија је устројена на принципима парламентарне демократије.

Када је реч о географским одредницама димензије идентитета Србије, с обзиром на свој географски положај она заузима централни положај на Балканском полуострву. Стратешки значај Балканског полуострва у међународним односима кроз историју опредељивао је судбину српског народа. Како Србија заузима средишњи положај у овом стратешки значајном простору, простор Србије одређује се као „геополитички вакум“ и „граница“ између Истока и Запада. Стратешки значај географског положаја условио је се преко простора Србије кроз историју доследно преламају стратешки интереси великих сила. Премда је изворни географски идентитет српског народа дуалистички одређен, тачније копнено-поморски, савремени политички и друштвени процеси довели су до његовог свођења на континенталистичку димензију. У том погледу важно национално и државно питање са далекосежним импликацијама на географски, религијски и свеукупни српски национални идентитета чини статус АП Косово и Метохија. Упркос једностраном проглашењу независности тзв. Косова, простор Косова и Метохије сматра се интегралним делом територије Србије. У националној самоспознаји Косово и Метохија симболизује заметак српског националног идентитета и „колевку“ државности.

***

Димензија вредности савремене стратешке културе Србије одређена је идеационим елементима који су неретко били условљени особеним историјским околностима у којима се српски народ затекао. Идеациони елементи димензије вредности идентификовани и описани кроз садржаје наставних предмета српски језик и књижевност, историја и географија сумирани су у даљем тексту (Табела бр. 35).

Табела 35. Идеациони елементи димензије вредности у садржајима наставних предмета српски језик и књижевност, историја и географија

| **Наставни предмети** | **Идеациони елементи** |
|---|---|

| | |
|---|---|
| Српски језик и књижевност | слобода/православље<br>ослобођење и уједињење |
| Историја | независност;<br>црквена самосталност;<br>територијално ширење;<br>превласт на Балканском полуострву;<br>одбрана независности;<br>ослобођење и обнова државности<br>ослобођење и<br>уједињење свих Срба и Југословена;<br>демократизација;<br>Велика Србија;<br>Јужнославија<br>ослобођење и уједињење свих Срба и Југословена;<br>демократизација – борба против апсолутизма краља Милана;<br>излаз на море;<br>Стара Србија – колевка државности;<br>ослобођење и независност – Први и Други светски рат;<br>политика неутралности – међуратни период;<br>идеологија југословенства – међуратни период;<br>социјалистичка и југословенска идеологија – послератни период;<br>социјализам као идеја водиља спољне политике;<br>политика несврстаности;<br>демократизација –<br>борба против Милошевићевог режима;<br>очување територијалног интегритета –<br>Косово и Метохија;<br>чланство у Европској унији |
| Географија | ослобођење и уједињење свих Срба;<br>политика несврстаности;<br>војна неутралност |

(Извор: Аутор)

Полазећи од најраније тачке у националној историји, у периоду средњег века и успостављања првих српских држава, основна вредност која је руководила деловање српских владара било је независности у односу на Византију. Након стицања независности, други темељни интерес династије Немањића односио се на црквену самосталност. Стицањем државне и црквене независности профилисало је јачање моћи Српске државе као темељни интерес владара из династије Немањића. У основи тежње ка јачању моћи, посредством територијалног ширења,

налазио се стратешки циљ да Српска држава постане водећа сила на Балканском полуострву. Међутим, период превласти Српске државе на Балканском полуострву није био дугог века. Продор Турака на овај простор уобличио је одбрану независности као темељни интерес српског народа. Наиме, тумачење Косовског боја апострофира истоветност интереса одбране слободе и одбране православља. Другим речима, одбрана православља за српски народ симболизовала је одбрану слободе пред нападом непријатеља другачијег цивилизацијског, религијског и културног идентитета. Након Косовског боја, а потом и потпуног губитка државности 1459. године, основни национални интерес сачињавала је тежња ка ослобођењу од Турака и обновни државности.

Након што је Први српски устанак покренуо процес националног ослобођења, и симболично донео обнову државности српског народа, национални и државни интереси добили су јасније обрисе. Конкретно, формулисана су два политичка аксиома националне и државне политике Србије – ослобођење и уједињење свих Срба у једну државу. У суштини ови интереси представљали су својеврсну ревитализацију средњовековног српског царства. Изградња Велике Србије подразумевала је уједињење Србије са БиХ, Црном Гором и Старом Србијом. Међутим, важност уједињења свих Срба у једну државу претпостављала је и спремност преласка од српске ка југословенској држави, коју би, поред Срба, чинили и Хрвати и Бугари – Јужнославија. На плану унутрашње политике водила се борба за демократизацију политичког и друштвеног живота, а против самовоље и аутократије владара из династије Обреновић, превасходно кнеза Милоша. Премда су усвајани разнородни устави током периода 19. века (Сретењски, Турски, Намеснички, итд.), Обреновићи су изнова налазили начина да се изборе против ограничења аутократске владавине. Са друге стране, политичка елита и српска јавност непрестано су водили борбу за демократизацију и одлучно су се супротсављали аутократској владавини. Абдикацији краља Милана претходило је усвајање устава из 1888. године, заснованог на постулатим демократије и парламентаризма, који је представљао плод вишегодиње борбе против његовог апсолутизма.

Интереси ослобођења и уједињења, као аксиоми националне и државне политике, руководили су делање српског народа током периода 19. и 20. века. Период балканских ратова укључивао је и остварење националноослободилачких и стратешких интереса, односно излаз на море и ослобођење Старе Србије. Када је Србија спречена у томе да осигура излаз на море наступила је реформулација стратешких циљева, стога је ослобођење Старе Србије, која је означена као „колевка државности“, постављено као главни циљ. Након избијања Првог светског основни интерес Србије састојао се у одбрани слободе и независности. У јеку рата формулисан је циљ о ослобођењу и уједињењу свих Срба и Југословена у заједничку државу. У основи идеје уједињења и стварања заједничке државе Југословена стајали су и одређени стратешки интереси Србије. Превасходно потреба за добијањем приступа мору, али и тежња да, по угледу на Немачку и Италију, уједњињењем ојача свој утицај у међународним односима и евентуално постане велика сила. Аналогно Првом светском рату, период Другог светског рата профилисао је ослобођење и независност као темељне националне и државне интересе. Питање будућности југословенске државе разматрано кроз особене политичке идеје и вредности партизанског и четничког покрета отпора насталих на тлу Србије. Превладавање потоњег покрета довело је до успостављања југословенске државе као социјалистичке републике. Утемељење „братства и јединства“ у ФНРЈ обезбеђивале су комунистичка и југословенска идеологија, као два стуба унутрашње политике. Прве послератне године карактерисала је устројеност спољне политике сходно идеолошкој матрици и повезивање са државама из социјалистичког блока. Након разлаза

са СССР-ом уследила је политика несврстаности као идеја водиља спољне политике у периоду хладног рата.

Период 90-их на плану унутрашње политике обележила је борба за демократизацију. Перманетна политичка нестабилност испољена је низом демонстрација против аутократије и репресије режима Слободан Милошевића. Коначно остварење овог циља уследило је након петооктобарских промена и победе Демократске опозиције Србије на председничким и локалним изборима. У погледу савремених одредница националне и државне политике могуће је издвојити неколико актуелних интереса. Очување Косова и Метохије у саставу Србије темељни је савремени национални и државни интерес. На плану спољне политике издваја се опредељеност за европске интеграције, то јесте чланство у Европској унији. Док другу идеју водиљу савремене спољне политике представља војна неутралност Србије у односу на постојеће војне савезе.

Нормативна димензија савремене стратешке културе Србије обухвата скуп идеационих елемената који упућују на одговарајућа средства, принципе или обрасце поступања приликом остваривања националних и државни интереса. У даљем тексту сумирани су идеациони елементи нормативне димензије идентификовани у уџбеницима наставних предмета српски језик и књижевност, историја и географија (Табела бр. 36).

Табела 36. Идеациони елементи димензије норми у садржајима наставних предмета српски језик и књижевност, историја и географија

| **Наставни предмети** | **Идеациони елементи** |
|---|---|
| Српски језик и књижевност | Косовски бој - исходиште образаца и принципа поступања;<br>одбрана слободе – јуначки подвизи и жртва;<br>одбрана отаџбине – света дужност;<br>однос према завојевачу – непокоравање и активан отпор (устанци и буне)<br>герилска борба – хајдуци и ускоци |
| Историја | устанак;<br>рат;<br>освајачака политика;<br>војни савези;<br>политички савези;<br>предухитрујући напад;<br>одбрамбени рат;<br>Косовски бој –принципи поступања за одбрану слободе и отаџбине;<br>непокоравање;<br>буне и устанци;<br>герилски рат – хајдуци и ускоци;<br>устанци и буне;<br>ратовање; |

| | |
|---|---|
| | дипломатија;<br>војни савези<br>ускоци – добровољачки одреди;<br>побуне против власти;<br>војни пуч – Мајски преврат;<br>војни савези – балкански ратови;<br>офанзивни рат – напад на Бугарску;<br>одбрамбени рат – Први и Други светски рат;<br>Мала антанта и Балкански савез – међуратни савези;<br>војни пуч и демонстрације – 27. март<br>герилска борба – Други светски рат;<br>политика несврстаности – хладни рат;<br>демонстрације против диктатуре и репресије – СФРЈ и СРЈ<br>одбрамбени рат – Република Српска Крајина и Косово и Метохија;<br>мирољубива и свестрана сарадња у региону и свету |
| Географија | мирољубива средства;<br>сарадња и развијање пријатељских односа (нарочито према региону);<br>мирољубива средства помоћи српском народу изван матице |

(Извор: Аутор)

Полазећи од периода стварања средњовековне српске државе устанак и оружана борба, као и војни савези намењени заједничкој борби против Византије, служили су као основно средство за стицање независности. Након стицања независности Српске државе уследио је период агресивне, освајачке политике владара из династије Немањића. У склопу те освајачке политике значајно место уживали су политички и војни савези, којима су владари из династије Немањића неретко прибегавали како би ојачали своју позицију или заједнички водили рат против моћнијих сила. Вешто вођена освајачка политика и офанзивни ратови довели су до значајног територијалног ширења Српске државе и сукоба са Бугарском, која се јављала као конкрент за превласт на Балканском полуострву. Деспот Стефан Лазаревић, свестан извесног напада Бугара, извео је предухитрујући напад и остварио једну од највећих победа у српској историји. Пропаст Српског царства уследила је након смрти цара Душана, симултано са слабљењем моћи одвијао се продор Турака на Балканско полуострво. У таквим околностима средњовековна српска држава била је суочена са питање опстанка, освајачки ратови били су већ увелико прошлост, уследио је период одбрамбених ратова. Кулминација борбе за независност отеловљена је у Косовском бoју. Овај догађај ужива статус судбоносног одбрамбеног рата српске војске, на његовим основама артикулисани су основни принципи и обрасци поступања у случајевима угрожености отаџбине. Другим речима, јуначки подвизи и жртве артикулисани су као темељни принципи поступања у случају угроженост слободе, отаџбине и вере. Захваљујући народном предању о Косовском бoју, одбрана отаџбине у националној самоспознаји стекла је статус свете дужности, а жртва положена у то име глорификована је као најпотпунији израз јунаштва. О снази принципа и образаца поступања успостављених на темељима Косовског боја сведочи то да су они постали вредносни оријентир, вододелница између „јунаштва“ и „издајништва“ у

потоњим историјским епохама. Покоравање, предаја или приклањање непријатељу дијаметрално су супротни обрасцима и принципима поступања артикулисаним Косовским бојем. Губитак независности, а потом и државности, није деморалисао српски народ. У периоду ропства отпор и непкоравање тлачитељу испољени су кроз буне и устанке, као и герилску борбу хајдука и ускока. На унутрашњем плану побуне су сматране легитимним средством борбе против аутократије кнеза Милоша. Сличан образац поступања испољили су и Срби под влашћу Угарске, они су подигли побуну ради остваривања својих националних, политичких и религијских права.

Кулминација незадовољства српског народа у Османском царству наступила је почетком 19. века. Подизањем Првог српског устанка отпочео је период борбе за национално ослобођење. Устанак је подразумевао низ ратова Србије вођених против Турака закључно са Берлинским конгерсом. Поред ратовања борба за ослобођење укључивала је и војне савезе усмерене на заједнички рат против завојевача. И на крају, претходно побројана средства била су праћена и одговарајућом дипломатском активности, којој се неретко прибегавалао како би се материјализовали претходно остварени војни успеси. Период након Берлинског конгреса није донео битне или суштинске промене у погледу средстава која су сматрална легитминим за остваривање националних и државних интереса. За потребе заштите сународника који су се и даље налазили под влашћу Турака организовани су ускочки одреди. На унутрашњем плану изнова су испољене побуњеничке активности, у виду војног пуча и државног преврата, усмерене ка владајућој династији Обреновића. Остваривање ослобођења и уједињења свих Срба у једну државу водило је ка склапању војних савеза и вођења офанзивног рата против Турске. Након тога уследио је период Првог светског рата и вођење одбрамбеног рата на територији Србије, док је међуратни период донео склапање војних савеза са сврхом очувања постојећих граница и Версајског поретка на Балканском полуострву. Други светски рат обележен је, такође, одбрамбеним ратовањем, уз образовање два герилска покрета – партизана и четника.

Период хладног рада окарактерисан је политиком несврстаности, тачније спољна политика заснивала се на принципима једнакости и равноправност у односима са свим другим државама. Последња деценија 20. века на обележена је политичком кризом испољеном кроз низ демонстрацијама усмерених против репресије и диктатуре владајућих структура. Вођени су ратови на простору растакајуће СФРЈ, који су у суштини имали одбрамбени карактер за српски народ, како у Републици Српској Крајини, тако и на Косову и Метохији. У погледу савремених принципа и средстава остваривања националних и државних интереса истиче се опредељеност за мирољубиву сарадњу и пријатељске односе са другим државама, нарочито у региону, као и мирољубива средстава помоћи српском народу који се налази изван матице.

Димензија светоназора стратешке културе Србије обухвата перцепцију кључних историјских догађаја и личности из националне историје, као и других држава, њихових мотива и њима својствену поглед на српског чиниоца. У тексту који следи сумирани су кључни идеациони чиниоци димензије светоназора идентификовани у садржајима наставних предмета српски језик и књижевност, историја и географија (Табела бр. 37).

Табела 37. Идеациони елементи димензије светоназора у садржајима наставних предмета српски језик и књижевност, историја и географија

| **Наставни предмет** | **Идеациони елементи** |
|---|---|

| | | | |
|---|---|---|---|
| Српски језик и књижевност | Косовски бој – пораз услед заваде великаша;<br>турска војска – надмоћна сила;<br>кључне личност Косовског боја – кнез Лазар и Милош Обилић;<br>Вук Бранковић – у народном предању означен као издајник;<br>Марко Краљевић – у народном пердању одметник од турске власти;<br>Ђорђе Петровић Карађорђе – ослободилац Срба<br>Турци – „вражје племе“<br>савезници Србије у борби за ослобођење – Босна, Херцеговина и Црна Гора;<br>Јама - бестијалност злочина над Србима у НДХ | | |
| Историја | Стефан Немања – родоначелник династије и Српске државе,<br>Св. Сава – први српски архиепископ;<br>Стефан Првовенчани – први српски краљ;<br>Душан Силни – први српски цар;<br>Урош Нејаки – последњи владар династије Немањића;<br>кнез Лазар – вођа српске војске у Косовском бојуу;<br>Косовски бој – неспецификован војнички исход;<br>Милош Обилић – мит;<br>Вук Бранковић – у народном предању окарактерисан као издајник;<br>Марко Краљевић – турски вазал;<br>деспот Стефан Лазаревић – владар Србије након Косовског боја;<br>Вук Гргуревић – српски капетан у Аустријској царевини;<br>Турци – терор и исламизација;<br>Арсеније III Црнојевић – вођа Прве сеобе Срба;<br>Арсеније Јовановић Шакабента – вођа Друге сеобе Срба; | Ђорђе Петровић Карађорђе – вођа Првог српског устанка;<br>кнез Милош Обреновић – вођа Другог српског устанка;<br>кнез Александар Карађорђевић – први уставни владар Србије;<br>кнез Михаило Обреновић – ослобођење српских градова;<br>кнез Милан Обреновић – стицање независности Србије;<br>Вук Стефановић Караџић – културни препород;<br>Петар Петровић Његош – један од највећих српских песника;<br>Доситеј Обрадовић – просветитељство;<br>Светозар Милетић – политички вођа Срба у јужној Угарској;<br>Турска – главни непријатељ;<br>Русија – савезник и заштитник;<br>Црна Гора – савезник;<br>Црна Гора и Русија – традиционални савезници; | силе Антанте – савезници;<br>силе Осовине – непријатељи;<br>Аустроуграска – највећи непријатељ након 1878. године;<br>војвода Путник – први српски војвода;<br>војвода Степа Степановић – победа у Церској бици;<br>војвода Живојин Мишић – победа у Колубарској бици;<br>Коста Војиновић – четнички одред;<br>Војвода Вук – вођа ускока;<br>Гаврило Принцип – симбол слободарства;<br>Милунка Савић – симбол јунаштва;<br>Петар I Карађорђевић – Ослободиоц;<br>Александар I Карађорђевић – Ујединитељ;<br>кнез Павле Карђорђевић;<br>хрватско питање;<br>27. март – опречно тумачење;<br>Албанци, Немци, Мађари – покољ Срба;<br>Хрвати – мржња и бестијалност према Србима (геноцид);<br>Јосип Броз Тито – партизански покрет;<br>Драгољуби Дража Михаиловић – четнички покрет;<br>комунистички дискурс о |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | Стеван Стратимировић – вођа Срба у Аустријској царевини;<br>Коча Анђелковић – српски капетан у Аустријској царевини;<br>Стојан Јанковић – вођа српски ускока;<br>Турци – страховлада и свирепост; | | „великосрпском хегемонизму“;<br>КПЈ – диктатура;<br>буђење национализма Хрвата и Албанаца;<br>Слободан Милошевић – кључна политичка фигура 90-их;<br>СФРЈ - 1991. проглашење независности Словеније и Хрватске;<br>хрватске тежње ка етнички чистој држави;<br>Запад - подршка разбијању СФРЈ и сецесионизму Албанаца;<br>Зоран Ђинђић – први демократски премијер Србије |
| Географија | Запад – колонијализам/постколонијализам;<br>Запад – непријатељски однос према Србији;<br>Хрватска агресија на Србе у Крајини и етничко чишћење – подршка Запада;<br>Хрватска – тежња ка „етнички чистој“ држави;<br>Република Српска – специјална веза;<br>Запад – подршка сецесионизму Албанаца на Косову и Метохији<br>НАТО (САД) – агресор<br>Европска унија и НАТО – битни чиниоци за положај Србије<br>географски положај Србије – потенцијал за свестрану сарадњу са свим кључним чиниоцима међународне политике (Запад - Исток) | | |

(Извор: Аутор)

Полазећи од периода средњег века, династија Немањића, односно Стефан Немања као родоначелник Српске државе, и Св. Сава као први српски архиепископ, и творац независне Српске цркве, сматрају се најважнијим личностима. Поред њих, као најзначајнији владари династије Немањића издвајају се Стефан Првовенчани и цар Душан, као личности које су допринеле уздизању Српске државе и јачању њеног угледа и моћи. Као преломни догађај националне историје означен је Косовски бој. Народно предање пораз приписује неслози међу српским великашима, који су изделили и ослабили Српско царство. Турци су приказани као надмоћан непријатеља у односу на српску војску. Кнез Лазара и Милош Обилић издвајају се као личности које су имале кључну улогу у Косовском бој. Њихова жртва за отаџбину и православље уздигла их је у симбол јунаштва и слободарства. Са друге стране, Вук Бранковић окарактерисан је у народном предању као издајник услед тога што је преживео Косовски бој и постао турски вазал. У погледу самог исхода Косовског боја, не постоји јасно спецификован војнички исход. Са друге стране, уврежена перцепција Косовског боја у колективном памћењу имплицира духовну победу, која своје исходиште налази у јунаштву и жртвама положеним у име православља и отаџбине. Након пада под власт Турака, тежња ка слободи и отпору тлачитељу испољена је кроз епску народну песму. Конкретно, српски народ обликовао је лик

Марка Краљевића спрам своје тежње ка отпору завојевачу и достизању слободе. Стога је Марко Краљевић приказан као неустрашиви јунак, надљудске снаге, правдољубив и неустрашиви борац против Турака. Са друге стране, историјске чињенице указују на то да је Марко Краљевић био турски вазал, ратујући на страни Турака до краја живота. Ова чињеница промаља се спорадично у епској поезији. Дакле, народно предање је поједине личности глорификовало, као на пример Марка Краљевића, док су друге личности дезавуисане као издајници и кукавице, еклатант пример тога јесте Вук Бранковић, иако су обојица били турски вазали.

Поред поменутих истоиријских личности, у периоду након Косовског боја издваја се деспот Стефан Лазаревић, он је као турски вазал успевао да одржи српску државност у наредним деценијама. Уз Стефана Лазаревића, као најзначајније историјске личности наведени су бројни ускоци и хајдуци. Њихово јунаштво у борби против Турака уткало их је на странице националне историје и у колективно памћење српског народа. Поред хајдука и ускока, истичу се и предводници две најзначајније сеобе Срба, Арсеније III Црнојевић, вођа Прве сеобе Срба, и Арсеније Јовановић Шакабента, вођа Друге сеобе Срба. Живот под Турском влашћу приказан је као борба за опстанак, српски народ био је изложен терору и није уживао никаква права. Наиме, Турци су активно, неретко и насилно, спроводили исламизацију српског становништва, што се одразило на његову религијску и етничку структуру. Током неколико векова ропства под Турцима српски народ живео је у терору и страховлади, који су се појачавали у времени било каквих покушаја да се начини отпор и започне борба за ослобођење.

Национално буђење и подизање Првог српског устанка окарактерисано је као преломни догађај савремене историје Србије, у којем је кључну улогу имао Ђорђе Петровић Карађорђе, вођа устаника. Након тога уследило је подизање Другог српског устанка, а његов вођа Милош Обреновић означен је као друга најзначајнија историјска личност периода борбе српског народа за ослобођење. Најближи заштитник и савезник Србије током овог периода борбе за ослобођење била је Русија. Такође, једнако близак савезнички однос успостављен је са Црном Гором, док је БиХ означена као савезник Србије на путу ослобођења. Са друге стране, Турска је окрактерисана као највећи непријатељ Србије у периоду 19. века.

Период након Берлинског конгреса донео је блискост са Аустроугарском, која је била савезник у уздизању Србије на ниво краљевства. Међутим, почетком 20. века, доласком династије Карађорђевића на престо уследило је приближавање Србије силама Антанте. Услед тога силе Осовине перципирале су Србију као кључну препреку на путу ширења утицаја као југоистоку. Током балканских ратова Ауторугарска је спречила излазак Србије на море и подржала оснивање Албаније. Први светски рат уследио је након атентата Гаврила Принципа на аустроугарског надвојводу у Сарајеву. Иако Србија није била одговорна за атентат Аустроугарска је коначно добила повод за рат. Избијањем рата традиционални савезници Србије, Русија и Црна Гора, исказали су своју лојалност објављивањем рата Аустроугарској. Током Првог светског рата истакле су се бројне личности, а кључну улогу у великим победама српске војске против надмоћне Аустроугарске имале су српске војводе. Поред њих, један од најсветлијих примера јунаштва током рата симболизује Милунка Савић, именована од стране Француза као „српска Јованка Орлеанка“. У легедну је ушао и краљ Петар I Карађорђевић – Ослободилац, који је заједно са војском преживео Албанску голготу.

У послератним годинама, краљ Александар I Карађорђевић – Ујединитељ био је средишња политичка фигура југословенске државе. Борио се за изграду јаке и стабилне државе, али на путу његових жеља стајало је хрватско питање, које је раздирало политичку стабилност. Хрвати и Словенци су од самог почетка тежили извесном степену аутономије, и захтевали

успостављање заједничке државе по принципу федерације. Формирање Бановине Хрватске привремено је умирило националнистичке аспирације Хрвата, који су имали за крајњи циљ остварење потупне независности. Након атентата на краља Александра I у Марсељу, од стране усташке терористичке организације, одлучујући фактор у политичком животу постаје кнез Павле. Његов основни циљ било је очување неутралности Краљевине Југославије у односу на Други светски рат, услед тога се, напослетку, приклонио силама Осовине и аминовао потисивање Тројног пакта којим је Хитлер гарантовао неутралност у односу на ратна збивања. Уследио је преломни догађај, војни пуч и демонстрације 27. марта, којим је свргнута дотадашња влада која је потписала приступање Тројном пакту. Овај догађај сврстава се у ред најзначајнијих у 20. веку, са једне стране, сматра се изразом слободарства и демократске природе српског народа, са друге стране, карактерише се као неодговоран чин према држави и народу, подстакнут од стране Британаца.

У току рата српски народ је био изложен покољу од стране Албанаца, Немаца и Мађара. Ипак, геноцид над српским народом у НДХ издвајаја се с обзиром на степен мржње, свирепост и ентузијазам са којим су ликвидације почињене. На територији Србије, у току рата, формирана су два покрета отпора – партизански и четнички. Разлике међу покретима проистицале су из политичких и идеолошких поставки. Партизански покрет основала је КПЈ, на челу покрета и партије налазио се Јосип Броз Тито, и она је тежила комунистичкој револуцији на унутрашњем плану уз успостављање Југославије као социјалистичке републике. Са друге стране, четнички покрет представљао је језгро српског грађанског отпора и залагао се за обнављање предратног друштвено-политиичког уређења, односно Југославије као парламентарне монархије на челу са династијом Карађорђевић. Подршка савезника партизанима одлучила је исход грађанског рата, услед неповољног положаја Драгољуб Михаиловић био је приморан да сарађује са Немцима и Италијанима како би се одржао на крају рата. Победа партизана у грађанском рату водила је и преузимању власти, комунисти су освојили убедљиву већину на првим послератним изборима. Одмах потом започето је „чишћење“ трагова старог режима као и свих „непријатеља револуције“. Српско грађанство, идентификовано као носиоц „великосрпског шовинизма“, било је главна мета комунистичког режима. Национална политика комуниста у јеку рата, као и по његовом окончању, темељила се на дискурсу о „великосрпској хегемонији“. Услед тога је положај Србије и српског народа био знатно нарушен у односу на остале федералне јединице. Победа комуниста на изборима пружила је легитимитет новом, социјалистичком устројству државе Југословена. Током неколико деценија власти комуниста сва моћ налазила се у рукама њиховог вође – Јосипа Броза Тита. Успостављена је диктатура, политички и друштвени живот био је јасно омеђен агендом комунизма и југословенства, у том погледу није постојала ни минимална толеранција другачијих политичких идеја.

Нацоналистичке аспирације и тежње ка аутонимији биле су присутне и током Титове владавине, превасходно у Албанији и Хрватској. Његова смрт означила је и крај „братства и јединства“, уследило је постпено буђење потиснутих националистичких политичких аспирација. Распад Југославије уследио је након што су Словенија и Хрватска прогласиле независност 1991. године. Српски народ на простору Хрватске доживео је етничко чишћење. Хрвати су тежили изградњи „етнички чисте“ државе. Рат у БиХ окончан је формирањем два ентитета, Репбулика Српска је успостављена као ентитет српског народа са којим Србија развија специјалне везе услед идентичних националних и цивилизацијских циљева. Свеукупно, период 90-их био је изразито неповољан на Србију, која се нашла у немилости Запада, који је отворено подржавао разбијање Југославије, етничко чишћење у Крајини и на Косову и Метохији. Сецесионистичке активности Албанаца на Косову и Метохији праћене су терором српског народа, под патронатом Запада.

Еклатантан доказе подршке Албанцима било је НАТО бомбардовање Југославије 1999. године. Бомбардовање је започето без објаве рата, страдао је велики број цивила, а међу њима било је и деце. Као најистуренији представник Запада и агресорске политике према Србији означене су САД, следствено томе оне се сматрају највећим непријатељем српског народа у савременом добу. Политичку историју 90-их година у домену унутрашње политике обележио је Слободан Милошевић, председник Социјалистичке партије Југославије. Након свргавања његовог аутократског режима уследиле су демократске промене у Србији. Кључну улогу након 5. октобра имао је Зоран Ђинђић, први демократски премијер Србије. Када је реч о савременом положају Србије у међународним односима, истакнуто је да ЕУ и НАТО чине важне факторе који утичу на политичке процесе у региону. И напослетку, перцепција географског положаја Србије укључује апострофирање његовог стратешког значаја, из којег произлази потенцијал за свестрану сарадњу са свим одлучујућим чиниоцима међународне политике, како онима са Истока, тако и са онима са Запада.

Издвојени идеациони елементи савремене стратешке културе Србије могу се укрстити са постојећом интерпретацијом српске стратешке културе у домаћој академској литератури. На пример, саобразно издвојеним идеационим елементима стратешке културе аутори истичу слободарски дух и тежњу ка независношћу као кључне одреднице српског националног карактера, потврђене кроз историју јуначке борбе против завојевача закључно са савременим добом (Starčević & Blagojević, 2019; Kesić, 2020; Gajić, 2020). Средишњи мотив епске поезије, који фундира националну самоспознају српског народа, јесте мотив јуначког страдања у одбрани отаџбине. Његово постање се везује за Косовски бој, док своју реафирмацију налази у потоњим историјским епохама (Kesić, 2020). У контексту димензије идентитета стратешке културе Србије, Косовски бој уистину ужива средишњи значај и симболизује заметак српског националног идентитета, односно отеловљење слободарског духа и јуначког карактера српског народа. Значај Косовског боја за националну самоспознају потврђују и ставови средњошколаца који сматрају да Косовски завет у великој мери представља основу српског националног идентитета.

Тематизујући питање геополитичких чиниоца српске стратешке културе Степић издваја да српски народ одређује православни културно-цивлизацијски идентитет (Stepić, 2019). Наведена теза аналогна је издвојеним идеационим елементима димензије идентитета који указују на византијско-православни идентитет српског народа, док се православље одређује као упориште националне самоспознаје. Поред тога, у контексту геополитичких обележја аутори истичу континенталистички геополитички код српског народа (Stepić, 2019; Gajić, 2020). Наведена теза у складу је са идеационим елементима који одређују савремени географски идентитет српског народа, који се преовлађујуће везује за континенталне делове Балканског полуострва. Специфичности географског положаја, према Гајићу, воде томе да Срби представљају „гранични народ“, отворен за различите културне и цивилизацијске утицаје (Gajić, 2020). Димензија идентитета стратешке културе Србије одређена је идеационим елементима који апострофирају чињеницу да су Срби кроз историју имали функцију „граничара“ или „живог штита“ између великих сила које су баштиниле различите цивилизацијске матрице. Налазећи се у средишту „сусрета“ различитих културних утицаја међу Србима је се учврстило веровање о сопственом положају и улози у међународним односима као „граници“ између Истока и Запада.

У погледу тренутног стања стратешке културе, Благојевић истиче да су октобарске промене, на почетку 21. века, изнедриле дисконтинуитет стратешке културе, која је дефинисана као антипод периода владавине Слободана Милошевића и њему својствених политика. (Blagojević, 2019b). Аналогно становиште износи и Игрутиновић, наводећи да је нова струја стратешке културе,

успостављена након 5. октобора, одбацила све поставке Милошевићеве политике. Нову струју стратешке културе Србије аутор именује као „национално-либералну“, јер она обједињује национална питања са спољнополитичким приступом окренутим ка интеграцији са Западом (Igrutinović, 2019). Издвојени идеациони елементи који фундирају савремену нормативну димензије наглашавају мирољубиву сарадњу, мирнодопска средства и пријатељство са другим државама, нарочито онима из региона. У погледу савремених одредница српске стратешке културе Благојевић наводи да важан дисконтинуитет наступа 2007. године усвајањем Резолуције о војној неутралности. Аутор истиче да неутрализам нема традицију у српском народу (2019b: 115). Саобразно наведеном Степић истиче да је војна неутралност само привремена политика која има за циљ да пружи алиби за избегавање приступања НАТО пакту, јер Срби и српске земље не припадају Западној цивилизацији (Stepić, 2019). Уистину, неутрализам нема традицију у српском народу, слободарски дух као кључна одредница српског националног карактера некомпатибилан је са политиком неутралности.

### 9.2. Идеациони елементи савремене стратешке културе Србије: ставови средњошколаца

У овом потпоглављу представљена је синтеза резултата истраживања ставова средњошколаца у односу на идеационе елементе савремене стратешке културе Србије идентификоване на првом истраживачком нивоу. Како су дефинисани истраживачки нивои међусобно комплементарни, неопходно је подробније сагледати ставове испитаника у контексту идеационих елемената који обухваћени анкетним упитником, што ће у крајњој инстанци омогућити утврђивање идеационих елемената које средњошколци вреднују или препознају као релевантне. Полазећи од димензије идентитета стратешке културе Србије, коју је могуће поделити на неколико аспеката, први у низу издвојених аспеката односио се на питање регионалне и међународне улоге Србије. У погледу регионалне улоге испитаници у просеку сматрају да Србија на регионалном плану, на простору Балканског полуострва, ужива средње значајну улогу (M = 3,30). Надаље, међународна улога Србије захваћена је кроз призму њене европске историје и чињенице да је она имала значајну улогу у кључним догађајима на тлу Европе у периоду 19. и 20. века. У просеку испитаници сматрају да је улога Србије у европској историји веома значајна (M = 3,55). Свекупно, резултати указују на чињеницу да испитаници више вреднују међународну улогу Србије кроз призму њеног значаја у европској историји него актуелну улогу на регионалном плану. Разлоге ове дискрепанције требало би тражити у улози коју је Србија имала у европској историји 20. века, нарочито у контестку Првог светског рата, када је имала немерљив допринос победи сила Антанте. Са друге стране, регионална улога Србије стављена је у савремени контекст, окарактерисан релативном нестабилношћу и подељености у региону, што вероватно води перцепцији Србије као средње значајног актера на овом простору.

Поред ових чиниоца димензије идентитета, упитиник је обухватио и питања које се ближе односе на националну самоспознају и особине националног карактера српског народа. У вези са тим, темељни идеациони елементи идентификовани на првом истраживачком нивоу који сачињавају национални карактер српског народа, слободарски дух и јуначки карактер, захваћени су кроз два питања. Полазећи од тога да ове есенцијалне одреднице српског националног карактера заметак и реафирмацију налазе у историји борбе против империјалистичких сила, формулисана су питања која апострофирају ове аспекте. Конкретно, у односу на питање о јуначком карактеру (победничком менталитету) Србије и српског народа у просеку испитаници сматрају да је он у великој мери (M = 3,83) дошао до изражаја током борбе против империјалистичких сила. Када је реч о другој одредници националног карактера српског народа, формулисано је питање које је захватило и кључни идеациони елемент димензије вредности, то јесте чињеницу да је борба за слободу током историје била средишњи национални

и државни интерес. Слободарски дух српског народа испољен је, поред осталог, углавном на плану тежње ка успостављању независне српске државе. С обзиром на претходно наведено испитаници су замољени да искажу свој став у односу на тврдњу да је борба за слободу била интегрални део традиције стварања државе (државотворности) српског народа. Њихови ставови показују да у средњошколци у просеку сматрају да је борба за слободу у великој мери (M = 4,14) била интегрални део традиције стварања српске државе. Дакле, одговори испитаника упућују на то да они веома високо вреднују издвојене идеационе елементе димензије идентитета стратешке културе Србије, који се ближе односе на националну самоспознају и национални карактер. Штавише, слободарски дух и јуначки карактер српског народа оцењени су као идеациони елементи који у великој мери опредељују српски национални карактер. Као што је претходно наведено, у односу на ова питања утврђене су статистички значајне разлике између мушког и женског пола. У просеку мушкарци имају виши скор у односу на наведена питања. Иманетна карактеристика ових питања огледа се кроз то што упућују на патриотски сентимент, који је углавном израженији код мушкараца, кроз познавање и глорификацију историјских догађаја и личности.

Даље, у погледу димензије идентитета издвојени су садржаји који недвосмислено указују на Косовски бој и на његовим основима, посредством народне и уметничке књижевности, изграђени Косовски завет као упориште српског националног идентитета. У односу на овај идеациони елеменат димензије идентитета испитаници у просеку оцењују да Косовски завет у великој мери (M = 3,95) представља основу српског националног идентитета. Такође, издвојени наставни садржаји означавају Косово и Метохије као „колевку“ српске државе, стога је и ова одредница димензије идентитета обухваћена упитником. У просеку испитаници сматрају да Косово и Метохија у великој мери (M = 3,91) представља извориште државности Србије. Приказани резултати имплицирају да средњошколци високо вреднују наведене идеационе елементе димензије идентитета, односно сматрају да они у великој мери одређују националну самоспознају. Другим речима, средњошколци сматрају да Косово и Метохију у великој мери симболизује „колевку“ државности Србије, као и да Косовски завет представља постамент српског националног идентитета.

Један од централних идеационих елемената који одређује димензију идентитета савремене стратешке културе Србије јесте пијемонтизам. Наиме, Србија је кроз историју доследно идентификована као Пијемонт српског народа, стога су испитаници замољени да искажу своје мишљење у односу на тврдњу да Србија представља кључни фактор уједињења (Пијемонт) српског народа на простору СФРЈ. У просеку средњошколци оцењују да Србија у великој мери (M = 3,81) представља кључни фактор уједињења српског народа на датом простору. У вези са овим питањем, а руководећи се циљем испитивања идеационих елемената димензије вредности, испитаници су замољени да искажу свој став у односу на тврдњу да би Србија требало да помогне остваривање националних права српског народа на простору бивше СФРЈ. Наиме, ослобођење и уједињење свих Срба били су темељни национални и државни интерес током 19. и 20. века, а Србија је током овог периода доследно афирмисала своју улогу Пијемонта кроз помоћ српском народу у окружењу. У просеку испитаници оцењују да би Србија у великој мери (M = 3,68) требало да помогне остваривање националних права српског народа на простору бивше СФРЈ. Свеукупно, средњошколци високо вреднују идеациони елеменат димензије идентитета који упућује на Србију као Пијемонта српског народа. Такође, средњошколци високо вреднују интерес да Србија помогне у остваривању националних права српског народа на простору бивше СФРЈ. У односу на димензију идентитета, односно питања о улози Србије на Балканском полуострву и њен статус Пијемонта српског народа, у просеку мушкарци имају

виши скор у односу на жене, што се може интерпретирати управо кроз израженији патриотски сентимент мушкараца.

Како би се испитала димензија светоназора стратешке културе Србије употребљени је идеациони елементи који сачињавају димензију идентитета. Наиме, географски положај Србије утиче на то да се она доследно идентификује као размеђе Истока и Запада. Стога је од испитаника затражено да искажу свој став у односну на тврдњу да је географски положај Србије имао пресудан утицај на њену историјску улогу у међународним односима. У просеку испитаници сматрају да (M = 3,48) је географски положај Србије између Истока и Запада средње утицао на њену историјску улогу у међународним односима. Аналоган приступ у креирању питања употребљен је у односу на следеће питање, како би се испитала димензија светоназора употребљени је један од идеационих елемената који фундира димензију идентитета стратешке културе Србије. Конкретно, византијско-православни идентитет издвојен је као једна од есенцијалних одредница димензије идентитета стратешке културе Србије. Управо то обележје националног идентитета утицало је на успостављање источног културног подручја на Балканском полуострву и сродност са православном цивлизацијом. Како се управо православље јавља као кључна одредница националног идентитета српског народа циљ је био испитати перцепцију испитаника у односу на то колико овај чиниоц опредељује однос других држава према Србији. У просеку испитаници сматрају да православље у великој мери (M = 3,63) представља битан фактор који одређује однос других држава према Србији. Свеукупно, географски положај између Истока и Запада перципиран је као чиниоц који је средњој мери определио историјску улогу Србије у међународним односима. Док се православни идентитет сматра веома важним обележјем националног идентитета које у великој мери одређује однос или перцепцију Србије од стране других актера међународне политике.

Како би се испитала нормативна димензије сачињена су два питања која непосредно одржавају идеационе елементе који одређују ову димензију стратешке културе Србије. Наиме, принципи мирољубиве сарадње, пријатељства и употребе мирнодпоских средстава идентификовани су као темељни идеациони елементи нормативне димензије савремене стратешке културе Србије. Стога су испитаници замољени да искажу своје мишљење у у односу на тврдњу да би Србија требало да користи војну силу искључиво у случајевима угрожености независности и територијалног интегритета. У просеку испитаници сматрају да би Србија у великој мери (M = 3,86) требало искључиво да посеже за употребом војне силе у случајевима угрожености независности и територијалног интегритета. Са друге стране, полазећи од тога да је Србија кроз историју борбе за ослобођење и стицање независности умногоме неговала праксу склапања војних савеза, формулисана је тврдња да би Србија требало да напусти политику војне неутралности. У просеку испитаници се у малој мери (M = 2,5) слажу са тврдњом да би Србија требало да напусти политику војне неутралности. Ставови испитаника у односу на питања која одражавају нормативну димензију упућују на то да се употреба силе, као ни склапање војних савеза, не сматрају адекватним средствима остваривања националних и државних интереса.

У погледу идеационих елемента који артикулишу димензију вредности стратешке културе, издвојени су и бројне вредност, ипак, у контексту савремених одредница националне и државне политике Србије издвајају се очување Косова и Метохије у саставу Србије, војна неутралност и чланство у Европској унији. Стога је испитаницима постављено питање који од идентификованих националних и државних интереса ужива приоритет према њиховом мишљењу. Велика већина испитаника 72,5% сматра очување Косова и Метохије у саставу Србије за приоритетно национално и државно питање. Затим следе истицање очување војне неутралности (19,3%), а најмањи број испитаника (13,9%) перципира чланство у Европској

унији као најзначајнији приоритет националне и државне политике. Наведени резултати умногоме су аналогни ставовима средњошколаца у погледу тога да Косово и Метохија у великој мери представља извориште државности Србије, што донекле очекивано води вредновању очувања Косова и Метохије у саставу Србије као кључног интереса.

Најзад, димензија светоназора обухваћена је кроз четири питања отвореног карактера, са циљем да се утврди кога испитаници препознају као највећег пријатеља и непријатеља Србије, као и које догађаје и личности из националне историје сматрају најзначајнијим. као најзначајније. У односу на питање кога сматрају највећим пријатељем Србије кроз историју, већина испитаника 89,5% идентификовала је Русију. Након Русије следе Црна Гора (5,9%) и Грчка (3,7%), док најмањи број испитаника препознаје Кину (0,8%) као највећег пријатеља Србије. Са друге стране, као највећег непријатеља Србије кроз историју већина испитаника 40,5% означава САД. Затим следе Турска (26,3%) и Хрватска (15,3%), а потом Албанија (9,1%) и Немачка (8,8%). Средњошколци сматрају Русију као највећег пријатеља Србије кроз историју, што одговара идентификовани идеационим елементима димензије светоназора. Наиме, Русија је током борбе Србије за ослобођење била кључни савезник и заштитник, док словенске везе и православна релгија доприносе осећају блискости и пријатељства. С обзиром да је истраживање спроведено током месеца марта, када је отпочео рат између Русије и Украјине, вероватно је да заступљеност ове теме у јавном дискурсу, који је преовлађујуће био наклоњен Русији, допринела израженијем препознавању Русије као најзначајнијег пријатеља. Са друге стране, перцепција САД као највећег непријатеља Србије од стране средњошколаца аналогна је идентификованим идеационим елементима димензије светоназора. У том погледу улога САД у наставним садржајима углавном се карактерише као негативно оријентисана према српским интересима, нарочито током ратова за југословенско наслеђе. Такође, геополитички интереси САД наведени су као повод за НАТО бомбардовања Југославије 1999. године, док је њихова подршка албанском сецесионизму једнако важан чиниоц негативне перцепције од стране средњошколаца.

Димензија светоназора укључује и перцепцију кључних историјских личности, стога је су испитанции замољени да наведу три историјске личности које, према њиховом мишљењу, имају значајну улогу у историји Србији. Према резултатима средњошколци углавном као најзначајније историјске личности идентификују истакнуте владаре и војсковође, који су уздигли Српску државу или унапредили положај српског народа кроз различите историјске епохе. У колективној свести српског народа снажно урезано је сећање на најсветлије тренутке средњовековне српске државе, која је у време владавине Душана Силног уздигнута на ниво царства. Стога не изненађује што цар Душан налази место у прве две групе одговора које идентификују најзначајније историјске личности. Уз цара Душана, као најзначајније историјске личности, према ставовима већине испитаника 41,9% истакнути су Карађорђе и Милош Обреновић. Наиме, ово ставови аналогни су мишљењу испитаника у односу на најзначајније догађаје у историји Србије. Како се Први и Други српски устанак означавају као најрелевантнији догађаји донекле је очекивано да се личности које су предводиле ове догађаје идентификују као кључни појединици у историји Србије. Одговори испитаника изнова афирмишу значај периода средњовековне српске државе у националној свести, поред цара Душана, као најзначајније историјске личности препознају Стефана Немању, родоначелника династије Немањића и средњовековне српске државе, и Св. Саву, утемељивача аутономне Српске цркве и првог српског архиепископа. Такође, испитаници сврставају кнеза Лазара и Милоша Обилића у ред најзначајнијих историјских личности, што се може довести у непосредну везу са чињеницом да они идентификују Косовски бој као најзначајнији историјски догађај.

Претходно поменуто указује на есенцијални значај Косовског боја за националну самоспознају, што води томе да се личности које су у њему узеле учешће и поднеле јуначку смрт, означавају као кључне историјске личности. Надаље, испитаници су означили Петра I Карађорђевића и Александра I Карађорђевића као истакнуте историјске личности, то се умногоме надовезује на истицање Првог светског рата као једног од кључних историјских догађаја. Посебно место у контексту овог догађаја ужива Гаврило Принцип, као симбол слободарства у српском народу, кога испитаници такође препознају као једну од кључних историјских личности. Углавном су издвојене историјске личности биле владари или војсковође које су имале важну улогу у одређеним догађајима. Једине личности изван овог миљеа јесу Вук Стефановић Караџић и Никола Тесла. Такође, интересантно је да се Драгољуб Дража Михаиловић препознаје као кључна историјска личност док, са друге стране, Јосип Броз Тито није сврстан у групу истакнутих личности. Наведено би се могло тумачити управо кроз призму ослобађања од комунистичког идеолошког устројства образовног система, које је наступило са демократским променама.

Поред претоходно наведених историјских догађаја, означених као најрелевантнијих у историји Србије, испитаници у групу значајних догађаја сврставају и НАТО бомбардовање СРЈ 1999. године. У односу на друге кључне догађаје, који претежно припадају периоду 19. и 20. века, НАТО бомбардовање означава догађај који је временски најближи је савременом тренутку. Наведена чињеница у одређеној мери може се посматрати као индикатор његове животности у колективној свести српског народа и његових најмлађих нараштаја. Не би требало занемарити чињеницу да је почетак истраживања временски непосредно везан за период када се обележава почетак агресије НАТО снага, друга половина месеца марта, што је могло усмерити ставове испитаника ка сврставању овог догађаја у ред најзначајнијих. Уједно, истицање НАТО бомбардовања као једног од кључних историјских догађаја може се довести у везу са перцепцијом непријатеља Србије. Како се САД углавном посматрају као држава која је предводник Запада, а тиме и организација и војно-политичких савеза западних држава, наведено имлицира да се НАТО агресија непосредно приписује управо овој држави. У крајњој инстанци, то је један од чиниоца који пресудно обликује перцепцију САД као највећег непријатеља. Најзад, сеобе Срба препознате су као један од најважнијих историјских догађаја.

Добијени резултати у сагласности су са налазима истраживања ставова јавног мњења у погледу спољнополитичке оријентације Србије. Дакле, налази истраживања јавног мњења такође показују да се Русија (40%) перципирана као највећи пријатељ Србије. Поред тога, аналогија је присутна и у односу на друге државе које се сматрају пријатељима Србије, издвојени су Кина (16%), Грчка (8%) и Црна Гора (2%) (Beloš, Vuksanović & Šterić, 2020: 3). Разлике међу налазима овог истраживања у односу на налазе истраживања ставова средњоколаца присутне су превасходно у погледу процентуалне заступљеност појединих држава у укупним резултатима, док је је скуп држаава које се препознају као највећи пријатељи Србије у основи веома сличан. Међутим, приметна је разлика по питању главног непријатеља Србије, резултати истраживања јавног мњења показују да испитаници означавају Хрватску (30%) као највећег непријатеља Србије, а затим следе Албанија (20%) и САД (13%) (2020: 7). Када је реч о питању које се односило на приоритет спољне политике Србије, резултати истраживања јавног мњења показују да већина испитаника (24%) сматра да је очување Косова и Метохије ужива највећи значај. Док свега 9% испитаника наводи чланство у Европској унији као приоритет спољне политике Србије (2020: 8). И у погледу нормативне димензије стратешке културе могуће је успоставити аналогију са резултатима истраживања јавног мњења у погледу спољнополитичке оријентације Србије. Наиме, већина испитаника (52%) сматра да би Србија требало да војно интервенише на

Косову и Метохији у случају избијања сукоба (2020: 7-8). Наведени ставови јавног мњења аналогни су ставовима средњошколаца који сматрају да би Србија у великој мери требало да користи војну силу искључиво у случајевима угрожености независности и територијалног интегритета. Свекупно, поређење резултата истраживања ставова средњошколаца у односу на идеационе елементе савремене стратешке културе Србије умногме показује анологију са резултатима истраживања јавног мњења у односу на област спољне политике.

### 9.3. Теоријско уопштавање резултата

Теоријско уопштавање резултата добијених овим истраживањем могуће је остварити на неколико нивоа. Превасходно у односу на одабрану перспективу стратешке културе, али и с обзиром на теоријску парадигму унутар које је ситуирано истраживање. Као прво, полазећи од тога да је ово истраживање утемељено на гледишту које заговара шире одређење садржаја стратешке културе, односно имплицира напуштање увреженог, ускогрудог приступа унутар којег су студије стратешке културе искључиво усмерене на питање приступа ратовању. Мањкавост изворног поимања стратешке културе огледа се у његовом свођењу на питање начина на који различите нације приступају ратовању. Таква перспектива третира политичке и војне елите као кључни објекат анализе, то јесте као носиоци одређених идеја, веровања и вредности које фундирају стратешку културу. У вези са тим, шире одређење стратешке културе омогућава да се поред изворне перспективе захвати и национална самоспознаја и кључна обележја националног карактера, темељни национални и државни интереси и уврежена перцепција других држава и њихових мотива. Такође, у оквиру шире концепције стратешке културе и изворно тумачење добија дубљу основу, која се испољава не само кроз приступ ратовању, већ кроз свеукупност образаца понашања, принципа и средстава која опредељују начин остваривања националних и државних интереса. Дакле, шира концепција стратешке културе омогућава стицање увида у низ димензија које измичу „традиционалној“ трајекторији студија стратешке културе. Штавише, у оквиру ње изворно поимање стратешке културе бива надограђено, на начин да оно бива само једна од димензија која стоји у основи вишеслојног постамента националне безбедносне политике.

Утицај стратешке културе огледа се кроз превасходно на плану фундирања националне безбедносне политике, која у себе интегрише све кључне димензије стратешке културе, од националних и државних интереса, средстава и принципа њиховог остваривања, погледа на друге државе и њихове намере, закључно са националним самоидентификацијом у регионалним и међународним односима. Према томе, национална безбедносна политика одражава приступ безбедносној проблематици на унутрашњем и спољнополитичком нивоу посредством артикулације националног идентитета и сопствене позиције у контексту регионалних и међународних односа, перцепције других држава, као и кључних интереса, начина и средстава њиховог остварења. На примеру истраживања идеационих чиниоца савремене стратешке културе Србије афирмисана је плодотворност овог приступа, који се темељи на захватању низа димензија стратешке културе које пружају свеобухватно и вишеслојно упориште националне безбедносне политике.

Поред претходно наведеног, једна од предности ширег одређења стратешке културе огледа се у напуштању фокуса усмереног на политичке и војне елите и препознавање друштвене заједнице (нације) као важног, ако не и кључног носиоца стратешке културе. Третирање националне културе као *sui genersi* извориште стратешке културе једне нације дијаметрално је супротно претпоставкама ауторе друге генерације студија стратешке културе. Наиме, теоријско упориште друге генерације лежи у поструктуралистичким поставкама конструктивистичке парадигме.

Следствено Клајновим тезама, стратешка култура утемељена је на политичкој идеологији јавног дискурса. Наведено имплицира да дискурс политичких елита отеловљује место „настајања" стратешке културе. Дата преспектива подразумева да чиниоци националне културе немају никаквог утицаја изван домена њихове (зло)употребе од стране политичке елите, која их по потреби артикулише посредством дискурса, дајући им одговарајуће значење, са циљем легитимизације спољнополитичке праксе. Шире поимање стратешке културе, које препознаје друштвену заједницу (нацију) као њеног носиоца, а не искључиво политичке елите, упућује управо на тековине националне културе, историју и традицију као извориште стратешке културе. Такав приступ умногоме негира једностраност Клајновог становишта. Наиме, изгледно је да су и политичке елите социјализоване у националну културу, и према томе умногоме ограничене одговарајућим идејама, веровањима и вредностима које обликују карактеристичну стратешке културе једне нације. У таквим условима нација се јавља се управо као „брана" успостављању политика које стоје у супротности са темељним идеационим елементима који сачињавају њену стратешку културу. Наиме, фундамент проширене преспективе стратешке културе чини национално самоодређење, као основ разумевања Сопства, места и улоге у међународним односима и региону. Затим, димензија вредности упућује на релеватне националне и државне интересе, док нормативна димензија оцртава обраслце понашања, принципе и средства њиховог остварења. На крају, димензија светоназора чврсто је укорењена на историјском искуству и подразумева поглед на друге државе, савезе и актере међународне политике, као и на кључне догађаје и личности из националне историје. Кроз призму ових димензија стратешке културе формулација националне безбедносне политике добија одређене обрисе или контекст унутар којег је нешто могуће „легитимизовати" или не. Најзад, једностраност у студијама стратешке културе, као што је случај са Клајновим истраживањем, битно ограничава плодотворност овог концепта и узрокује његову депласираност у академској равни.

Теоријске импликације налаза овог истраживања не захватају искључиво различите концепције стратешке културе, већ се преносе и на њима иманетне теоријске оквире унутар којих су истраживања уоквирена. Следствено томе, критика Клајновог становишта у светлу резултата истраживања води свеопштој критици постструктуралистичке концепције стратешке културе, која своје утемељење налази управо у конструктивистичкој пардигими. Приступ примењен у овом истраживању, као што је наведено у теоријско-појмовном оквиру, подразумева ослањање на поставке умереног конструктивизма, тачније радове културалиста који су Вентово тумачење идентитета надоградили укључивањем домену унутрашње политике као оквира изградње „државног идентитета".[81] Укратко, основно својство државног идентитета јесте да оно своју афирмацију налази кроз процес идентификације Сопства и Другости, односно једне државе у односу према другим државама унутар међународног система. Са друге стране, становиште стратешке културе примењено за потребе овог истраживања отишло је корак даље, стављајући у фокус разнородне чиниоце националне културе, укључујући и политичке, као исходиште изградње њених основних димензија (идентитета, вредности, норми и светоназора). Такав приступ надилази искључиво усмерење на чиниоце из сфере унутрашње политике који одређују државни идентитет. Наведено омогућава сагледавање националног идентитета, чији интегрални део јесте и оно што конструктивисти подразумевају под појмом државног идентитета.

Као што је већ наведено, Клајново становиште стратешке културе темељи се на теорији дискурса, која је наишла на велико одобравање у оквиру конструктивистичке парадигме. Оличење теорије дискурса у оквиру конструктивизма јесте управо постструктуралистичка

[81] Више о тумачењу односа и везе државног и националног идентитета видети у: Alexandrov, 2003.

трајекторија. Усвајајајући поставке теорије дискурса поструктуралисти баштине идеју о дискурсу као фундаменталном средству изградње реалности (Ruggie, 1998). Следствено томе, поструктуралисти заговарајући становиште да идентитет није нешто државе, или други колективитети, поседују независно од дискурзивних пракси употребљених ради презентовања и имплементације спољне политике (Hansen, 2006). Укључивањем ових теоријских поставки у студије стратешке културе водило је ка усмерењу на проучавање дискурса и значења које политичке елите приписују историјским догађајима, националним симболима или митова за потребе легитимизације одређене политике (Glenn, 2009). Унутар такве концепције стратешке културе, чиниоци националне културе немају никакав, каузални или ограничавајући ефекат на формулацију националне безбедносне политике. Иако се усвајање поструктуралистичке концепције јавља као „авангардни" искорак у домену савремених студија стратешке културе, такав приступ је у најмању руку проблематичан. Не улазећи у онтолошка и епистемолошка спорења иманетна таквим поставкама, уколико се стратешка култура своди на дискурс политичке елите, поставље се питање да ли је и даље могуће говорити о истом концепту. Другим речима, поструктуралистичка концепција изједначава стратешку културу са концептом стратешког дискурса, тако да она не представља ништа друго до средство легитимизације спољне политике.[82]

Теоријско уопштавање резултата истраживања стратешке културе могуће је остварити и у у односу на сродне концепте. У том погледу интересантно је захватити однос стратешке и безбедносне културе, с обзиром на поистовећивање ових концепата у контексту оријентације државе према питањима безбедности на међународном плану (Stanarević, 2012). Другим речима, успостављање везе ових концепата могуће је уколико се концепт безбедносне културе посматра као приступ питањима безбедности, изражен кроз мишљење и деловање, на индивидуалном и националном нивоу. У том контексту национални оквир безбедносне културе исказује аналогију са стратешком културом, јер обухвата перцепцију и деловање нације у односу на безбедносне претње и изазове на плану спољне политике (Kesić, 2020). Наведена перспектива сугерише да се концепт безбедносне културе посматра као шира идеациона основа, која у себе интегрише идеје, веровања и вредности од којих је сачињена стратешка култура. Тако специфицирана веза концепата сугерише да се резултати истраживања стратешке културе могу плодотворно укључити у промишљања безбедносне културе, Другим речима, стратешка култура отеловљује националну димензију безбедносне културе, док се индивидуални ниво безбедносне културе везује за скупа знања, ставова и понашања у односу на безбедносне изазове, ризике и претње са којима се чланови једне друштвене заједнице сусрећу у свакодневном животу. Тако одређена веза ових концепата омогућава да се резултати истраживања стратешке културе плодотворно укључе у промишљање безбедносне културе. Поред тога, разумевање аналогије идеја, веровања и вредности које сачињавају стратешку и безбедносну културу омогућава да се подробније размотри питање њихове афирмације унутар друштва. Свеукупно, стратешка култура интегрални је део безбедносне културе једне нације. Тачније, стратешка култура твори њену националну димензију и, према томе, има важан утицај на обликовање безбедносне културе унутар једне друштвене заједнице.

[82] Више о појму стратешког дискурса видети у: Shapiro, 1990; Hendry, 2000; Wuthnow, 2008.

# 9. ЗАКЉУЧАК

Истраживање спроведено у овој докторској дисертацији понудило је иновативан истраживачки приступ у проучавању стратешке културе на студији случаја Србије. Иновативност истраживачког дизајна огледа се кроз неколико, међусобно повезаних, аспеката. Примарно, иако се теоријско упориште ове дисертације налази у конструктивистичкој парадигми, имплементирани теоријско-појмовни оквир надилази бројне мањкавости иманетне студијама стратешке културе утемељеним на поставкама (умереног) конструктивизма. Главни искорак огледа се у инкорпорирању ширег одређења концепта стратешке културе, што је омогућило проширивање аналитичког опсега истраживања и испитивање стратешке културе Србије кроз призму четири димензије. Наиме, шире поимање стратешке културе имплицира напуштање ускогрудог, изворног приступа проучавању стратешке културе усмереног на утврђивање особености различитих нација у контексту приступа ратовању. Одређење стратешке културе на којем се заснива спроведено истраживање своју вишеслојност темељи на укупно четири димензије које су руководиле идентификацију и описивање идеационих елемента. Надаље, искорак у односу на трајекторију умереног конструктивизма, која представља теоријско упориште већине студија стратешке културе, јесте приоритетизовање националне културе као исходишта стратешке културе. Таквог гледиште води томе да се државни идентитет, као средишњи појам конструктивиста, твори примарно на основама чиниоца националне културе, а не посредством процеса идентификације Сопства и Другости којим руководе политичке елите. Другим речима, следствено Вентовој терминологији и класификацији идентитета, корпоративни идентитет јавља се као основа свих осталих врста државног идентитета. Међутим, насупрот поставкама умерених конструктивиста, извориште корпоративног идентитета није искључиво домен унутрашње политике, већ свеукупност чиниоца националне културе одређене друштвене заједнице (нације). Такво гледиште омогућава проширивање истраживачког опсега студија стратешке културе, надилажењем традиционалног фокуса на политичке и војне елите, уз апострофирање есенцијалне улоге нације као носиоца стратешке културе. Најзад, претходно наведено имплцира да су својства државног идентитета интринзично конституисана, јер своју изворност налазе у чиниоцима националне културе. Односно, фундамент државног идентитета чини карактеристичан скуп идеја, веровања и вредности које која порекло воде од разнорнодних чиниоца националне културе, а своју „институционализацију“ остварују кроз националну самоспознају. Укратко, гледиште овог истраживања подразумева да национални идентитет утемељује државни идентитет, као средишњи појам конструктивистичких студија.

С обзиром на претходно наведено, ова докторска дисертација заснива се на гледишту које идентификује националну културу као извор стратешке културе Србије, при чему је друштвена заједница (нација) означена је као носиоц идеја, веровања и вредности које одређују садржај стратешке културе. С обзиром на постављени предмет и циљеве истраживања, а у односу на бројне изворе и чиниоце националне културе, истраживачки фокус усмерен је на литерарно наслеђе. Конкретно, у односу на свекупно литерарно наслеђе одабрани су наставни садржаји обухваћени наставним предметима српски језик и књижевност, историја и географија у основним и средњим школама јер се ови предмети јављају као носиоци националних обележја. Постављени циљеви истраживања налагали су успостављање два, комплементарна истраживачка нивоа. Први истраживачки ниво обухватио је квалитативну анализу садржаја уџбеника за наставне предмете српски језик и књижевност, историја и географија, са циљем идентификације и описа идеационих елемената који артикулишу савремену стратешку културу Србије. Временски оквир истраживања одређен је анализираном истраживачком грађом,

квалитативној анализи садржаја подвргнути су уџбеници који су били одобрени за употребу у основним и средњим школама у периоду од 2019. до 2021. године. На тај начин омогућено је идентификовање и описивање кључних идеационих елемената савремене стратешке културе према важећим наставним програмима учења у основим и средњим школама. Као што је већ претходно назначено, дефинисани истраживачки нивои су комплементарни, стога се други ниво истраживања непосредно надовезује на налазе добијене квалитативном анализом садржаја националних предмета. Другим речима, други ниво истраживања заснивао се на сублимирању идентификованих и описаних идеационих елемената савремене стратешке културе Србије кроз скуп питања отвореног и затвореног типа. На тај начин успостављен је анкетни упитник који је омогућио испитивање ставова средњошколаца у односу на идеационе елементе савремене стратешке културе Србије. У односу на овај истраживачки ниво временски оквир обухватио је период од марта до априла 2022. године.

Први истраживачки ниво обухватио је идентификацију и опис идеационих елемената савремене стратешке културе Србије у контексту четири димнезије, које су рукводиле процес идентификације и разврставања наставних садржаја. Димензија идентитета стратешке културе Србије захватила је скуп идеационих елемената који артикулишу српски национални идентитет и карактер, као и регионалне и глобалне улоге које Србија и уопште српски народ себи приписује. Конкретно, српски национални идентитет и национални карактер обликовани су кроз свеукупно историјско искуство и традицију, народну и уметничку књижевност, као и особености географског положаја унутар којег је српски народ стварао своје државе. Такође, регионалне и глобалне улоге које српски народ себи приписује исход су карактеристичног националног самоодређења изграђеног на основама историјског искуства и географског идентитета. Надаље, димезија вредности пружила је преглед кључних националних и државних интереса Србије и српског народа кроз историјске епохе до савременог доба. Конкретне историјске околности пресудно су опредељивале спектар вредности које су симболизовале идеју водиљу српске националне и државне политике. У том погледу треба истаћи да перманетна нестабилност простора који је српски народ населио, и унутар којег је утемељио своју државу, умногоме условила доследан скуп националних и државних интереса. Нормативна димензија, која у суштини одражава изворно поимање стратешке културе, пружила је преглед образаца понашања, принципа и средстава која су сматрани легитимним и исправним начином остваривања постављених националних и државних интереса.

На крају, димензија светоназора захватила је начин перцепције кључних историјских догађаја и личности, као и поглед на друге државе, мотиве које руководе њихове делање и својствену перцепцију српског чиниоца. Наведено је омогућило идентификовање држава које су током историје биле кључни пријатељи и савезници Србије, као и оних других држава и народа, које су током историје исказивале отворени антагонизам и нетрпељивост према српском народу и држави. Важан сегмент димензије светоназора обухвата питање перцепције важних догађаја и личности из националне историје, односно истицање свих опречних тумачења с озбиром на њихову улогу и значење за српски народ. Квалитативна анализа садржаја националних предмета омогућила је идентификовање и описивање идеационих елемената који артикулишу савремену стратешку културу Србије. Идеје, веровања и вредности које одређују садржај стратешке културе Србије представљају постамент за обликовање националне безбедносне политике. Као што је претходно наведено, циљ првог истраживачког нивоа састојао се у идентификовању и описивању идеационе основе савремене стратешке културе Србије, без настојања да се подробније захвати питање односа њених основних димензија или њихових изгледних импликација на област националне безбедносне политике.

Комплементарност успостављених истраживачких нивоа огледала се у томе што су резултати квалитативне анализе садржаја, односно идентификовани и описани идеациони елементи савремене стратешке културе Србије, представљали основу за израду анкетног упитника. Дакле, други истраживачки ниво имао је за циљ да испитивање ставова ученика завршног разреда средњих школа у односу на идеационе елементе савремене стратешке културе Србије обухваћене анкетним упитником. Структуру анкетног упитника сачињена је следствено испитиваним димензијама стратешке културе Србије, што је омогућило утврђивање ставова средњошолаца у односу на кључне идеационе елементе обухваћене овим димензијама. Ставови средњошколаца показују да они углавном високо вреднују идеационе елементе стратешке културе Србије обухваћене упитником. Средњошколци перципирају Србију као субјект који ужива средњу или веома значајну улогу на Балканском полуострву и европској историји, док се слободарски дух и јуначки карактер сматрају идеационим елементима који у великој мери одређују српски национални карактер. Надаље, Косово и Метохија оцењени су као веома значајан извор државности српског народа, док Косовски завет према ставовима средњошколаца у великој мери представља темељ српског националног идентитета. Такође, Србија се перципира као Пијемонт српског народа. Помоћ Србије у остваривању националних права српског народа сматра се веома значајним интересом. Положај између Истока и Запада перципира се као веома значајан за историјску улогу Србије у међународним односима, док се православље оцењују као чиниоц који у великој мери одређује однос других држава према Србији.

У погледу кључних националних и државних интереса очување Косова и Метохије оцењено је као приоритетни циљ. На плану нормативне димензије средњошколци сматрају да би Србија у великој мери требало да ограничи употребу силе на сучајеве угрожавања независности и територијалног интегритета, док се у малој мери слажу са напуштањем политике војне неутралности. На крају, велике силе перципирају се као кључни пријатељ (Русија) и непријатељ (САД) Србије, док се као кључни догађај националне историје препознаје Косовски бој, затим следи период устаничке борбе, као и Први и Други светски рат. Најзад, као најзначајније историјске личности углавном су означени учесници догађаја који су претходно побројани.

Научни допринос ове дисертације огледа се у проширивању и продубљивању фонда научног знања о стратешкој култури у контексту одабране студије случаја. Како у домаћој академској заједници до сада нису забележени истраживачки напори на нивоу докторских студија како у погледу употребе концепта стратешке културе као аналитичког алата, тако ни у погледу проучавања стратешке културе Србије, у том погледу ова дисертација представља велики помак и подстицај за даља истраживања. Такође, полазећи од конструктивистичке парадигме студија безбедности, унутар које је ситуирано истраживање стратешке културе Србије, афиримисана је плодотворност истраживања која полазе од анализе чиниоца националне културе као постамента стратешке културе, односно нације као кључног носиоца идеја, веровања и вредности које сачињавају стратешку културу. Конкретно, на примеру овог истраживања указано је на плодотворност истраживања наставних садржаја националних предмета ради утврђивања идеационе основе стратешке културе. Поред осталог, у научни допринос ове дисертације сврстава се сачињени анкетни упитник намењен испитвању ставова у односу на идеационе елементе савремене стратешке културе Србије.

Друштвени значај ове доктроске дисертације огледа се превасходно на плану разумевања начина на који писани садржаји у виду уџбеника обликују стратешку културу нације и њених најмлађих нараштаја. У том контексту налази овог истраживања могу послужити као оријентир за усмеравање стратешке културе Србије посредством наставних предмета који се јављају као

носиоци националних обележја. Наиме, наставни садржаји обухваћени националним предметима у великој мери тичу се владајуће идеологије, политичке елите неретко настоје да посредством образовног система учврсте одговарајући скуп веровања и вредности унутар друштва. Другим речима, налази овог истраживања апострофирају значај стратешког односа према чиниоцима националне културе, у смислу препознавања могућности да се посредством њихове артикулације кроз образовни систем афирмише стратешка култура нације.

Ограничења овог истраживања проистичу из усмерености на одређене изворе података као и одабрани временски оквир у контексту студије случаја. Дакле, фокусираност на одређене изворе националне културе, у овом случају кључне литерарне текстове у виду наставних садржаја националних предмета, једно је од ограничења овог истраживања. Такође, временски оквир који обухвата период од демократских промена до данас не омогућава захватање садржаја који су били основ изградње и афирмације стратешке културе у ери обележеној комунистичком идеологијом. Једно од битних ограничења спроведеног истраживања представља чињеница да је анализа истраживачке грађе била подложна субјективности и предубеђењима истраживача.

Препоруке за даља истраживања могуће делимично извести из претходно назначених ограничења истраживања спроведеног у овој докторској дисертацији. Према томе, истраживање уџбеника за националне предмете у периоду који је претходио демократским променама представља плодотворан истраживачки циљ. Такво истраживање омогућило би идентификовање идеационих елемената стратешке културе, а затим и поређење са резултатима истраживања спроведеног у овој докторској дисертацији. Компарација димензија стратешке културе послужила би као основа за извођење закључака о потенцијалним супкултурама унутар друштва. Тачније, омогућило би се утврђивање разликама у погледу дељених идеја, веровања и вредности стратешке културе међу генерацијама које су одрастале на основама специфичних историјских наратива. С обзиром да су популацију у контексту овог истраживања чинили млади, ученици завршног разреда средњих школа, као релевантан истраживачки циљ јавља се испитивање ставова јавног мњења. Најзад, као научно и друштвено релевантан циљ јавља се испитивање и поређење ставова јавног мњења и политичких елита у односу на идеационе елементе савремене стратешке културе Србије.

## 10. ЛИТЕРАТУРА


Adler, E. (1997). Seizing the middle ground: Constructivism in world politics. *European journal of international relations, 3*(3), 319-363.

Adler, E. (2002). Constructivism in International Relathions. In Carlsnaes, W., Risse, T., & Simmons, B. A. (Eds.), *Handbook of international relations*. London: Sage.

Alexandrov, M. (2003). The concept of state identity in international relations: A theoretical analysis. Journal of International Development and Cooperation, 10(1), 33-46.

Almond, G. A. & Verba, S. (1963). *The Civic Culture*. Princeton: Princeton University Press.

Almond, G. A. (1956). Comparative political systems. *The Journal of politics*, *18*(3), 391-409. 87.

Arbatov, A. G., & Lednev, G. K. (1990). Soviet Views on Strategic Stability/Superiority. In Jacobsen, C. G. *Strategic Power: USA/USSR*. London: Palgrave Macmillan.

Arnett, R. (1990). Soviet Thinking on Nuclear War. In Jacobsen, C. G. *Strategic Power: USA/USSR*. London: Palgrave Macmillan.

Ball, D. (1990). United States Strategic Policy Since 1945: Doctrine, Military-Technical Innovation and Force Structure. In Jacobsen, C. G. *Strategic Power: USA/USSR*. London: Palgrave Macmillan

Baylis, J., Wirtz, J., Cohen, E., & Gray C. S. (2013). *Strategy in the Contemporary World* (Fourth edition).Oxford: Oxford University Press.

Beloš, M., Vuksanović, V. & Šterić, L. (2020). Mnoga lica srpske spoljne politike: Javno mjenje i geopolitičko balansiranje. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku.

Benedict, R. (1934). *Patterns of culture*. Boston: Hughtoon Mifflin Harcourt.

Benedict, R. (1946). *The chrysanthemum and the sword: Patterns of Japanese culture*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt.

Berger, T. U. (1996). Norms, Identity, and National Security in Germany and Japan. In Katzenstein, P.J. (ed.). *The Culture of National Security. Norms and Identity in World Politics.* New York: Columbia University Press.

Betts, R. K. (1997). Should strategic studies survive?. *World Politics*, *50*(1), 7-33.

Biehl, H., Giegerich B. & Jonas, A. (ed.) (2013). *Strategic Cultures in Europe: Security and Defence Policies Across the Continent*. Potsdam: Springer.

Blagojević, V. (2019a). Strateška kultura kao determinatna nacionalne bezbednosti u funkciji podrške konceptu vojne neutralnosti - Reč priređivača. *Vojno delo*, 71(8), 7-8.

Blagojević, V. (2019b). Strateška kultura - studija slučaja - Srbija. *Vojno delo*, 71(8), 93-117.

Bloomfield, A. (2012). Time to move on: Reconceptualizing the strategic culture debate. *Contemporary Security Policy*, *33*(3), 437-461.

Bondžić, D. & Kostić, N. (2014). *Istorija za treći razred gimanzije opšteg i društveno-jezičkog smera*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Bondžić, D. & Kostić, N. (2020). *Istorija – udžbenik sa odabranim istorijskim izvorima za sedmi razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Bondžić, D. & Kostić, N. (2021). *Istorija za osmi razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Booth, K. (1979). *Strategy and Ethnocentrism*. New York: Holmes and Meier Publishers Inc.

Booth, K. (1990a). The Concept of Strategic Culture Affirmed. In Jacobsen, C. G. *Strategic Power: USA/USSR*. London: Palgrave Macmillan

Booth, K. (1990b). US perceptions of Soviet threat: prudence and paranoia. In Jacobsen, C. G. *Strategic Power: USA/USSR*. London: Palgrave Macmillan.

Brady, L. P. (1990). The Economic Dimension of Defence: the United States. In Jacobsen, C. G. *Strategic Power: USA/USSR*. London: Palgrave Macmillan.

Bubalo Živković, M. & Gatarić, D. (2021). *Geografija za osmi razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Bull, H. (1968). Strategic studies and its critics. *World Politics*, 20(4), 593-605.

Ćalić, J., Tadić, M. & Milivojević, M. (2018). *Geografija 5 – udžbenik za 5. razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Carlsnaes, W. (2002). Foreign Policy. In Carlsnaes, W., Risse, T., & Simmons, B. A. (Eds.). *Handbook of international relations*. London: Sage.

Cederman, L. E., & Daase, C. (2003). Endogenizing corporate identities: The next step in constructivist IR theory. *European Journal of International Relations*, 9(1), 5-35.

Checkel, J. T. (1998). The constructivist turn in international relations theory. *World Politics*, 50(2), 324-348.

Checkel, J. T. (2004). Social constructivisms in global and European politics: a review essay. *Review of International Studies*, *30*(2), 229-244.

Copeland, D. C. (2000). The constructivist challenge to structural realism: a review essay. *International security*, *25*(2), 187-212.

Cornish, P. & Edwards, G. (2001). Beyond the EU/NATO dichotomy: the beginnings of a European strategic culture. *International affairs*, 77(3), 587-603.

Cox, R. W. (1981). Social forces, states and world orders: beyond international relations theory. *Millennium, 10*(2), 126-155.

Dalgaard-Nielsen, A. (2005). The test of strategic culture: Germany, pacifism and pre-emptive strikes. *Security Dialogue,* 36(3), 339-359.

Der Derian, J. & Shapiro, M.J. (eds.) (1989). *International/intertextual relations: postmodern readings of world politics.* New York: Lexington Books.

Dittmer, L. (1977). Political culture and political symbolism: Toward a theoretical synthesis. *World politics*, *29*(4), 552-583.

Duffy, G. (1990). US Thinking About Arms Competition and Arms Control. In Jacobsen, C. G. *Strategic Power: USA/USSR*. London: Palgrave Macmillan.

Đurić, Đ. & Pavlović, M. (2020). *Istorija za 3. razred prirodno-matematičkog i 4. razred opšteg i društveno-jezičkog smera*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Đurić, V. (2013). *Geografija za II razred gimanzije*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Evangelista, M. (1990). The Arms Race and Arms Control: Soviet Views. In Jacobsen, C. G. *Strategic Power: USA/USSR*. London: Palgrave Macmillan.

Farrell, T. (2002). Constructivist security studies: Portrait of a research program. International Studies Review, 49-72.

Farrell, T. (2005). Strategic Culture and American Empire. *SAIS Review of International Affairs*, 25(2), 3-18.

Fedorenko, S. P. (1990). Soviet Perceptions of US Threat. In Jacobsen, C. G. *Strategic Power: USA/USSR*. London: Palgrave Macmillan.

Fierke, K. M. (2002). Links across the abyss: Language and logic in international relations. *International Studies Quarterly*, *46*(3), 331-354.

Flanagan, S. L. (1990). New Thinking: The Western Debate on Strategy and Security. In Jacobsen, C. G. *Strategic Power: USA/USSR*. London: Palgrave Macmillan.

Freedman, L. (1990). Escalation/Limited War: The US View. In Jacobsen, C. G. *Strategic Power: USA/USSR*. London: Palgrave Macmillan.

Gajić, A. (2020). Geopolitički okvir srpske strateške kulture. *Vojno delo*, 72(4), 189-209.

Gansler, J. S. (1990). Management of the Defence Industry: the United States. In Jacobsen, C. G. *Strategic Power: USA/USSR*. London: Palgrave Macmillan.

Gariup, M. (2009). *European security culture: language, theory, policy*. Farnham: Ashgate Publishing, Ltd..

Gavrilović, Lj., Gavrilović, D. & Đurđić, S. (2019). *Geografija za I razred gimanzije*. Beograd: Zavod za udžbenike.

George, J. (1994). *Discourses of global politics: A critical (re) introduction to international relations*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.

Glenn, J. (2009). Realism versus strategic culture: Competition and collaboration?. *International studies review*, *11*(3), 523-551.

Gorer, G. (1948). *The American people*. New York: W.W. Norton.

Gourevitch, P. (2002). Domestic Politics and International Relations. In Carlsnaes, W., Risse, T., & Simmons, B. A. (Eds.). *Handbook of international relations*. London: Sage.

Gray, C. S. (1981). National style in strategy: The American example. *International security*, *6*(2), 21-47.

Gray, C. S. (1982). *Strategic studies and public policy: the American experience*. Kentucky: University Press of Kentucky.

Gray, C. S. (1999a). *Modern strategy*. Oxford: Oxford University Press.

Gray, C. S. (1999b). Strategic culture as context: the first generation of theory strikes back. *Review of international studies*, 25(1), 49-69.

Gray, C. S. (2009). Out of wilderness: Prime time for strategic culture. In Johnson, J. L., Kartchner, K. M., & Larsen J. A. *Strategic culture and weapons of mass destruction: culturally based insights into comparative national security policymaking*. New York: Palgrave Macmillan.

Gray, C. S. (2016). *Strategy and politics*. New York: Routledge.

Grčić, M., Stanković, S., Gavrilović, Lj., Radovanović, S., Stepić, M. & Đurđić, S. (2019). *Geografija za III gimanzije*. Beograd: Zavod za udžbenik.

Guzzini, S., & Leander, A. (2005). *Constructivism and international relations: Alexander Wendt and his critics*. London: Routledge.

Hadfield, A. (2005). The EU and strategic culture: Virtual identity vs uploaded preferences. *Journal of Contemporary European Research*, *1*(1), 59-72.

Haglund, D. G. (2009). What good is strategic culture?. In Johnson, J. L., Kartchner, K. M., & Larsen J. A. *Strategic culture and weapons of mass destruction: culturally based insights into comparative national security policymaking*. New York: Palgrave Macmillan.

Hansen, L. (1997). A case for seduction? Evaluating the poststructuralist conceptualization of security. *Cooperation and Conflict*, *32*(4), 369-397.

Hansen, L. (2006). *Security as Practice: Discourse Analayis and the Bosnian War*. New York: Routledge.

Hart, B. H. L. (1932). *The British way in warfare*. London: Faber & Faber limited.

Hendry, J. (2000). Strategic decision mking, discourse, and strategy as social practice. Journal of Management studies, 37(7), 955-978.

Hopf, T. (1998). The promise of constructivism in international relations theory. *International security*, *23*(1), 171-200.

Hopf, T. (2002). *Social construction of international politics: identities & foreign policies, Moscow, 1955 and 1999*. Ithaca: Cornell University Press.

Howlett, D. (2005). Strategic culture: reviewing recent literature. *Strategic insights*, Vol. 6, No. 10.

Howlett, D. (2006). The Future of Strategic Culture. In Larsen, J.A. (Ed.). *Comparative Strategic Cultures Curriculum: Assessing Strategic Culture as a Methodological Approach to Understanding WMD Decision-Making by States and Non-State Actors*. Virginia: Defense Threat Reduction Agency.

Hsieh, H. F., & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative health research*, *15*(9), 1277-1288.

Hyde-Price, A. (2004). European security, strategic culture, and the use of force. *European security*, 13(4), 323-343.

Igrutinović, M. (2019). Blumfildov model potkultura i moguća primena u razumevanju strateške kulture Srbije. *Vojno delo*, 71(8), 273-293.

Jackson, R. & Sørensen, G. (2013). *Introduction to international relations: theories and approaches*. Oxford: Oxford University Press.

Jacobsen, C. G. (1990). Soviet strategic policy since 1945. In Jacobsen, C. G. *Strategic Power: USA/USSR*. London: Palgrave Macmillan.

Jacobsen, C. G. (1990). *Strategic Power: United States of America and the USSR*. New York: Palgrave MacMilan.

Jepperson, R. L., Wendt, A. & Katzenstein, P. J. (1996). Norms, identity, and culture in national security. In Katzenstein, P.J. (ed.). *The Culture of National Security. Norms and Identity in World Politics.* New York: Columbia University Press.

Johnson, J. L. (2006). Strategic culture: Refining the theoretical construct. In Larsen, J.A. (Ed.), *Comparative Strategic Cultures Curriculum: Assessing Strategic Culture as a Methodological Approach to Understanding WMD Decision-Making by States and Non-State Actors.* Virginia: Defense Threat Reduction Agency.

Johnson, J. L., Kartchner K. M. & Larsen J. A. (2009). *Strategic Culture and Weapons of Mass Destruction*. New York. Palgrave Macmillan.

Johnston, A. I. (1995a). *Cultural realism: Strategic culture and grand strategy in Chinese history*. Princeton: Princeton University Press.

Johnston, A. I. (1995b). Thinking about strategic culture. *International security*, 19(4), 32-64.

Jones, D. R. (1990a). Soviet strategic culture. In Jacobsen, C. G. *Strategic Power: USA/USSR*. London: Palgrave Macmillan.

Jones, D. R. (1990b). Soviet Strategic and Civil Defence. In Jacobsen, C. G. *Strategic Power: USA/USSR*. London: Palgrave Macmillan.

Jovanović, S. (2018). *Čitanka za srpski jezik za 1. razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Jovanović, S. (2019). *Čitanka za srpski jezik za 2. razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Jovanović, S. (2020). *Čitanka za srpski jezik za treći razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Jovanović, S. (2021*). Čitanka za srpski jezik za četvrti razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za užbenike.

Katić, T. & Ilijin, D. (2013). *Istorija za I razred gimanzije svih smerova*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Katzenstein, P.J. (ed.). *The Culture of National Security. Norms and Identity in World Politics.* New York: Columbia University Press.

Kavanagh, D. (1972). *Political Culture*. New York: Macmillan.

Kesić, D. (2020). Činioci i mehanizmi očuvanja i afirmacije srpske strateške kulture. *Vojno delo*, 72(4), 50-67.

Kier, E. (1996). Culture and French Military doctrine before World War II. In Katzenstein, P.J. (ed.). *The Culture of National Security. Norms and Identity in World Politics.* New York: Columbia University Press.

Klein, B. S. (1988). Hegemony and strategic culture: American power projection and alliance defence politics. *Review of international studies*, 14(2), 133-148.

Klein, B. S. (1994). *Strategic studies and world order.* Cambridge: Cambridge University Press.

Klein, Y. (1989). The sources of Soviet strategic culture. *The Journal of Soviet Military Studies*, *2*(4), 453-490.

Klein, Y. (1991). A theory of strategic culture. *Comparative strategy*, *10*(1), 3-23.

Korb, L. J. (1990). Decision-making in Defence: the US Case. In Jacobsen, C. G. *Strategic Power: USA/USSR*. London: Palgrave Macmillan.

Kowert, P. & Legro, J. (1996). Norms, Identity and Their Limits: A Theoretical Reprise. In Katzenstein, P.J. (ed.). *The Culture of National Security. Norms and Identity in World Politics.* New York: Columbia University Press.

Kupchan, C. A. (1994). *The vulnerability of empire*. Ithaca: Cornell University Press.

Lantis, J. (2002). The moral imperative of force: the evolution of German strategic culture in Kosovo. *Comparative Strategy*, 21(1), 21-46.

Lantis, J. S. (2009). Strategic Culture: From Clausewitz to Constructivism, In Johnson, J. L., Kartchner, K. M., & Larsen, J. A. (Eds.), *Strategic culture and weapons of mass destruction: culturally based insights into comparative national security policymaking.* New York: Palgrave Macmillan.

Lapid, Y. & Kratochwil, F. V. (Eds.), (1996). *The return of culture and identity in IR theory*. London: Lynne Rienner Publishing Inc.

Larsen, J.A. (Ed.). (2006). *Comparative Strategic Cultures Curriculum: Assessing Strategic Culture as a Methodological Approach to Understanding WMD Decision-Making by States and Non-State Actors*. Virginia: Defense Threat Reduction Agency.

Legro, J. W. (1994). Military culture and inadvertent escalation in World War II. *International Security*, *18*(4), 108-142.

Lock, E. (2010). Refining strategic culture: return of the second generation. *Review of International Studies*, 36(3), 685-708.

Longhurst, K. (2004). *Germany and the use of force: The evolution of German security policy 1990-2003*. Manchester: Manchester University Press.

Lonsdale, D. J., & Kane, T. M. (2019). Understanding contemporary strategy. New York: Routledge.

Lord, C. (1985). American strategic culture. *Comparative Strategy*, *5*(3), 269-293.

Luckham, R. (1984). Armament culture. Alternatives, 10(1), 1-44.;

Macmillan, A. (1995). Strategic culture and national ways in warfare: The British case. *The RUSI Journal*, *140*(5), 33-38.

Macmillan, A. (1996). Strategic culture and British Grand Strategy 1945-1952. (*Doctoral dissertation, University of Wales, Aberystwyth, UK*).

Mahnken, T.G. U. S. Strategic and Organizational Subcultures. In Johnson, J. L., Kartchner, K. M., & Larsen, J. A. (Eds.), *Strategic culture and weapons of mass destruction: culturally based insights into comparative national security policymaking.* New York: Palgrave Macmillan.

Mandelbaum, D. G. (1953). On the study of national character. *American Anthropologist*, *55*(2), 174-1

Manić, Ž. (2014). Primena i mogućnosti metoda analize sadržaja u sociologiji (Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, 2014). Preuzeto sa https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/3330/Disertacija.pdf?sequence=4&isAllowed=y

Matlary, J. H. (2006). When soft power turns hard: Is an EU strategic culture possible?. *Security Dialogue*, *37*(1), 105-121.

Mayring, P. (2004). Qualitative content analysis. *A companion to qualitative research*, *1*(2), 159-176.

Mead, M. (1953). The Study of culture at a distance. In Mead, M., & Métraux, R. (Eds.). *The study of culture at a distance.* Chichago: Chichago Univerisity Press.

Meyer, C. O. (2005). Convergence towards a European strategic culture? A constructivist framework for explaining changing norms. *European journal of international relations*, *11*(4), 523-549.

Meyer, C. O. (2006). *The quest for a European strategic culture: changing norms on security and defence in the European Union*. New York: Palgrave Macmillan.

Meyer, S. M. (1990). Decision-making in Defence: the Soviet Case. In Jacobsen, C. G. *Strategic Power: USA/USSR*. London: Palgrave Macmillan.

Mihaljčić, R. (2019). *Istorija za 6. razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Milić, B. & Nikolić, Lj. (2016). *Čitanka za četvrti razred srednje škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Milić, B. & Nikolić, Lj. (2019). *Čitanka za treći razred srednje škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Milić, B. & Vučić, K. (2019). *Čitanka za prvi razred srednje škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Milić, B. & Vučić, K. (2020). *Čitanka za drugi razred srednje škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Miller, S. (1990). The US Navy in the Nuclear Age. In Jacobsen, C. G. *Strategic Power: USA/USSR*. London: Palgrave Macmillan.

Milošević, M. (2018). *Čitanka za srpski jezik za peti razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Milošević, M. (2019). *Čitanka za srpski jezik za šesti razred osnovne škole*. Beogard: Zavod za udžbenike.

Milošević, M. (2020). *Čitanka za srpski jezik za sedmi razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Milošević, M. (2021). *Čitanka za srpski jezik za osmi razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Mitrović, K. (2016). *Istorija za drugi razred gimanzije opšteg i društveno-jezičkog smera*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja (2019). Pravilnik o nastavnom planu i programu za gimnaziju. Pristupljeno (22. marta 2021): http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/pg/ministarstva/pravilnik/2003/5/1/reg

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja (2019). Pravillnik o nastavnom planu i programu za sticanje obrazovanja u trogodišnjem i četvorogodišnjem trajanju u stručnoj školi za područje rada ekonomija, pravo i administracija – oblast pravo i administracija. Pristupljeno (22. marta 2021): http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/pg/ministarstva/pravilnik/1993/7/1/reg

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja (2021). Katalog udžbenika. Pristupljeno ( 22. mart 2021): https://mpn.gov.rs/prosveta/udzbenici/

Morgan, P. M. (1990). The US approach to Deterrence. In Jacobsen, C. G. *Strategic Power: USA/USSR*. London: Palgrave Macmillan.

Neiburg, F., Goldman, M., & Gow, P. (1998). Anthropology and politics in studies of national character. *Cultural Anthropology*, *13*(1), 56-81.

Poore, S. (2003). What is the context? A reply to the Gray-Johnston debate on strategic culture. Review of International Studies, 29, pp. 279-284.

Price, R., & Reus-Smit, C. (1998). Dangerous liaisons? Critical international theory and constructivism. *European journal of international relations*, *4*(3), 259-294.

Rasmussen, M. V. (2005). 'What's the use of it?': Danish strategic culture and the utility of armed force. *Cooperation and Conflict*, *40*(1), 67-89.

Republicki zavod za statistiku (2021). Broj učenika u redovnim srednjim školama na početku školske godine po razredima i polu. (Pristupljeno 20. februara 2022): https://data.stat.gov.rs/Home/Result/11030301?languageCode=sr-Latn

Rynning, S. (2003). The European Union: towards a strategic culture?. *Security dialogue*, 34(4), 479-496.

Sandelowski, M. (2000). Combining qualitative and quantitative sampling, data collection, and analysis techniques in mixed-method studies. *Research in nursing & health*, *23*(3), 246-255.

Sandelowski, M., & Barroso, J. (2003). Classifying the findings in qualitative studies. Qualitative health research, 13(7), 905-923.

Schreier, M. (2012). Qualitative content analysis in practice. In Flick, U. (Ed.). *Qualitative data analysis*. New York: Sage Publishing.

Shapiro, M. J. (1990). Strategic discourse/discursive strategy: The representation of "security policy" in the video age. International Studies Quarterly, 34(3), 327-340.

Smirnov Brkić, A. (2018). *Istorija 5 – udžbenik sa odabranim istorijskim izvorima za 5. razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Snyder, J. (1990). The concept of strategic culture: caveat emptor. In Jacobsen, C. G. *Strategic Power: USA/USSR*. London: Palgrave Macmillan

Snyder, J. L. (1977). *The Soviet Strategic Culture. Implications for Limited Nuclear Operations*. Santa Monica: The Rand Corporation

Soldo, A., Trbić, Dž., Husremović, Dž., Veličković, N., Čelebić, I. & Ibrahimović, N. (2017). *Obrazovanje u BiH: Čemu (ne) učimo djecu?*. Sarajevo: Fonda za otvoreno društvo.

Sondhaus, L. (2006). *Strategic culture and ways of war*. New York: Routledge.

Stanarević, S. (2012). Koncept bezbednosne kulture i pretpostavke njegovog razvoja (Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, 2012). Preuzeto sa http://doiserbia.nb.rs/phd/fulltext/BG20121109STANAREVIC.pdf

Starčević, S., & Blagojević, S. (2020). Uloga služenja vojnog roka u razvoju srpske strateške kulture. *Vojno delo*, 72(4), 85-104.

Stepić, M. (2018). Jugoslovenski recidiv: Srbija kao rastrzana zemlja. *Nacionalni interes*, 33(3), 201-2020.

Stepić, M. (2019). Geopolitički temelji srpske strateške kulture. *Vojno delo*, 71(8), 166-180.

Tadić, M. (2019). *Geografija za šesti razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Tadić, M. (2020). *Geografija za sedmi razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Trachtenberg, M. (1990). American Thinking on Nuclear War. In Jacobsen, C. G. *Strategic Power: USA/USSR*. London: Palgrave Macmillan.

Uz Zaman, R. (2009). Strategic culture: A "cultural" understanding of war. *Comparative Strategy*, *28*(1), 68-88.

Vladušić, S. V. (2019). Strateška kultura i slike ratova iz poslednje dekade 20. veka u srpskoj prozi. *Vojno delo*, 71(8), 155-165.

Wæver, O. (2002). Identity, communities and foreign policy: discourse analysis as foreign policy theory. In Hansen, L. (2013). *Security as practice: discourse analysis and the Bosnian war*. New York: Routledge.

Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics. *International organization*, *46*(2), 391-425.

Wendt, A. (1994). Collective identity formation and the international state. *American political science review*, 384-396.

Wendt, A. (1995). Constructing international politics. *International security*, 20(1), 71-81.

Wendt, A. (1996). Identity and Structural Change in International Politics. In Lapid, Y., & Kratochwil, F. V. (Eds.), *The return of culture and identity in IR theory*. London: Lynne Rienner Publishing Inc.

Wendt, A. (1999). *Social theory of international politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wuthnow, J. (2008). The concept of soft power in China's strategic discourse. Issues & Studies, 44(2), 1-28.

Zehfuss, M. (2001). Constructivism and identity: A dangerous liaison. *European Journal of International Relations*, *7*(3), 315-348.

Zehfuss, M. (2006). Constructivism and identity: a dangerous liaison. In Guzzini, S., & Leander, A. *Constructivism and international relations: Alexander Wendt and his critics*. New York: Routledge.

## 11. ПРИЛОЗИ

### ПРИЛОГ 1: Списак анализираних уџбеника за наставне предмете српски језик и књижевност, историја и географија

| Предмет | Разред | Шифра уџбеника | Назив уџбеника | Аутори | Издавач | Година издања |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Српски језик и књижевност | 1. | SJIK1 | Читанка за српски језик за 1. разред основне школе | Славица Јовановић | Завод за уџбенике, Београд | 2018. |
| Српски језик и књижевност | 2. | SJIK2 | Читанка за српски језик за 2. разред основне школе | Славица Јовановић | Завод за уџбенике, Београд | 2019. |
| Српски језик и књижевност | 3. | SJIK3 | Читанка за српски језик за трећи разред основне школе | Славица Јовановић | Завод за уџбенике, Београд | 2020. |
| Српски језик и књижевност | 4. | SJIK4 | Читанка за српски језик за четврти разред основне школе | Славица Јовановић | Завод за уџбенике, Београд | 2021. |
| Српски језик и књижевност | 5. | SJIK5 | Читанка за српски језик за пети разред основне школе | Маријана Милошевић | Завод за уџбенике, Београд | 2018. |
| Српски језик и књижевност | 6. | SJIK6 | Читанка за српски језик за шести разред основне школе | Маријана Милошевић | Завод за уџбенике, Београд | 2019. |
| Српски језик и књижевност | 7. | SJIK7 | Читанка за српски језик за седми разред основне школе | Маријана Милошевић | Завод за уџбенике, Београд | 2020. |
| Српски језик и књижевност | 8. | SJIK8 | Читанка за српски језик за осми разред основне школе | Маријана Милошевић | Завод за уџбенике, Београд | 2021. |
| Српски језик и књижевност | 1. разред средње школе | SJIK9 | Читанка за први разред средње школе | Босиљка Милић и Катарина Вучић | Завод за уџбенике, Београд | 2021. |
| Српски језик и књижевност | 2. разред средње школе | SJIK10 | Читанка за други разред средње школе | Босиљка Милић и Катарина Вучић | Завод за уџбенике, Београд | 2020. |
| Српски језик | 3. разред | SJIK11 | Читанка за трећи | Босиљка | Завод за | 2019. |

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| и књижевност | средње школе | | разред средње школе | Милић и Љиљана Николић | уџбенике, Београд | |
| Српски језик и књижевност | 4. разред средње школе | SJIK12 | Читанка за четври разред средње школе | Босиљка Милић и Љиљана Николић | Завод за уџбенике, Београд | 2016. |
| Историја | 5. разред | IST1 | Историја 5 – уџбеник са одабраним историјским изворима за 5. разред основне школе | Александра Смирнов Бркић | Завод за уџбенике, Београд | 2018. |
| Историја | 6. разред | IST2 | Историја за 6. разред основне школе | Раде Михаљчић | Завод за уџбенике, Београд | 2019. |
| Историја | 7. разред | IST3 | Историја – уџбеник са одабраним историјским изворима за седми разред основне школе | Драгомир Бонџић и Никола Костић | Завод за уџбенике, Београд | 2020. |
| Историја | 8. разред | IST4 | Историја за осми разред основне школе | Драгомир Бонџић и Никола Костић | Завод за уџбенике, Београд | 2021. |
| Историја | 1. разред гимназије | IST5 | Историја за I разред гимназије свих смерова | Татјана Катић и Душан Илијин | Завод за уџбенике, Београд | 2013. |
| Историја | 2. разред гиманазије | IST6 | Историја за други разред гимназије општег и друштвено-језичког смера | Катарина Митровић | Завод за уџбенике, Београд | 2016. |
| Историја | 3. разред гиманзије | IST7 | Историја за трећи разред гимназије општет и друштвно-језичког смера | Драгомир Бонџић и Коста Николић | Завод за уџбенике, Београд | 2014. |
| Историја | 4. разред гиманзије | IST8 | Историја за 3. разред природно-математичког и 4. разред општег и друштвено-језичког смера | Ђорђе Ђурић и Момчило Павловић | Завод за уџбенике, Београд | 2020. |
| Географија | 5. | GEO1 | Географија 5 – уџбеник за 5. разред | Јелена Ћалић, Милутин | Завод за уџбенике, | 2018. |

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | основне школе | Тадић и Милован Миливојевић | Београд | |
| Географија | 6. | GEO2 | Географија за шести разред основне школе | Милутин Тадић | Завод за уџбенике, Београд | 2019. |
| Географија | 7. | GEO3 | Географија за седми разред основне школе | Милутин Тадић | Завод за уџбенике, Београд | 2020. |
| Географија | 8. | GEO4 | Географија за осми разред основне школе | Милка Бубало Живковић и Драгица Гатарић | Завод за уџбенике, Београд | 2021. |
| Географија | 1. разред гимназије | GEO5 | Географија за I разред гиманзије | Љиљана Гавриловић, Душан Гавриловић и Снежана Ђурђић | Завод за уџбенике, Београд | 2019. |
| Географија | 2. разред гиманзије | GEO6 | Географија за II разред гиманзије | Владимир Ђурић | Завод за уџбенике, Београд | 2013. |
| Географија | 3. разред гиманзије | GEO7 | Географија за III гимназије | Мирко Грчић, Стеван Станковић, Љиљана Гавриловић, Светлана Радовановић, Миломир Степић и Снежана Ђурђић | Завод за уџбенике, Београд | 2019. |

## ПРИЛОГ 2: Анкетни упитник

**Упутство**

Ова анкета је део истраживања које се реализује за потребе докторске дисератације која за свој предмет има проучавање идеационих елемената савремене стратешке културе Републике Србије (наслов дисертације: „Идеациони основи савремене стратешке културе Репбулике Србије“). Анкета садржи низ исказа који одражавају идеационе елементе и димензије савремене стратешке културе Републике Србије.

Молимо вас да пажљиво прочитате сваку реченицу и одаберете одговор који најбоље изражава ваш став и мишљење у односу на постављена питања.

Истраживање је анонимно.

**Пол:** мушки / женски

**Узраст:** 18 г. / 19. г. / 20. г.

**Школа:** средња стручна школа / гимназија / занат

**Место:** _____

Заокружите одговор који најбоље изражава ваше мишљење у односу на следеће тврдње:

1. Србија има значајну улогу на Балканском полуострву?
   нимало у малој мери средње у великој мери изузетно

2. Србија има значајну улогу у европској историји?

   нимало у малој мери средње у великој мери изузетно

3. Србија је показала свој победнички менталитет у борби против империјалних (освајачких) сила?

   нимало у малој мери средње у великој мери изузетно

4. Борба за слободу део је традиције стварања државе српског народа?

   нимало у малој мери средње у великој мери изузетно

5. Косовски завет представља основу српског националног идентитета?

   нимало у малој мери средње у великој мери изузетно

6. Косово и Метохија представља извориште државности Србије?

   нимало у малој мери средње у великој мери изузетно

7. Србија је кључни фактор уједињења српског народа на простору бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије?

   нимало у малој мери средње у великој мери изузетно

8. Србија би требала да помогне остваривању националних права српског народа на простору бивше Савезне Федеративне Републике Југославије?

   нимало  у малој мери  средње  у великој мери  изузетно

9. Историјска улога Србије у међународним односима одређена је њеним положајем између Истока и Запада?

   нимало  у малој мери  средње  у великој мери  изузетно

10. Православље представља један од кључних фактора који одређује однос других држава према Србији?
    нимало  у малој мери  средње  у великој мери  изузетно

11. Србија треба да користи војну силу искључиво за потребе одбране независности и територијалне целовитости?
    нимало  у малој мери  средње  у великој мери  изузетно

12. Србија би требало да напусти политику војне неутралности?

    нимало  у малој мери  средње  у великој мери  изузетно

13. Шта од наведеног сматрате приоритетним за остваривање државних и националних интереса? Заокружите једну од понуђених могућности.

    а) очување Косова и Метохије у саставу Србије,
    б) очување војне неутралности Србије,
    в) чланство у Европској унији.

14. Према вашем мишљењу која држава је кроз историју била највећи пријатељ Србије?

    _____

15. Према вашем мишљењу која држава је кроз историју највећи непријатељ Србије?

    _____

16. Према вашем мишљењу које су најзначајније историјске личности Србије? Наведите три најзначајније личности.

    _____ _____ _____

17. Према вашем мишљењу који су најзначајнији догађаји у историји Србије? Наведите три најзначајнија догађаја.

    _____ _____ _____

## 12. БИОГРАФИЈА КАНДИДАТА

Душан Б. Кесић рођен је 09. априла 1993. године у Книну (Република Хрватска). Основне академске студије на Факултету безбедности завршио је 2016. године са просечном оценом 9,51. Мастер академске студије завршава на истом факултету 2018. године са просечном оценом 9,86. Докторске академске студије на Факултету безбедности уписао је 2018. године. Током мастер и докторских студија био је ангажован као студент-демонстратор на Катедри студија менаџмента људских и друштвених ресурса, на наставним предметима Менаџмент људских и друштвених ресурса, Стратешки менаџмент људских и друштвених ресурса и Увод у менаџмент. За време основних и мастер студија Душан је био стипендиста града Сремске Митровице и Министарства просвете, науке и технолошког развоја. Душан је 2018. године обавио стручну праксу на Факултету безопасности Московског обласног државног универзитета (*рус. Московский государственный областной университет*). Током 2019. године стажирао је у Институту за међународну политику и привреду. Од јануара 2021. године запослен је на Факултету безбедности у звању сарадника у настави за ужу научну област студије менаџмента људских и друштвених ресурса за предмет Менаџмент људских и друштвених ресурса. Душан објављује академске радове из области стратешке културе, система националне безбедности, безбедносне културе и односа медија и криминалитета. Учесник је низа националних и међународних научних конференција. Говори енглески језик.